

Debreceni Egyetem
Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola
Magyar irodalmi, modern filológiai és kultúratudományi program
Magyar irodalom és kultúra alprogram

Szolyka Hajnalka

**Az emlékállítás módozatai Kazinczy Ferenc életművében –
Archiválás, muzealizáció, panteonizáció**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. Bódi Katalin

Debrecen

2025

Az emlékállítás módozatai Kazinczy Ferenc életművében

Archiválás, muzealizáció, panteonizáció

Értekezés a doktori (PhD fokozat megszerzése érdekében
az irodalom- és kultúratudományok tudományágban.

Írta: Szolyka Hajnalka

Készült a Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskolája
(Magyar irodalmi, modern filológiai és kultúratudományi program Magyar irodalom és
kultúra alprogramja) keretében.

Témavezető:

Dr. Bódi Katalin

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök:

Dr.

tagok:

Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja:

Én, Szolyka Hajnalka teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen,

.....

Szolyka Hajnalka

Tartalom

1. Bevezetés	1
1.1 Szakirodalmi áttekintés – a Kazinczy-kutatás főbb irányai.....	1
1.2. Az értekezés tárgya, a vizsgálat szempontjai és a kutatás helye a Kazinczy-szakirodalomban	3
1.3. A vizsgált szövegek kiválasztása	6
1.4. A dolgozat felépítése	11
2. Három Grácia, egy Ámor	15
2.1 Eszmetörténeti kontextusok	21
2.1.1 Fiziognómia	21
2.1.2 Neoklasszicista fordulat	22
2.1.3 A nevelés évszázada.....	23
2.2 Születési körülmények és névadási aktusok.....	25
2.3 Fiziognómia, jellem és eszményített test.....	33
2.3.1 Iphigenia élő és halott teste – eszményítés, gyász és emlékezés	33
2.3.2 Eugénia, Thalia és Emil	38
2.4 Talentumok	41
2.5 Nevelés – elmélet és gyakorlat.....	49
3. Panteonizációs törekvések	63
3.1 Árkádia az emlékállítás kontextusában	63
3.1.1 Kazinczy és Csokonai kapcsolata.....	63
3.1.2 Az emlékállítás ügye	65
3.1.3 Árkádia mint „gyakorlópálya” – hatások és tanulságok.....	67
3.2 Dayka Gábor panteonizációja – a sikeres projekt	70
3.2.1 Dayka mint konstrukció	71
3.2.2 Dayka arca, Kazinczy keze	73
3.2.3 Ki kerül a Pantheonba?	75
3.3 „nem nyughatván addig, míg magamat tisztelt Személyéhez nem kapcsolom” – id. Báró Wesselényi Miklós panteonizálása életében és halálában	76
3.3.1. A Wesselényiekről	77
3.3.2. Kufstein foglyai.....	81
3.3.3. „nem nyughatván addig, míg magamat tisztelt Személyéhez nem kapcsolom”	84
3.3.4. A zsbíói látogatás	87
3.3.5. Kazinczy és Wesselényi kapcsolata 1805 és 1809 között	89
3.3.6. Egy emlékállítás rétegei	94
3.4 Viaszlovacska és autográfok a szekrényben – „honi hőszok” panteonizációja Kazinczy korai episztoláiban.....	106
3.4.1 Az episztola műfaj alakulástörténete.....	106
3.4.2 Kazinczy és az episztola.....	109
3.4.3 A viaszlovacskától a zsbíói ménesig – a Wesselényi-episztoláról	110

3.4.4	Dioráma honi hőszokkal – a Csereyhez írt episztoláról	117
3.4.5	Összegzés	126
3.5.	„Gyermekek, de emlékezni fognak” – a zempléni vitézek és a gyermekek bevonása az emlékezésbe 127	
4.	Úti emlékek	132
4.1	Pályakezdés-történetek az önéletírásokban	132
4.1.1	Fogalmi áttekintés	132
4.1.2	A vizsgált szövegek köre	140
4.1.3	Kazinczy az önéletírásról – motivációk és célok	143
4.1.4	Pályakezdő-történetek	147
4.2	Emlékállítási gyakorlatok az <i>Erdélyi levelekben</i>	155
4.2.1	Jelentős szövegsoportok a Kazinczy-életműben	155
4.2.2	A <i>Pályám emlékezete</i> és a <i>Fogságom naplója</i>	156
4.2.3	Az <i>Erdélyi levelek</i> szakirodalma	157
4.2.4	Emlékállítási gyakorlatok az <i>Erdélyi levelekben</i>	161
5.	Összegzés – „exegi monumentum”	175
6.	Bibliográfia	177
6.1.	Forrásjegyzék	177
6.2.	Szakirodalomjegyzék	179
7.	Mellékletek – szövegforrások áttekintése	186

1. Bevezetés

1.1 Szakirodalmi áttekintés – a Kazinczy-kutatás főbb irányai

Kazinczy Ferenc a klasszikus magyar irodalom egyik leggyakrabban kutatott alakja. Levelezését, önéletírásait, irodalmi és kultúraszervezői munkásságát számos tanulmány tárgyalja. A Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport¹ egyik kiemelt projektje Kazinczy életművének digitalizálása és kritikai kiadása, amely a korszak irodalmi örökségének hozzáférhetőségét és átfogóbb megértését szolgálja.

A Kazinczy-kutatás szakirodalma szerteágazó, de néhány központi téma, főbb irányvonal kiemelhető. Debreczeni Attila Kazinczy költeményeinek kritikai kiadása² mellett foglalkozik Kazinczy önreprezentációjával, emlékezeti narratívák kialakításában betöltött szerepével,³ dokumentációs kényszerével.⁴ Bódi Katalin Kazinczy folyóiratközleményeinek kritikai kiadása mellett⁵ szövegeinek képzőművészeti kontextusát vizsgálja.⁶ Bodrogi Ferenc Máté Kazinczy-nak és a csiszoltság eszmerendszerének, nyelviségének kapcsolatát⁷ vizsgálja, és Kazinczy nyomtatásban is megjelent 19. század eleji fordításainak kritikai kiadását rendezte sajtó alá.⁸ Orbán László a *Pályám emlékezete* kritikai kiadását készítette el,⁹ ennek kapcsán a sokszoros újraírás és az emlékezeti manipuláció ügyével is foglalkozik egy-egy jellemző történet alakulásán keresztül bemutatva az emlékezés mikéntjét Kazinczynál.¹⁰ Szilágyi Márton a *Fogságom naplója* kritikai kiadását készítette el,¹¹ és a fogsághoz kötődő beszédmodokat és történeteket értelmezi.¹² Tóth Orsolya többek Kazinczy és köre irodalmi szemléletmódjával,¹³ Kazinczy és Winckelmann szellemi kapcsolatával¹⁴ és Kazinczy pályakezdésével foglalkozik. Granasztói Olga a *Pandekták*¹⁵ kritikai kiadásán dolgozik, és Kazinczy kertművészetéhez fűződő viszonyát is tárgyalják tanulmányai.¹⁶

¹ <https://textologia.unideb.hu/>

² KAZINCZY 2018 I.; II.

³ L. pl. DEBRECZENI 2020, 171–192; 340–389.

⁴ *Uo.*, 234–242.

⁵ KAZINCZY 2025

⁶ BÓDI 2021

⁷ BODROGI 2012

⁸ Kazinczy 2012

⁹ PEMPL 2009

¹⁰ L. pl. ORBÁN 2019, ORBÁN 2020

¹¹ KAZINCZY 2011

¹² L. pl. SZILÁGYI 2018a, SZILÁGYI 2018b

¹³ TÓTH 2009

¹⁴ TÓTH 2013

¹⁵ KAZINCZY 2021

¹⁶ L. pl. GRANASZTÓI 2010, GRANASZTÓI 2017

Ez a felsorolás nem ad teljes képet a Kazinczy-kutatásban megjelenő témákról, de jól szemlélteti a Kazinczy-szöveg univerzum sokféleségét. A tematikus és műfaji változatosság, illetve a kiadott és a digitalizált kéziratos szövegek mennyisége lehetővé teszi azt, hogy az akár már több tekintetben is tárgyalt művek, autobiográfiák, folyóiratközlemények új megvilágításban ismét figyelemre érdemesek legyenek, termékeny kutatási irányokat és értelmezési lehetőségeket nyissanak meg. A Kazinczy-szövegek rendszerszerű működése könnyíti is, nehezíti is a kutatói munkát: könnyíti, mert a kontextusok összeolvasása számos produktív felismerésnek adhat helyet, és nehezíti, mert kihívást jelent az egyes ügyek leválasztása a nagy egésztől – úgy kell szem előtt tartani a szövegek szövevényes kapcsolatrendszerét, hogy nem veszünk el ebben a hálózatban.

1.2. Az értekezés tárgya, a vizsgálat szempontjai és a kutatás helye a Kazinczy-szakirodalomban

Doktori disszertációmban a Kazinczy Ferenc életművében megfigyelhető emlékéllítási módzatokkal foglalkozom. Már a Kazinczy-szövegekkel való első találkozásomnak is meghatározó tapasztalata volt az emlékezés és a hozzá kötődő gyakorlatok mind az elsősorban személyes, magánszférához köthető emlékezés, mind a közösségi emlékezet eseményei tárgyában. Alap- és mesterszakos¹⁷ szakdolgozatomban az eszményítés gyakorlatát vizsgáltam a gyermekekről való beszéd során Kazinczy levelezésében és néhány autobiografikus szövegében. Az emlékezés mint jelenség már az eszményítés szempontjából is kiemelt jelentőséget kapott, a szövegek olvasása során pedig nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az intenzív emlékezés és emlékéllítés a Kazinczy-szöveg univerzum karakteréhez tartozik.

Ahogy az a kutatási előzmények áttekintésekor is láthatóvá vált, Kazinczy emlékezeti tevékenységét korábban is vizsgálták már különböző nézőpontokból. Szinte közhely az a megállapítás, hogy Kazinczy számára nagy jelentőséggel bírt az emlékezés mind magánéleti, mind közösségi kontextusban. Fontosnak tartotta egyes szövegek, tárgyak, képek, de leginkább a vele történt események megőrzését, és tudatában volt annak, hogy az emlékezet irányítása az értelemadás hatalmával ruházza fel az emlékezőt. Ezen alapvetések ellenére az Árkádia-per kivételével konkrét emlékéllítási esetek terjedelmesebb feldolgozásával ritkán találkozunk a Kazinczy-szakirodalomban. Kazinczy emlékezéshez társuló attitűdjét és emlékéllítő tevékenységét sok szöveg említi, kiindulópontnak tekinti és magyarázatként használja, de az emlékéllítés előzményeinek, konkrét eseményeinek, utóéletének és kontextusainak feltárása már nem történik meg bennük.¹⁸ A Kazinczy-szövegek megalkotottságának körülményeire, módszereire és motiváltságára való rákérdezés juttathat el a megértéshez és a kevésbé transzparens tartalmak felfedéséhez is. Ezért gondolom a diskurzuselemzés¹⁹ módszerét dolgozatomban célkitűzéséhez illőnek.

A nyelvi fordulat elmozdulást jelent attól a felfogástól, hogy a nyelv semleges eszközként tükrözi a valóságot. E helyett arra helyezi a hangsúlyt, hogy miként épül fel a világ a nyelv által közvetített jelentésekből.²⁰ Pontosabban: miként épülnek fel különböző diskurzusok a nyelv által közvetített jelentések kiválogatása, átrendezése, összekapcsolása során. A diskurzus nem

¹⁷ SZOLYKA 2017

¹⁸ Orbán László tanulmányai (pl. ORBÁN 2009, ORBÁN 2014, ORBÁN 2019) foglalkoznak kisebb emlékéllítási ügyekkel az újraírás, énképformálás kontextusában, és kapcsolattörténeti érdeklődést is mutatnak.

¹⁹ A módszerről l. még SZABÓ M. 2003, GLÓZER 2007.

²⁰ CARVER 2004, 143.

a valóság lenyomata, hanem annak egy értelmezése, hiszen az objektív valóság ellenőrizhetősége csak egy nyelven kívüli pozícióból lenne lehetséges, amihez nincs hozzáférésünk. A különféle diskurzusok így eltérő világértelmezéseket hoznak létre, versengenek egymással, hatóerejüket pedig nagyban befolyásolja, hogy a diskurzus alkotói milyen mértékű hatalommal bírnak.²¹ A diskurzuselemzés során nem az igazságra vagyunk kíváncsiak, hanem arra, hogy ki állítja magáról, hogy az igazság birtokában van, és hogyan próbálja ezt nyílt vagy rejtett hatalmi narratívákkal igazolni, milyen eszköztárral dolgozik pozíciója megőrzése érdekében. A diskurzus fogalma és vizsgálata összefonódik Michel Foucault nevével, aki a diskurzusok rendjét főként tágabb, társadalmi-politikai szinten vizsgálja.²²

Jelen dolgozat esetében a Kazinczy Ferenc személye által mozgatott és befolyásolt diskurzusokon van a hangsúly, amelyeknek számot vetünk társadalmi beágyazottságával, illetve szűkebb és tágabb közösségi vonatkozásaival is. Olyan elemző attitűddel fordulok Kazinczy írásaihoz és az azokban megképzett beszédrendhez, amelyet nem csak az érdekel, mit „mond” a szöveg, hanem hogy miért és hogyan teszi azt. A működtetett diskurzusok értelmezésének tétje feltárni, hogyan használja Kazinczy a nyelvet, és ezzel együtt szellemi, anyagi eszközkészletét, illetve kapcsolati tőkét múltja és jelene eseményeinek, kiemelt fontosságú karaktereinek rögzítésére, el- és újrarendezésére. A diskurzus mint erőszak foucault-i értelmezése²³ különösen releváns itt: Kazinczy beszédrendbe kényszerít eseményeket, életműveket, személyeket. Miközben emléket állít, narratív dominanciára törekszik. Ez a fajta diskurzusépítés egyben hatalomgyakorlás is: az emlékezés feletti kontrollért folytatott harc.

Vizsgálataim során az emlékéllítés folyamatának szövegfajtákon átívelő nyomon követését tűzöm ki célul. Minden kiemelt emlékéllítási ügy esetében felhasználom Kazinczy levelezésének, önéletírásainak, költeményeinek és akár folyóiratközleményeinek vonatkozó szakaszait. Különösen érdekel az, hogy milyen eltérések, hasonlóságok, kapcsolódások és rendszerszerűségek figyelhetők meg a médiumváltás során: mi történik egy történettel, amikor magánlevélből önéletírásba adaptálódik. Figyelembe veszem Kazinczy azon aktusát is, hogy történeteit sokszor újraírja, akár a címzett változása, akár a múlt eseményeinek természetszerű (felejtés okozta) vagy manipulatív átértelmezése okán. Az írás Kazinczynál dokumentálás,

²¹ FOUCAULT 1998, 53.

²² *Uo.*, 50–74.

²³ *Uo.*, 66.

rögzítés, megőrzés – de újraírás, újraélés és újrakonstruálás is. Interpretálja és újrainterpretálja saját magát és az emlékeit.

Friedrich Kittler a *Discourse Networks 1800/1900* című munkájában a kommunikációs és lejegyzőrendszerek történeti változásait vizsgálja, vagyis azt, hogyan alakítják a technikai médiumok és kulturális gyakorlatok az írás, olvasás és tudásrögzítés módjait. Az 1800 körüli „lejegyzőrendszer” születését Goethe *Faustjának* példáján keresztül mutatja be. Kittler értelmezésében Goethe igyekszik Faust történelmi alakját a szerző tulajdonságaival felruházni, és ezzel nemcsak a szöveghez, hanem a szerzőséghez való viszonyt is új módon alakítja ki: a műben megjelenik a szerző saját szerző-mivolta.²⁴ Ez a változás más természetű, mint amelyet a könyvnyomtatás megjelenése hozott: a nyomtatás a szövegek rögzítésének módját forradalmasította, míg az 1800 körüli fordulat a szövegekhez való viszonyt és az értelmezés gyakorlatát helyezte új alapokra. Kittler olvasatában Goethe esetében a kivonatolás és a filológusi munka háttérbe szorul, és az interpretáció kerül előtérbe.²⁵ Hasonlóan kell eljárunk Kazinczy interpretáló írásgyakorlatához igazodva – nem pusztán filológiai adatrögzítésre, hanem a lehetséges olvasatokra összpontosítva.

²⁴ KITTLER 1992, 15.

²⁵ KELEMEN 2014, 16.

1.3. A vizsgált szövegek kiválasztása

A kutatás során szembesülnöm kellett néhány olyan tényezővel, amelyek hatottak az egész vizsgálat kereteinek meghatározására. A rendelkezésre álló szövegmennyiség nem teszi lehetővé, hogy minden egyes emlékállítási esemény feldolgozásra kerüljön. Bármilyen többször lejegyzett, visszatérő ügyet vagy múltbeli esemény felidézését nevezhetünk emlékezésnek, a legtágabb értelemben véve minden lejegyzés rendelkezik emlékállító, dokumentáló, archiváló karakterrel, a vizsgálat ilyen kitérítése azonban lehetetlenné tenné a téma áttekintését. Az a módszer sem tűnik működőképesnek, hogy egy szövegtípust, például csak a leveleket vagy csak a költeményeket vizsgálva számbavegyem az emlékezeti munka eklatáns példáit. Az így kialakuló kép szükségszerűen csonka lenne, hiszen Kazinczy egy ügghöz kapcsolódóan rendre több forrástípust és témát mozgat egyszerre.

Fontos volt számomra, hogy minél alaposabban megismerjem Kazinczy levelezését, autobiografikus írásait és költeményeit, hogy aztán a visszatérő mintákat, jellegzetességeket áttekintve valamiféle rendszert alkothassak, megragadhassam a Kazinczyra jellemző emlékezeti sajátosságokat. A forrásszövegek és a szakirodalmi munkák tanulmányozása után az a módszer tűnt alkalmazhatónak, amelynek során a nagy vonalakban ismert, jobban körülhatárolható emlékállítási tevékenységeket, aktusokat emelem ki, és ezek segítségével alkotok meg egy tipológiát. Fontos megjegyezni, hogy Kazinczynál a különböző emlékállítási ügyek komplex módon jelennek meg. A tipizálás, kategorizálás során használok fogalmakat, amelyek segítenek rendszerben gondolkodni az ügyek áttekintése során, de tisztán „csak ilyen” vagy „csak olyan” emlékállítási tevékenységről nem beszélhetünk Kazinczynál. Vannak inkább személyes és inkább közösségi emlékállítási ügyek, vannak inkább a levelekben vagy inkább az önéletrészekben kifejtett emlékezési gyakorlatok, de legfőbb karakterét a Kazinczy-féle emlékezésnek éppen a kevertség jellemzi mind műfaji tekintetben, mind az emlékezeti munkával megszólítani kívánt közönség kijelölésében. Az alapvetően személyes jellegű emlékezés, mint például az első gyermekének korai halála utáni emlékállítás közösségi karaktert is kap; ugyanígy a nemzeti emlékezésben jelentőséggel bíró győri vitézek emlékének megalkotásáról való beszédben fontosnak tartja magát apaként is felmutatni, mikor gyermekeit elviszi a felállított emlékoszlopot megtekinteni.

Kazinczy emlékezésének karakterét ezen a személyes-közösségi együtt-létezésen kívül a panteonizáció fogalmával látom jól körülírhatónak. A panteonizáció mint jelenség Kazinczy

korabeli áttekintését Porkoláb Tibor végzi el „*Nagyjainknak pantheonja épül*”²⁶ című munkájában. A panteont egy „szimbolikus architektúrával bíró (vagy akár imaginárius) nemzeti kultushelynek” tekinti, amely képes a „nagyok” „intézményesített tiszteletét a közösség önazonosságának megerősítésére átfordítani.”²⁷ A jeles alakok kiemelésének igénye láthatóan élt Kazinczyban, erre mutat számos emlékműterve is: Csokonai emlékművén kívül többek között Zrínyinek és a zempléni hősöknek és idősebb Wesselényi Miklósnak is tervezett emlékművet. Érdeklődéssel fordult a portrék felé, és a hotkóci angolkert – melyben számos síremlék, illetve emlékmű volt – foglalkoztatja, a kertművészettel való teoretikus számvetésre ragadja. Panteonizációs tevékenysége nem csak a nemzet nagyjainak emlékállításon keresztül történő kijelölésében és költeményekben való eszményítésben, emlékművek létrehozásában nyilvánul meg. A panteonizációs munkát végző, szertartásmesteri tisztet betöltő személy azzal, hogy virtus és glória között közvetít, maga is bejuthat az érdem templomába.²⁸ Ezt a lehetőséget felismerve Kazinczy nemcsak a szerinte jeles személyeknek, de magának is emléket állít, önmagát is panteonizálja. Kapcsolatainak kontextusában a haza legjelesebbjeihez köti magát, azoknak felé irányuló barátsága és megbecsülése szolgál bizonyítékul Kazinczy kiemelt státuszára. A személyes szféra tekintetében pedig ahogyan magáról mint apáról beszél közvetlenül vagy történetei és gyermekei nevelődésének megosztása által, az apaszerepben is megdicsőíti, kiemeli magát – ráadásként az apaságban is olyan mintákat állít maga elé, akiket a Panteonba belépésre érdemesnek tart.

A kötet nemcsak a Panteon lehetséges jelentéseit és az abba való bebocsáttatás procedúráját vizsgálja, hanem az ezt működtető ceremoniális kommunikációt is.²⁹ Porkolábnál Kazinczy emlékállító tevékenysége is gyakran feltűnik a példatárban, és hangsúlyosan foglalkozik Kazinczy korának panteonizációs tevékenységével. Ír például a Wesselényi Miklóst dicsőítő emlékkiadvány összeállításakor a Kazinczy által megfogalmazott kívánalomról az emlékversekkel kapcsolatban: szigorú minőségi követelményeket kell érvényesíteni ezen szövegek esetén, és csak a nemzet jeles poétáit érdemes felkérni emlékversek megírására.³⁰ Porkoláb Csehy József emlékének megőrzése kapcsán is kiemeli Kazinczy emlékeztetést irányító szándékú fellépését, vállalkozását az elógium megírására.³¹

²⁶ PORKOLÁB 2005

²⁷ *Uo.*, 5.

²⁸ *Uo.*, 35.

²⁹ *Uo.*, 70.

³⁰ *Uo.*, 22–23.

³¹ *Uo.*, 23.

Porkoláb a panteonizációt komplexitásában, a benne megjelenő klasszifikációs, legitimációs és laudációs szándékok együttállásával vizsgálja. Kitér a panteonizációhoz kötődő vizuális reprezentációra is, amely számomra is fontos szempont. Porkoláb a portrék ontologikus jelentőségének felismerésével hozza összefüggésbe Kazinczy sokszor emlegetett ikonofiliáját is.³² A hazai Pantheon megalapítására tett gesztusként érthető Kazinczy képgyűjtő szenvedélye is. Gyűjteménye közel félezer képet tartalmaz 1807-ben, amikor a pataki kollégium megvásárolja azt, Kazinczy pedig a későbbiekben is folytatja a gyűjtést.³³ A Pantheon alapjainak lefektetésére a szobrászat médiumán keresztül Ferenczy Istvánt tekinti a legalkalmasabbnak, aki egy nemzeti szoborpantheon létesítéséhez szükséges portrészorozatot el is készít. Bár terve később nem valósul meg, számos munkája kapcsolódik panteonalapítási törekvésekhez, melyekben Kazinczy rendre biztatta őt, ezen a módon is alakítva a nemzeti Pantheon.³⁴ A fentiekén kívül Porkoláb kötete az emlékbeszédek vizsgálatára³⁵ is kitér.

Saját kutatásom során a panteonizáció eredményeivel, következményeivel – tehát azzal, hogy valóban sikerült-e a Kazinczy által fontosnak vélt alakok panteoni helyének biztosítása az utókor felől olvasva – csak érintőlegesen foglalkozom; vizsgálódásaim középpontjában ezeknek a törekvéseknek a korabeli hatása, de leginkább a megvalósítása és a mögöttük álló elméleti, kulturális megfontolások állnak. Porkoláb panteont leíró fogalmai ezzel együtt is jól használhatóak Kazinczy panteonizációs törekvéseinek áttekintéséhez.

A panteon mint a dicsőség temploma olyan szakrális tér, amelyre jellemző az archívumszerűség: kőbe vésett nevek és történetek szolgálják a múlhatatlan érdemek rögzítését.³⁶ Ez a hely egyúttal múzeumi karakterrel is bír: a haza nagyjainak virtuális galériája.³⁷ Az archiválást és a muzealizációt³⁸ kutatásom során Kazinczy emlékezeti tevékenységének alapkarakteréhez tartozóként kezelem, és valamilyen mértékig minden emlékállítási aktusban felfedezhetőnek vélem. Kazinczy dokumentációs, archiváló³⁹ és

³² *Uo.*, 88.

³³ *Uo.*, 98.

³⁴ *Uo.*, 105.

³⁵ *Uo.*, 111.

³⁶ *Uo.*, 15.

³⁷ *Uo.*, 17.

³⁸ L. RADNÓTI 2010. Radnóti Sándor „*Jöjj és láss*” - *A modern művészetfogalom keletkezése* című munkája Winckelmann munkásságából kiindulva azokat az alapfogalmakat vizsgálja, amelyek meghatározták a 18. századi ember látásmódját. A művészet létrejövő autonómiája, az autopszia, azaz a saját szemmel látás kívánalma a műalkotásokkal való kapcsolatteremtésben és a kulturális terek kialakulásának vizsgálata is releváns kutatásom szempontjából. Az esztétikai tapasztalat, a látás élménye és a látvány birtoklása iránti vágy meghatározó Kazinczy emlékállító munkájában és visszaemlékezései során is, kutatásomban tehát a vizualitás, a képek élményszerűsége és Kazinczy képek iránti vonzalma megkerülhetetlen téma.

³⁹ L. DEBRECZENI 2020, 205–225, 234–241.

újraírási kényszere, illetve a jeles alakok kézírásának,⁴⁰ arcképének, tárgyainak birtoklása visszatérő motívumok az emlékezésben. Levelezésében szembetűnő az az igyekezet, amellyel a számára fontos eseményekről, emberekről történeteket alkot, és azokat számtalanszor, gyakran a címzetthez vagy helyzethez igazított változatokban újraírja, ezáltal pedig újraéli. Ez a magánélet eseményei és a közélet, illetve a kultúra szintjén is működik.

A muzealizáció szintén a múlttal való kapcsolat kialakításának egy módja. Kazinczynál ez nem csupán a korszakban kialakuló múzeumi kultúra miatt lehet érdekes: Kazinczy ugyanis mint önmaga muzeológusa lép fel,⁴¹ ez a tevékenysége pedig összeköthető az archiválással. Másrészt, ahogyan arra már többen is rámutattak,⁴² szövegeinek visszatérő mintázata a műalkotásokkal való élményszerű találkozás, és az ezekben a találkozásokban való önreprezentáció. A bécsi és erdélyi útjait dokumentáló útleírásaiban is kiemelt szerepbe kerülnek képtári élményei, így elengedhetetlen az utazási narratívába illesztett esztétikai élményeivel való számvetés is. Gyűjtési vágygal társuló képzőművészeti érdeklődése – mely kiteljesedésének anyagi helyzete vetett gátat – folyamatosan látható az életműben, gipszmásolatokat, metszeteket gyűjtött, számára kiemelt alakok kézírását, leveleit őrizte.

A panteonizációban és a hozzá kötődő archiváló, muzealizáló igényben közös jegy az emlékezés és az emlékállítási szándék megnyilvánulása. Az emlékezés természete, módjai, az egyéni és a közösségi emlékezet összefonódásai pedig olyan témák, amelyekről lényeges adalékokhoz juthatunk a Kazinczy-szövegek vizsgálatával. A 19. század elejének megváltozó történelemszemlélete, újfajta történeti tudatossága, eredetkeresési módozatai, illetve a múzeumi kultúra megjelenése kicsinyítő tükörként van jelen a Kazinczy-életműben, és fordítva: kiemelt fogalmaim arra is lehetőséget adnak, hogy egy határozottan kijelölt perspektívából vegyük szemügyre a rendkívül heterogén és széttartó szövegtöredéket.

Fő kutatási kérdéseim arra irányulnak, hogy hogyan jelenik meg a Kazinczy-életműben az emlékállítási témája, milyen reflexiókkal él Kazinczy saját emlékállító tevékenysége során, hogyan jelöli ki az emlékállításra méltó jelenségeket, és milyen módon kapcsolja magát hozzájuk. Vizsgálom azt a kapcsolati hálót is, amely az egyes emlékezési ügyek mögött meghúzódik, próbálva feltérképezni azt, hogy milyen tényezők hatnak az emlékállítási tervek intenzitásának változásaira, miért aktivizálódnak vagy enyésznek el. Célkitűzésem része az emlékállítási komplex vizsgálata, minden kapcsolódó szövegfajta és médium bevonásával, a

⁴⁰ L. pl. *Uo.*, 242–250.

⁴¹ *Uo.*, 205–225.

⁴² BODROGI 2012, 35.; TÓTH 2009, 144.

személyes és közösségi szempontok együttes működtetésével. A jeles személyek panteonizációja mellett figyelmet fordítok Kazinczy „önpanteonizációjára” is.

Az emlékállítás minden említett formájához kapcsolódik a Kazinczy karakterét alapjaiban meghatározó jelenség: az írásban mint állapotban való létezés, a szinte folyamatos írásgyakorlat. Kazinczy az 1700-as évek utolsó évtizedeitől 1831-ben bekövetkezett haláláig terjedő munkássága abba az időszakba esik, amely a fentebb már említett, 1800-as kittleri lejegyzőrendszer-váltás ideje is. Kittler elképzelése szerint ugyanis 1800-ban (1800 körül) a korábbi „tudósok köztársaságára” épülő lejegyzőrendszert, melyben az írás és az (értő, értelmező) olvasás feladata elkülönült, váltja a szerzőség megjelenése, a szimultán írás-olvasás kívánalma, amelyet a széleskörű alfabetizáció hív életre.⁴³ A *szerező* ideája a szintén ebben az időszakban vizsgált *öntudat*éhoz hasonló: az én egyszerre tudásának tárgya és alanya lesz.⁴⁴

⁴³ KITTLER 1992, 27.

⁴⁴ KELEMEN 2014, 15.

1.4. A dolgozat felépítése

Az emlékéllítási tevékenységek Kazinczy egész életművén végigvonulnak, megnevezhetünk azonban olyan időszakokat, amikor különösen intenzíven foglalkoztatta őt párhuzamosan több emlékéllítási ügy is. Az egyik ilyen kiemelt időszak 1806, ekkor együtt zajlik két emlékéllítói munka: Kazinczy Iphigenia lánya síremléktervén dolgozik, emellett pedig a Csokonainak való emlékéllítés ügyét kívánja kézbe venni. Az 1810-es évek eleje szintén intenzív, itt a győri csatában elesett zempléni vitézek ügye és a Wesselényi Miklós halálával kapcsolatos emlékéllítés nevezhető meg. Mindkét emlékezési gócpontnál beszélhetünk a személyes és a közösségi emlékezet összefonódásáról. Bár Iphigenia Kazinczy gyermeke, ezért elsősorban személyes a rá való emlékezés, nem tekinthetünk el attól sem, hogy ebben az emlékéllítésben Kazinczy apaként is felmutatta magát egy tágabb közösség előtt, az emlékéllítés folyamatáról sokakkal levelezett. Az emlékéllítói munka tehát nem rendelhető egészen a magánszféra körébe. Emellett a Csokonai-ügy sem nevezhető tisztán közösséginek, hiszen benne a személyes érintettség, Csokonai magánmegítélése összefonódik azzal, amit a közösség számára a „nemzet nagy költője” érdemel az emlékéllítésben. Mindkét emlékéllítéshez köthető a hotkóci angolkert ügye, – melyben számos síremlék és emlékmű található, és amelyet a gyászoló Kazinczy is meglátogat. A zempléni vitézek ügyében is keverednek személyes és közösségi érdekek, az itt készülő emlékmű mintája ráadásul az Iphigeniának tervezett emléké.

A dolgozat fejezeteinek elrendezésénél azonban nem csupán ezeknek a csomópontoknak a szerveződését vettem figyelembe. Az emlékéllítási események értelmezésekor természetesen szempont, hogy időben és térben hogy viszonyultak egymáshoz, de ezen kívül az emlékezés tárgya, a dominánsan használt szövegforrások és médiumok, a kapcsolattörténeti adalékok, a belső és külső (felkérésre történő) emlékéllítási motiváció összevetése mind olyan szempontok, amelyek kevésbé érvényesülnének, ha kizárólag az emlékezési aktusok időbeli közelségét tenném meg fő szervezőelvnek. Emellett vannak olyan emlékéllítási tevékenységek, ahol a panteonizáció, az emlékéllítés szorosan a kiváltó esemény (haláleset, csata, találkozás) után valósul meg, de olyanok is, ahol az emlékezés ideje és az emlékezés tárgyának ideje távol vannak egymástól, illetve az emlékezés és az emlékek módosítása szakaszosan történik meg az életmű különböző pontjain. Olyan ügyekkel is foglalkozom, mint például a Kazinczy saját pályakezdésének kijelölésére hivatott anekdotikus történetek, vagy az *Erdélyi levelekben* megjelenő komplex emlékéllítási gyakorlatok. Ezek tulajdonképpen mindkét kiemelt csomóponttól távol vannak. Nem szükségszerű persze két csomópont kijelölésénél megállni, létrehozható több, akár kisebb ilyen is, ami lehetővé tenné ezt a kronológián alapuló

vizsgálódást. Ebben az esetben azonban aránytalannak érződne a fejezetek szöveganyaga, ami így csak még több emlékezeti esemény bevonásával lehetne orvosolható. Ez a kiterjesztés jelentősen megnövelné a részletesen kidolgozandó ügyek körét, és megnehezítené a dolgozat azon célkitűzésének elérését is, hogy Kazinczy emlékállító tevékenységét néhány jellemző eseten keresztül mutassam be. Az időben egymást követő csomópontokkal való számvetést tehát nem tartom a dolgozat jellegétől idegennek, és a fejezetekben mindig megjelenik a kronológia szempontja, de megítélésem szerint a teljesen időrendi csomópontok köré szerveződő vizsgálattal többet veszítenének elemzéseim, mint amit nyernének.

Disszertációm három nagyobb fejezetre oszlik. Az első fejezet központi témáját Kazinczy gyermekeiről való beszéde adja. Mind gyermekeihez, mind saját apasághoz fűződő viszonyához kapcsolódóan működteti az eszményítés és emlékállítás eszköztárát, ennek kiemelt eseménye Iphigenia lánya halála egyéves korában, és a gyermek sírversének, majd síremlékének megtervezése, amely folyamat párhuzamosan zajlik az Árkádia-per alakulásával is.⁴⁵ A fejezet azonban nem áll meg a halálesztétika és a gyász témáinál. Iphigenia hatása a későbbiekben is megfigyelhető, Kazinczy később születő gyermekeiről írtakban megjelenik az elsőszülötthöz való hasonlítás. Emellett tárgyalom a gyermekekhez köthető idealizáló aktusokat: Kazinczy különleges szüléstörténetek, testi- és szellemi fejlődés, tehetség és nevelődés kontextusában is beszámol levelezőtársainak, apai feladataihoz példaként jeles alakokat, például idősebb báró Wesselényi Miklóst és gróf Dessewffy Józsefet jelöli ki, saját magát pedig szívesen mutatja fel az apaszerepben. A gyermek az emlékállítás eszközeként és hordozójaként jelenik meg egyszerre: Kazinczy többször utal arra, hogy gyermekeiben majd őt (is) fogják szeretni és felidézni halála után, így különösen jelentős az is, hogy milyen nevelést kapnak, és az is, hogy ő apaként milyen lenyomatot hagy bennük.

A második fejezet Kazinczy panteonizációs törekvései közül emel ki néhány példát, hogy rajtuk keresztül bemutassa az emlékállítás egyéni és közösségi motivációinak keveredését. Az első példa az Árkádia-per ügye, amelyet a Csokonainak történő emlékállítási szándék felől vizsgálok. Az Árkádia-per a Kazinczy-szakirodalomban olyan téma, amely az emlékállításhoz erősen kötődő jellege és mintaadó jelentősége miatt kihagyhatatlan a dolgozathoz. Ez az ügy az időrend tekintetében is első helyre illik a tárgyalt panteonizációs ügyek közül, de pozíciójában annak is jelentősége van, hogy benne felmutatható a későbbi emlékállítási aktusok jellemző vonásainak többsége, mintaként és „gyakorlópályaként” szolgál Kazinczy későbbi panteonizáló

⁴⁵ Az Árkádia-per említésre kerül ebben a kontextusban is, de kifejtettebb elemzést a panteonizációs fejezetben kap.

tevékenységében. Az Árkádia-per ügye mellett a második alfejezetben a Dayka Gábor életművének gondozása feletti hatalomátvételt is áttekintem mint az emlékállítás feletti sikeres és totális uralom példáját.

A harmadik alfejezetben az idősebb báró Wesselényi Miklósnak történő emlékállítás példáján kapcsolattörténeti áttekintéssel kontextualizálva bemutatom, hogyan alakította Kazinczy Wesselényi-képét a fogság élménye által megteremtett sorsközösség, a személyes találkozások, a mecenatúra, és az a kényszer, hogy az idősebb báró negatív megítélésével szemben annak halála után egyfajta ellenemlékezetet működtessen. A család felkérésére, de szabad kezet kapva Kazinczy saját Wesselényi-képét versenyezteti egy panteonizációra kevésbé alkalmas kortársi ellenvéleménnyel. Komplex emlékállítási tevékenységet végez: epigrammát ír, versesfüzetet és síremléket tervez.

A negyedik alfejezet episztolatörténeti áttekintés kontextusába ágyazva vizsgálja Kazinczy korai, panteonizációs szándékkal megírt két episztoláját: az ifjabb Wesselényihez és a Cserey Farkashoz írtakat. Az ifjabb Wesselényi idealizálása már gyermekkorában elkezdődik, és minden bizonnyal az apával ápolt kapcsolat motiválja, Cserey Farkassal pedig kis kihagyásoktól eltekintve folyamatos levelezésben áll, magánéleti eseményeibe rendre beavatja, írásait elsőik között küldi meg számára. Cserey jelentősége az alfejezet kontextusában az, hogy Kazinczy autográf-gyűjteményét gyarapította, az episztola is ezt örökíti meg. Az alfejezetben kiemelt jelentőségű az emlékezet tárgyiasulása: mind az idősebb Wesselényinek szánt, végül meg nem valósuló emlékmű, az ifjabb Wesselényitől gyermekkorában elkért viaszlovacska, mind a gyarapodó kéziratgyűjtemény a fizikai tárgy által „megtámogatott” emlékezőt példázza.

Az ötödik alfejezet a zempléni vitézeknek tervezett emlékművel foglalkozik. Ez ismét egy felkérésre történő emlékállítási munka, amelyet Kazinczy Dessewffy Józseffel közösen valósít meg. Bemutatom az emlékmű megtervezésének folyamatát, a hozzá kapcsolódó folyóiratközleményt és a gyermekek bevonását az emlékezésbe: az elkészült emlékműhöz Kazinczy elviszi két fiát annak reményében, hogy emlékezetükben megőrzik majd, hogyan próbálta apjuk bevonni őket a közösségi emlékezetgyakorlatba.

A harmadik nagy fejezet központi témája az út – a fizikailag megtett utazás, és a pálya útja. Az első alfejezetben a Kazinczy pályakezdéséhez köthető anekdotikus történetek vizsgálatán keresztül figyelem meg, hogyan épül fel narratív módon a pályakép, miként konstruálódik meg önreprezentációs aktusok révén az írói hivatástudat, hogyan értelmeződik

az önéletírásokban visszamenőleg a pálya. Az utazás mint aktus ezekben a történetekben is megjelenik. A második alfejezet az *Erdélyi levelek* emlékállítási gyakorlatait tárgyalja, de kitér Kazinczy egyéb autobiografikus szövegeinek recepciójára is. A muzealizáció és a panteonizáció fogalmait középpontba állítva vizsgálom az utazáshoz kötődő epigrammákat, a Teleki-tékáról és Bruckenthal Sámuel gyűjteményéről a *Tudományos Gyűjtemény*be írtakat és Kazinczy Cserey Farkasnál tett látogatását. A három kiválasztott történet különböző szövegfajtákban (epigramma, folyóiratközlemény, úti beszámoló) teszi láthatóvá az erdélyi úthoz kapcsolódó élmények megörökítésének sokszínűségét.

A dolgozat elengedhetetlen részét képező bibliográfia és forrásjegyzék mellett az egyes fejezetek főbb szövegforrásait, kapcsolódó folyóiratközleményeit, képi elemeit táblázatosan veszem számba, hogy rámutassak arra, milyen sok felületen és médium bevonásával valósul meg Kazinczy emlékállítási tevékenysége.

2. Három Grácia, egy Ámor

Jelen fejezetben Kazinczy Ferenc *Levelezésének*⁴⁶ III–XXIII. köteteit, illetve a *Pályám emlékezete*⁴⁷ és az *Erdélyi levelek*⁴⁸ néhány szöveghelyét vizsgálom azzal a céllal, hogy a rendelkezésre álló források segítségével bemutassam és elemezzem azokat a beszédmódokat, amelyeket Kazinczy a saját gyermekeiről való beszéd során működtet. A fent említett három autobiografikus szövegcsoporthal mint irodalmi alkotással is számolok, nem adattárként – vagy csak komoly kritikával szemlélhető, nem tényanyaguk miatt beszédes adattárként – hívom őket segítségül. Fontos szem előtt tartanom, hogy a szövegek jellege nem engedi, hogy a leírtakat valamiféle „igazságként” kezeljem, nem úgy fordulok tehát hozzájuk, mint hű dokumentációhoz, hanem mint olyan forrásokhoz, melyek ahelyett, hogy tényanyagként szolgálnának, gyakran többet mondanak arról, hogy mit akart írójuk láttatni. A vizsgálat során az írásmód hogyanjának és miértjének értelmezését tartom legfőbb feladatomnak.

Írásomban mind a nyolc Kazinczy-gyermekről⁴⁹ említést teszek, azonban részletesebben az első négyről írottakkal foglalkozom, közülük pedig Eugénia és Emil kapnak kiemelt hangsúlyt. A fiatalabb gyermekek ritkábban váltak apjuk leveleinek tárgyává, és a velük kapcsolatba hozható szövegeknek nemcsak száma, de sokszínűsége is alulmarad az idősebb testvérekről írottakkal szemben. Ez talán azzal indokolható, hogy az ő fejlődésüket rövidebb ideig követhette végig; legkisebb gyermeke mindössze 11 éves volt halálakor. Másrészt úgy tűnik, hogy minél később következik a sorban adott gyermek, annál kevésbé tartja fontosnak részletesen rögzíteni vele kapcsolatos terveit, fejlődését. Ezen a téren már Iphigenia és Eugénia között is jelentős különbségeket láthatunk: míg első gyermeke esetében az első életév eseményei alaposan dokumentáltak, Eugéniát egyéves kora után néhány hónappal kezdi csak el gyakrabban említeni leveleiben, ami persze magyarázható lehet azzal, hogy Iphigenia halála után a gyászoló Kazinczy saját helyzetét Niobéével rokonította, ami azt sugallja, hogy ha jelképesen is, de saját, utólagosan túlzottnak vélt rajongását tette felelőssé a gyermek elvesztéséért.⁵⁰

⁴⁶ KAZLEV

⁴⁷ PEML 2009

⁴⁸ ERDLEV 2013

⁴⁹ Iphigenia (1805–1806), Eugenia (1807–1903), Thalia (1809–1863), Emil (1811–1890), Antonius (1813–1879), Iphigenia (1817–1890), Bálint (1818–1873), Lajos (1820–1849)

⁵⁰ „Ugy jártam, mint Niobe. Kevélykedtem a’ gyermekben, ‘s egy bosszús Isten nékem szegezte minden nyilait.” KAZLEV IV., 978. Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1806. augusztus 24., 276. A mitológiai Niobének tizennégy gyermeke volt, ezért magát Létónál, Artemisz és Apollón anyjánál többre tartotta. Értesülve erről Artemisz és testvére halálra nyilazták Niobe gyermekeit, illetve a történet egyik variánsa szerint legkisebb gyermekét életben hagyták. Fájdalmában Niobe kövé vált, ám ekkor sem szűnt meg könnyezni.

Eugénia, az első felnőtt lánygyermek és Emil, az első fiúgyermek kiemelt fontosságúak, már csak elsőségük miatt is apjuk kitüntetett figyelmében és érdeklődésében részesülnek. Rövid élete ellenére Iphigenia szintén gyakran vált apja leveleinek témájává, halála okán pedig egyes róla írott szövegek lehetővé teszik olyan jelenségek értelmezését is, melyek a többi gyermek esetében nem jelennek meg. Thalia, a harmadik gyermek azért válik fontossá, mert születése előtt Kazinczy meg van győződve róla, hogy fia lesz, és ez a továbbiakban is meghatározza azt, ahogyan róla ír.

A fejezet címét és kereteit a fentiekén kívül, és Kazinczy „gráciás életvitel” iránti elkötelezettsége mellett⁵¹ szintén motiválta, hogy maga Kazinczy is kiemeli első négy gyermekét, mintegy közös értelmezési keretbe helyezi őket következő epigrammájában:

NEGYEDIK GYERMEKEM SZÜLETÉSEKOR.

A' három Chárisz lön elébb, 's úgy Ámor utánok.
Látta Sophie a' példát, 's monda: követni fogom.
'S íme szavát állá: Phigie, Dencsi, Thalía levének
Itt is elébb, 's már most játszik ölében Emíl.⁵²

A következőkben először néhány olyan fontos kontextust és diskurzust vázlok fel, amelyek formálhatták Kazinczy gondolkodását, nevelési elveit, vagy éppen hatással voltak mindennapjaira, anyagi helyzetére, és amelyek olykor háttérben, olykor előtérben álltak gyermekeihez fűződő viszonyának. Ezután vizsgálom a diskurzuselemzés módszerével a gyermekekről írt szövegeket, amelyeket négy tematikus csoportba rendeztem.

A *Levelezés* olvasása közben figyeltem arra, hogy vannak olyan szempontok, aspektusok, történetkeretek, melyek minden gyermek esetében megjelennek a szövegekben. Kazinczy mindig megírja a születési körülményeket, és hol részletesebben, hol csak néhány sorban, de magyarázza a névadás motivációját. Azt mondhatnánk, hogy ez önmagában nem különös, hiszen alapvető, hogy egy gyermekkel kapcsolatban valamilyen módon közöljük ezeket az információkat. Kazinczynál azonban ezek a leírások jellemzően nem merülnek ki annyiban, hogy az újszülött egészségéről tesz néhány megállapítást, vagy egy mondatot szentel a névadási motiváció feltárásának. A születés körülményei rendre sugallatokként, előjelekként értelmeződnek: Sophie, az anya szülés közbeni környezete, a gyermek világrajötte előtt olvasott

⁵¹ BODROGI 2012, 46.

⁵² KAZINCZY 2018 I., 227.

A „három Grácia, egy Ámor” koncepciót prózában is több alkalommal megírja levelezőtársainak, köztük Dessewffy Józsefnek is: „Midőn háromszori lebetegedése nékem lányokat ada, nem neheztem Lucínára, hogy csak leányt ada. De most világosan kimondom, hogy ha negyedszer is lányom született volna, nagyon el fogtam volna búsulni: Ha élne első lányom, azt mondanám, hogy három Grácia 's Amor van házamnál.” KAZLEV VIII., 2025. Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1811. június 22., 597.

és/vagy fordított irodalmi szövegek vagy az újszülött szokatlan mérete, illetve vélt túlhardása mind jelentések Kazinczy számára, és ezekhez a körülményekhez a későbbiekben is visszatér, hogy azokból magyarázzon valamit a gyermek fejlődésével kapcsolatban. A névadás komplex aktusát pedig számos levélben magyarázza.

A másik állandóan jelenlevő téma a gyermekek fiziognómiája, arcuk és testük felépítése, testi kiválóságuk és hibáik. Ezek nemcsak a születés után, hanem szinte minden olyan levélben, ahol a gyereket hosszabban említi, központi elemek lesznek, illetve hivatkozási alapként szolgálnak a gyermekek jellemformálódását illetően, magyarázzák viselkedésüket, érdeklődésüket. Annak is van szerepe, hogy az egyes gyermekek melyik szülőre vagy távolabbi rokonra hasonlítanak, illetve melyik testvérükkel mutatnak hasonlóságot.

A legtöbb hangsúlyt Kazinczy talán a gyermekek képességeinek bemutatására fekteti leveleiben. Ilyen képességek közé tartozik a korán megmutatkozó tehetség különféle műalkotások létrehozásához, érzék jeles műalkotások szépségének felfedezéséhez, illetve a már látott műalkotások azonosításához. Nem – pontosabban nem mindig – egyszerűen arról van szó, hogy egy tehetséges gyermek képességeit dicséri leveleiben a büszke apa: Kazinczy poétai zseniének könyveli el a vacsoraasztalnál egymás után kiáltott, rímelő szavakat, konkrét jelentést ad egy beszélni még nem tudó kisgyermek szájából elhangzó hangsornak. Ritkábban, de a gyermekek hiányosságairól, lemaradásairól és gyenge oldalairól is beszámol.

Szintén fontos és visszatérő téma a nevelés és neveltetés kérdése. Kazinczy – ha nem is alkot egyetlen kiemelt és igazán kifejtett nevelési tervet – számos levélben fogalmazza meg nevelési elveit, és folyamatosan beszámol a gyermekek nevelődésének folyamatáról, mind a szülői háznál, mind az iskolában történő nevelődéssel kapcsolatban. Levelezőtársaival is megvitát nevelési kérdéseket, nyomon követi más gyermekek nevelődését.

A fenti négy téma – a szülés és körülményei, a fiziognómia és test, a képességek és tehetség, a nevelés elmélete és gyakorlata – különböző regisztereket, beszédmódokat hív elő, amelyek viszonylag tisztán és egészen keverten is megjelennek. Leghangsúlyosabban a keresztény-bibliai illetve az antik-mitológiai beszédmód és képek képviseltetik magukat. Kazinczynál a gyermekekről való beszédre általában jellemző az eszményítés, mely az első, korán elhunyt gyermek, Iphigenia esetében a halálesztétika, a gyász és az emlékezés során is uralja a szövegeket.

A társadalom szövegszerű elgondolása⁵³ feltételezi, hogy az én szövegben történő elbeszélése nem különös esemény, nem ritka jelenség, hanem létmódunk része: szövegekben léteünk, szöveg-létünk pedig megkonstruált. Cáfolhatatlan realitásokról nem beszélhetünk tehát, csak a különféle konstrukciók alapzatairól.⁵⁴ Mivel abszolút igazságokat a szöveg önmagában nem ad, a megszólalások mikéntjének vizsgálata jöhet szóba, mint információszerzési stratégia. A diskurzuselemzés módszertanát működtetve, az elbeszéltek elbeszélésmódjára koncentrálna, de a megtudható biográfiai információk felé érdeklődéssel fordulva vizsgálom majd a szövegeket, mivel az azok megalkotottságának körülményeire, módszereire és motiváltságára való rákérdezés juttathat el minket a megértéshez és a kevésbé transzparens tartalmak felfedéséhez is.

Gyermekeiről írva Kazinczy folyamatosan működteti az eszményítés gyakorlatát. Nem kell, hogy az írás tárgya bármiféle rendhagyó esemény vagy látvány legyen, a hétköznapi történéseinek leírásakor, a családi élet tereiben zajló egyszerű jelenetek megosztásakor is alkalmazza ezt a beszédmódot. Az eszményítő gesztusok különösen tisztán mutatkoznak meg a gyermekről való beszédben – a korban a gyermek és a gyermeki létezés minden vonatkozásának tárgyalása egyébként is népszerű téma volt, a gyermek mint tárgy szinte felkínálja magát az eszményítésre. Az apaság mint én-állapot pedig véleményem szerint van olyan jelentős, hogy Kazinczy fontosnak tartsa megalkotni önmagát, mint az ideális gyermek ideális apját – az eszményítés tehát két irányban hat, a gyermek megfestése közben a háttérben létrejön az idealizált apa portréja is, aki, mint tudjuk, szerette magát életének „némely szép scéájában”⁵⁵ ragyogtatni.⁵⁶ Az eszményítés gyakorlatára és az ezzel összefüggő gesztusokra kiemelt figyelmet fordítok.

Vizsgálatom során a Kazinczy-levelezés jelenti a legfontosabb szövegforrást. Kazinczy számára a levelezés gyakorlata nagy jelentőségű, pályája kezdetén programját is levelekben fogalmazza meg. Az 1890-től 1960-ig kiadott *Levelezés* digitalizálása⁵⁷ és a kritikai kiadások megjelenése áttekinthetőbbé teszi a Kazinczy-életmű ezen részét, és megkönnyíti a tájékozódást és a keresést a szövegekben, ezáltal vizsgálatuk és a rájuk való hivatkozás is gördülékenyebbé válik.

⁵³ GEERTZ 1994, 280.

⁵⁴ SZABÓ M. 2003, 7.

⁵⁵ KAZLEV XX., 4791. Kazinczy – Toldy Ferencnek, Széphalom, 1827 június 19., 285.

⁵⁶ Erről a gyakorlatról Mezei Márta ír tanulmányában. MEZEI 2000.

⁵⁷ A digitalizált kötetek elérhetőek itt: <http://textologia.unideb.hu/digitalizalas/>

A levelezés mint közlésforma és mint kulturális gyakorlat fontos alapköve a 18. században Nyugat-Európában formálódó nyilvánosságnak. A nyilvánosság kezdetleges formái és terei – szalonélet, nemesi kúriák, kávéházak – a személyességgel és a magánember-léttel voltak kapcsolatosak. A magánszféra és a nyilvánosság tehát komplex és egymást feltételező kapcsolatban állt egymással. A levelezés gyakorlata metaforája lehet ennek a viszonynak, mivel gyakran a személyességen keresztül az általános társadalmi állapotokról való híradás médiuma. Nyilvánosság-fórum, ám önmagáról is beszél: a nyilvánosságról szóló ismeretek tárháza.⁵⁸

Azok a szakirodalmi munkák, melyek vizsgálódásuk tárgyai közé a *Levelezést* is felveszik, Hász-Fehér Katalin szerint azonban általában valamiféle adattárként, az életrajzbeli tájékozódás eszközeként, bizonyítékok halmazaként tekintenek rá,⁵⁹ felhasználják más művek, események és források „állításainak” kritikájához, bizonyításhoz vagy cáfolathoz. Emellett továbbá gyakran szorítja keretek közé a levelek vizsgálatát az a tény is, ha azokat csupán vallomásos magánszöveggként értelmezik.⁶⁰

Kazinczy esetében a levelezés különböző élettörténeti forgatókönyveinek hordozójaként is funkcionál, ebben pedig rokona kifejezetten önéletrajzi jellegű írásainak. Arra már többen rávilágítottak, hogy autobiografikus szövegeinek állandó mintázata az élményszerű találkozás és dialogikus viszony kialakítása művészeti alkotásokkal,⁶¹ illetve az ezekben a találkozásokban való életútrepresentáció.⁶² Ezeket a meglátásokat jelen dolgozat is tudja hasznosítani, mivel a *Levelezésben* Kazinczy gyermekeihez fűződő kapcsolatának reprezentációjára is jellemző az élményszerűség, a gyermekeket pedig Kazinczy gyakran olyan „esztétikai produktumokként” jeleníti meg, melyek maguk is képesek további alkotások létrehozására.⁶³

A *Pályám emlékezetének* vizsgálatakor az Orbán László által sajtó alá rendezett kritikai kiadást használom, mely a visszaemlékező szövegváltozatok egymás mellé helyezésével lehetővé teszi azok könnyebb összevetését a narratív identitásalakzatokban kimutatható korrekciók láthatóvá tétele által.⁶⁴

⁵⁸ MEZEI 1994, 6.

⁵⁹ HÁSZ-FEHÉR 2003a, 51–52.

⁶⁰ *Uo.*, 43.

⁶¹ BODROGI 2012, 35.

⁶² TÓTH 2009, 144.

⁶³ Kazinczy jelentőségteljesnek véli gyermekei műalkotásokkal való találkozásait is, rögzítve a találkozás rá gyakorolt hatását.

⁶⁴ BODROGI 2016, 125.

Kazinczy egy hónaposra tervezett, végül három hónaposra nyúlt erdélyi útját már indulásakor dokumentálni és olvasóközönség elé tárni tervezi.⁶⁵ Az *Erdélyi levelek* jelen tanulmány számára azért fontos, mert erdélyi útjára Kazinczy Eugénia lányát is magával vitte. Közös élményeiket a *Levelezésben* is dokumentálja, ám egy, a gyermek jellemfejlődéséhez – és saját jellemének ábrázolásához – kapcsolódó jelenetet csak itt ír meg, illetve itt összegzi azt is, miért volt számára fontos Eugénia társasága az úton.

⁶⁵„Útamat írni fogom és kiadom... utazásom, ha nyomtatásban jelend meg, nem lesz sem gyönyör, sem haszon nélkül.” KAZLEV XIV., 3237. Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek, Andrásfalva, 1816. július 16., 244.

2.1 Eszmetörténeti kontextusok

2.1.1 Fiziognómia

Az antik hagyományokkal rendelkező fiziognómia központi tanítása a test és lélek szoros összefüggése, a test megjelenéséből az emberi karakterre való következtetés lehetősége, leegyszerűsítve: az arc olvasása.⁶⁶ A Kazinczy korában is jelentős hatással bíró Johann Caspar Lavater svájci lelkész, pszichológus, antropológus a késő 18. század jelentős fiziognómusa. Véleménye szerint a fiziognómiai érdeklődés az ember alapvonása: mindig jelentéseket keresünk, mások arcát olvassuk. A fiziognómia a 18. század második felében mint a logocentrikus gondolkodás kritikája is érthető: míg a nyelv az igazság elrejtésére alkalmas, az arc nem képes hazudni, „írását” nyelvre fordítás nélkül is értjük; Lavater pedig egyenesen a mennyei nyelv előképének tartja.⁶⁷

Kazinczy valószínűleg nem olvasta Lavater munkáját,⁶⁸ ám a lavateri „fiziognómiai klíma”⁶⁹ hatása, ami a korabeli gondolkodói paradigma része,⁷⁰ nyomot hagy szóhasználatán és portréin: az arc és test érzékletes leírását rendre visszavezeti a bemutatott személy jellemére.⁷¹ Lavaternél⁷² az arc olvasása érzéki és szellemi művelet, analóg a képzőművészeti alkotások befogadásával.⁷³ Kazinczy gyermekei arcát olvasva többször is tesz megállapításokat azok későbbi jellemére, természetére nézve, s ebben minden bizonnyal hatással vannak rá a lavateri tanítások. Emil magas homlokáról például több alkalommal is ír,⁷⁴ a makacsság jeleként értve azt. Jellemző gyakorlat Kazinczynál a szavakkal festett portré megalkotása.⁷⁵ Gyermekei vonásainak pontos leírásával talán a hiányzó kép pótlására is törekedhetett – levelezőtársai

⁶⁶ NEMES Z. 2010, 65.

⁶⁷ KOCZISZKY 2003, 74.

⁶⁸ BÓDI 2021, 245.

⁶⁹ TYTLER 1982, 113.

⁷⁰ BÓDI 2021, 246.

⁷¹ Erről bővebben l. BÓDI 2021, 241–248.

⁷² LAVATER 1775-78

⁷³ KOCZISZKY 2003, 74.

⁷⁴ „Emil tíz hónapos erős egészséges legény, physiomiájában sokat hasonlít Gyencsihez (Eugénia egyik beceneve, Sz. H), azon kívül, hogy szemei kékből nem változtak feketére mint a’ Gyencsié, ‘s hogy homloka képzelhetetlenül magas, melly azzal bíztat, hogy alatta (az az a’ homlok alatt) makacsság lakik — mellyet én épen annyira szeretek mint a’ hogyan tőle minden irtózik. Makacsság nélkül én nem képelek energiát, s a’ makacsság, ha kézen fogva jár az ésszel, nem makacsság többé.” KAZLEV IX., 2211. Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1812. április 24., 407. L. még pl: KAZLEV X., 2475. Kazinczy – Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1813. július 3., 462.

⁷⁵ BÓDI 2021, 133–167.

ritkán vagy akár soha nem láthatták a Kazinczy-gyermekeket, festmény egyedül Eugéniáról készült a bécsi út során.

2.1.2 Neoklasszicista fordulat

A fogságból való hazatérés után Kazinczy Ferenc energiáit magánélete és az irodalmi élet szervezésébe fektette. Berendezkedett anyjától kapott birtokán, feleségül vette Török Sophie-t, és 1805-ben apa lett. Levelezési tevékenysége is ekkoriban vált igazán jelentőssé: míg a Váczy János szerkesztette Kazinczy-levelezés első kötete 26 év termését mutatja, a harmadik kötetet már az 1803 és 1805 közötti időszak levelezése tölti meg, mindezt úgy, hogy a kötetek terjedelme közel megegyező.

Nemcsak mennyiségi változásról, hanem eszmei fordulatról is beszélhetünk a fogság után. Kazinczy szabadulása után írott első levelei egyikében olvashatjuk, hogy terve szerint élete „hab, szél, ‘s veszély után, boldog homályban fog elmúlni”.⁷⁶ Ez a háttérbe vonuló csendesség a fogság utáni Kazinczytól mégis idegen. Irodalomszervezői munkásságának, az *ízlés* és a *szép* fogalma körül való forgásának az 1801 utáni időszak, ha nem is kezdete, de mindenképpen fokozottan intenzív időszaka. Érdeklődése ezen tárgyak iránt nem újkeletű, de azoknak gazdagon dokumentált felmutatása új, és egyértelműen mutat Kazinczy neoklasszicista fordulatára.⁷⁷

A neoklasszicizmus – mely nem csupán stílus, hanem ízlés és művészetfelfogás is egyben – stílusjegyei az ünnepélyes szépség, a szenvedélyek és érzelmek megtisztítása, a rend, a mérték, a szimmetria igénye és az antik műalkotások harmóniájára való törekvés.⁷⁸ Szorosan kötődik hozzá az ízlés fogalma, és a képzőművészeti alkotások iránt tanúsított érdeklődés, továbbá a belőlük merített költői ihlet és alkotói inspiráció. Fontos alkotáspszichológiai tétele, hogy a műalkotás nem az intenzív, szenvedélyes pillanatban születik meg, hanem az ezután

⁷⁶ KAZLEV II., 485. Kazinczy – Kis Jánosnak, [ismeretlen hely], 1801. június 28., 432.

⁷⁷ Kazinczy neoklasszicista fordulatának leghívebb lenyomataként, költészeteszménye körvonalazójaként Fried István az 1813-as, a neoklasszicista ízlés jegyében készült *Poetai berek* című gyűjteményt nevezi meg (FRIED 1982, 266.), mely szorosan kötődik Dayka Gábor verseinek kiadásához. Kazinczy többek között azért törekedett Dayka kanonizálására, azért fűzte hozzá a költő műveihez saját fordításait és előszavát, mert Dayka szövegeit saját jegyzéseivel ellátva egyfajta modellként mutathatta fel a kötetet az ifjú költők számára, tolmácsolva ezzel saját költészeteszményét. Dayka portréjának – szó szerinti és elvont értelemben történő – megrajzolásával pedig kettős játékot játszott: megteremtette önmaga alteregóját, eközben persze mindvégig óvja saját szövegeinek autoritását és kitüntetett pozícióját. A Daykának történő emlékkállításról l. a dolgozat 3.2 fejezetét. Vö. még – HÁSZ-FEHÉR 2003b, 43–54; SZÜCS 2004, 66–103.

⁷⁸ PÁL 1988, 32.

következő, nyugalomba visszatérő lelkiállapotban, lecsendesedve, az indulatok ugyanis nem lehetnek közvetlenül tárgyai a művészetnek.⁷⁹

Kazinczy a fogság után komoly nehézségekkel küzdött.⁸⁰ Gazdálkodnia kellett, anyagi források hiányában könyvtárát is kénytelen volt eladni, rendes hivatalhoz nem juthatott. Különösen nagy szüksége volt arra, hogy az *eszményi szép* világában időzhessen. Úgy menekült a művészetbe, hogy lehozta azt a földre: egész életét művészettel telítette, sőt azt is, ahogyan beszélt róla. Az ő valóságává a művészet vált, és tudatos naivsággal látott bele ideákat az őt körülvevő világba.⁸¹ A folyamatos és koncepciózus önalkotás mestere alternatív valóságának egész rendszerét építette ki, ám ennek tárgyalása a továbbiakban nem célom. Mindössze arra kívántam felhasználni a fenti összefüggéseket, hogy bemutassam: a művészi szép, az ideál, az eszmény Kazinczy számára kiemelt fontosságúvá, vezérfogalomává válik a fogság után.

2.1.3 A nevelés évszázada

A 18–19. században számos író és filozófus fordította figyelmét pedagógiai kérdések felé, ez pedig összefügg a gyermekkor felfedezésével. A nevelésben látták a felvilágosult eszmék terjesztésének és megszilárdításának egyik hatékony eszközét. Neveléstudományi munkák, nevelési célú ifjúsági olvasmányok nagy száma jellemezte ezt az időszakot Európában.⁸² Rousseau *Emil vagy a nevelésről*⁸³ című munkája szimbolikus példája a gyermekről való gondolkodás változásainak és a nevelés új módszereinek. Úgy vélem, hogy Kazinczyra mindenképpen hatással volt a 18. században felerősödő érdeklődés a nevelés és a gyermekek iránt. Leveleiben többször említi például Rousseau-t és megítélését, több levelezőpartnerével is eszmecserét folytat azok gyermekeiről és nevelődésükről, megesk, hogy nevelőt keres barátja vagy rokona házához. Egyik levelezőpartnere, Cserey Farkas könyvet írt *A falusi nevelésnek módgyáról való vélekedés*⁸⁴ címmel, és ez a munka többször szóba kerül a levelekben.

Kazinczy pedagógiai tevékenységéről több munka is született,⁸⁵ ismeretes, hogy 1786-tól 1791-ig tanfelügyelő volt,⁸⁶ az 1820-as években pedig egy tankönyvet is készített bibliai

⁷⁹ *Uo.*, 63–64.

⁸⁰ ORBÁN 2014b, 93.

⁸¹ FRIED 1982, 265.

⁸² PUKÁNSZKY 2005 vizsgálja a hazánkban megjelent ilyen témájú írások tartalmát és elméleti alapvetéseit.

⁸³ ROUSSEAU 1978

⁸⁴ CSEREY 1806, A szöveg elérhető a következő linken: <https://goo.gl/LFYCH2>

⁸⁵ JÁKI 2009. A lista elérhető a következő linken: http://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/j13_0904.htm

⁸⁶ VÁCZY 2012, 106.

történetek gyerekeknek szóló interpretációból.⁸⁷ Autobiográfiáiban egyik kiemelten fontos szerepe a tanügyben tevékeny hazafié.⁸⁸ Felesége első terhessége alatt Kazinczyt élenként érdekelni kezdte saját jövőbeli gyermekének nevelése, neveltetése is,⁸⁹ s ez az érdeklődés a későbbiekben csak erősödött.

⁸⁷ MÉSZÁROS 1982, 528.

⁸⁸ BODROGI 2012, 38.

⁸⁹ Kazinczy másutt azt is említi, hogy a nevelés kérdésköre feleségét is érdekelte: „Sophie nem az a’ teremtés, a’ ki mindég könyvben ül ‘s könyvből paradíroz: de a’ nevelésről írt munkákat igen szereti, ‘s fedd, hogy ezt vele együtt nem olvasom.” KAZLEV V., 1145. Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1807. július 22., 99.

2.2 Születési körülmények és névadási aktusok

Kazinczy minden gyermekének születését megírja levelezőtársainak, azonban gyermekeként eltérő pontossággal ecseteli a születés körülményeit és a névadási motivációit.⁹⁰ Különös módon legelső gyermeke esetében meglepő, hogy Iphigenia megszületésének tényét sok levélben megírja, ám annak körülményeiről nem szól bővebben.⁹¹ Bár Szentgyörgyi József azonnal a név által előhívott antik allúziókat hívja segítségül, mikor jókívánságait küldi a gyermeknek,⁹² Kazinczy elhatárolódni látszik a név ilyen értelmezésétől:

„Én, édes barátom, Aug. 8dikán egy szép leányka atyjává lettem, kit más nap Iphigenia név alatt kereszteltem-meg. A' nevet minden allusio nélkül választottam. Egyedül azért választottam, mert szépen hangzik. Ha cifra, annyival inkább kevély idea volt volna öszve kapcsolva vele, nem fogadtam volna el. Ráth Mátvás a' fíját Socratesnek keresztelteté, Prof. Németh László barátom a' magáét Arisztippusnak. Nem egy úton járok velek e részben.”⁹³

Kazinczy itt a szép hangzást nevezi meg a névadás egyetlen motivációjaként, a konkrét jelentést és a név történetét figyelmen kívül hagyva. A soron következő gyermek, Eugénia⁹⁴ nevét is a hangzás felől magyarázza:

„(...) vasárnap Eugénia neve alatt keresztelém-meg, hogy a' név hasonlósága is mutassa, hogy testvére Iphigeniának.”⁹⁵

Eugénia esetében a hangzás már nem egyszerűen tetszetőssége miatt válik Kazinczy számára fontossá; itt az elhalt testvér nevének hangzásához való hasonlatosság indokolja a névadást.⁹⁶ Eugénia születési körülményeiről sem emlékezik meg hosszabban, nevének, pontosabban *neveinek* magyarázatára azonban már szán néhány sort.⁹⁷ Azt is sugallja, hogy az Eugénia mellett adott Petronella Nicolaissa Barbara nevek mintegy óvónévként szolgálnak.⁹⁸

⁹⁰ A Kazinczy levelezőtársának, Dessewffy Józsefnek gyermekeihez kötődő névadási aktusokat Vaderna Gábor említi monográfiájában. VADERNA 2013, 86–87.

⁹¹ L. például: „Sophie tegnap reggel engem egy szép alakú leány gyermek atyjává teve, kit Nagyságodnak és nagylelkű férjének nevében ma a' mi igen becses barátnénk, Mélt. Báró Splényi Magdolna Kis asszony' karjain Iphigenia nevezet alatt kereszteltem-meg.” KAZLEV III, 800. Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1805. augusztus 9., 405.

⁹² „Legyen a' kis Iphigenia engesztelő áldozat, de nem a' Calchás sententiájának kemény és nem emberi foglalatja szerint, hanem az ő nyájas szelidségü ártatlan tekinteti enyhítse meg a' legkeményebb szíveket, és kevés minútumok alatt hozza helyre, a' mit esztendő el rontottak!” KAZLEV III., 805. Szentgyörgyi József – Kazinczynak, Debrecen, 1805. augusztus 18., 414.

⁹³ KAZLEV III., 822. Kazinczy – Sárközy Istvánnak, Kázmér, 1805. október 1., 443.

⁹⁴ Eugénia születési körülményeiről Czifra Mariann is ír Eugénia életpályáját feltáró tanulmányában: CZIFRA 2013, 63–65.

⁹⁵ KAZLEV V, 1198. Kazinczy – Fazekas Istvánnak, Széphalom, 1807. október 8., 235–236.

⁹⁶ A két testvér hasonlatossága nem csak neveikben nyilvánul meg, l. az erre vonatkozó levélrészleteket a későbbi fejezetekben.

⁹⁷ KAZLEV, 1197. Kazinczy – Nagy Gábornak, Széphalom, 1807. október 7., 233–234.

⁹⁸ „[...] annyi Szent leve a' gyermeknek patrónusa, hogy már nem is lehet kérdés idvezülhetése felett, 's a' szegény Plebánus alig tudta kimondani a' keresztelés' actusa alatt sok ízben előforduló sok Eugénia Petronella Nicolaissa Barbara neveket.” KAZLEV V., 1202. Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1807. október 14., 246.

Mikor még nem tudni a gyermek nemét, Kazinczy kifejezi az Emil név iránti vonzalmát,⁹⁹ melyet a későbbiekben is többször hangoztat.¹⁰⁰

Thalia születésekor Kazinczy korábbi hitvallása ellenére már maga is reflektál névadási szokásai különösségére:

„Czifra nevet kap ez is, mint én szoktam adni mindég: Anna Sophrónia Thalia Therézia.”¹⁰¹

A továbbiakban a levelekben a hangzás mint névadási motiváció hangsúlyozása egészen elhomályosodik, és átveszi helyét a hagyomány: a Kazinczy-gyermekek közös tulajdonsága, ismertetőjegye lesz szokatlan nevük.

Thalia az első olyan gyermek, akinek születési körülményeiről bővebben szól Kazinczy. Ezt az is indokolhatja, hogy harmadikként már fiúgyermekre számított,¹⁰² csalódottságát – melyről aztán többször is megemlíti, hogy nem letaglózottság, és nem a lánygyermekek alacsonyabb értékűségének hitéből származik¹⁰³ – talán a születés köré épített „csodás elemekkel” próbálta tompítani. Thalia ugyanis Kazinczy szerint

„(...) tovább volt a' más világon, mint rendszerént lenni szokás: és az rajta meg is tetszik; mert ritkán látni nagyobb, erősebb gyermeket.”¹⁰⁴

Thalia vélt túlhordásáról és fiúgyermek-szerűségéről másutt is ír:

„A' mitől féltél, vagy a' mit legalább megjövendöltél, megleve, Octób. 15dikén nekem lányom lett, nem fiam. — Óhajtottam volna, hogy valaha már fiú legyen, a' mi tőlem születik: de legkisebb megindulás nélkül láttam, hogy óhajtasomat Lucína megcsalta. Annyival inkább sajnálom azonban már most ezt, mivel a' kis Thalia olly nagy és erős gyermek, hogy fiúnak is igen nagy volna, holott magam, a' mint emlékezel, kicsiny vagyok, feleségem is nem nagy — (ő épen az én líneámban van, midőn mellettem áll, 's nem húsos). Látod tehát, kedves barátom, hogy ajánlott könyvednek hasznát vehetem vala. De már én csak a' jó szerencsére bízom' magam'. Ráday Pali (a' gyermek kereszt-atyja) adott ugyan egy olly forma oktatást: de annak sem akarom hasznát venni. Makacs vagyok, vagy inkább hitetlen.”¹⁰⁵

⁹⁹ „Ha fiú lesz a' kit Sophie szülni fog, Emil-nek keresztelik. Phigie is Emil lett volna ha ötöt Ámorra 's nem Psychévé szülte volna a' természet. Még nőtelen valék, midőn feltettem, hogy fiam, ha valaha lesz, Emil lesz.” KAZLEV V., 1118. Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. május 28., 36.

¹⁰⁰ Az erre vonatkozó példákat l. Emil születési körülményeinél.

¹⁰¹ KAZLEV VII., 1561. Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1809. október 15., 8–9.

¹⁰² „Megvallom, és minthogy azt aristocratiai okból 's tekintetekből nem teszem, pirulás nélkül vallom-meg, hogy sajnálom hogy a' kis szép és kedves leány nem fiú. A' futkosó Eugenie mellé szerettem volna már egy nadragos ficzkót.” KAZLEV VII., 1572. Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, 1809. október 23., 32–33.

¹⁰³ KAZLEV VII., 1565., Kazinczy – Gr. Gyulay Ferencnének, Széphalom, 1809. október 17., 18–19., KAZLEV VII. 1572, Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, 1809. október 23., 32–33.; KAZLEV VII., 1614., Kazinczy – Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1809. december 12., 143–144.

¹⁰⁴ KAZLEV VII., 1565., Kazinczy – Gr. Gyulay Ferencnének, Széphalom, 1809. október 17., 18–19.

¹⁰⁵ KAZLEV VII., 1614., Kazinczy – Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1809. december 12., 143–144.

Fent idézett, Sárközy Istvánnak írott levelének előzménye, hogy mind Sárközy, mind Ráday Pál megosztották Kazinczyval a fiúgyermek nemzésének általuk megbízhatónak vélt módszerét, miután annak egymás után kétszer is leánygyermek született. Sárközy egy könyvet ajánlott Kazinczy figyelmébe, s mintegy bizonyító erővel felsorolt néhány olyan embert is, akinek ezen könyv segítségével született fiú utódja.¹⁰⁶ Ráday ezzel szemben gyakorlatias leírást ad a kívánt nemű gyermek nemzéséhez:

„Minden mesterség fortélyal jár, enged meg tehát Barátom, hogy ebben az egy mesterségben, mind régi practicus és Empyricus, és az én Kedves hajdani Praesesem Szirmay Antal alatt Eperjesen sokáig szolgált próbált ember, Néked is tanácsoljak. — Ha történetből, ismét Leánykád születne, változtasd meg fekvő ágyadatt, ‘s ha eddig balra feküdtél feküdj jobbra, ha jobb felől feküdtél, feküdj ez után balra, így változik a’ fel ülés is. Probatum est. — Hid el, nem tréfa, de én ezen tsekély változtatással tettem szert két szép fiúra, melyek közül az idősb László, a’ kissebb Gedeon, Nagy Atyok neveikre, ‘s kikett kegyességbe ajánlok.”¹⁰⁷

Kazinczy köszöni, de nem kér a tanácsokból,¹⁰⁸ ráadásul annyira biztos a dolgában, hogy Emilnek remélt, de végül Thaliának született gyermek keresztapjának felkért Ráday Pálhoz írott versét is fiúgyermek érkezésére hangolja:

¹⁰⁶ „De hát férfi Gyermeket nem szeretsz, vagy nem tudsz’e csinálni? Hát nem olvastad e valaha azt a’ könyvet, melynek titulussá: Die völlig Endekte Natúr. Ha meg volna, mindjárt elküldeném; De el lopták tőlem és most nem lehet kapni sehol. Próbáltam már Pesten is. Pedig olj igaz, mint $2 \times 2 = 4$. Már én többeket is meg tanítottam a’ szerint: nevezetesen Chernél György Sógoromat, egy részint férfi ágra regulázott Jóságot birván, már 3 leánya után — ‘s mindjárt le jött hozzám köszönni, ugy adván elől Feleségemnek ide haza nem létembe a’ Dolgot, hogy ketten csináltuk — Ha szereted hasznát venni, járj utánna, talám kapsz valahol. Nevetséges a’ Doctorok előtt, de bizony igaz.” KAZLEV VI., 1416., Sárközy István – Kazinczynak, [kelet és hely nélkül], 220–221.

¹⁰⁷ KAZLEV VI., 1526., Gr. Ráday Pál – Kazinczynak, Pest, 1809. július 29., 471.

¹⁰⁸ „Nem kétlem hogy a’ Te könyved igazat mond: de ha most is Pálista leányom lesz, teszek én arról a’ Te könyved segedelme nélkül is.” KAZLEV VI., 1438., Kazinczy – Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1809. március 8., 281.

Az a' czakó, melly — vélem, Afrikából
Szép asszonykáinknak hordja a' gyermekeket
— Ollykor azoknak is, kik édes cseppeket
Még félve lopdosnak az Ámor' italából —
Oh képzeld e' csudát! hosszú orrából
Sophiem' keblébe ma egy kis fiút teve.
«Ez még pogány, 's még nincs neve.
«Papot hamar neki! nem lelni azt Afrikában.

így szólla, 's klep klep klep! látatlanná leve.
Vesztett volna a' gonosz czakója vadd honnjában!
Vagy vitte volna másnak! Eugenie
Szobáimat maga el tudja tölteni
Fület-repesztő sírásával,
Midón, tipegvén Hannswurstjával,
Elsíklík, 's az ütést ah! nem felejtheti;
Vagy már tovább nem tűrheti,
Hogy késik pépjével szakácsom.

Félre azt a' másikat! a' ház
Szűk egy sírónak is. 'S egy szó annyi mint száz:
Nekem a' gyermekben sem hírem, sem tanácsom.

Ah mind haszontalan! Sophie
Feltette a' fejét, 's ezt a' veres, fogatlan,
Kopasz, rívó fiút — a' gondolatlan! Nem állja
Eugenienk' öccsének vallani.
Legyen, ha kell! én nem perlek vele.
A' kit így juttatnak efféle ajándékhoz,
Kaczag, ha van esze, a' kellelten játékhoz.

De te, Palim, lellem' fele,
Végy részt barátod' gyötrelmében.
Jer, 's e' szép atyaság becsületében

— Még híre nem ment-el — osztózzál-meg vele.

Jer, és Emil-Trajánt fogadd te is fiadnak!
'S Öreg-atyádnak és Ipadnak
Lehelld belé nagy lelkeket.
'S a' tennen-magadét! — —
Külömböző, de eggy, ösvényteket
Válassza ő is ösvényének.
Gedeont a' tudomány és ének'
'S a' csendes virtusok' dicső munkájiban
Tekintse tisztelt mesterének.
A' nagy' példáját lelje Prónayban,
'S mint kell Cátói tisztasággal
A' vétkesek' sergét megszegényíteni,
'S jobb utakra téríteni,
Mint kell Ulysszesi szent álnoksággal
A' monstrumokkal küszdeni,
És, meg nem csüggedvén a' harcz' dühös vészében
Nem nyugodalmat csak, de fényt is szerzeni,
Csudálja Ipadnak nagy képében.

Te oktassd arra a' bölcseségre,
Melly élni tud, a' jót, a' szépet szereti,
Azt, a' mi nem az, megveti,

De a' mi az, szentül és k é s z e n követi;
Melly nem vágy csalfa fényességre.
Mellynek csak béke kell, 's kedv, 's pártás poharát
Józan kénnyel ivó elmés barát,
Jól folyt napok után csillámló társaságok,
Táncz, játék, muzsika, tréfák és nyájasságok,
Kik közt a' Bölcsesség maga is szédeleg;
'S hol könyvnek, hol másnak szentelt szép éjjelek —
így élni — ez a' te mesterséged:
Traján ebben kövessen Téged!¹

¹⁰⁹ KAZLEV VII., 1559., Kazinczy – Gr. Ráday Pálnak, Széphalom, 1809. október 15., 5. Váczy itt nem közli a vers teljes szövegét, azt l. RGY Szemere Tár II., 146–149.

A szöveget több szempontból is érdemesnek tartom elemzésre, és ezzel együtt a teljes terjedelemben való közlésre. Egyrészt, mint Kazinczyról tudható, az alkalmi költeményekről elítélő hangon nyilatkozott, bár maga is alkotott ilyeneket.¹¹⁰ Jelen versének ihletforrásaként Ráday Pált jelöli meg, ezzel pedig a vers beilleszkedik a Kazinczyra jellemző alkalmi versek közé, melyekben az alkalmi jelleg transzformálódva jelenik meg, nem a primer alkalmiságban.¹¹¹ Másrészt, Kazinczy ezzel az egy alkalommal ír csak verset születendő gyermeke keresztapjának, így egyedisége miatt is érdekessé válik a költemény.

A vers első öt versszakában egyszerre van jelen báj, humor, irónia, és az apasággal kapcsolatos, közhelyesnek mondható szorongásoknak a játékos hang által való szublimálása. Kazinczy a gólyamese felidézésével jelenti be a gyermek „Afrikából” történő megérkezését. A mesei hang itatja át a keresztelés aktusának értelmezését is az afrikai pogány gyermek kereszténnyé avatásaként bemutatva azt. A második, harmadik és negyedik versszakban a versbéli apa a levelekben megkonstruált Kazinczy-énnel ellentétben nem tűnik elragadtatottnak a gyermek érkezésétől; a már meglévő Eugénia mellé nem kíván újabb utódot, a versbéli Sophie azonban hajthatatlan, és családtagként kezeli a kellemetlen megjelenésű és zavaró hangokat adó fiúgyermeket. Ezen a ponton, az ötödik szakaszban az apa mintegy beletörődik a helyzetbe, és maga is elfogadja a körülményeket. A játékos, évődő hang a versnek utoljára ezen a pontján jelenik meg, a Rádayt megszólító hatodik versszakból a hang váratlanul emelkedetté, ódaivá válik. A versbéli Kazinczy Ráday segítségét kéri a gyermek nevelésében, jóra tanításában, és mintaadásban.

Kazinczy leveleiben többször is említi, hogy sok gyermeket szeretne, és hogy nem érti azok szorongásait, akik félnek a nagy családtól,¹¹² a gyermekek eltartásával és jövőjével kapcsolatos aggodalmai a levelekben csak a negyedik gyermek születése után jelentkeznek,¹¹³ így jelen verset tekinthetjük Kazinczy játékos gondolat kísérletének, szerepjátékának is.

¹¹⁰ DEBRECZENI 2020, 226–233.

¹¹¹ *Uo.*, 228.

¹¹² „Édes barátom, az a' szaporítás felette derék dolog; abba soha sem ún belé az ember ha azt szereti, a' ki szaporodik. Én nem tudom megfogni, hogy némely ember mint félhet a' sok gyermektől. Merő kevélységből nyilván. Oda néz, hogy mindenikét nem teheti ragyogóvá, ha sokan lesznek.” KAZLEV VI., 1427., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1809. február 27., 249–250.

¹¹³ „Két lányzóm van és két fiam. Azt óhajtanám, hogy számok se meg ne fogyjon, sem többé ne szaporodjék.” KAZLEV X, 2455. Kazinczy – B. Vay Miklósnak, Széphalom, 1813. június 7., 442.; „Az én négy fiam és három lányom nevededik, 's neveli gondjaimat.” KAZLEV XIX., 4383., Kazinczy – Kazinczy Honorjának, Széphalom, 1824. augusztus 29., 183.

A várva várt fiúgyermek, Emil végül mindenféle praktika bevetése nélkül¹¹⁴ megfogant, és negyedik gyermekként született meg:

„Feleségem azt hitte, hogy Júliusnak közepe táján fog lebetegedni, ‘s ezért a’ tanúit böle-asszonyt ekkorára rendelé. Azonban Jún. 17dikén estve igen mohon évén velem együtt igen excellens cseresnyét, éjjeli 2 óráig el nem alhatott. Ekkor felkölte, hogy ágya mellett fekvő hideglelős lyánykánkat emelném-fel ‘s vinném a’ másszobába. A’ gyermek felébredt az anyja nyüzöségéseire, ‘s sirt, nem értvén miért vitetik másuvá. Én még ezt csendesitem, midőn meghallani a’ gyermek nyiválkodását. Eljedve, hogy abortált, általjöttem, magamnak kellé a’ papiros-ollót oda nyújtanom, ‘s Thaliemnek dajkája felemelé a’ kis férget, ‘s ezen felemelés alatt az tűnt szemembe, a’ mit meglátván a’ Cardinálisok a’ Pápa inauguratiójakor — si fabula vera est — ezt kiáltják: Habét! Habét!”¹¹⁵

Emil születése, Thaliáéval ellentétben éppen idő előtti születés, különlegessége pedig a váratlanul gyors lefolyásban rejlik. A gyermek nemével való szembesülését Kazinczy képszerű jelenetben festi meg: a felemelt gyermekén az apa éppen azt a testrészt pillantja meg először, amely elárulja az újszülött nemét. Az élményt ahhoz a nőpápa-mítosz nyomán fontossá vált, megkérdőjelezhető hitelességű egykori szokáshoz köti, mely során a pápát orvosi vizsgálatnak vetik alá nemét megállapítandó. A jelenetről azonban eszünkbe juthatnak azok a reneszánsz festmények is, melyeken a napkeleti bölcsek a gyermek Jézus genitáliáit vizsgálják.

Emil nevét, ahogy azt már fentebb is említettem, a névhez való mindenkori vonzódással magyarázza Kazinczy, ám az ő esetében is fontosnak tartja megvédeni névadási szokásait:

„Engedd mondanom, hogy Jún. 18d. fiam leve, kit Jún. 19d. Pataki Prof. Nagy Ferencz Űr által Marcus Aemilius Franciscus névre kereszteltetek. Az utolsó név csak olyan mint a’ Moszkváknál az Alexander Paulowics Paulus Petrovics. A’ két elsőt akarom hogy minden subscriptiójiban egyyüvé foglalja, ‘s csak a’ beszedi nevezésben hívatassák Emilnek. — Sokaknak ez a’ különfarozás nevetségességnek fog tetszeni. Ítélni ‘s megítélni kinek kinek szabad. De miért ne nyúljak én akkor a’ széphez, mikor a’ széphez nyúlni csak annyiba kerül mint a’ rúthoz vagy a’ közönségeshez, legalább a’ mindennapihoz? Herdernek is van egyy fija, a’ ki Emil nevet visel, ‘s Pipsz Dessóffy a’ magáét Marc-Aurélnak keresztelteté.”¹¹⁶

A „különfarozás” a névadásban itt a nevek szépségével és különlegességével magyarázza ismét, hozzátéve, hogy ami különcséggnek tűnik, ő abban valójában egy névadási gyakorlat teremtette közösségbe tartozik, és mintát követ, méghozzá Herderét és az általa szintén nagyra becsült Dessewffyét.

Kazinczy második fia, Antoninus születési körülményei is nevezetesek:

„Májusnak 30dikán Catónak Caesarral ellenkező Beszédét fordítgatám, midőn a’ szülés’ fájdalma az asztalom mellett ledőlt, ‘s Goldsmittnek Kosegarten által fordított Római

¹¹⁴ „Csak annak örülj hát, barátom, hogy a’ Te könyved segedelme nélkül, ‘s a’ nélkül, hogy a’ Ráday Pali’ oktatását követtem volna — hogy Marté proprio — valaha fiú’ atyjává is tevém magamat.” KAZLEV VIII., 2028., Széphalom, 1811. június 27., 604.

¹¹⁵ KAZLEV VIII., 2029., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, 1811. június 27., 605.

¹¹⁶ KAZLEV IX., 2033., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, 1811. június 20., 1.

Történeteit már néhány napok oltá, és épen most is, olvasó feleségemet megkörnyékezé, 's vele a' könyvet félre téteté, 's a' szomszéd szobába hajtá, azon ágyra, hol a' Vida által ajándékban kapott kép függ. Egy óra nem tölt belé, 's meg vala szülve a' kis fekete hajú, fekete szemű legény, kit Június első napján Pataki Prof. Vályi Nagy Ferencz Kálvinnak követőjévé avata-fel Antonínusz Sophron Ferencz nevek alatt. — Accepto augurium!¹¹⁷ kiáltám Paulus Aemiliusnak szavaival."¹¹⁸

Talán Antoninus születésének eseménye a leginkább művészettel terhelt: egy Kazinczynak ajándékozott festmény alatt születik, ráadásul szülei a római történelemmel és kultúrával foglalatostkodnak, közvetlenül a gyermek világrajövetele előtt. A megszületés könnyűsége itt is hangsúlyt kap. Kazinczy annak a festménynek, mely a születés tanúja volt, fontos szerepet szán Antoninus életében: olyan emléktárgyként kívánja neki adni a képet, amely mind születésére, mind a képet ajándékozó és Kazinczy kapcsolatára emlékezteti.¹¹⁹

A soron következő gyermek, Kazinczy második Iphigenia nevű lányának születése majdnem tragédiába torkollik:¹²⁰ Sophie megbotlik, elesik, és az esés miatt beinduló szülést végül szerencsésen túlélő gyermek gyenge, egy ideig az sem biztos, hogy életben marad.¹²¹ Különös, hogy a névadásban oly következetes, és a névadási gesztusokra – mind saját, mind mások gyermekei esetében – rendszerint reflektáló Kazinczy éppen ehhez a névadáshoz nem fűz hozzá semmit. Pedig hatodik gyermekének ugyanazt a nevet adja, mint a legelsőnek, így egy igen terhelt és jelentéssel névről beszélünk. Mintha az eddigi, óvónév-szerű nevek adásával szemben itt éppen egy rossz ómenre erősítene rá: az áldozati halált halt mitológiai Iphigeniával közös nevet viselő első Kazinczy-gyermek nevét egy olyan újszülött kapja, akinek életben maradása korántsem biztos.

Utolsó két gyermekének, Bálintnak és Lajosnak a születéséről is megemlékezik Kazinczy,¹²² de sem a születés körülményeinek, sem a névadásnak nem szentel túl sok figyelmet leveleiben. A névadással kapcsolatban reflektál arra, hogy a különös nevek adásának hagyományát már nem tudta folytatni utolsó két gyermekénél:

¹¹⁷ lat., 'elfogadom a jóslatot'

¹¹⁸ KAZLEV X., 2447., Kazinczy – Helmeccy Mihálynak, Széphalom, 1813. június 3., 395–396.

¹¹⁹ „Nagy tekintetű barátom. Fijamat Májusnak 30dikán a' Te ajándékod alatt szülte meg feleségem. Vedd e' jelentésemet is köszönet gyanánt, nemes-lelkű barátom, 's képzeld hozzá örömeimet. A' képet Antonínuszomnak fogom hagyni. Tartsa-meg születése környülálásainak [!] emlékezetével ezt is, 's ismerje, tisztelje szívedet, melly hajló volt, kész volt a' barátságának minden áldozatjaira, 's örvendjen atyjának, kiket a' jók szerettek.” KAZLEV X., 2448., Kazinczy – Vida Lászlónak, Széphalom, 1813. június 3., 398.

¹²⁰ KAZLEV XV., 3425., Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1817. május 6.

¹²¹ KAZLEV XV., 3436., Kazinczy – Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1817. május 15.; 3440., Kazinczy – Nagy Gábornak, Széphalom, 1817. május 28.

¹²² KAZLEV XVI., 3611., Kazinczy – Gr. Desseffy Józsefnek, Széphalom, 1818. június 15.; KAZLEV XVII., 3907., Kazinczy – Gr. Desseffy Józsefnek, Széphalom, 1820. október 22.

„Én hét testvérnek vagyok egyike ‘s hét élő gyermeknek atyja vagyok. Ezeknek szokatlan neveket kezdtem adni, de megsokasodván gyermekeim, kikoptam a’ szokatlan és széphangzású nevekből, ‘s a’ két utolsó ollyat kapa, melly nem jól illik a’ többiéhez.”¹²³

¹²³ KAZLEV XVII., 3935., Kazinczy – Cserey Miklósnak, Széphalom, 1821. január 12., 341.

2.3 Fiziognómia, jellem és eszményített test

Kazinczy rendszeresen írt gyermekei külső jegyeiről és testük változásairól, fejlődéséről. Testi hibáikról – csakúgy, mint jellembeliokról – igen ritkán szól, de azért néhány levelében beszámol róluk. A fiú- és lánygyermekek esetében más dolgokat tart fontosnak kiemelni, az arc és a test szépségének kifejlése nem meglepő módon utóbbiak esetében lesz fontosabb Kazinczy számára, ám a test ügyessége és erőssége – ha eltérő szerepekben, feladatokban mutatkozik is meg ez az ügyesség – mind a fiúk, mint a lányok esetében kiemelt szerepű. A gyermeki testek leírása ritkán merül ki pusztán leírásban, Kazinczy a test és az arc arányaiból, a gyermekek tekintetéből olvas ki jeleket jövőjükre, sorsukra és természetükre, jellemükre nézve.

Bár előfordulnak olyan levelek is, amelyekben több, vagy akár mindegyik gyermek testéről ír Kazinczy, jellemzőbb, hogy csak egyikükre koncentrál. Először Iphigenia testéről – életében, holtában és halála után rá emlékezve – írottakat vizsgálom, ezután Eugéniát, Thaliát és Emilt, akik testi fejlődéséről a legtöbbet írt. A többi gyermek nem kap nagyobb szerepet a test eszményítésének, méltatásának, jellemzésének témájában.

2.3.1 Iphigenia élő és halott teste – eszményítés, gyász és emlékezés

Iphigenia testi szépségének dicsérete sokszor válik Kazinczy leveleinek témájává. Szinte minden, lányával kapcsolatos levelében méltatja Fizsi szépségét, arányosságát:

„A’ gyermek ép, nagy, és gyönyörű, még pedig nem csak az én szemeimnek.”¹²⁴

írja a gyermek születése után, még a születés napján íródott első levelében.

„Sophie tegnap reggel engem egy szép alakú leány gyermek atyjává teve.”¹²⁵,

meséli Wesselényi Miklósnénak. Kis Jánosnak hosszabban is ír a már nagyobbacska Fizsiről:

„A’ gyermek holnap lesz öt hetes, és így fizionomiája felől még nem szólhatni; de kéntelen vagyok mondani, hogy minden azt vallja felőle, hogy az, ha így marad, első karú szépség lesz, szebb metszésű setét kék szemet, szebb metszésű ajakokat nem látni [...]”¹²⁶

Azt is szereti kifejezni, hogy gyermeke szépségéről nem csak ő van meggyőződve, azt mások visszajelzései is igazolják. Az egyik naplójegyzetében is megjelenik a gyermek

¹²⁴ KAZLEV III., 796., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1805. augusztus 8., 402.

¹²⁵ KAZLEV III., 800., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1805. augusztus 9., 405.

¹²⁶ KAZLEV III., 815., Kazinczy – Kis Jánosnak, Kázmér, 1805. szeptember 11., 429.

szépségének idegenek által való dicsérete, az őszinte tetszés bizonyíték és biztosíték a szépségre:

„A’ mint a’ fogadóban megállottunk, a’ sok asszony nép meglátja Phigiet; protestálnak, hogy az ő szemeik nem ártalmasok; légyen szabad a’ gyermeket nézni; ‘s körül fogták, körül ölelték. Csak az a’ híja volt, hogy tömjént, mirhát és aranyat nem nyujtottak neki. Ő pedig a’ szerint mosolygott-e a’ Rózsi karjairól reájok, mint a’ Corregio’ festésén a’ kis Idvezítő.”¹²⁷

A leírtakban Fizsit a gyermek Jézus mellé helyezve, avagy inkább azzal azonosítva eszményíti, felidézve a háromkirályok imadását, megtoldva a leírás hatását egy képzőművészeti példával is. Saját büszkeségét a gyermekre is rávetíti, mintha a mosolygó Iphigenia tudatában lenne annak, hogy az ő kiváló szépségét dicsérik. Ebben a rövid történetben Iphigenia mint műalkotás, esztétikai produktum jelenik meg, melyet egy igazi műalkotáshoz hasonlóan csodálnak és amelynek ítélnék szépsége felől.

Kazinczy Iphigénia 1806. augusztus 18-án, kevéssel első születésnapja után halt meg. A tragédia okozta gyász és elkeseredettség Kazinczy verseiben,¹²⁸ önéletírásában és levelezésében egyaránt tematizálódik.¹²⁹ Fizsi halálakor is központi szerepet kap a gyermek szép teste. Bár Kazinczy a halálesetről sokakat tájékoztatott, a halott test látványának részletesebb leírásával csak Fizsi halála után húsz nappal találkozhatunk a levelezésben, egy Cserey Farkasnak írott levélben:

„Bementem a’ gyermekhez. Ki volt nyújtóztatva, elhintve virággal, ‘s a’ menyasszonyi párta a’ fején. Homlokának tündöklő fejjérsége már sárgulni kezdett, a’ szép, egyenes lineájú, magas szőke-barna színű szemöldök és a’ leghosszabb, legsűrűbb, legfeketebb pilla, még élt; meg volt még orra is való formájában, egyedül a’ legszebb metszésű száj, a’ melyet gyermeknél látni lehetett, mozdult-ki állásából, mert mellye feltolta az állát, ‘s úgy tetszett mintha mosolygana. Ez nekem ezt kiáltá: Ne sírj, Atyám.; nem szenvedek többé! Leborultam a’ gyermekre, megfogadtam néma intését, sírás nélkül nyomtam a’ hármasszent csókot homlokára ‘s megáldottam, ‘s megköszöntem az Istennek, hogy néki atyjává engemet tett. — Bementem a’ vendégekhez, hol Sophie nem sírt, de pihegett; Sophienak megcsókoltam a’ kezét; ő pedig némán vetette magát karjaim közzé. Mondtam neki, hogy a’ gyermeket itt temettetem, és hogy a’ Püspöknek írok, hogy avattasson-fel egy általam arra kimutatandó helyet. Vondernothené és Catón ellenkeztek, hogy az sebeimet fel fogja tépdelni, ‘s én olly hevüléssel, melyet most szégyenlenék ha szégyenlenem kellene, a’ mit magamon kívül tettem, azt feleltem, hogy azt magamtól elvételni nem hagyom. Azonnal írtam a’ Sógornak, ‘s kértem, hogy leveletem a’ Püspöknek adja-meg. Negyvennyolcz óra múlva vettem a’ Püspök’ válaszáat ‘s a’ Sógornak azt az izenetét, hogy maga is mingyárt érkezni fog [...] — Még jelen voltak a’ Splényiek, ‘s én lementem a’ kertbe, ‘s elholt lélekkel, eltompulva, érzés és gondolat nélkül fel ‘s alá bujkáltam a’ fák közt. A’ Splényiek elmentek, ‘s Sophie felkeresett. Nem sírt. De hangját alig lehetett érteni. Jer, édes barátném, mondám neki a’ Cserei fajhoz; a’ gyászfűz a’ gyermek feje mellett fog állani. Ki hitte volna mikor ő azt nekem adta, hogy ezt a’ szolgálatot fogja tenni nálunk! — Elmentünk, ‘s — képzeld! —

¹²⁷ PEML 2009, 76. [Kazinczy Ferencz „Diáriuma”], Kelt: 1805–1806. Tartam: 1804–1806., 222.

¹²⁸ Vö. BARTKÓ 2006, CSANÁDI-BOGNÁR 2008.

¹²⁹ BÓDI 2021, 193.

a' fa' növéseinek vége hanyatlani kezdett, pedig tegnap még épen volt. Azolta tökéletesen kiszáradt; vastag fájával és a' platanussal együtt. [...] 21dben a' Napám korán reggel bé fogatott, a' kocsit az útszán megállította, 's a' Pólálót egy leánycseléddel felültette 's vélek a' testet elindította. Egy fertály múlva nékem adtak hírt, bementem Sophiehoz, szó és sírás nélkül megöleltem, 's mentem. A' Plébánussal megelőztem a' testet hozó kocsit, 's míg az ide ért, a' sír alkalmasint készen állott. A' Plebánus harang és énekszó nélkül vitte véghez a' ceremóniát; én sírás nélkül néztem azt; még egyszer felbontottam a' koporsót, ismét megcsókolám a' gyermek homlokát, 's ölle vettem, 's kiindultam vele. A' sír csak 60 ölnyire van ablakotól. Legalább hamvait bírom, látom mindennap, és az azt hiteti velem, hogy a' gyermek még enyém.”¹³⁰

Iphigenia halott testéről írva a gyermek szépségének mértéktelen magasztalása az egyetlen részlet, amely a felfokozottságot expliciten megjeleníti. A test látványa nem félelemkeltő, a leírásból is látszik, hogy a korban természetes tapasztalat, az élő kapcsolata a halállal bensőséges és közeli.¹³¹ A menyasszonyként megjelenített Fizsi mosolyával is azt üzeni apjának, hogy legyen mértékletes. Az egész elbeszélésre a visszafogottság, illetve a teátrális megnyilvánulások mellőzése jellemző. Lassan és tiszta fejjel veszi végig a történeteket és a látottakat. Kazinczy beszámolója szerint még Sophie sem sír, csak piheg, maga pedig szégyenkezve emlékszik vissza arra, hogy a kelletténél hevesebben jelentette ki: a gyermek maradványait közelében kívánja tartani, felvetve ezzel élők és halottak világának elválasztásának a problémáját. Ha ugyanis a halott test nem vált léttérre – pontosabban léttérre nemlét-térre –, az felbontja az élők területének rendjét.¹³² Kazinczy úgy jár el, hogy bár közel magukhoz, mégis jól elkülöníthető, rövid sétátávra levő helyre temetteti a gyermeket, megőrizve ezzel az egyensúlyt élők és holtak tereinek rendjében.

Bár szabadkozásában önkívületi állapotra utal, további cselekvései nem mutatnak az őrjöngő gyász jeleiből semmit. Önkívülete szelíd megnyilvánulásának talán túlzott nyugalma és fegyelme tekinthető, mely szintén válasz az őt ért sokkhatásra. Kertben való bolyongásának említése is ehhez a csendben és méltósággal szenvedő apaképhez tesz hozzá. A gyermek halála és a fa elsovadása közötti párhuzam mindazonáltal hordoz magában némi teatralitást. A fából, amely pusztán kedves ajándék volt, *gyászfűz* lesz, az elmúlás jelölője és elszenvedője. Kazinczy írja,

„a' fa' növéseinek vége hanyatlani kezdett, pedig tegnap még épen volt”,

¹³⁰ KAZLEV IV., 989., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1806. szeptember 7., 307–308.

¹³¹ ARIES 1987, 353–399.

¹³² H. MACHO 1998, 83.

akárcsak Iphigenia – a fáról szólva hangot ad gyermeke hirtelen halála okozta megrendülésének. A fa mint gazdag jelkép magában hordozza az életfával, föld és ég, élet és halál összekötésével kapcsolatos tartalmakat, így különösen kifejezővé válik a hasonlat.

A gyermek eltemetésében aktívan részt kíván venni, maga viszi a sírhoz a koporsót. A temetési ceremónia elbeszélése során figyelme a gyermek koporsójáról folyamatosan visszaugrik saját magára, mintha a szertartáson csak ő, a gyermek koporsója és a pap lenne jelen, utóbbi is hangsúlytalanul, csendesen. Sophie jelenlétéről, testi reakcióiról ekkor már nem tudunk meg semmit, nem említi például, hogy vigasztalna feleségét, vagy hogy az az ő vállára borulna, Kazinczy csak Fizsi halott testével érintkezik egy búcsúcsók erejéig, aztán pedig koporsóját veszi kézbe, hogy a temetés helyére vigye. Antik tragédiák alakjaként rajzolja meg magát a sír mellett. A ceremónia némasága tovább mélyíti az elbeszélhetetlenség tragikumát.

Három hónappal Fizsi halála után így ír róla:

„Harmadik holnapja, édes barátom, hogy Fizsi megszűnt lenni: még csak harmadik holnapja, ‘s az idő már is fátyolt von némelly kedves emlékezetekre! Sokszor valamely megmagyarázhatatlan kétség száll meg, ha az a szép gyermek enyém volt e igazán, míg más szempillantásban viszont elevebben ébred-fel egyszerű örömeim’ emlékezete ‘s szívembe tört üt. Nem keresem én a’ szenvedés kényes édességét, nem tapadtam makacsul a’ bánatba, de érzem mit vesztettem, ‘s természetes dolognak nézem, hogy bánkódjam. Mit használhat a’ természet’ sugallásával ellenkezni? Csak azon illő törekednem, hogy magamat a’ bánat által öszve ne tiportassam, ‘s azon törekedem is. Azonban a’ gyermek emlékezete örökké fog élni szívemben; azt sem az idő, sem az a’ szerencsés poltolék, melyet a’ Sophie kebeléből már reményleni kezdek, nem fogja soha eloltani. Bizony háládatlanság a’ megholtakat úgy nézni mint a’ kik szeretetünknek tárgyai nem lehetnek.”¹³³

A három hónapnyi idő távlatából visszatekintve az emlékek fakulásának fájdalma és az elmúltak álomszerűsége tematizálódik a levélben. Kazinczy saját, tudatos gyászáról¹³⁴ is ír, mellyel mintegy megtiszteli a szerencsét, hogy apja lehetett az általa oly sokszor kiválóként emlegetett gyermeknek, a mértéken felül való gyászt ebben a szövegben is elveti, magát visszatartja tőle. Saját fájdalma helyébe az emlékezést próbálja helyezni, számtalan levélben idézi fel újra és újra a gyermekkel kapcsolatos legkedvesebb történeteket, szépségét, egyedülállóságát. Helyzetét az is megkönnyíti, hogy következő utódban reménykedhet, aki enyhíti fájdalmát.¹³⁵

¹³³ KAZLEV IV., 1027., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1806. október 31., 387.

¹³⁴ Kazinczy lánya halála után kevés idővel, szeptember közepén látogat el a hotkóci angolkertbe. Az angolkert 18. századi filozófiája az egyéni elmélkedés mellett erősen kapcsolódik a melankóliához, gyászhoz és emlékezéshez, konstrukciójával lehetőséget adva az elvonuláshoz, múltba révedéshez. A hotkóci látogatás, Iphigenia halála és a szintén ekkor zajló Árkádia-per összefonódó kontextusairól bővebben l. BÓDI 2021, 195.

¹³⁵ Későbbi levelekből kiderül, hogy ezzel a magzattal Sophie elvetélt.

Kazinczy emlékállító gesztusaival jelen fejezet részletesebben nem foglalkozik, de a testhez kapcsolódóan mindenképp megemlítendő az a szobor, amelyet Kazinczy lánya síremlékére tervezett.¹³⁶ Az Iphigeniának való emlékállítás¹³⁷ szándéka nemcsak abból a szempontból vizsgálható, hogy a 18–19. század fordulójának halálról és emlékezésről alkotott elképzeléseivel egybevág. A szobor, a sírfelirat és Fizsi halott teste lépnek párbeszédre az emlékállító gesztus által. A szoborban élet és halál kapcsolódik össze a szobrászat mint művészet paradoxona¹³⁸ által. A szobor az életet, és ezáltal a végtelent ábrázolja, ám az ábrázolás módja, a kimerevítés magában hordozza a végességet – a végtelen és a véges egymásba dolgozása tehát élet és halál összeolvastását jelenti, ez az összeolvadás pedig telítve van az ellenpontok keveredése okozta feszültséggel. A szobrászat önreflexiója így olyan művekben valósulhat meg a leglátványosabban, amelyek a halál pillanatát tematizálják; a szobrok itt saját magukat ábrázolják és mutatják be.¹³⁹ Ilyen szobrok például a Laokoón-csoport és a Niobida-csoport.¹⁴⁰ Utóbbi a „legmagasabb rendű szépséget a halálban ábrázolja, és [...] úgy mutatja be, mint amit a halandó a halálban nyer el”.¹⁴¹

Az Amor és Psyché történetét ábrázoló szobor a Psyché halála előtti pillanatot örökíti meg,¹⁴² így szintén a halált tematizáló szobrok közé sorolható. A történet finomítja a halált: Psyché álomba zuhan, és végül Jupiter Istenné emeli, a halál az ő esetében tehát az örökléthez vezető utat jelenti. Ez a halálkép, és az, hogy epigrammájában Kazinczy megszólaltatja a halott Fizsit, arra szolgál, hogy a gyászoló apa könnyebben vethessen számot a halál tényével, a történetekre ne mint az elmúlás véglegességére, hanem mint a halandók számára elérhetetlen szépséghez való eljutásra gondolhasson. A szobor kiválasztását Csereynek azzal magyarázza, hogy Iphigenia kedvenc festménye Guido Reni *Ámora* volt. Fizsit Psychével azonosítva Kazinczy koncepciózusan folytatja a gyermek eszményítését annak halálában is.

¹³⁶ Részletes terveit lásd Cserey Farkasnak írott levelében: KAZLEV IV., 1000., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1806. szeptember 25.

¹³⁷ Fontos kontextus, hogy az Iphigeniának történő emlékállítás idején zajlott az Árkádia-per és Kazinczy Csokonaihoz kötődő emlékállítási törekvései, erről bővebben l. a panteonizációs aktusokat tárgyaló fejezetet.

¹³⁸ KOCZISZKY 1995, 655.

¹³⁹ *Uo.*

¹⁴⁰ Gyászában Kazinczy magát éppen Niobéhoz hasonlítja: „Kevély voltam a’ szép gyermekben mint Niobe, ‘s az Istenek’ nyilai engem is megsebzettek.” KAZLEV IV., 976., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1806. augusztus 19, 273.

¹⁴¹ SCHELLING 1991, 317.

¹⁴² PÁL, 117.

2.3.2 Eugénia, Thalia és Emil

Iphigeniára Kazinczy leginkább a gyermek testét felidézve emlékezik,¹⁴³ Eugénia lánya megszületésével pedig lehetősége lesz arra, hogy a második gyermekben emlékezzen az elsőre. Az Eugéniáról írottakat eleinte teljesen uralja Iphigenia árnyéka. Az újszülött Eugénia szemöldökét, szemét és száját Kazinczy a Fizsiéhez hasonlítja,¹⁴⁴ és alig várja, hogy Eugéniát, ha elég nagy lesz, Fizsi ruháiba öltöztethesse.¹⁴⁵ Kettőjük hasonlóságának megítélésében is jelentős szerepe van a külső nézőpontnak, Kazinczy elégedetten veszi tudomásul, hogy mások szerint is van hasonlóság – sőt, csaknem szemet megcsaló egyezés – a két gyermek külsejében.¹⁴⁶

Bár Kazinczy élvezettel hasonlítja második lányát első gyermekéhez, az idő múlásával egyre inkább önmagáért lesz fontos Eugénia, kilép Fizsi mögül, és önmaga jelölőjévé lesz:

„Melly öröm, mikor a’ «Sekundát» a’ megholt kis «Prima» ruhácskájiba láttam felöltöztetve! azt hittem, hogy a’ gondviselés az elsőt adta vissza, ‘s a’ másodiknak birtokában elveszett lassanként az elsőm’ emlékezete.”¹⁴⁷

Ha Kazinczy nem írná le egyértelműen,¹⁴⁸ akkor is sejthetnénk, hogy Eugénia a kedvence gyermekei közül. Minden lehetőséget megragad, hogy dicsérje őt, és gyermeke testéről is rendre rajongó hangon ír. A szépséget most is visszaigazolja a külső, elismerő tekintet:

„Nékem a’ Gondviselés azt az örömet adta, hogy gyermekeimnek külsőjiken szemem gyönyörűséggel mulathat. Az atya a’ maga gyermekeit mindég szépnek leli, ‘s hogy magamnak szép mind Dencsi¹⁴⁹ mind Thalie, azon nem akadok fel. De valóban magam is csudálom, midőn látom, hogy a’ vidék a’ kis Dencsit tartja a’ legszebb gyermeknek, és hogy annak ott kiáltatott-ki, a’ hol Sophiem és én jelen nem vagyunk.”¹⁵⁰

Eugénia és Thalia szépségét Kazinczy többször is összehasonlítja, és hol egyikük, hol másikuk kerül ki győztesen a „versenyből”. Találhatunk példát arra is, hogy Thalia lányát

¹⁴³ Ld például: KAZLEV IV., 982. Kazinczy – Ferenczi Lajosnak, Széphalom, 1806. augusztus 31., 285.; KAZLEV IV., 985. Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1806. szeptember 3., 290.; KAZLEV V., 1124., Kazinczy – Virág Benedeknek, Széphalom, 1807. június 15., 50–51.

¹⁴⁴ KAZLEV V., 1199., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. november 8., 237.

¹⁴⁵ KAZLEV V., 1210., Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1808. január 1., 263.

¹⁴⁶ „Kassán a’ sógorom’ felesége a’ Szatthmáriak érdemes Fő Ispánoknak leánya, és mind azok, a’ kik a’ gyermeket látták ‘s Phigiémet ismerték, azt kiáltották: hiszen ez egészen a’ megholt! Ezt ítélte felőle a’ Keresztanyja, is, a’ ki neki egy Schweitzer tehén bornyúcskát ajándékoza. Óh érezzd melly jól esik nékem azt hallanom, hogy mások is Phigiehez hasonlítónak lelik!” KAZLEV V., 1288. Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1808. május 8., 436.

¹⁴⁷ KAZLEV VI., 1427., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1809. február 27., 249.

¹⁴⁸ KAZLEV XII., 2835., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1815. január 20., 342.

¹⁴⁹ Eugénia egyik beceneve.

¹⁵⁰ KAZLEV VIII., 2015., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1811. június 9., 568.

Eugeniánál szebbnek nevezi,¹⁵¹ máskor azonban Thalia szépség hibája, elálló fülei miatt aggodalmaskodik.¹⁵² Emil születése után a fiú Eugénia nővérehez való hasonlatosságát jó jelként értelmezi későbbi megjelenésére nézve:

„Miolta lett, mindég egészséges, semmi baj vele, anyja’ teje mellett ételt is eszik ‘s vizet is iszik: alakjára pedig idősebb néjének, a’ 4 esztendő Eugeniának, annyira testvére, hogy physiognomiája is érezteti azt. Izmos csontos kis legény. Ha így marad, nem csak az Egesség’ Istenasszonya, hanem a’ Gráziák is kedvekben fogják tartani, mert a’ kis Dencsi (ez a’ diminutivuma az Eugeniának) ugyan valóságos Chárisz.”¹⁵³

A fent idézett levél folytatása is fontos, melyben Kazinczy ismét módosítja Thaliával kapcsolatos véleményét:

„Hogy nem az atyaiság vakított-el, láthatod onnan, hogy szabadon vallom, hogy [Thalia] egészen kiütött közzülök. Nem rút gyermek az is, ‘s volt egy idő, mellyben azt jövendöltem, hogy ő szebb lesz Dencsinél, de most legalább nagyon hátrább van. Két esztendeig kínlódván az ótvarral, lelke nagyon vídám talan lett, ‘s öt hat szónál többet még nem tud kimondani. Az ábrázat nem rút, a’ test-állás hibátalan, csak szemöldökében van valami, a’ mit másképen szeretnék, ‘s felsőbb első négy fogai sárgások, rosszak. Nézettem ezeket, ‘s egy értelmes Chirurgusunk Somogyi Simon Úr azzal bíztat, hogy ha ezek kihullanak, olly jó fogakat kap mint kívánhatni. Ezt sokszori tapasztalása után mondja, a’ mint állítja. Ne mosolyogj detailomon: ismerhetsz arról az oldalról hogy én gondos szerelmes atya vagyok, ‘s bízom barátságodhoz hogy gyengeségeimet tiszteled.”¹⁵⁴

Thalia betegség által megkínzott testét méltatja Kazinczy, mintha csak egy szobrot méltatna: felsorolja a neki tetsző részeket, és a problémásokat, kijavítandókat. Ez a levélrészlet is mutatja, hogy gyakran műalkotásként gondolkodik és ír gyermekeiről, és nem csak abban az értelemben, hogy szépségüket dicséri – a hibákat is lefaragná róluk, ha tehetné. Az idézett részlet utolsó mondatában Kazinczy reflektál arra az apaképre, ami kialakulhat róla az írottak alapján, és igyekszik azt minél előnyösebben interpretálni. A mondat kétféleképpen is értelmezhető: a kritikus-műértő tekintet a gondos, szerető apa sajátja; vagy gondos apa volta *mellett* a gyermek hibáira való érzékenység mint elnézhető gyengeség jelenik meg.

¹⁵¹ „Az én szép Thaliem olly szép alak, a’ millyet talán az országban sem lelmi. Mi lesz belőle idővel, nem tudom: de most ollyan épen mint Iphigenie volt, kit benne vissza ada nekem az ég. Genie, vagy a’ mint maga nevezte-el magát selypen, Denka nincs olly szép, de a’ legelmésebb, legrendesebb teremtés.” KAZLEV VII., 1702., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, 1810. április 7., 353. Érdemes megjegyezni, hogy Thalia szépségéről beszélve a gyermeket azonnal Iphigeniához hasonlítja, az első gyermek még ekkor is mint mérce, hasonlítási alap tűnik fel. L. még: KAZLEV XV., 3511, Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. november 24.; KAZLEV XVI., 3803., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1819. december 26., 547.

¹⁵² „Nem tudnék semmit másképen óhajtani, mint van, azon kívül, hogy Thalienak a fülei, minthogy az ótvar miatt a’ főhöz szorítani nem lehetett, egy kevésse elállanak a’ koponyától, ‘s félek hogy azt oda szoktatni késő lesz. A’ szabadon lobogó haj a’ hézagot el fogja tölni.” KAZLEV VIII., 2019., Kazinczy – Kis Jánmosnak, Széphalom, 1811. június 9., 579.

¹⁵³ KAZLEV IX, 2120., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1812. január 5., 207.

¹⁵⁴ *Uo.*

Összefoglalva Kazinczy gyermekei testéről tett megjegyzéseit elmondhatjuk, hogy számára Iphigeniáról, az első gyermekről való beszédben meghatározó volt a gyermek szépsége, és ez a későbbiekben is látható marad: a szépnek tartott Eugéniát kisgyermekként Iphigenia másának kiáltja ki, a későbbiekben pedig többi gyermeke szépségét gyakran köti Eugéniával való hasonlatosságukhoz, így végeredményben – Iphigeniához.

2.4 Talentumok

Kazinczy számára a képek kiemelt jelentőséggel bírnak, a képzőművészeti alkotások iránti érdeklődés és azok másolatának birtoklásának vágya jellemzi. Saját képét elküldi barátai kérésére, és a számára kedves emberektől képet kér, amelyeket aztán feleségének és gyermekeinek is megmutat, akik szintén nagyon érdeklődőnek bizonyulnak a portrék iránt. Gyermekeiről írva mindig jelzi azok képekhez, műalkotásokhoz való viszonyát, helyes látásuk, ízlésük kibontakozását, és levelezőtársainak elmeséli azokat a történeteket, amelyek őt egy-egy gyermek kiemelkedő képességeire engedik következtetni. Egy Eugéniát dicsérő levélrészletben arról is megtudhatunk valamit, hogyan emlékszik vissza saját maga képekkel való kapcsolatára saját gyermekkorából Kazinczy:

„Játéka egyebek mellett a' kép is, és így szeme már szokik a' látásához, érzéséhez annak a' mi szép, 's abban nagy előugrást (Vorsprung) tett előttem, ki 9 esztendő koromban még szaladtam az olly szobából, a' hol az olajos festésű kép, akármerre mentem, mindég reám nézett, és a' ki még 6 esztendő koromban azt hittem, hogy a' Pápista mind olyan mint a' Nagyszombati kártyán az a' veres medve, melly nem tudom mellyik színnek a' két-szemét tartja czímerül.”¹⁵⁵

Míg az idézetből az látható, hogy a gyermek Kazinczy képekhez fűződő viszonyában a félelem a meghatározó érzés, addig Eugénia számára a kép már ártalmatlan játékszer. A képekhez fűződő bensőséges kapcsolat Iphigeniánál is megfigyelhető, akire Kazinczy interpretációjában egyenesen terápiás hatással van a képnézegetés:

„Az én leányom tíz nap olta olly rosszul volt, 's ötöt ma úgy elfogva leltem, hogy csak úgy vethetsz kínjaimra, ha örömeimre emlékezel. Négy foga jó egyszerre. A' kis ártatlan! Minap egy estve sokáig elholt lélekkel hallgattam bárányi sírását, 's a' fájdalom egyszerre tágván kimeresztette a' kis úját a' falon függő képre, 's ezt kiáltotta: bava, bava, tatt'n. Ez az ő nyelvén annyit tesz, mint óh mi szép! 's sorba vitette magát az egyik képtől a' másikig, 's mindenikre rá meresztette az úját és bavat mondott nekik.”¹⁵⁶

Nem késik megtoldani a történeteket egy anekdotával, amely azt támasztja alá, hogy az apa személyisége mintegy beleíródik a gyermekbe, az utód pedig apja szenvedélyét szükségszerűen örökli, magában hordozza.

„Generális Orczy juta eszembe. Egy Kőműves sokáig nem vala otthon 's a' felesége még is szült. A' Kőműves megvakarta a' füle tövét, de elég esze volt feleségét nem prostituálni. Azonban nagyon vágyott tudni, ki lehet a' sógora. Esztendő volt a' gyermek, és még sem tudhatta meg a' szegény ember. Gyanúja egy Papra és egy Katonára esett. Előhívja a' dajkát a' gyerekekkel, s ennek egy vakoló kanalat, egy könyvet és egy kardot tett elébe. A'

¹⁵⁵ KAZLEV VI., 1510., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1809. július 6., 440–441.

¹⁵⁶ KAZLEV IV., 969., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1806. augusztus 8., 260.

gyermek a' könyvhöz kapott. Hah! kiálta az Architectus; a' Pap az Atyád! — Édes barátom,
Phigie az én passziómmal bír, kép és könyv minden öröme. Jó jel!"¹⁵⁷

Az ízlés mint közösségi és metafizikai megalapozottságú fogalom¹⁵⁸ Kazinczy egész életművén végigvonul, világnézetének egyik alapvetése. A fenti jelenet azért is fontos, mert Fizsi ízlésének kezdetleges megnyilvánulásáról szól. Egyrészt az esztétikus képtárgy okozta élvezet elfeledteti a fizikai fájdalmat, gyógyító-nyugtató, terápiás erőt tulajdoníthat ezzel Kazinczy a képeknek. Arra is gondolhatunk persze, hogy a képtárgy egyszerűen csak eltereli a nyugós gyermek figyelmét fájdalmairól, azonban Kazinczy interpretációja ennél többet akar mondani. Másrészt a „*bavá, bavá, tatt'n*”-halandzsának értelmet az apai hatalom ad, ez az értelemadás pedig irányított és spekulatív, nem önmagáért való, célja a gyermeki esztétikai érzék meglétének alátámasztása.

Ebből a levélből az nem derül ki egyértelműen, hogy ezeket a szavakat használta-e már korábban Fizsi, és ha igen, milyen kontextusban hangzottak el, de a határozott jelentéstulajdonítás miatt vélhetjük úgy, hogy Fizsi korábban is adott már hasonló hangokat valamilyen – esztétikus – tárgy láttán apja jelenlétében. Egy későbbi, a gyermek halála utáni levél azonban leveszi vállunkról a találgatás terhét, a *bavá* szavacskát úgy említi, mint Fizsi által gyakran használt jelzöt:

„A' gyermek ezt a' képet mindég csecs' kiáltással mutogatta, melly az ő gyermeki nyelvében annyi vala, valamint a' báva is, — mint szép. Elhányta csörgettyűjét 's bábjait, 's kinyitott újjal mutatott a' falon függő olajos festésekre, 's illykor mindég báva 's csecs vala szava, 's rázogatta kisdéd fejét [...].”¹⁵⁹

A minden egyéb játékát eldobó Fizsi egészen átadja magát a műélvezetnek, és ha a szabadkőművesről szóló idézett anekdotára gondolunk, ezzel Kazinczy a gyermek hozzá való hasonlóságát támasztja alá.

Azt, hogy egy gyermek és közte levő hasonlóságot a képek szeretetében találja meg, máskor is előfordul. Eugénia esetében több olyan dolgot is említ, amelyet mindketten szeretnek:

„Az én lányom, mert képet szeret, könyvet, kutyát, és ha csak a' kalamárishoz nyúlhat, irkál. Még egy szót sem tud kiejteni, de nyelve szünetlenül kelepel. Foga kettő van, mint a' Castornak, de fejérből mint a' Castoré.”¹⁶⁰

Eugénia képek iránti lelkesedését Berzsenyi Dánielnek írott egyik levelében is említi:

¹⁵⁷ *Uo.*

¹⁵⁸ DEBRECZENI 2009, 115.

¹⁵⁹ KAZLEV IV, 978., Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1806. augusztus 24., 276.

¹⁶⁰ KAZLEV VI., 1427., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1809. február 27., 253.

„Lyányom mellettem volt, midőn képedet a’ borítékból kivettem, ‘s csaknem sírt, hogy azt adjam neki. Oda adtam ‘s megcsókolta ‘s kebelébe rejtette-el. Ez tegnap estve történt, az első órájában ide érkezésemnek, ‘s már ma ismét sokat alkalmatlankodott, hogy azt neki adjam-elő. így a’ kis Eugenie, a’ ki Decemb. 4dikén lesz három esztendő. Képzeld miként nézem azt én, ki ebben a’ képen azt a’ szép lelket lesem ‘s találok, mellyet verseiből "s leveleiből ismerek.”¹⁶¹

Kazinczy számára a lánya képhez való ragaszkodása itt azért tűnik fontosnak, mert olyan ember képéről van szó, akit Kazinczy nagyra tart.¹⁶² Mintha Eugénia érdeklődése a kép iránt azt sugallná, hogy ő is apjával együtt rajong Berzsenyiért, Kazinczy saját érzelmeit lányába „kihelyezve” teszi még inkább láthatóvá. Hasonló történetet már Iphigenia lányáról is elbeszél, aki Báró Prónay László képét csókolta meg féléves korában.¹⁶³ Kazinczy értelmezésében Iphigenia csókja örvendetes akkor is, ha a képen látható személynek szól, és akkor is, ha a kép mint műalkotás váltotta ki azt.

Iphigenia képekkel való kapcsolatáról szólva apja portréjához fűződő viszonya is megemlítendő. Mikor Kazinczyt elszólítják otthonról feladatai, Sophie akkor is ügyel rá, hogy az egymástól távol töltött idő ne idegenítse el Fizsit apjától:

„Az anyja az én vászonra olajjal festett képemet, melly addig öszve gömbörgetve állott, 11. Novembr. [...] felakasztotta a’ falra, hogy a’ gyermek tanulja ismerni távollévő atyját, ‘a mikor a’ gyermek szeme a’ képen függött, ő mindég ezt súgta a’ fülébe: Papa! Papa! így írja ezt Sophie azon levelében, melly az alatt ért Semlyénbe, míg én Kázmérba útzék. — ‘S mondja osztán az ember, hogy nem boldogság férjnek lenni ‘s atyának!”¹⁶⁴

Az apát ábrázoló portré és az idealizált apakép összekapcsolódása izgalmas játékot teremt meg. A festményt nézve ugyanis a kis Fizsi apja egy idealizált képére tekint, melynek a hús-vér apával való azonosság illúzióját az anya suttogása teremti meg. Sophie gyermeke elé tehát egy (képzőművészeti) megkonstruált képet állít az igazi apa jelölőjeként, a rá való emlékeztetés céljából.

¹⁶¹ KAZLEV VIII., 1840., Kazinczy – Berzsenyi Dánielnek, Ér-Semlyén, 1810. szeptember 24., 95.

¹⁶² A képet később is említi, ekkor Eugénia már meg is tudja nevezni a képen ábrázolt alakot: „A’ kis Eugenie már ki tudja mondani nevedet, ‘s író asztalom felett függő képedet Berzsenyi Bácsinak hívja.” KAZLEV VIII., 1862., Kazinczy – Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1810. november 3., 148.

¹⁶³ „Tegnap estve vala örömöm venni azon két képét Excellentiádnak, mellyet nékem Dr. Kovács Úr küldé. — Az atyai érzések, ha a’ gyengeségig mennek is, jól állanak. Mentse-ki tehát Excellentiád, hogy itt elgyengülve azon scénaát festem, a’ melly alatt a’ tekercest kibontottam: Fél esztendő lyányom az anyja’ emlőjét szopta, midőn a’ nagyobb képet nőmnek mutattam. A’ gyermek abba hagyta a’ szopást, felült, kinyújtotta a’ kép felé a’ kezét, és a’ mint azt neki oda adtam, mohonsággal hajlott előre, ‘s egyszerre a’ szájához vitte azt. — Accepto augurium! kiáltám, mint Paulus Aemilius a’ fijának; ‘s örültem a’ gyermek’ instinctusán, akár az Excellentiád’ tiszteletét, akár a’ mesterség’ szeretetét jövendője az.” KAZLEV V., 1301., Kazinczy – B. Prónay Lászlónak, Széphalom, 1808. május 26., 464.

¹⁶⁴ KAZLEV IV., 848., Kazinczy – Nagy Gábornak, Ér-Semlyén, 1805. október 22., 488.

Iphigenia nem élt elég ideig ahhoz, hogy maga is tollat vagy ecsetet ragadjon, Eugénia képek iránti vonzalma azonban már a képek alkotására is kiterjed. Lánya rajztudásával Kazinczy egy levelében is elbűszkélkedik.

„A’ két lányom azzal szokta magát múlatni, hogy egy pálczára kendőket kötetnek, ‘s dalolva lakadalmat játszanak. Én nekik gyakran lánykákat festek zászlóval, ‘s Gyencsi egy gyönyörű férjfit feste előmbe zászlósan. Ímhol van mutatóba egy illy gyönyörű legény.¹⁶⁵
— Az anyja alig hiheti el, hogy szemöldök, szem, orr és száj Gyencsinek a’ vonása, ‘s meg kell vallani, hogy az jobb mint tőle várni lehetett. Kivált a’ fej ováljait igen hibásan szokta csinálni, de azon most még fel akadni nem kell. Elég hogy bátran ‘s szabadon teszi azt. Mikor dolgozik, szüntelen mellette vagyok, ‘s csak arra intem, hogy jól vagy rosszul, bátran tegye a’ rándításokat, ‘s magát elijesztetni ne engedje. A’ ki rosszul bátran, szabadon nem írt, soha sem fog jól.”¹⁶⁶

Eugénia kezdetleges rajztudása annyira elkápráztatja Kazinczyt, hogy azt levelezőtársának is meg akarja mutatni. *Ímhol van mutatóba egy illy gyönyörű legény* – mondata arra enged következtetni, hogy valószínűleg nem az eredeti rajzot, amely Sophie csodálatát is kiváltotta, küldte el levelében, hanem megkérte lányát, hogy készítsen egy hasonlót, esetleg Zseni¹⁶⁷ gyakran rajzolt hasonló férfialakot, és ezek közül egyet küldött el „mutatóba” Kazinczy. Emil rajz tehetségét nem említi gyakran, de azt megírja, mikor az orosz császárról készít „nem atyai szemekkel is” kiváló rajzot.¹⁶⁸

Mikor a már hét és fél éves Zseni szüleivel Bécsben jár, esztétikai nevelésének hatása megmutatkozik, ugyanis apja gyönyörűségére felismeri a korábban már látott műalkotásokat.¹⁶⁹

Nem csak a képek nézésével és megalkotásával kapcsolatos tehetségről számol be Kazinczy. Eugeniánál, Thaliánál és Emilnél is megjelenik, de még Iphigenia esetében is megfigyelhető a nyelvi tehetségről, képességről való beszéd, és ez kifejezetten különös, ha arra gondolunk, hogy a gyermek csak egyetlen évet élt. Kazinczy a gyermek születésekor felvázolt nevelési programjából¹⁷⁰ is látszik, hogy a nyelvek tanulásának nagy szerepet szán, és a többi gyermek

¹⁶⁵ Váczy János megjegyzése: „Itt következik az emberi alak néhány gyermekes tollvonással, a kézben zászló — alatta tulipán.” A rajzot l. itt: M.IR.LEV. 4R. 118. Írók levelei egymáshoz, Kazinczy Ferenc levelei id. báró Vay Mikósné Adelsheim Jankához

¹⁶⁶ KAZLEV IX., 2177., Kazinczy – B. Vay Miklósnénak, Széphalom, 1812. március 15., 341.

¹⁶⁷ Eugénia egyik beceneve, Sz. H.

¹⁶⁸ KAZLEV XVII., 3968., Kazinczy – Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1821. április 8., 425.

¹⁶⁹ „A’ mint a’ Belvederben voltam. Zsenka hozzám jöve: Papa, ezt a’ képet Donátnál látánk Pesten, úgymond. Elcsudálkoztam, mert ez a’ kép a’ Rubens felesége volt itt lábakkal is, Donátnál csak fél testben. Így ismert a’ Corregio ív faragójára, s azon két Van Dyckre ‘s Ámorra, mely szobámban is függ. Örvendek igyekezeteim’ sikerén: íme a’ lányom az én szememmel, az én passziómmal bír. Midőn az Albertné márvány temetőjéhez mentünk, francziául mondtam Sophienek, hogy lessük-ki, reá ismer e a’ gyermek, mert azt cuprumaim közt látta, ‘s a’ gyermek csak néz ‘s mond: Mama, hiszen ez Krisztina.” KAZLEV XII., 2927. Kazinczy – Péchy Sándornénak és Fazekas Istvánnak, Széphalom, 1815. június 26., 552. A történetet több levélben is elmeséli: KAZLEV XII., 2923; KAZLEV XIII., 2939, 2943, 2956.

¹⁷⁰ L. a 2.5 *Nevelés* alfejezetben.

nyelvi tehetségéről vagy annak vélt hiányáról is ír. A neveléshez kötődő nyelvi képességekkel a dolgozat következő nagy fejezete foglalkozik majd, most csak a nyelvi tehetség és szokatlan nyelvi képességek témájában foglalkozom néhány levélrészlettel.

Az Iphigenia nyelvéről való beszéd már a gyermek születése utáni napokban megkezdődik: a lány négy napos, mikor Sophie azt álmodja, hogy már beszél, és magyarul szólal meg.¹⁷¹ Nyolc hónapos korában a gyermek aztán Kazinczy szerint már valóban kiejt „szó hangzású” hangsort¹⁷²:

„A’ lyányomnak két foga van, és 3d. Apr. az én jelenlétemben ejtette-ki az első szó hangzású, de maga által nem értett szót. Atya, atya, ezt kezdé rebegni. Képeled örömet, hogy az én nevezetemet mondta-ki legelőbb, és hogy magyar szót monda legelőbb. Azután még egynehány napig mindég mondta. Most azt elfelejtvén, egyéb hangokat ejt.”¹⁷³

Eugénia nyelvi képességeivel ritkán tűnik elégedettnek, leginkább arról ír vele kapcsolatban, hogy nem jó a nyelvérzéke, németül és franciául is nehezen tanul.¹⁷⁴ Emil esetében viszont a gyermek szövegalkotó képességét dicséri.

„A’ te kedvenczed, Emil, tegnap midőn ebédnél ülénk, ‘s a’ cseléd alá tevé a’ párnát, ‘s vánkossal mondotta azt, megszóllala magától: Vánkossal, Lángossal. A’ gyermek füle gyönyörködék a’ hangban, ‘s néhány ízben elmondta azt. Képeled mint néztem a’ gyermekre, ‘s mint vettem jóslatnak a’ történetet. — Ma szokatlanul víg vala az asztalnál. Énekelt fenn szóval, és mintha belé költ volna valami. Hozzd-el, Czigány, barackot, hozzd-el, Czigány, barackot, — ez vala éneke; ez az eggy sor, ‘s képzeld, eggyeszerre ezt veté utána: Kifürom a’ hasadot. Anyja, és minden a’ ki az asztalnál ült, kérték, ne szaggassa tovább füleiket: de ő csak üzte a’ magáét, sikoltó örömmel. Én pedig elsülyedtem azon képzeletben, hogy hátha ez a’ négy esztendősi fiú húsz eszt. múlva magára találja vonni a haza szemeit. Amen! kiáltanak, ‘s felköltünk, ‘s öszve csókoltam a’ kis Poétát.”¹⁷⁵

Emil egymást követő két napon mutat – Kazinczy szerint – poétai tehetséget. Először két szó hasonló hangzására érez rá, és skandálni kezdi azt. Kazinczynak már ez is elég a következtetések levonásához, de Emil másnapra már saját „verset” is költ, a minden bizonnyal

¹⁷¹ „Fizsi még csak negyed napos gyermek volt, ‘s Sophie reggel magához szóllít: Kazinczy, monda, halld csak, mit álmodtam. A’ lyányod már járt, már beszél. Kérem tőle: Szeretsz engem? ‘s azt felelte (tudniillik a’ gyermek az anyjának): Szeretem mamácskát. ‘S nevedd a’ boldog atyát ‘s nyelve’ bohó szeretőjét; tudakoztam Sophiet, melly nyelven mondta azt Fizsi; ‘s képzeld: Magyarúl!” KAZLEV III., 815., Kazinczy – Kis Jánosnak, Kázmér, 1805. szeptember 11., 430.

Az esetet a *Pályám emlékezetében* is megírja:

„Ma közelítvén az ágyához, beszéli, hogy mit álmodott: Gyermeké már sétált vele. »Szeretsz engem?« kérdé Izsitól. »Szeretem Mamácskát!« felele a’ gyermek. »Fogsz tanulni?« – »Fogok Mamácskám!« Sirtam, nevettem. – Álmában magyarul beszélt vele.” PEML 2009, 76. [Kazinczy Ferencz „Diáriuma”], Kelt: 1805–1806. Tartam: 1804–1806., 211.

¹⁷² Szintén megírja a *Pályám emlékezetében* is: PEML, 76. [Kazinczy Ferencz „Diáriuma”], Kelt: 1805–1806. Tartam: 1804–1806., 218.

¹⁷³ KAZLEV IV., 907., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Kázmér, 1806. április 19., 122.

¹⁷⁴ Ld pl: KAZLEV XV., 3522; KAZLEV XVI., 3803; KAZLEV XVII., 3819.

¹⁷⁵ KAZLEV XIII., 3006., Kazinczy – Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1815. szeptember 29., 196. A történetet több levélben is elmeséli: 3014, 3038.

népdalból származó sort toldja meg a *kifúrom a hasadot*-tal. A leírásból úgy tűnik, hogy a többi szem- és fültanú nem érzi az eset jelentőségét, ők inkább mint zavaró hanghatásra reagáltak Emil dalára, Kazinczy azonban – akinek ezek szerint nemcsak látása, hallása is megfelelően képzett – meghallja a kis dal mögött a jövődöbéli poéta első zsengejét. Később már kétsoros, skandálható és rímelő verset is farag: *Nagy örömembe/Jer az ölembe*. Kazinczy a kétsorost is Emil felnőttkorára vonatkozó jóslatként értelmezi.¹⁷⁶

A fiú nem csak lírában, prózában is alkot:

„Mintegy tíz napja igen vígan fekvék le. Papa, mesét, kérem! — «Mit?» — Goliáthot, a' kis Mózeset. Eluntam, mert ezerszer is mondtam. — Zseni tehát Gessnernek két Idylljét monda el neki. Eggy kis fiu eggy aranyos pálczán elcserélte a' másikkal azt a' két madarat, a' mit ez elhoza a' fészekből. Emil felkiálta: Aranyos? az annyi mint arany kés — mert, úgy mond, a' nozs tótúl kés. Nézzd, mondám, az etymológiai embryot. — Midőn Zseni elmondá a' két Idyllt, Emil felkiált: Papa, én is csináltam mesét. — «Volt eggy Isten; osztán volt eggy kutya; osztán az Isten meg a' kutya mindég eggyütt sétáltak. De a' kutya nem harapott: a' kutyának felül is csak két foga volt, alól is csak két fog volt. Osztán az a' kutya elment a' templomba, 's ott két lábón tánczolt eggy kis leánnyal. Osztán a' kutya elment az erdőbe, 's ott két madarat fogott. De a' kutya a' madarat meg nem ette. Eggy tányéron húst vitt a' madárnak, meg kenyeret, meg sokat egyebet, 's adott a' madár anyjának is.» Ebből álla a' mese.

Más nap elő vettem a' gyerekeket, az Antonin inaskáját, a' frajezímereket, az Instructort, 's tudakoztam, kitől hallá ezt a' mesét Emil. Kisült hogy ipse fecit. 'S képzeld: az Isten meg a' kutya ideája a' Mitscherlich Horátzának tituláris Vignettjéről van véve, hol eggy Génus eggy lanttal áll, 's mellette eggy csúnya szörnyeteg. A' jelentés az, hogy a' Musica a' fenevadot is szelíddé teszi.”¹⁷⁷

A fenti leírás több szempontból is tanulságos. Nem csak Emil első saját meséjéről hallunk benne, hanem azt is megtudjuk, hogy Eugénia Gessner idilleket tudott szavalni fejből, és Emil etimologizáló hajlama is megvillan. Nagyobb hangsúlyt persze Emil története kap, amiről Kazinczy el sem hiszi, hogy a saját fejből pattant ki. Végigkérdezve azokat, akiktől a gyermek hallhatta a történetet, mégis rá kell jönnie, hogy a mese Emil saját kitalációja. A mese beszédes, hiszen megmutatja, hogy milyen hatások érték a gyermeket. Azon az estén, amelyen a mese született, Dávid és Góliát bibliai történetét akarta hallani,¹⁷⁸ amit Kazinczy saját bevallása szerint már sokszor mesélt neki. A mesében megjelenő isten és a kutya pedig a mitológiai történetek, egy Gessner-idill és egy könyv címdalán¹⁷⁹ látottak nyomán elevenedik meg Emil fejében. Emil meséje tehát sűrítve jeleníti meg az őt ért hatásokat.

¹⁷⁶ „Nagy örömemben én vettem ölembe a' gyermeket. Osztán a' versből atyja' hajlandósága is kitör, 's mutatja, hogy a' Jún. 18dikán 7dik esztendejébe által lépendő gyermek valaha szeretni fogja az *ölbe vevést*.” KAZLEV XV., 3459., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. június 15., 251.

¹⁷⁷ KAZLEV XIV., 3212., Kazinczy – Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1816. május 16., 199.

¹⁷⁸ Másutt Kazinczy azt is említi, mikor Sophie meséli neki Ádám és Éva történetét: KAZLEV XII., 2838., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1815. január 21., 352.

¹⁷⁹ A könyvet digitalizálták, a kép a következő címen elérhető:

<https://archive.org/stream/qhoratiiflaccio02mitsgoog#page/n8/mode/2up> (A letöltés ideje: 2025. 08. 07.)

Kazinczy sokat ír gyermekei testi ügyességéről is. Összes gyermekét, de főként Eugéniát és Emilt elevennek, mozgékonyak tartja.¹⁸⁰ Emil ügyessége a fáramászás és általános elevenség mellett a „szerelésben” is megmutatkozik. Bár örül fia ügyességének, azért kifejezi, hogy arra büszkébb, hogy még betegen is meghallgatja a leckét, melyet apja Zseninek és Thaliának ad római történelemből.¹⁸¹ Eugéniával kapcsolatban a lány táncstudását dicséri, melyet úgy szerez, hogy apja az Újhelyen tartózkodó vándorszínház egyik tagjához, egy táncmesterhez adja gyakorolni. Eugénia már első fellépésekor sikert arat:

„Felránták a' kárpitot, 's Zseni volt az első a' jobb sorban. Eggy guirlandos Contredánsot producáltak, 's igen szerencsésen. — A' mint itt ülék, messze megettem kérdé valaki: «De kié az a' szép kis barna Angyal? — Mellyik? kérdé a' felelő. — Az a' legszebb, a' ki legjobban tud? — 'S ekkor a' felelő az én nevem' nevezé. — A' Táncmester a' Coulissek megöl kiáltá ezt kétszer: Bravó Genie, és nem senkinek másnak. — Genie olly kicsiny, mint Susie lehetett az 6 esztendő korában, barna, fekete szemű, kedves arczu; 's kibeszéllhetetlen bájjal emelgette két kezével a' köténynek majd egy majd más szélét, 's szemei mindég páráján függöttek, s olly komolyan tánczola mint az atyja valaha a' Menüettet. — Én a' mint a' kárpitot felránták, 's Geniet ezen Costumben meglátám, 's ő elkezdé mozgásait, lesütöttem, a' második rendben ülvén, fejemet, hogy megilletődésemet senki ne vegye észre: de az hasztalan volt. Két ismeretlen Asszonyság ült mellettem, 's azok nem győzték megilletődve nézni atyai érzéseimet, mert az én szememből egymást érve folyt a' csendes köny. Ma reggel az egész Ujhely azt emlegette hogy én melly jó atya vagyok, 's felejtí melly lányom van.”¹⁸²

Kazinczy elbeszéléséből úgy tűnik, mintha minden szem – vagy legalábbis a legtöbb – Zsenire szegeződne. Az apai elragadtatás mellett szükséges a gyermek tehetségének külső hitelesítése is, melyet egy elkapott párbeszéd beidézésével, aztán a tánctanár megkülönböztetett figyelmének megemlékezésével valósít meg Kazinczy. Lánya szépsége, kellemteljessége és ügyessége után azonban hamar Kazinczy kerül reflektorfénybe: egyrészt a nézők megtudják, hogy az ő gyermeke táncol, másrészt pedig észreveszik a könnyező atyát, amitől maguk is megilletődnek. Kazinczy az esetet úgy interpretálja, hogy szép atyai gesztusára jobban fognak emlékezni majd, mint gyermeke tehetségére – mindezt persze úgy, hogy ő nem kívánt feltűnést kelteni, lehajtotta a fejét. Ebből a leírásból is látszik, hogyan alkotja meg az ideális gyermek képe mellett rendre az ideális atyáét is Kazinczy.

Komolyabb zenei képésben csak Eugénia részesül. Thaliát is taníttatják, de ő nem bizonyul lelkesnek.¹⁸³ Úgy tűnik, hogy Eugénia azonban a zenében bizonyul a

¹⁸⁰ Ld pl: KAZLEV IX., 2211.; KAZLEV XVII., 3910; 3968.

¹⁸¹ „Feleségemnek minap elromlott valamelly zárja; a' gyermek látja, nem szól, előhossa árját, kalapácsát, 's a' zár meg volt csinálva. Ez engem nagyon gyönyörködtet, mert tehetségeit mutatja. De még inkább gyönyörködtet az, hogy midőn szüretkor Zseninek és Thalienak egy lezskét tartottam a' Római történetből, a' halálisan beteg Emil felkele ágyából, közzénk jött, 's kért hogy engedném hadd hallgassa ő is.” KAZLEV XVI., 3803., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1819. december 26., 548–549.

¹⁸² KAZLEV XI., 2677., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1814. június 13., 417-

¹⁸³ KAZLEV XVI., 3650., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1818. október 21., 196–197.

legtehetségesebbnek, mert más képességeit már alig említi Kazinczy a *Levelezésben*. Zongorázni taníttatják, és már igen hamar jó eredményeket mutat: hét hónap tanulás után négykezeset játszik tanítójával, a hallgatóság gyönyörűségére és elképedésére.¹⁸⁴ Új darabokat is gyorsan tanul, Kazinczy egy levelében azt írja, nem is lehet megkülönböztetni, mikor játszik a lány, és mikor a mestere.¹⁸⁵

Összefoglalásként elmondható, hogy gyermekei tehetségéről írva Kazinczy szereti kissé „csodagyerekként” ábrázolni őket – hamar beszélő, író, rajzoló, nem mindennapi és mások által csodált tehetséggel rendelkező gyermekek képe rajzolódik ki a levelekből. Azt sem mulasztja el, hogy saját szerepét – akár az öröklés miatt, akár egy gyermeke sikeres szereplésén való jelenléte okán – kihangsúlyozza ebben. Legfőbb eszköze a gyermeki képességek eszményítésére a külső szem és fül bevonása, a gyermekek talentumait igazolandó.

¹⁸⁴ KAZLEV XV., 3480., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. augusztus 19., 286.

¹⁸⁵ KazLev XVI., 3650., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1818. október 21., 196.

2.5 Nevelés – elmélet és gyakorlat

Nem születik egyetlen összefüggő és teljes nevelési terv Kazinczy tollából, azonban sok kisebb igen. A legelső ilyen Iphigenia lánya születése után készül el, amelyet egy Cserey Farkasnak küldött levélben olvashatjuk:

„Míg Fizsim a’ negyedik esztendejébe nem lép, addig kószálhatok néha: azután nem örömet fogok eltávozni a’ háztól; mert azokban, a’ miket a’ gyermek tőlem tanulhat, senkitől mástól tanulni nem fogja. Ebben a’ gyermekben példáját szeretném adni, hogy miként kell nevelni lánygyermeket. Eggy igen nagy tekintetű barátném a’ magáéból mit Teufels Gewalt egy Madame de Chateletet akart nevelni, a’ Physicát, Mathézist, Kant Philosophiáját akarta tudatni vele, Astronomiát etc. Az én Fizsim mind azokból tanulni semmit nem fog. — Megborzadsz e szóra? — Nem, édes barátom, semmit nem! Az első dolog a’ mit tanulni fog, a’ Magyar Nyelv lesz, a’ második a’ francia. (A’ Németet tanulni nem fogja — mert az tanulás nélkül is reá ragad, és el nem fogja kerülni, hogy azt tökéletesen ne tudja mind a’ mindennapi beszéd által, mind pedig Német könyveket olvasgatván, mellyeket neki nem csak megtiltani nem fogok, hanem még úgy adom majd elébe, hogy ő a’ Németek Literaturáját sok tekintetekben elébe tegye a’ francziákénak.) Azután muzsika és festés lesz stúdiума. Könyvből tanulni talán semmit nem fog, azt kivévén, hogy a’ legjobb Poéták legjobb darabjait könyv nélkül fogom vele tanútatni, mind azért, hogy emlékezete gyakoroltassék, mind pedig azért, mert az ollyat jó könyv nélkül tudni. Ezek mellett és ezek után minden dolga lesz, hogy excerptázzon. Kényére fogom eresztetni, ‘s magam tekintem meg mindég a’ mit dolgozott. Egyéb eránt azt követem vele a’ mit a’ Nagy Wesselényi követ a’ fiával: megkedveltetem vele a’ körültem való forgást, ‘s az én példám ‘s az Anyja példája és mind azoké, a’ kiknek társaságából a’ gyermeket ki nem zárom, neki mind lelkét, mind szívét formálni fogják. Ostoba, ‘s tisztátalan beszédű, Offizier tréfájú embereket nem fog látni, hallani mind addig, míg őket úgy fogja hallhatni ‘s láthatni, mint a’ hogy a’ Spártaiak nézettek a’ magok gyermekeikkel a’ barommá-részegült Hélótákat, hogy tőlök elundorodjanak. — Megengedj atyai szívem’ kicsavarodásának!”¹⁸⁶

A levélrészletből kitűnik, hogy gyermeke nevelésének aktív résztvevője kíván lenni, és hogy tanításának során a nyelv, a művészetek és az ízlés válnak vezérfogalmakká. Mindenképpen a gyermek közvetlen közelében akar maradni a tanulás és a jellemfejlődés szempontjából intenzív időszakban, hogy kedvére és képére alakítsa a gyermek értékítéletének fejlesztését, ízlését a neki is tetsző dolgok felé fordítsa. A nevelésben Kazinczy magának vezérszerepet szán, nem egyszerűen asszisztálni, végigkísérni kívánja a nevelődés folyamatát. Konceptiózus nevelési tervétől némiképp elüt az idézet utolsó, hozzátoldott mondata – mintha Kazinczy azt akarná sugallni vele, hogy a fentiek pusztán apai örömeinek, lelkesedésének hevében, érzelmesen szakadtak ki belőle.

A levélrészletről elmondható az is, hogy benne nem a korban megszokott nőnevelési elvek figyelhetőek meg,¹⁸⁷ gyakorlatilag nincs olyan pont a szövegrészben, ahol utalást

¹⁸⁶ KAZLEV IV., 913., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Kázmér, 1806. április 29., 133.

¹⁸⁷ Kazinczy később több alkalommal is nyilatkozik arról, hogy az ő lányaiból nem lesz tudós asszony, mert az sem neki, sem Sophie-nak nem tetszik (ld pl: KAZLEV V., 1301.; KAZLEV V., 1809.). A nevelési gyakorlatban leírtakból viszont úgy látom, hogy semmi olyantól nem tiltja el például Eugéniát, amit fiainak enged, gyakran maga is együtt tanítja őket, illetve Iphigeniát két útjára is magával viszi, ahová többi gyermekét nem – persze ez

találnánk arra, hogy Iphigenia leánygyermekként bármiben is a fiúkétól eltérő nevelést igényelne, vagy hogy műveltségszerkezetének másmilyennek kellene lennie, mint egy fiúgyermekének – Kazinczy még nevelési párhuzamként is fiúgyermek példáját hozza fel. Mindazonáltal figyelembe kell vennünk, hogy bár átgondoltnak tűnő koncepciót ír le Kazinczy, mégsem kimerítően átfogó és az egész gyermek- és fiatalkort átívelő képzési tervet vezet be levelében, így a látszólag nemsemleges képzési terv¹⁸⁸ még nem jelent egyértelműen nonspecifikus eltérésektől mentes koncepciót.

Kazinczy azt is fontosnak véli, hogy Fizsi ízlés- és gondolkodásbeli tisztaságát megőrizze, ennek biztosítékát pedig abban látja, hogy maga válogatja meg, ki kerülhet a gyermek közelébe. Szóhasználata („a'kiknek társaságából a gyermeket ki nem zárom”) arra utal, hogy nem csak javaslatokat kíván tenni a helyes társaságot illetően, hanem ezen a téren is élni kíván apai teljhatalmával, tekintélyével. A nem megfelelő ízlésminőséget és az „Offizier tréfájú” embereket azonban nem kívánja örökre elzárni a gyermektől, mindössze azt akarja meghatározni – pedagógiai célzattal –, hogy *mikor* találkozzon velük. Fizsi majd akkor érintkezhet az ilyen emberekkel, amikor apja „ízlésleckéi” már elsajátították, és maga utasítja el őket, maga látja meg érdemtelenységüket.

Kazinczy nevelési elvein tükröződnek korának pedagógiai meglátásai is, elképzelése gyermekei neveltetéséről nem egészen különutas vagy innovatív, még ha benne meg is jelennek olyan elemek és elvek, amelyek nem széles körben alkalmazottak. A Kazinczy korában is ható, a neveléstudományt tartósan befolyásoló comeniusi elvek¹⁸⁹ az ő nevelési elméletében és gyakorlatában¹⁹⁰ is helyet kapnak: a tapasztalatszerzés fontossága, a megfigyelés mint az okulás lehetősége, a szülő szerepe és felelőssége a nevelésben, a játékos tanulás jelentősége, és ami a leginkább tetten érhető Kazinczynál: az érzékszervek kiemelt szerepe a gyermek nevelődése során. Ez utóbbi persze kapcsolatban áll Kazinczy jó ízléssel és jó látással kapcsolatos esztétikai nézeteivel is, amelyek nemcsak didaktikai érdeklődéséből, hanem a neoklasszicista művészetfelfogásból is táplálkoznak. Johann Heinrich Pestalozzi Comenius nyomán szintén hangsúlyozza a szemléltető oktatás fontosságát, a tanulás három alapelemként a fejet, szívet és kezet megnevezve, rámutatva, hogy a tanulás értelmi, érzelmi és gyakorlati tapasztalat együttese. Tanításairól az 1810-es évek második felében szakmai vita alakult ki

adódik azok alacsonyabb életkorából is. Eugénia nevelődéséről Czifra Mariann is ír már említett tanulmányában: CZIFRA 2013, 65–72.

¹⁸⁸ ROUSSEAU 1978, 363.

¹⁸⁹ PUKÁNSZKY 2006, 65.

¹⁹⁰ A nevelési gyakorlat példáit a fejezet későbbi szakaszai mutatják be.

Magyarországon, amelyben Kazinczy is részt vett többek között Döbrentei Gábor és Schedius Lajos oldalán, Pestalozzi tanait támogatva.¹⁹¹ Nevelési gyakorlatában tehát minden bizonnyal az ő hatása is megmutatkozik.

A következőkben a nevelés gyakorlatának bemutatását előkészítendő, négy levélrészletet vizsgálok röviden abból a szempontból, hogy bennük milyen nevelési elvek bontakoznak ki. Az első levélrészletben Kazinczy Kis János levelére reagál, aki megírta neki, hogy fia Kazinczy Napóleonnól írt versét fordítja gyakorlás gyanánt, és a fordítás közben meg is tanulta azt.

„Hét esztendő múlva így fog majd Eugeniem körülöttem excerptálni, ‘s extractusokat csinálni, ‘s a’ melly könyvet olvasott, fenn szóval elmondani. Tudós Asszonyt belőle soha nem formálok. De arra reá vezetem, hogy mind azt a’ mi szép, érezze.”¹⁹²

Ez a részlet rímel arra, amit Kazinczy Fizsi esetében is megírt – fontosnak tartja, hogy gyermekei az ő példáin tanuljanak, neki feleljenek az olvasottakból. A hasonlóság része az is, hogy ismét egy fiúgyermek a példa. Bár Kazinczy kijelenti, hogy „tudós asszonyt” nem csinál Eugéniából, mégis a szépre neveli, elültetve benne ugyanazokat a magvakat, amelyeket Kis János is a saját gyermekében.

A második kiválasztott levélrészlet Emil születésének idejéből való, és Kazinczy nevelésbéli önállóságáról, a saját ötlet és megérzések elsőbbségéről szól:

„Dicsekedés nélkül mondom, sőt dicsekedve, — mert mivel dicsekedhetnem inkább? — hogy én jó atya vagyok, és így azzal hízelkedem magamnak, hogy gyermekeimet jól fogom nevelni. Mesterkéltni nem fogok, sem vaktában nem követem a’ tanítást és példát; fejemet fogom inkább mint a példákat követni; noha a’ tanács sem rossz, ‘s azt nekem Rousseau és Herder bőven adhatnak.”¹⁹³

Valóban megfigyelhető, hogy a nevelésben Kazinczy – saját véleménye szerint – rendhagyó utakat követ: a tanulásbéli előrehaladás „kárára” engedi, hogy gyermekei megéljék a játék örömeit, vállalja, hogy gyermekeik néha nem rendelkeznek a korukhoz illő képességekkel, ám egészségesek és életerősek, testi fenytést nem alkalmaz a nevelés során, és a vallási nevelésről is szabadon gondolkodik, mely a következő, harmadik levélrészletben is megmutatkozik:

„Azt kérded, hogy gyermekeimet mint szándékozom nevelni a’ Religióban. — Ezt a’ nagy kérdést én sem hozhattam még egészen tisztára. Lyányaim Páristák, fiam Kálvinista: ez gatyát ‘s nadrágot hord, amazok szoknyát (Érted e ezt?) — Sem ennek, sem amazoknak nem fogom megengedni, hogy kis korokban a’ Vallás dolgait feszegessék. Menjenek a’ járt úton. Csak arra fogok vigyázni, hogy a’ Vallás’ tanulása sok idejeket el ne lopja, el ne ölje; tanulják Vallásoknak históriáját, mint históriát, kételkedés nélkül is, de rettegés nélkül is.”¹⁹⁴

¹⁹¹ Erről bővebben l. UGRAI 2008, 45–47.

¹⁹² KAZLEV VIII., 1809., Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. július 27., 33.

¹⁹³ KAZLEV VIII., 2030., Kazinczy – Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1811. június 27., 606–607.

¹⁹⁴ KAZLEV IX., 2190., Kazinczy – Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1812. április 2., 372.

Bár a levélrészlet első felében úgy veti fel a gyermekek eltérő nemét és felekezését, mint problémát, a folytatásban egyértelműsíti, hogy gyermekkorukban ennek semmilyen jelentősége nem lesz. A vallással kapcsolatos ismereteket nem tartja előbbre valóknak a többinél, sőt, inkább hátrább helyezi a fontossági sorrendben. Nem akarja, hogy a vallással kapcsolatos témák tanulmányozása során helye legyen a kételynek, azonban a félnivaló Isten képét sem kívánja eléjük festeni.

A negyedik idézet kapcsolható a másodikhoz annyiban, hogy Kazinczy e téren is saját útját járja:

„Én a' gyermekeimet úgy akarom nevelni, hogy azok az Apolló és Venus Medicis szobraikat is láthassák. Ezek a' Statuák így állottak a' Görögök' Templomaikban. Minthogy veszedelmes holmit nem tudatni, mert a' titkolás azt cselekszi, hogy ha véletlenül meglátnak 's olvasnak, kész a' veszély, legjobb úgy venni a' nevelést, hogy mindent láthassanak kár nélkül. Nem a' természet ellen, hanem szerént kell nevelni.”¹⁹⁵

A levélrészlet tanúsága szerint a gyermekek jobb, ha ismerik azokat a dolgokat, melyektől más gyermekeket esetleg titkolózással óvni próbálnak. Jobb, ha az apa felügyelete alatt találkozhatnak a nemi szervek (a műalkotás mint kontextus által megszürt) látványával, szembesülnek egy test meztelenségével, hiszen a megfelelő értelmezés hozzáadásával ezek a tapasztalatok nem lehetnek károsak, ellentétben a véletlen és így nem kontrollálható szembesüléssel. Hasonló ez az elgondolás ahhoz, amelyet Kazinczy Fizsi nevelési tervében a nem méltó emberekről ír: Fizsi majd akkor találkozhat velük, amikor apja szerint készen áll a találkozásra, és olyan keretek között esik majd meg ez a szembesülés, amelyek rávezetik Fiszit arra, hogyan is ítélje meg őket helyesen – legalábbis az apa szerint megfelelő módon. Az apa által megteremtett kontextusok, a „jókor, jó helyen” óvják meg a gyermeket, nem pedig a titkolózás és elfedés.

Kazinczy nevelési gyakorlatáról írott szövegei közül két legidősebb gyermekkel, Eugéniával és Emillel kapcsolatos szövegek egy részét mutatom be, hiszen az ő nevelődésük követhető végig legtovább és van leginkább dokumentálva.

Mindkét gyermekről elmondható, hogy apjuk aktívan részt vett tanításukban. Eugéniát a betűkre akkor kezdi el taníttatni, mikor a négyéves gyermek anyja és nagymamája a tanításban csődöt mond. Kazinczy a maga módján, játékosan kezdi a tanítást:

„Én csendesen néztem bajlódásaikat, feltéven, hogy a' gyermeket a' magam tulajdon ideám szerént fogom leczkézni; ha ezek a' munkába belé unnak. El vala vetve az Abéczé, 's a' gyermek észre sem vette, hogy én ötet meg akarom csalni á son profit. Asztalnál ülven, késemet feltartottam, 's megneveztem az I-t. Azután keresztül vettem a' késen a' villát 's mondtam X. Továbbad késemből villámból egy V betűt csináltam; 's alá vetvén a' V-nek

¹⁹⁵ KAZLEV XII., 2810., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1814. december 25., 280–281.

a' kalánt, egy Y-t. A' gyermeknek ez a' betű favorit-betűje leve a' hang miatt. A' pohár' karimájáról az O betűt tanulta ismerni. Minden gondom az volt, hogy a' gyermek meg ne sejtse hogy tanítatik, 's ezt a' gyakorlatot az asztalnál is ritkábban vettem, elő.

Egy nap kanapémra mász-fel, hol olvastam; 's belé pillantván könyvembe, gyermeki enyelgéssel megnevez egynehány betűt, mellyet már ismert. Az N leheze az, mellyet H-nak neveze, megtévedésből. Ólmot kaptam; s papirosomra festem mind a' H mind az N betűt, hogy a' gyermek a: két betű különbségét felvehesse. A' mint az ólmot levetem, ő kapja-fel. 's az én H betűm alá ezt festi: H. Felszöktem örömben. íme, mondám, a' gyermek maga tanít, mint kell őtet tanítani. Még alig ismer hat betűt, 's én vele el kezdek ólom után íratni, 's ő írni 's betűt ismerni egyszerre tanult meg. Soha nem hajtám leczkére, 's csak akkor tanúit, mikor magának volt kedve — (de vigyáztunk mind ketten, hogy kedve legyen, ha lenni nem talál.) — és mindég hamarább vala vége a' leczkének mint ő akarta. Ezen mód által annyira ment, hogy két hét alatt, igen bátor kézzel festé a' betűket 's azoknak potenciáját gyermeki kornak még alkalmatlan fáradság nélkül tanulta-meg. Tudom én, melly veszedelmes mód a' játékos tanítás, és azt követni annak idejében sem lányaimmal, sem fiammal nem fogom: de most még szabad."¹⁹⁶

Az idézetben Kazinczy úgy tűnik fel, mint gyermeke ideális nevelője, aki azonnal rátalál a megfelelő tanítási módszerre. A kiskori tanítás lényegeként a tanító szándék elfedését nevezi meg, és a cél érdekében még a játékoság – amit a későbbiekre nézve kerülendőnek ítél – eszköze is bevethető. A módszertan része az is, hogy a tanulékonyág időszakát okosan használja ki: éppen annyi ideig tartanak a játékos leckék, ameddig Eugéniának nem jelentenek terhet. Az asztali kellékekkel előadott lecke után Eugénia a betűk felismerése mellett azok leírását is kezdi elsajátítani apja betűinek másolásával, amely ötlet egyenesen tőle származik, hiszen az első betűmásolást magától viszi véghez.

Gyermekei otthoni taníttatását, a házi tanítók felfogadását több dologgal is indokolja Kazinczy, gyakran azzal, hogy szereti, és maga mellett, biztonságban akarja tudni őket. A következő levélrészletben ez a magyarázat kiegészül egyéb praktikus okokkal is:

„Most várok egy francia Nevelőt Bécsből. Hadd mondok-el gondolkozásomat. Tudod hogy én jó. atya vagyok, hogy igazságtalan soha nem leszek gyermekeim eránt, de azt is tudod hogy a' nagyobb leányomban élek, hogy nékem az a' jó és lelkes, és a' mi igazán neveli érdemét, csendes gyermek mindenem. Kiadni kezeimből gyermekeimet soha nem fogom. Sem erszényem nem engedi hogy Bécsben neveljem, sem szívem; nem lehetek el nélkülök; és mit ér az a' Bécsi nevelés! nem magyaroknak neveltetnek ott, hanem németeknek, mellynél én irtóztatóbbat nem ismerek; 's a' város bolondságához 's coquetteknek, nem feleségeknek, nem anyáknak. Legyenek ők olly csendes, fényetlen, de jó lelkek mint anyjok. — Napóleon látta hogy egy gyermek nem tanul annyit mint iskolákban lehet, 's a' Hortensia' fíját úgy tanította hogy mellé gyermekeket vett. Én is azt fogom, de megválasztva, hogy a' rühes juh el ne rontsa az épet; 's szemmel tartván mind a' tanulókat, mind a' tanítókat. A' Bécsből jöendő nevelő 's feleségem és én francziául fogunk szólni, 's így gyermekeim belé jönnek a' nyelvbe. Lesz Muzsikát 's festést tanító is."¹⁹⁷

¹⁹⁶ KAZLEV IX., 2177., Kazinczy – B. Vay Miklósnénak, Széphalom, 1812. március 15–17., 341–342.

¹⁹⁷ KAZLEV XII., 2809., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1814. december 25., 279.

Kazinczy talán csak ebben a levelében választja el ilyen élesen a fiú- és lánygyermek nevelését. Az otthoni nevelődés Kazinczy szerint biztosítja, hogy a lányok nem a bécsi, nagyvárosi kultúrával, hanem a hazai, nem németes milióban olyan nő válik belőlük, amilyenek Kazinczy Sophie-t is látja: jólelkű, de a házi szférán kívüli ambíciókat nélkülöző „feleséganyag”. Az otthoni taníttatásban mintája Napóleon is,¹⁹⁸ és a tanulás közbeni vetélkedés jótékony hatása miatt¹⁹⁹ házához fogadott többi gyermeket éppúgy meg kívánja válogatni, mint a gyermekeivel érintkező tanítókat.²⁰⁰

Ahogy azt már említettem, Kazinczy nemcsak gondosan összegyűjti a nevelőket és gyermekeket a házhoz, hanem maga is tanít. Eugéniát és Emilt is oktatja földrajzra és történelemre, és a tudományokban mindkét gyermek tehetségesnek bizonyul.²⁰¹ Emil és Eugénia nevelése abban is hasonlít, hogy Kazinczy ráérősen tanítja őket, teret engedve a testi fejlődésnek és játéknak, nem bánva az esetleges lemaradásokat sem.²⁰²

Bár gyermekeit nem akarja magától távol tudni, anyagi okokból rákényszerül, hogy mind Eugénia, mind Emil az idő nagy részében otthonától távol nevelkedjen. Eugénia, mikor Kassára került tánc- és zongoraleckéi miatt, lehetősége nyílt sok időt tölteni gróf Dessewffy József családjával, leginkább annak vele egyidős, Virginia nevű leányával. A nemesi családnál töltött időszak előnyei számosak,²⁰³ és Kazinczy nem győz hálálkodni Dessewffynek a lányáról való gondoskodásért. Hálálkodásában addig megy, hogy nem késik Virginiát mindenben saját lánya

¹⁹⁸ Napóleonra máskor is hivatkozik a nevelés kapcsán: „Gyermekeimet én ismeretlen kézre nem bízom (az az ki nem adom a' háztól), nem még ismeretesre is; mert leánygyermeknek a' Napóleon és Generális Bárá Vay Miklós ítélete szerént is anyjának szeme előtt legjobb neveltetni.” KAZLEV XII., 2769., Kazinczy – Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1814. november 13., 177.

¹⁹⁹ KAZLEV XII., 2279., Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1814. november 26., 199.

²⁰⁰ A gyermekre tett hatás előzetes felmérése a tánctanár esetében is fontos Kazinczy számára: „Én a' gyermekeimet már most is olly szemesen őrzöm, mint a' pubertás után fognám, mert egy óra nagy változást tehet egész gondolkodásán [...]” KAZLEV XI., 2576., Kazinczy – Sipos Pálnak, Széphalom, 1814. január 13., 186.

²⁰¹ „Nagyobbik leányomnak sok musicalis talentoma van. 11 holnapja hogy leczkéket vésszen, 's már Ouvertüröket játszik, tapsolva még a' Musicális hallgatótól is. Én neki Geographiát tanítok. Mappa nélkül el mondja, hogy kell az Azóvi öbölből Torneoba menni tengeren, megnevezvén minden tengert, 's mi marad jobbra, mi balra. Ne hidd, hogy terhellem; mi játszó kedvvel tanulunk. Elöttem ír és fordít németből Magyarra. Németül már beszél, de nem jól.” KAZLEV XV., 3522., Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1817. december 15., 397. Érdekes, hogy a játékos tanulás kártékonyaságáról a fentebb idézett, KAZLEV IX., 2177. levelében írtakkal szembe megy, hiszen Eugénia ekkor már tíz esztendő, a „még megengedhetően játékos” betűtanuláskor pedig alig több mint négy esztendő volt.

Emilről így ír: „A' csókot nem szerető Emil három nap olta nekem szertelen örömekeket ad ismét; ritka talentom. Félórányi idő alatt megtanulta az Európa Geographiáját, 's setétben is elmondja mi fekszik Francia és Magyar országok közt. Könnyen kapja-meg. és nem felejt. Minden estve kér, hogy neki beszéljek holmit, 's kívált a' nagy Friedrich és a: Napóleon történeteit szereti.” KAZLEV XVII., 3927., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1820. december 28.

²⁰² KAZLEV IX., 2211., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, 1812. április 2., 407.; KAZLEV XVII., 3935., Kazinczy – Cserey Miklósnak, Széphalom, 1821. január 12., 341–342.

²⁰³ CZIFRA 2013, 69.

főlé helyezni,²⁰⁴ és kinyilvánítani, hogy Virginia figyelme kegy, és Eugénia sosem mérheti magát hozzá úgy, hogy abból ő kerüljön ki győztesen.²⁰⁵ Arról nem ismerek feljegyzést, hogy Eugénia és Virginia barátsága mennyire volt őszinte, mély – ha Kazinczy lánya számára is olyan erősen nyilvánvalóvá tette kettejük eltérő státuszát, mint a levelekben, az véleményem szerint gátat vethetett a baráti kapcsolat kialakulásának –, de azt kiolvashatjuk a levelekben foglalt történetekből, hogy Eugénia osztozott apja Virginia iránti rajongásán,²⁰⁶ és egy levelezéskezdemény is megindult kettejük között, apáik ösztönzésére.²⁰⁷

Az apjával közösen megtett bécsi és erdélyi út szintén Eugénia nevelésének részét képezi. Bécsben lehetősége volt műalkotásokat saját szemével látni, az erdélyi úton pedig kapcsolatokat építeni, többek között gróf Gyulay Karolinával, Kazinczy egykori szerelme, gróf Gyulay Ferencné lányával.²⁰⁸ Az erdélyi útról Kazinczy már utazás közben úgy ír, mint Eugénia számára kifejezetten nevelési célzatú tapasztalatról.²⁰⁹

Emil nem lett apja útitársává, Antonin öccsével együtt a pataki Kollégiumban nevelkedett, mivel apja nem talált megfelelő házi nevelőt számukra.²¹⁰ Kazinczy úgy beszél Emil pataki tartózkodásáról, hogy fia jó helyét, szerencsés előmenetelét és a róla alkotott jó véleményeket hangsúlyozza,²¹¹ egy alkalommal azonban fájdalmasan szembesülnie kell azzal, mi zajlik a kollégiumban. A gyermekeik mellé adott diák-tanítóról kiderül, hogy veri a gyerekeket, amit sem Kazinczy, sem Sophie nem tart elfogadhatónak. Ennek hangot is adnak, de a verések többszöri kérésre sem maradnak abba. Mikor Kazinczy már új tanítót kérne, a bántalmazó idősebb diák apjának kérésére Kazinczy belemegy abba, hogy nem váltják le a tanítót, azonban megígértette vele, hogy gyermekeit nem veri. Ezzel az eset nem oldódott meg:

²⁰⁴ „Zseniben az elme olly jó, hogy jobbat nem kívánok, ‘s a’ gyermek esztendejihez képest nagyon érett; benne nem igen van szél. De ez is minden érdeme, és semmi nincs egyéb. Mennyivel több Comtesse Virginie! Csak betűjít hasonlítsuk-öszve a’ Zsenijével. Virginiének formált írása van: Zseni még gyermeki kézzel ír.” KAZLEV XVII., 3908., Kazinczy – Dülházy Mihálynak, 1820. október 23., 264.

²⁰⁵ „Kevélyen írja nekem Zseni, hogy ő olly nagy épen mint Virzsini, — mert nem képzele Nagysád, mint bosszankodik Zseni hogy nem olly magas mint lenni szeretne — ‘s hogy Virzsini első pillantással rá sem ismert, de. akkor szaladtak egymásfelé, ‘s Virzsini vitte az anyjához, ‘s a’ Grófné sem ismert rá, de akkor háromszor csókolta-meg, és ismét negyedik szer, ötödikszer. — Ez a’ rá nem ismerés bizonyosan nem a’ megnövés munkája volt, hanem az, hogy Kassán főköttöben járt, kopasszá téve a’ Rothlauf (folyosó) által, most pedig font hajjal jelent-meg (...).” KAZLEV XVIII., 4168., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1823. február 23.

²⁰⁶ „Mondjad a’ Mélt. Grófnének, kérlek alázatosan, hogy a’ két Robinia tele volt rakva veres ákác fűrtökkel. Dísze volt kertemnek, ‘s nekem a’ kegyes Adó miatt nagy kevélységem. 26 anyaméhem volt; már 18 rajom van; Zseni azt kívánta, hogy az egyik raj, Virginia nevét kapja, ‘s a’ szomszédja Eugéniát.” KAZLEV XVIII., 4088., Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1822. június 18., 92.

²⁰⁷ KAZLEV XVII., 3892., Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1820. szeptember 15., 238–239.

²⁰⁸ Kazinczy kettejükhöz fűződő különös kapcsolatáról l. GERGYE 1992.

²⁰⁹ ERDLEV 2013, 25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. aug. 24. 168–169.

²¹⁰ KAZLEV XVII., 3910., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1820. október 27.

²¹¹ KAZLEV XVIII., 4092., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1822. június 20., 101.

„Azonban szüret olta is mindég folyának a' kérések, hogy menjünk be. Fel vala téve hogy Karácsonyig bé nem megyünk, 's hallatlanná tevénk az izenetet. De novemb. 25dikén keresztül kellé mennem Patakon, 's betértem a' fiúkhöz. Emilt magát lelem, elfogyva, zölden. Semmit nem panaszla, sőt midőn kérdem is, mindent tagadott. Parancsolám hogy vetkezzék le; látni akarom testét. Sírt, kért, ellenkezett. Megragadtam a' gyermekeket. Képzeld édes barátom, jobb lapoczkáján egy tenyérnyi nagyságú folt; a' veres, kék, zöld, sárga szín mutatá a' mai, tegnapi, tegnapelőtti verést; bal keze két szárán hat folt, jobb kezén tíz. Oldala kék. Szerencséje a' rossz embernek, hogy jelen nem volt. Végre jó mosolyogva. Uram, az Ur nekem Nov. 19d. azt írta, hogy a' Publ. Praeceptor azt szokta mondani, hogy az ő Iskolájában Emil a' legelső a' tanulásban, erkölcsben is csaknem első. — Minden bizonnyal, felele; Emil nekünk örömünk, nekem gyönyörűségem. — Ha tanul is, jól is viseli magát, miért bántja az Ur az iskola tilalma, az atyja és maga fogadása, az én parancsolatom ellen? — Ő nem soha. — Kérem az Urat. — Bizony csak egyszer csapott hozzá szüret olta a' lineával. — Vetkezzél-le, mondom a' fiamnak. — Csak halljak, ne lássak! — Nem, Uram, a' hol a' szem lát, nincs fülre szükség. — Végre elholt látván a' foltokat, 's képzelheted, az én rettenetes tüzem miket hallata vele. Míg én akkor nap Tokaj szomszédjába jártam, elhurczolkodott. Azt én az ő atyja tekinteti miatt nem rendeltem; igen hogy veszteg maradjon, de soha ne leczkézze gyermekeimet.”²¹²

A történetek minden bizonnyal nagy hatással voltak Kazinczyra. A gyermeke testét borító foltok akkurátus számbavétele, a levetközni szégyellő Emilről adott rajz és a szembesítés mind szánakozást és felháborodást ébreszt az olvasóban. Bár Kazinczy az apával kötött alkuhoz még ilyen körülmények között is ragaszkodik, és nem küldeti el a fiatal tanítót, az magától hagyja el az iskolát. Emil pataki gondjai ezzel megoldódni látszanak, Kazinczy fia pataki élményeiről semmi rosszat nem oszt meg a későbbiekben azon kívül, hogy ott nem engedtek Emilnek kutyát tartani, akit így a fiú ellenkezése ellenére haza kell küldeni a családjához.²¹³

A neveléssel kapcsolatosan gyakran felmerülő témával, a vallási neveléssel kapcsolatban különböző dolgok kerülnek elő Eugéniánál és Emilnél. Eugénia esetében leginkább azon van a hangsúly, hogy protestáns apa elfogadja, sőt, üdvözli gyermeke pápistaságát, ezt pedig saját- és családi önreprezentációjában is láthatóvá teszi mind cselekedetekkel, mind azok leveleiben való sokszori megírása által. Emilnél a vallás tárgyában leginkább a fiú bibliai történetekhez való kapcsolata a téma, kételyei, reakciói válnak az interpretáció tárgyává Kazinczynál.

Eugénia bérmlását hét levélben is megírja,²¹⁴ de Eugéniáról beszélnek a legkevesebbet ezek a szövegek. A levelek központjában az áll, hogy a gyermeket ő vezeti a püspök elé, és elbeszélésében ragaszkodik ahhoz, hogy ebben nem a feltűnni vágyás vezeti:

„Sept. 14dikén én is bevitettem Eugénia leányomat, 's magam vezettem azon körhöz, a hol a' Püspök ült, 's egy barátnénk által, ki kereszt-anyja leve ezen aktban, Sophia Francisca nevet adattam a' gyermeknek. Ezért némellyek complimentíroztak. Megköszöntem a' nyájasságot, 's éreztettem vélek hogy én akkor, midőn a' leányomat a' Püspök' elébe vezettem, magamhoz hasonlóan bántam, és nem valamely mellékszándékból. Leányomnak az anyja'

²¹² KAZLEV XVIII., 4133., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1822. december 6., 204–205.

²¹³ KAZLEV XIX., 4525., Kazinczy – Kazinczy Emilnek, Széphalom, 1825. szeptember 7., 407.

²¹⁴ KAZLEV XII., 2736, 2738, 2740, 2742, 2745, 2755.

vallásán kell neveltetni, 's az nekem ellenemre épen nincs. Sőt örvendek, hogy házasságom példát adhat annyi sok gyengének, a' ki közös házasságba lépett, és osztán megnyugodni nem tud, 's erőszakoskodik. Ha barátom lehet Pápista, holott magam a' Kálvin' tanítványa vagyok, miért ne lehessen Pápista a' feleségem? és ha az lehet feleségem, miért nem az a' leányom? De az emberek közönségesen a' névtől félnek inkább, mint a' dologtól, 's a' fanatizmus a' jobb fejekre is homályt vonz."²¹⁵

Tettét mint személyiségének magvából fakadó cselekedetet interpretálja, magát mint a felekezeti kérdések felett álló egyént értelmezi, és gesztusát példa- és mintaadó lépésnek szánja a felekezeti vegyesházasságba lépők számára.

Kazinczy már Emil kiskorában említi, hogy a gyermeknek bibliai történeteket is szokott mesélni, és beszámol arról az esetről is, mikor Ádám és Éva történetét mondja el neki Sophie. Kazinczy a bibliai történeteket jó eszköznek tartja a vallásos érzések kifejtéséhez a gyermekben, de csak ha azok előadása megfelelően illeszkedik az életkori sajátosságokhoz. A gyermekektől sem várható el vakhit, valamiféle magyarázatra szükségük van, azonban a „babonás ijesztgetések” ezt a vágyat nem elégítik ki, és nem segítik a gyermeket a jó szeretetére.²¹⁶ Mikor Kazinczy legkisebb fia, Lajos bibliai történeteket kér anyjától, Sophie nehézségekbe ütközik: ő azokat franciául tanulta, magyarul elakad bennük. Mivel megfelelő könyvet nem talál ehhez, Kazinczy maga hoz létre egyet, pontosabban átdolgoz egy régi nyelvezetű szöveget arra is lehetőséget teremtve, hogy a történeteket hallgató gyermek saját szavaival újramesélhesse őket. A szöveget elküldi egy teológus professzornak, aki elragadtatással fogadja. Kazinczy arról is beszámol, hogyan reagálnak a tudós emberek sajátos átirataira:

„Mint hogy a' szenvedőnek kedves nevetetni, én a' nevetetés' alkalmait keresve keresem, 's ismét nevetek, midőn neked beszéllem, hogy a' két igen világos fejű Prof. mint borzada meg, olvasván, hogy én egy helyett ezt mondom: «Jákob itt azt álmodá, hogy küszködik, 's kínos fetrengésiben kificzamlott a' lába.» Ellenben a' figefa' átkát úgy magyarázám, hogy az által még meg is valának lepve. Ha majd a' könyv kijő, kijő pedig bizonyosan, olvassd-meg Élőbeszédemet, és szeress érte.”²¹⁷

Mikor egy prédikátor Emilnek bibliai történeteket mesél, Kazinczy figyelmezteti, hogy fia már ismeri tőle azokat. Izsák történetének előkerülésekor azonban kiderül, hogy ezt nem ismertette meg Emillel.

„A' gyermek mozgásai magával-küzdést mutattak, 's midőn az a' lelketlen ember megszünt, a' gyermek, ki el vala tiltva általam a' Grübelelytől, ezt monda szörnyű gravitással, mert tartá tőlem: «Már azt — nem hiszem.» — Mit parancsoltam én Neked? kérdem; nem azt e, hogy

²¹⁵ KAZLEV XII., 2736., Kazinczy – Tatay Jánosnak, Széphalom, 1814. szeptember 17., 87–88.

²¹⁶ KAZLEV XIX., 4589., Kazinczy – Guzmics Izidornak, Újhely, 1826. február 12., 528.

²¹⁷ KAZLEV XIX., 4590., Kazinczy – Zádor Györgynek, Újhely, 1826. február 14., 530.

míg gyermek vagy, Vallásbeli dolgokat ne fessezess ? íme ez olyan. Most ezt nem értheted; ha megnössz, érteni fogod, mint én. Addig elég tudnod, hogy a' bölcs és jó Isten nem parancsolhatja az atyának, hogy fijasát ölje-meg; de például tenni-ki egy atyát, hogy a' parancsot tiszteli, nem illetlen Istenhez.”²¹⁸

Mivel Emil nem a neveléséhez legjobban értő atya, a gyermek ideális nevelője kezében van a történetek során, előkerül egy Kazinczy által addig minden bizonnyal tudatosan kihagyott – mert elég érettnak hozzá gyermekét még nem tartotta – történet, Ábrahámé és Izsáké. Az apa a már nevelési elveiben is megfogalmazott elvek alapján inti le hitetlenkedő fiát; mondván hogy a későbbiekben megérti majd ezt a történetet is.

Szintén nevelési elveinek része volt, hogy a gyermekeket nem zárja el semmi megtörténhetőtől és látható dologtól, hanem inkább gondoskodik róla, hogy a megfelelő kontextusban és időben találkozasson vele. Ez az elv a gyakorlatban is megvalósult, amire példa a következő levélrészlet:

„Én Május 17dikén Thalie leányomat és Emil fiamat bevitettem Kassára, hogy világot lássanak. Késő érének oda, 's más nap Nevelőjük azon hírral futott hozzám, hogy gyermekeim keljenek fel, mert két német gyalog katonát mingyárt fel fognak akasztani, 's a' nevelés' részeihez tartozik, őket a' rettenetesség spectaculumaival is megismertetni. Meghagyám a' nem lelketlen embernek, hogy a' gyermekeket elkészítse, hogy véletlenül ne csapja-meg a' látás, 's elindultak. Klavírmesteremnél múltak tovább mint kellett volna, ki maga is ki akara menni vélek, 's így még utól értem őket, de a' látásból semmi sem leve, mert midőn a' Felső kapuhoz érének, a' katonaság már vissza jött. Az helyett tehát hogy a' felakasztott két német embert nézték volna meg, a' Viczay, Gróf Schmidegg és Patikárius Schwarcz kertjeit jártuk-be.”²¹⁹

Az akasztás látványától nem félti gyermekeit, ugyanolyan látványosságként kezeli, mint az annak lekésése miatt végül később megtekintett kerteket – mindkettő neveli a szemet és a jellemet. Beszédes az az eset is, mikor legkisebb fia, Lajos káromkodásáról beszél: nem félti a betűket még nem is ismerő gyermeket, az ilyen hatásokat elkerülhetetlennek és természetesnek mutatja be.²²⁰

A neveléssel kapcsolatos utolsó témakör a Kazinczy-gyermekek jelleme. Ahogyan különböző történetekkel Kazinczy magáról is gyakran alkot lehetséges énképeket, úgy igaz ez gyermekeire is. A gyermeki jellem hasonlóságát a sajátjához és Sophiéhoz gyakran hasonlítja, ha nem is hoz létre konkrét kapcsolatot két szöveg között.

²¹⁸ KAZLEV XX., 4852., Kazinczy – Guzmics Izidornak, Újhely, 1827. október 24., 381.

²¹⁹ KAZLEV XVI., 3754., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1819. július 6., 429.

²²⁰ „Nekem Emil és Antonín fiaim már Patakon tanulják az egyik a' Syntaxis, a' másik a' Declinálás bölcsességét; Bálint és Lajos még a' betűket sem ismerik, 's az utolsó derekasan előméné, cselédjeim örömeire, a' czipfrán káromkodás' bölcsességében. Azon magam nem lelem igen nagy gyönyörűségemet, de nem is ijedek-el tőle, mint némelly rettegő atyák. Ollyannak nézem azt, mintha azon akadnánk-fel, hogy gyermekünk sárba nyúl.” KAZLEV XVIII., 4243., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1823. október 11., 421.

Sophie-ról beszélve sokszor dicséri felesége jó lelkét és szüntelen segíteni vágyását. Egy Tatay Jánosnak írt levelében mind feleségéről, mind magáról igen kedvező képet fest.²²¹ Mindketten odaadónak mutatkoznak az elesettekkel szemben, az elbeszélte példákban ez az odaadás mindkettejük részéről egy anyának szól: Sophie saját gyermekével együtt szoptatja beteg jobbágyáét, Kazinczy pedig kétszer is pénzt ad az utcán ikergyermekeivel kolduló anyának. Gyermekai elesettek gyámolítására tett minden apró gesztusát büszkén jegyzi Kazinczy. Eugénia még beszélni is alig tud, de már alamizsnát visz egy koldusnak:

„Most épen a’ szobaleány’ karjain jó hozzám. Papa — schegény koldus — van ki, az az oda ki: s viszi az alamizsnát.”²²²

Más alkalommal egy árvát segít adományaival:

„Papa én annak az árvának kenyeret viszek, igen? (ó ha Nagysád ezt az igent hallaná! míg más egy vocalist mond-ki, ő az alatt ezt az igent egészen kimondja, ‘s a’ hang’ végét felcsapja.) ‘S az olta minden estve, minden reggel viszi a’ kis árvának a’ kenyeret, gyümölcsöt, és — a’ mi a’ legszebb, legjobb — a’ maga ételéből félre teszen valamit hogy neki vigye.”²²³

Erdélyi útjukon is ügyel arra Kazinczy, hogy lányának útmutatást adjon arról, mi a helyes és mi nem, akár szavak nélkül is. Egy ízben cigánytábor mellett haladtak el szekerekön, a cigányok pedig pénz reményében a szekérhez gyülekeztek.

„Egy csapat az én szekereimhez jött, ‘s nekem is producálgatá forgásait, de én semmit nem adtam, félre fordítám szemeimet, ‘s örömben kaczagó gyermekemmel éreztetni kezdém, melly kínos a’ jobb-gondolkozásúnak az emberiséget ebben az elaljasodottságban látni. Kocsisom és a’ bakon-ülő cseléd pénzt is vetettek nekik, biztatták hogy még többet kapnak, ‘s minthogy nem tudtak oláhul, kezeikkel integettek, hogy forogjanak tovább. Mint a’ Spartai

²²¹ „Mi embereinknek, cselédjeinknek atyja, ‘s anyja vagyunk, ‘s Sophie betegeinket orvossággal, étellel tartja, ‘s egy úgy nevezett jobbágyunk’ csecsemője, kinek anyja megbetegedett, míg rendelés tétethetett eránta, Sophiemnek tejével élt együtt Eugéniánkkal. [...] Hat hétig mulatván 1786-ban Bécsben, egy igen szép hajnal korántabb költe-fel, mint az aludni igen szerető ifjú közönségesen felkelni szokott volt. El untam volt Bécsset, ‘s a’ czifra kerteket, ‘s a’ nap’ felköltét a’ mező forma Práterben akartam látni. [...] A’ mint a’ Scotiai kapu felé a’ konyhai fa rakások közt sétálgatnék, egy elsápadt képű Asszonyt láték-meg a’ gyepen, iker gyermekeivel, kiknek egyike az Anyja’ emlőjén függött, a’ másik pedig egy Anyja tejébe áztatott ruhát szopogatott. Meg érdekelve az Asszony sápadt képe, ‘s a’ két gyermek látása által, be nyúltam a’ plundrába, ‘s egy ezüst pénzt kivonván, oda nyújtani a’ ne m - kérőnek . Az elfakadt sírva, ‘s Vergelte es Gott tausendmal! monda kétszer, ‘s én minden szó nélkül tovább menék, ‘s megvontam magamat egy helytt, a’ hová az Asszony nem láthata, ha kap e mástól is valamit. Sokáig lesegettem, ‘s láttam hogy semmit nem kapott. Számot vetvén a’ Caligula’ zsebjével, ha adhatok e neki még valamit, vissza tértem, Hogy még egyszer osztozom-meg vele azzal, a’ mit a’ nap nálam hagyott; mert egész üres zsebbel Bécsben nem jó Úczán jární. — Az Asszony reám ismert, ‘s azt híven, hogy meg-bántam a’ mit tettem, elővéve húszasomat, és még távolra nyujtá vissza. Nem azért jöttem mondám, hogy vissza vegyem, hanem hogy még egyget adjak; többet adnék, ha nálam több volna. — Ez nem szólhatott, ‘s sírva, sikoltva fogadta az új adományt. — Barátom, ki volt nemesebb? én e hogy adtam, vagy ő, a’ ki nyomorúságban lévén a’ vettet kész vala vissza adni. — Nem bocsáthatom-meg magamnak hogy az Asszonyt azon helyre nem rendeltem másnap, ‘s tíz vagy húsz ftot nem adtam neki. Mennyit fecsekeltem-el rosszszúl, holott jól lehetett volna elköltenem.” KAZLEV X., 2441., Kazinczy – Tatay Jánosnak, Széphalom, 1813. május 24., 385.

²²² KAZLEV VIII., 2030., Kazinczy – Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1811. június 27., 609.

²²³ KAZLEV X., 2329., Kazinczy – Gr. Gyulay Ferencnének, Széphalom, 1812. október 5., 145.

atya vitte gyermekét a' megrészedett Helóta' szemlélésére,²²⁴ én úgy engedtem, hogy ezeknek teljen kedvek, mert így Zsenimmel éreztettem, mely különbség van köztünk és cselédjeink között. Az inas embertelen volt épen akkor inteni a' forgónak, a' midőn előre látá, hogy ezek, elkapva karikázásaik által, egy pocsolyába fognak esni, 's ő a' bakról, kocsisom a' nyeregből csaknem lehullottak nevettekben, hogy a' fiúkkal, kik közt egy felserdült leány is vala, ezt a' tréfát teheték. 'S ekkor őket vadságoktól olly hangon tiltottam-el, hogy kedvek elmúlhata."²²⁵

Levelében megképzí a „jobb gondolkozásúak taborát”, melynek ő és lánya a tagjai, szembeállítva a szerinte elaljasodott táncolva kéregetőket és az ezt a látványt élvező szintén alantas pénzt vető kocsist és cselédet. Kazinczy nem jelzi rögtön véleményét a jelenetről, pedagógiai céllal engedi azt Zseninek nézni egy darabon. Mikor azonban a kocsis szándékosan pocsolya felé vezeti a táncolókat, Kazinczy megelégteli és leállítja a komédiát.

A történet a folytatásával válik kerekké:

„Beérénk a' faluba, 's egyike az itt tábor-verteknek kinyujtá felém jobbját, 's némaság' hangjával koldult. Thersitesz ehhez képest Alcibiád volt; nem képzelhetek, undokabb képű, szerencsétlenebb teremtést. Megszántam a' némát, a' sántát, a' bénakezűt, a' púpost, 's a' mit a' karikázó seregtől megtagadtam, ennek adám magának. De alig méne-el mellőle a' szekér, midőn kocsisom figyelmessé teve, hogy a' biczegő teremtés magasra szökdelve szalad a' gazdag alamizsnával. A' mit kocsisomnak 's inasomnak hinni nem akartam, szemeimnek kénytelen valék elhinni."²²⁶

A – bárhogy is, de – kéregetőknek alamizsnát nem osztó Kazinczy rossz szívűnek tűnhetne a történet elejének ismeretében, ez a folytatás azonban ismét két csoportot képez meg, most a kéregetők halmazában: a feltűnősködve kérőkét, és a némán, alázattal, kinyújtott kézzel koldulókét. Utóbbiaknak Kazinczy már szívesen ad alamizsnát. Hamar kiderül azonban, hogy mindez csak színjáték volt, az imént sánta kéregető elszökdőcsel. Kazinczyt tévedése ebben a történetben nem együgyűnek, hanem nagy léleknek mutatja: az elesettségnek még csak a mímélése is elég volt hozzá, hogy benne jóindulatot ébresszen, naiv jósága győzedelmeskedett józan ítélőképessége felett.²²⁷

Az előbbi történet többet mondott Kazinczy jelleméről, mint Eugéniáéről. A lányhoz visszatérve, nemes segítőkészsége és jó lelke mutatkozik meg a legtöbb levélben, azonban két, Rummy Károly Györgyhez írott levélből Eugénia egészen más oldalát ismerhetjük meg. Mindkét levél Eugénia viselkedését elemzi olyan helyzetekben, amikor a lány nem a tőle elvárt viselkedési normák szerint cselekedett. A korábban született levél²²⁸ az első olyan alkalomhoz

²²⁴ Ezt a hasonlatot Iphigenia lánya nevelési programjában is alkalmazza. KAZLEV IV., 913., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Kázmér, 1806. április 29., 133–134.

²²⁵ ERDLEV 2013, 25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. júl. 6., 86.

²²⁶ *Uo.*

²²⁷ A történettel a 3.5 fejezetben is foglalkozom.

²²⁸ KAZLEV XV., 3520., Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1817. december 10., 385.

kötődik, amelyen Eugéniát a testi fenyítés enyhe formájában részesítik: Sophie lánya tenyerét két ujjával két ütéssel, arcát pedig egy – Kazinczy leírása szerint – suhintásszerű pofonnal illette. A büntetés oka az volt, hogy Zseni megtalált némi más által elhagyott cérnát, és erről senkinek sem szólt, kérdésre letagadta, hogy nála volna, ám végül mégis csak nála került elő. Kazinczy az esetet megtoldja több, Eugénia rossz természetéről szóló történettel is: Zseni a legjobb helyet akarja a vacsoraasztalnál, bor és pálinka kínálásakor nem kérette magát, hanem azonnal elfogadta az italt, ismeretlen okból Antonin öccsére támadt.

A későbbi levél²²⁹ két történettel szemlélteti Zseni jellemét: egy idős asszony kérésére nem ad zsámolyt, csak mikor anyja is megjelenik a szobában, illetve Thalia húgára támad rá veszekedés közben, meg is sebezve azt. Különös, hogy ezekről az eseményekről más levélben egyáltalán nem számol be, még csak utalást sem tesz rájuk. Kazinczy elbeszélése szerint Zseni kirohanásait türelemmel viselik a családban, és düh nélkül magyarázzák el neki, miért rossz, amit csinál, azonban félti lányát attól, hogy a családi körből kikerülve mások már nem lesznek ilyen elnézőek vele.

Emil jellemével kapcsolatban rossz dolgot egyetlen levelezőtársának sem ír, két Emilnek szóló levélben feddi csupán fiát, mert az nem engedelmeskedik kollégiumi feljebbvalóinak.²³⁰ A gyermek jellemének nemességét legjobb barátjának kiválasztásával érzékelteti:

„Házi Tanítója (Patakon) neheztel, hogy inasával tart. De az inasa a' legeminensebb gyermek a' Rhetoricában, hol Emil is van; s én kimondhatatlanul örülök, látván, hogy Emil ezt a' Pataki Jánost, ámbár inasa, mint tiszteli, mint szereti, legkedvesebb falatját mint osztja fel vele; de mind ezt úgy teszem, hogy Emil nem tudja, ha javallom e, vagy neheztelek én is. Én gyermekeimre nem szeretek dudogni, és csak akkor tudják neheztelésemet, midőn villámlok és menydörgök; de Emil lehetetlen, hogy fel ne érje, hogy 67 esztendő atyja, a' ki a' jófejű gyermeket gyönyörködve csókolja-össze ha szűrben jár is, úgy ellenzze a' Pataki Jánossal való barátkozást, mint mások. Ez a' Pataki egykor csillag lehet a' hazában; az iskolában már az.”²³¹

Fontos, hogy Kazinczy kiemeli a szövegben, fia nem tudja egyértelműen, hogy mit tart az ő és az inas barátságáról. Ezzel vélhetőleg azt akarja kifejezni Kazinczy, hogy Emil nem az ő nyomására, rákényszerített jósból fogadta barátjává a szegényebbet, hanem saját elhatározása és jelleme folyománya a kapcsolat. Másrészt Emil, teszi hozzá Kazinczy, ha jól ismeri apját, lehetetlen, hogy ne tudja, neki a kapcsolat nincs ellenére, sőt, a tehetséget többre becsüli, mint a tehetős családot.

²²⁹ KAZLEV XVI., 3616., Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1818. június 23., 87–88.

²³⁰ KAZLEV XIX., 4525, 4526., Kazinczy – Kazinczy Emilnek, 1825. szeptember 14., 408–409.

²³¹ KAZLEV XX., 4630., Kazinczy – Toldy Ferencnek, Széphalom, 1826. május 23., 27.

Összefoglalóan elmondható, hogy Kazinczy gyermekei neveléséről írva bennük azokat a pozitív jellemvonásokat emeli ki, amelyek a szülőkben is megfigyelhetőek, hibáikról, gyengeségeikről elvétve ír, ezzel is fenntartva eszményítésüket. Nevelődésükben is saját szerepét helyezi a középpontba mint gondos atyáét. Megfogalmazott nevelési elveit részben működteti a gyakorlatban (lásd a vallási nevelést és a nevelésbéli különutas elképzeléseket), részben ezek módosulnak az elképzelésekhez képest (a lánynevelés terén az elméletben szigorúbb, mint a gyakorlatban, az otthoni taníttatást végül nem sikerül egészen megvalósítania).

3. Panteonizációs törekvések

3.1 Árkádia az emlékállítás kontextusában

3.1.1 Kazinczy és Csokonai kapcsolata

Az Árkádia-perré fajuló, Csokonainak történő emlékállítás ügye kétségkívül a legismertebb és legbővebben tárgyalt emlékállítási munka, amely Kazinczyhoz kötődik. A téma gazdag szakirodalmi feldolgozottsága miatt²³² az Árkádia-perrel kapcsolatban csupán rövid áttekintésre szorítokozom, amely komplexitásában próbálja felmutatni ennek az ügynek az előtörténetét, motivációit, és azon elemeit, amelyek a későbbi emlékállító tevékenységekben is fellelhetőek. Áttekintésemben Kazinczy emlékállító gesztusaira és az emlékállítás lehetőségét magához ragadni kívánó igyekezetére koncentrálok, a vita távlati kérdéseire ezért nem térek ki részletesen.

Csokonai és Kazinczy ismeretsége²³³ 1792-ben kezdődött, amikor Csokonai bemutatkozó levelet küldött Kazinczynak, mellékelve néhány versét.²³⁴ Kazinczy a Csokonainak címzett levelet helyesírási hibáinak hosszú lajstromával nyitja, levele végén azonban a szövegek mögött álló ideát dicsérve felajánlja Csokonainak, hogy „a’ világ elébe”, tehát az irodalmi nyilvánosságba ő vezesse be. Kapcsolatuk Kazinczy fogságévei miatt azonban megszakad, és a szabadulás után folytatódik. Kazinczy ekkor is bírálja Csokonai nyelv- és szóhasználatát. 1802 januárjában Csokonai két versét közli a *Magyar Hirmondóban*,²³⁵ amiről Kazinczy a *Magyar Kurírban*²³⁶ jelentet meg név nélküli bírálatot. Később személyes találkozásuk során Kazinczy felfedte szerzőségét, miután Csokonai „nehezteléssel szólla az újságok azon articulusa felől, a’ mellyben az ő *babérja* attackiroztatott.”²³⁷ A vitatott szóhasználatról nem jutottak egyetértésre a későbbiekben sem, a „babér-ügyet” Kazinczy még 1806-ban is felidézi.²³⁸

²³² L. pl. PÁL 1985, BORBÉLY 2005 171–202, BÓDI 2021, LAKNER 2014

²³³ Kapcsolatuk áttekintésekor felhasználtam a Csokonai elektronikus kiadás kapcsolattörténeti jegyzetét. Link: https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_lev_1_j&rt=nev&ri=315 A témában l. még DEBRECZENI 1997.

²³⁴ Csokonai levele nem maradt fenn, de Kazinczy válasza ismert, l. KAZLEV II., 417. Kazinczy – Csokonai Mihálynak, 1792., 283–285.

²³⁵ MHÍRMONDÓ, 1802. január 16., Tóldalék, 81–84.

²³⁶ MKURÍR, 1802. március 19., 367.

²³⁷ KAZLEV IV., 949., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1806, július 9., 217. Kazinczy Csokonainál a babér szó használatát kritizálta.

²³⁸ KAZLEV IV., 914., Kazinczy – Nagy Gáborhoz, Kázmér, 1806. április 29., 137.

Szintén 1802-ben találkoznak még, és ekkor elindul közös munkájuk a Dayka-kiadáson. A közös munkára Kazinczy kéri fel, de elvi nézetkülönbségek vannak közöttük a hagyaték kezelésével kapcsolatban: Csokonainak fenntartásai vannak az átdolgozás gyakorlatával kapcsolatban, és a munka rá bízott része végül sosem készül el, pedig azt egészen 1804-ig ígérgeti.²³⁹ Szakmai nézeteltérések mellett egy személyes jellegű is felsejlik, amely történet azonban nagyobb részben inkább konfabuláció, mint pontosan dokumentálható eseménysor: Félix-fürdön Kazinczy és Csokonai is megismerkedik Ilosvay Krisztinával. Kazinczy viszonyba is kezd a nővel, de Vargha Balázs Csokonai egyik verséből levezetett spekulációja²⁴⁰ szerint Csokonai is gyengéd érzéseket táplált a nő iránt, akit versében Eurydicé-ként nevez meg, aki Orpheus párja, ez pedig utalás lehet Kazinczyra.

Akár van alapja a szerelmi háromszög történetének, akár nincs, az nélküle is elmondható, hogy Kazinczy és Csokonai kapcsolata nem nevezhető sem túl szorosnak, sem konfliktusmentesnek. A Kazinczy által panteonizált alakokra általában inkább az a jellemző, hogy őket életükben is nagyra tartja, gyengeségeikre szinte vakon idealizálja.²⁴¹ Az, hogy ez Csokonainál nem egészen így alakult,²⁴² köszönhető lehet a költő rövid életének is, a viszonylag rövid ismeretségbe pont olyan ügyek – ellentétek a helyesírás és Dayka szövegkiadásának gyakorlatában – sűrűsödtek, amelyek a kapcsolat karakterét inkább negatívan festik. Kazinczy Csokonai-képét meghatározza az a kettősség, hogy bár tehetségét elismeri, sok kifogása van költeményei nyelviségével kapcsolatban.²⁴³ A nézeteltérések ellenére azonban nem mondhatjuk, hogy Kazinczy ne ismerte volna el Csokonai költői teljesítményét. Talán épp a rövid és konfliktusos ügyek által átszőtt ismeretség miatt érezte úgy Kazinczy, hogy fontos kezébe vennie az irányítást a Csokonairól való megemlékezés ügyében. Azzal a tervével pedig, amelyet Csokonai-nekrológiájában közöl a költő műveinek kiadásáról, véleményem szerint azt próbálja elérni, hogy az ő ízlésbeli követelményeinek életében megfelelni nem igyekvő Csokonai műveit halála után saját elképzelései szerint megjobbíthassa. Ha sikerülne

²³⁹ L. pl. KAZLEV III., 679., 680.

²⁴⁰ VARGHA 1984, 324–349.

²⁴¹ Erre példa az idősebb Wesselényi Miklósnak történő emlékállítás, bővebben l. a következő alfejezetben.

²⁴² Fontos adalék, hogy Kazinczy később közölt Csokonai-portrét (Muzárium. Élet és Literatura, 1829. Negyedik kötet, XX–XXIX. rész, I/11., 58–74.), erről bővebben l. BÓDI 2025, 451; 1003–1005. Kölcsey Ferenc 1817-es Csokonai-kritikája pedig mutatja Kazinczy gondolkodásmódjának lenyomatát (bővebben l. GYAPAY 1998, 31–66.) így elmondható, hogy a későbbiekben a Csokonai-kép nem maradt egészen független Kazinczy értelmezésétől.

²⁴³ GYAPAY 1998, 56.

kisajátítania Csokonai szellemi örökségét, azzal a költő életművét is saját neológiája mellett mutathatná fel igazolásképpen, megerősítésként.²⁴⁴

3.1.2 Az emlékállítás ügye

Az 1805. január 28-án elhunyt Csokonairól Kazinczy a *Magyar Kurír* február 19-i számában közöl nekrológot.²⁴⁵ Írásában Csokonait emberi és költői mivoltában is kedvelt, megbecsült alakként írja le, de rövidesen áttér arra, hogy reményei szerint ő lesz majd Csokonai poétai munkáinak közreadója, a kiadásból származó profitot pedig Csokonai anyjának szánja. A kiadásra ajánlkozás valójában inkább szándékainak bejelentése, úgy ír a kiadásról, mint amin máris dolgozik: megnevezi, mely műcsoportok milyen munkákkal „egygyüvé fognak megjelenni.” A kiadásban segítőtársaként Fazekas Mihályt nevezi meg, és a nekrológ végére is az ő versét illeszti, amelyben Fazekas a lélek kérdésének ügyét eddig költészetében, most pedig a síron túl vizsgáló Csokonai képét festi.

Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, aki Csokonai barátja és orvosa is volt egyben, megírja, hogy nem szeretné, ha a debreceniek²⁴⁶ kezébe kerülne a kiadás ügye, akik az ő megítélése szerint rossz ízlésükkel tovább rontanának az egyébként is javításokat igénylő szövegeken.²⁴⁷ Kazinczy Csokonaihoz életében és halálában fűződő viszonyára is rányomja bélyegét a közte és a debreceniek között megmutakozó, és egyre jobban elmergesedő ellentét. A „debreceniség” fogalmának alakulását tárgyaló tanulmányában Debreczeni Attila megmutatja azt a folyamatot, amely során a debreceniség képviselőiként Kazinczy először Debrecen felvilágosulatlan, de a Kazinczy által követett mintákkal kapcsolatban még meggyőzhető alakjait jelöli ki, azután a kifejezést a nyelvújítás ügyében eltérő nézeteket képviselő, fejlődésellenes közegre használja, majd olyan szitokszóként alkalmazza, amely nehézkes, szűk horizontú emberekre utal, akik egyenrangú vitapartnerekként nem is értelmezhetőek. Végül a debreceniség már olyan értékhányos és fejletlen állapotot jelöl, ami mindennel szembehelyezkedik, amit Kazinczy képvisel, a fejlődés és elmaradottság kettősségében utóbbi szinonimájaként értelmezendő.²⁴⁸

²⁴⁴ Dayka Gábor esetén sikerrel jár a kisajátításban, és fel is használja az életművet saját álláspontja kihangosításaként, kiterjesztéseként, erről bővebben l. a 3.2 alfejezetet.

²⁴⁵ MKURÍR 19, 15.sz. (1805), 235–237.

²⁴⁶ Csokonai kritizálásakor is használja a fogalmat, l. pl. Nagy Gáborhoz írt levelében: „[Csokonaiból] akarhatja ellen is sokszor kitör a? Debreceniség.” KAZLEV IV., 914., Kazinczy – Nagy Gáborhoz, Kázmér, 1806. április 29., 137. (levélszám!)

²⁴⁷ KAZLEV III., 717., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefhez, Ér-Semlyén, 1805. február 10., 260.

²⁴⁸ Bővebben l. DEBRECZENI 2020, 251–306.

Így vélekedve róluk érthető, hogy Kazinczy nem szerette volna az ő kezükbe adni a Csokonai-kiadás ügyét, a debreceniek azonban nem kívánták átengedni ezt a feladatot Kazinczynak, és Kiss Imréék láttak hozzá a kiadáshoz.²⁴⁹ Debreczeni rámutat a kiadás körüli sietségre mindkét oldalról: „Kazinczy tehát a temetés másnapján, január 30-án megírta a nekrológot, melyben bejelentette kiadási tervét és korrekciós szándékát. Szentgyörgyi február 1-jén megkapta a hagyaték egy részét rendezésre, február 10-én Kiss Imre már két kötet nyomtatását intézi Nagyváradon.”²⁵⁰ Mindkét félnek érdekében állt, hogy a másikat kész helyzet elé állítsa a kiadást illetően, és a debreceniek kerekednek felül. A nekrológ sem éri el a kívánt hatást, Szentgyörgyi beszámolója²⁵¹ alapján sem Csokonai anyja, sem a debreceni irodalmi közeg nem reagált jól; a nekrológban említett mizantrópiát és cinizmust a lehető legrosszabban értik, szinte kegyeletsértőnek érzik.

Kazinczy következő jelentős lépése az emlékállításban 1806 nyarán történik, amikor a *Hazai Tudósítások*ba közlésre küldi emlékműtervét.²⁵² Ehhez csatol egy kiegészítést, amelyben visszatér a nekrológ ügyére, és megismétli Csokonai műveinek kiadási tervét, de a kiegészítést Kultsár István, a szerkesztő nem közli.²⁵³ Az ötlet, hogy Csokonainak emlékművet állítsanak egykori lakhelyén, Cserey Farkastól származik,²⁵⁴ de Kazinczy hamar síremlékké módosítja a tervet, és kezébe veszi annak kidolgozását. A folyóiratközleményben Kazinczy már adakozásra buzdít, és kész tervvel áll elő: Csokonai Cserey által adományozott zsibói márványból készült emlékkövét „a’ Régiek szép egyszerűségében” gondolja el, a márványba metszett sorok csupán a költő születési és halálozási adatait és az „Árkádiában éltem én is” szavakat tartalmazzák, emellett pedig egy lepke lenne látható az emlék felső részén. A Csokonai-kiadás ügyéből tanulva az emlékműállítást azzal próbálja biztosítani, hogy „dobra verés nélkül”²⁵⁵ dolgoznak az elkészítéshez szükséges pénz összegyűjtésén, majd felállításán. Ez a vakmerő és sajátján kívül minden más szempontot teljesen figyelmen kívül hagyó álláspont nem segít ügye sikerre vitelében. A debreceni Kis Imre levelében kifejti, hogy a Csokonainak történő emlékállítás őket is foglalkoztatja, de emlékkövet szeretnének sírkő helyett, és nem Debrecenben képzelik el azt a város egyházi és világi értelmiségénél tapasztalható Csokonai megítélésére vonatkozó vegyes vélemények miatt.²⁵⁶

²⁴⁹ Erről Kazinczy Szentgyörgyi Józseftől értesül, reakcióját l. KAZLEV III. 717.

²⁵⁰ DEBRECZENI 2020, 285.

²⁵¹ KAZLEV XXII., 5455., Szentgyörgyi József – Kazinczynak, Debrecen, 1805. március 8., 89.

²⁵² HAZTUD 1806, II., 30.sz., 252–255.

²⁵³ DEBRECZENI 2020, 289.

²⁵⁴ KAZLEV III., 746., Cserey Farkas – Kazinczynak, 1805. április 8., 316.

²⁵⁵ KAZLEV III., 803., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1805. augusztus 15., 410.

²⁵⁶ LAKNER 2014, 9.

Ahogy az a fenti példából látható, a Csokonaira való emlékezést átszővi a félreértések és konfliktusok bonyolult hálózata. Ennek legszembeütőbb megnyilvánulása az egész emlékéllítási jogért folyó harc névadó eseménye: Kazinczy feliratterve. Árkádia Kazinczy értelmezésében a vergiliusi, goethei, schilleri irányt képviseli: Árkádia a költészet hazája, idillikus táj. A debreceniek azonban Árkádiát ovidiusi értelemben, sőt, annál is profánabban értik: fejlődéstől elzárt hegyvidéki tájként. Kazinczy megjegyzése mögött tehát az a tartalom van, hogy Csokonai a költészet idilli tájának lakója, míg a debreceniek a felirat mögött sértést látnak, a csupán marhalegeltetésre jó Árkádiát Debrecennel azonosítják.

3.1.3 Árkádia mint „gyakorlópálya” – hatások és tanulságok

Jelen dolgozat szempontjából a Csokonai-emlékéllítás ügye azért fontos, mert benne Kazinczy első panteonizációhoz kötődő kísérlete tárul elénk. Árkádia példája részben egyedi, részben azonban fellelhetőek benne azok a jellegzetességek, amelyek a későbbi emlékéllítási események során is visszaköszönnek. Egyedisége abban rejlik, hogy milyen intenzív a debreceniek és Kazinczy egymásnak feszülése a narratíva irányításának magukhoz ragadása érdekében. A folyamatban Csokonai személye másodlagossá válik, ezt az emlékéllítés komplexitásának hiánya is mutatja: nem a terv kidolgozottsága, különlegessége a fontos, hanem a gyorsaság és az emlékéllítási igény felmutatása, bejelentése – vagy éppen titkolása, ha egyes szakaszokban erre van szükség. Csokonai műveinek kiadási tervéről annyit tudunk meg, hogy Kazinczy ízlése szerint történe, az emlékműről²⁵⁷ pedig azt, hogy Kazinczy egyszerű márványoszlopot tervez lakonikus felirattal.²⁵⁸

Ezen a szokatlan intenzitású kisajátítási harcon kívül azonban nyomon követhető, hogy mely pontokon illik Kazinczy későbbi panteonizációs törekvéseinek sorába Csokonai ügye.

1. Kazinczy mint az ellenemlékezet hordozója lép fel. Az emlékéllítási aktus legtöbbször vita emberek egy csoportjával, máshogy gondolkodókkal, amely során táborok képződnek mindkét oldalon, az önmeghatározás egyik eleme lesz, hogy valaki a „jók”, neológok, Kazinczyt helyesen értők, stb. oldalán áll-e, vagy sem.²⁵⁹

²⁵⁷ Érdemes összevetni ezt az ügyet pl. az idősebb Wesselényi Miklósnak történő emlékéllítás kidolgozottságával, letisztultságával akkor is, ha végül az a síremlék sem jutott el a fizikai megvalósulásig.

²⁵⁸ „Az Árkádiában éltem én is” mondat nem lenne provokatív, jelentőséget a debreceniek „rossz”, Kazinczyétól eltérő olvasata ad neki.

²⁵⁹ Erre jó példa Kölcsey esete, akinek Csokonairól írt bírálatának hangoltságára minden bizonnyal hatással van az, hogy mestere kudarcot vallott Csokonai szövegeinek kazinczyánus elvek általi átdolgozásban. Kontrasztként megemlíthető, hogy Kölcsey egy Daykáról szóló recenzióba is belefogott Kazinczy és Szemere biztatására, ám az

2. Kazinczy igyekszik a jeles esemény (haláleset, csata) első közvetítője, megőrzője, értelmezője lenni, és lehetőleg egyedül szeretné ezt megvalósítani, társakként csak olyanokat keres, akiket végül inkább végrehajtóként használhat, egyetértésükkel saját hangját erősíti fel.
3. Emlékállító társai jellemzően olyanok, akik törekvéseit anyagilag is támogatják, és elfogadják a panteonizáció fizikai megvalósításával kapcsolatos elképzeléseket.
4. A panteonizálás során olyan antik alakokat használ példaként, akik többféleképpen értelmezhetők, az idősebb Wesselényit eszményítve például Brutus alakjához is hasonlítja, hangsúlyozva, hogy a plutarkhoszi nézőpontból értett Brutusról van szó.
5. Az előző ponthoz kapcsolódik az értelemmel történő játék fenntartása, mintha Kazinczy direkt választana vitatott, kettős, többféleképpen értékelhető mintákat a panteonizáció során, erősítve azt, hogy nem csak költeményeit, de emlékállítási gyakorlatait is csak azok értik jól, akik az ő nyelvén beszélnek.
6. Az emlékállítás fizikailag látható megvalósítására való igény – a szöveges megemlékezés mellett rendre dolgozik a tárgyi emlékezés megvalósításán is, illetve fontosak számára saját, személyes emléktárgyai is, amelyek a panteonizált személyhez kötődnek
7. Mediális sokszínűség:²⁶⁰ képek, levelek, folyóiratközlemények, feliratok, szobrok, emlékművek együttesen teremtik meg az emlékezés kontextusait.
8. Folyamatos magyaráztatás, önjegyzetelés. Ez Csokonai ügyében szélsőséges mértéket ölt, de a többi emlékállítási ügyben is megnyilvánul valamilyen mértékben. Jellemzően megteremtődik a Kazinczyt értők és nem értők tábora, ezért látja el terveit, szövegeit magyarázó jegyzésekkel Kazinczy.

A Csokonai-ügy fájdalmas pontja lehetett Kazinczy számára, hogy végül annak ellenére, hogy igen agresszívan próbálkozott, semmilyen tekintetben nem sikerült kézbe vennie az emlékezést. Ez az emlékállítás ezért is tekinthető „gyakorlopályaként”, a később felkarolt emlékállítások esetében mindig elért valamilyen sikert, és ennek magyarázata visszajelzés-érzékenységének kialakulásában is kereshető: Kazinczy továbbra is saját elképzeléseit helyezi a középpontba, de az emlékállítás tárgyához kötődő személyek kívánságait, megjegyzéseit is regisztrálja.

töredékben maradt, erről l. GYAPAY 1999. Kölcsey recenziójával Kazinczy még inkább legitimálhatta volna az általa átdolgozott Dayka-kiadást.

²⁶⁰ Az Árkádia-per esetében erről a mediális összetettségről l. BÓDI 2021 168–209.

Ha a Csokonaira való emlékezés vezetésében el is bukott Kazinczy, az nem vehető el tőle, hogy a debreceniekről és a városról való gondolkodást az Árkádia-perrel egy évszázadra meghatározta.²⁶¹

²⁶¹ Erről bővebben l. LAKNER 2014, DEBRECZENI 2020.

3.2 Dayka Gábor panteonizációja – a sikeres projekt

Kazinczy Dayka Gáborra irányuló panteonizációs törekvéseinek kezdete korábbra tehető mint a Csokonai-emlékállítást ügye, ám beteljesedésük, a Dayka-kötet megjelentetése 1813-ig húzódik, így van olyan időszak, amelyben az Árkádia-per és Dayka életművének gondozása párhuzamosan zajlik, sőt: Dayka szövegeivel végzett munkája kezdetén Kazinczy még Csokonait is bevonni igyekszik a folyamatba, ez azonban, ahogy azt Csokonai és Kazinczy ismeretségének kapcsán is említettem, nem sikerül a hagyaték kezelésével kapcsolatos véleménykülönbségek miatt.

A Dayka-kiadás ügye nem élvezte az Árkádia-peret övező szakirodalmi figyelmet, de terjedelmes, egymást kiegészítő, illetve cáfoló munkák tárgyalják Dayka értelmezésekből, rekonstrukciókból és kiadói érdekek vezérelte döntésekből összeálló, vagy éppen széthullani látszó alakját.²⁶² Jelen dolgozatban nem vállalkozom a Dayka-kiadás már egyébként is alaposan feldolgozott szövegeinek elemzésére. Dolgozatom témája szempontjából Kazinczy Dayka-kiadás feletti hatalomátvételének értelmezését, az azt lehetővé tevő körülmények megnevezését tekintem feladatommá. Míg a Csokonai-hagyaték gondozásának jogát és vele a költő alakjának saját elképzeléseihez igazított panteonizációját és kanonizációját Kazinczy nem tudhatta magáénak és nem végezhetette el, addig a Dayka szövegeivel és karakterével végzett munkában a kisajátítási törekvések sikerrel járnak: Kazinczy kiadása lesz a Dayka-olvasást és -értést meghatározó alapszöveg, Dayka arcát pedig – képletesen és szó szerint egyaránt – nem tudjuk elképzelni Kazinczy nélkül.

Mint minden Kazinczy által panteonizálni, idealizálni kívánt alakot, úgy Daykát is személyes ismeretség fűzte Kazinczyhoz. Jelent meg verse az *Orpheusban*,²⁶³ Kazinczy már 1791-ben továbbküldi Dayka egy köszöntő költeményét Aranka Györgynek,²⁶⁴ Dayka pedig fordításokat küld Kazinczynak.²⁶⁵ Egy Döme Károlynak írt levelében Kazinczy egyenesen azt írja, hogy „Alagyt²⁶⁶ még Magyar szebben sohasem írt, mint Te és DAYKA.”²⁶⁷ Angelo Soliman egy 1792-es leveléhez Kazinczy által utólag, 1809-ben hozzátoldott megjegyzésből tudjuk, hogy Kazinczy Soliman levelei mellett Dayka Gábor leveleit is elégette 1794-ben, így

²⁶² L. például SZILÁGYI 2000, HÁSZ-FEHÉR 2003b, SZÜCS 2004.

²⁶³ Erről említést tesz pl. KAZLEV II., 345. Kazinczy – Döme Károlynak, Regmec, 1790. december 4., 125.; KAZLEV II., 386. Kazinczy – Gr. Id. Ráday Gedeonnak, Regmec, 1791. október 15., 231.

²⁶⁴ KAZLEV II., 351. Kazinczy – Aranka Györgynek, Regmec, 1791. január 7., 138.

²⁶⁵ KAZLEV II., 352. Kazinczy – Döme Károlynak, Nagy-Várad, 1791. január 22., 140.

²⁶⁶ Az elégia magyarosított szóalakja.

²⁶⁷ KAZLEV II., 372. Kazinczy – Döme Károlynak, Regmec, 1791. április 10., 189.

levelezésük nem maradt fenn. Kazinczy egy Kis Jánoshoz írt leveléből azt is tudhatjuk, hogy egy lőcsei találkozásuk után búcsúverssel bocsátja útjára Kazinczyt Dayka, melyben szeretetéről és tiszteletéről biztosítja.²⁶⁸ Dayka is szabadkőműves volt, amiről Kazinczy egy budai találkozásukkor győződhetett meg,²⁶⁹ ez is szerepet játszik Kazinczy Dayka iránti érdeklődésében. Egy Kis Jánosnak írt levelében még 1794-ben amellest hogy Dayka prózáját szerencsétlennek, grammatikáját pedig irtóztatónak nevezi,²⁷⁰ verseiről és szerzői gyakorlatáról elismerően nyilatkozik:

„Nem ismerek semmi szebbet, mint némellyik dala, 's gyönyörködve látom, mint hányja tűzre, 's rakásokban mind azt, a' miben magának nem tetszetik. Némelly dolgozása nyolcz kilencz ízben van leírva táskájában, elhintve mindenike új meg új igazításaival.”²⁷¹

Kazinczy saját szerzői gyakorlatának ismeretében érthetővé válik, miért gyönyörködik Dayka szelektáló és folyamatosan korrigáló tevékenységében – Dayka Kazinczyéhoz hasonló szöveggondozási elveket látszik vallani. Dayka Kazinczy fogsága alatt bekövetkezett halála a személyes kapcsolat végét, de Dayka alakjának a Nagyok csarnokába való bejuttatására irányuló törekvések kezdetét jelentette.

3. 2. 1 Dayka mint konstrukció

Dayka verseinek gyűjteményét Kazinczy Virág Benedektől kapja meg 1802-ben,²⁷² 1805-ben pedig a *Magyar Kurír*-ban is közzétesz egy felhívást Dayka lappangó műveinek összegyűjtésére, illetve Dayka egykori ismerőseitől is várja azokat a „biographiai tudósításokat”, amelyek adalékul szolgálhatnak az életműkiadáshoz.²⁷³

Kazinczy tudatában van annak, hogy a Virágtól kapott kéziratok Dayka szándéka szerint egy kiadásra előkészített, komplett kötetet alkotnak,²⁷⁴ amely ráadásul első kötet lett volna, így költői színrelépés is egyben, mégis úgy dönt, hogy más kiadói elveket²⁷⁵ érvényesít, és Dayka kéziratában változtatások sorát hajtja végre. Csokonai szövegeinek gondozásával ellentétben itt könnyű dolga volt Kazinczynak – nem adódott olyan ellen-émlékezet és „versenyitás” a Dayka-interpretáció és -kiadás tárgyában, ami ellehetetlenítette volna a kisajátítást,²⁷⁶ személyes kapcsolatukat, barátságukat pedig mintegy a kiadás szabad szerkesztése melletti érvként

²⁶⁸ KAZLEV II., 436. Kazinczy – Kis Jánosnak, Nagy-Várad, 1794. március 4., 341–342.

²⁶⁹ HÁSZ-FEHÉR 2003b, 38.

²⁷⁰ KAZLEV II. 437. Kazinczy – Kis Jánosnak, Várad, 1794. március 4., 343.

²⁷¹ *Uo.*

²⁷² KAZLEV II., 469. Virág Benedek – Kazinczynak, Pest, 1802. április 10., 469

²⁷³ MKURÍR, 1805. július 23., II. félésztetendő 7. szám, 111–112.

²⁷⁴ SZILÁGYI 2000, 604.

²⁷⁵ Kazinczy eljárásmodja nem példátlan a kiadástörténetben, erről l. MEZEI 1998, 100, 113–120.

²⁷⁶ HÁSZ-FEHÉR 2003, 35.

mutatja fel mind a munka elvégzése során, mind a kiadott versek elé peritextusként kapcsolt biográfiai áttekintésben. Argumentációjában ismeretségük mellett rokon költészeteszményük mind a forma, mind az eszme tekintetében szintén érvként áll amellet, hogy Kazinczy szabad kezet kapjon a Dayka-értelmezés alakításában. Hász-Fehér alaposan körbejárja a daykai és a Kazinczy által elképzelt kötetkompozíciókat, számbavéve, hogy mi maradt meg Dayka eredeti terveiből. Véleménye szerint nem kevés, Kazinczy „lényegében nem törli az eredeti szerzői elképzelést, csupán differenciálja és szelektálja a helyenként nem egészen elkülönülő narratívákat, sokszorozódó szerzői szándékokat.”²⁷⁷ Mégis fontos, hogy Kazinczy referencialitásától, alkalmi jellegétől fosztja meg némelyik költeményt, ez már a címváltoztatásokban is nyomon követhető.²⁷⁸

Dayka kötetének kiadása során Kazinczy egyszerre végzett szöveggondozó, értelemalakító és karakterformáló tevékenységet. A Dayka-költemények szövegében végzett javításokat Kazinczy azzal indokolta, hogy Dayka maga is folyamatosan korrigálta verseit, és ezeknek a javításoknak csak a költő halála vetett véget – Kazinczy tehát kényszerűen félbemaradt korpuszként²⁷⁹ tekint a kötet versanyagára, amin Kazinczynak mint „a költői szubjektumot leginkább, belülről és empatikusan ismerő barátnak kötelessége a végső javításokat megtenni.”²⁸⁰

A kiadás tétje nem egyszerűen Dayka műveinek megőrzése és prezentálása, ez sokadik helyre kerül a fontossági sorrendben, és talán meg sem valósul igazán, ha arra gondolunk, hogy valójában a Kazinczy szűrőjén átpréselt Daykát ismerhetjük meg belőle.²⁸¹ A kiadás sokkal inkább érthető Dayka mint fiktív karakter megalkotásaként, aki bár rendelkezik biográfiai referenciákkal, lényegében Kazinczy alkotása, és mind műveit, mind életrajzát, mind metszett képét Kazinczy értelmezései és ízlése formálják.²⁸² A Dayka-kiadás modellként szolgál a Kazinczy kívánalmi szerint publikálók számára, és magának Kazinczynak is: Hász-Fehér szerint a Dayka-kötet Kazinczy Berzsenyi-kiadásának előképeként érthető.²⁸³ Ezeknek az összefüggéseknek az áttekintésekor láthatóvá válik, hogy a panteonizáció valódi tárgya Kazinczy ízlése és költészeteszménye, és az ebből megkonstruált Dayka jelölőként, hordozóként funkcionál. Szűcs Zoltán Gábor a Dayka-szakirodalmat áttekintve szintén rámutat

²⁷⁷ HÁSZ-FEHÉR 2003, 37.

²⁷⁸ *Uo.*, 38.

²⁷⁹ SZILÁGYI 2000, 605.

²⁸⁰ *Uo.*

²⁸¹ A Dayka-kiadás korabeli kritikájával kapcsolatban l. LÖKÖS 1967, 225–234.

²⁸² Erről l. még HÁSZ-FEHÉR 2003, 35., BÓDI 2021, 251–252.

²⁸³ HÁSZ-FEHÉR 2003, 33.

erre: problémás a Dayka-értékelés alakulástörténetéről való beszéd, mert szükségszerűen mindig egy Kazinczy által létrehozott Daykáról beszélünk,²⁸⁴ vagy az ő Dayka-képe alapján értjük a költőt és műveit, vagy az attól való elhatárolódásban fogalmazzuk meg alakját, mindenképpen Kazinczyt jelölve ki origóként.²⁸⁵ Az értelmezés és a kapcsolatok feltárása során azt vehetjük észre, hogy egyenesen Dayka mint karakter válik műalkotássá, Kazinczy pedig alkotóvá lép elő.²⁸⁶ Ez különösen izgalmasan mutatkozik meg a Dayka-kiadás peritextusaira, Dayka metszett képére és életrajzára tekintve.

3.2.2 Dayka arca, Kazinczy keze

Kazinczy 48 oldalas életrajzot helyez el Dayka versei elé az 1813-ban megjelent kiadásában,²⁸⁷ amelynek valójában csak első 12 oldala tekinthető adatoló,²⁸⁸ biográfiai leírásnak. A 13. oldaltól saját Daykához fűződő kapcsolatáról, személyes találkozóikról számol be, különös figyelmet fordítva annak hangsúlyozására, hogy kapcsolatukban mindig nagy jelentősége volt műveik közös megvitatásának, személyes találkozásaikkor egymás általi hangos felolvasásának,²⁸⁹ és hogy milyen hasonlóan gondolkodtak a literatúra megújításához elengedhetetlen szokatlanra, idegenre való nyitottságról.²⁹⁰ Ebben a szakaszban barátságuk felmutatásával igyekszik legitimálni a Dayka-féle kiadásba való belenyúlást.²⁹¹ Hosszan kitér Daykával közös, neológ nézeteire, és bemutatja Dayka ízlésének, nyelvhasználati és költészeti gyakorlatának formálódási folyamatát, amelynek Kazinczy és az általa Daykával megismertetett szerzők a katalizátorai.

A 40. oldaltól a Dayka-kézirat megszerzése okozta eufóriájának leírásában magát Dayka elkötelezett híveként festi, és a kötet verseiben egyrészt Dayka kézírását mint autográfiai gyűjteménye fontos darabját, másrészt barátja „maradványát”, hagyatékát leli fel. Az egész előszóban keverednek a személyesség intimitásának nyelvi megnyilvánulásai és a kultikus beszédmód – Dayka egyszerre Kazinczy barátjaként, tanítványaként és kora példaadó alkotójaként tűnik fel. Szilágyi Márton szerint Dayka életének tragikus hangoltságú lefestése nyitja meg a versek szentimentális olvasatának lehetőségét,²⁹² Szűcs Zoltán Gábor szerint azonban az életrajz nem nagyítja fel annyira ezeket az eseményeket, amennyire lehetne a kívánt

²⁸⁴ SZÜCS 2004, 75.

²⁸⁵ *Uo.*, 82.

²⁸⁶ *Uo.*, 75.

²⁸⁷ DAYKA 1813

²⁸⁸ SZÜCS 2004, 82.

²⁸⁹ DAYKA 1813, 16.

²⁹⁰ *Uo.*, 20.

²⁹¹ SZÜCS 2004, 85.

²⁹² SZILÁGYI 2000, 67.

hatás elérése érdekében, nem tűnik célnak a szomorú sors összeolvasása a versekben megírtakkal,²⁹³ az életrajzi előszó jelentősége inkább a Dayka életének alapos ismeretéről adott tanúbizonyosság és Kazinczy baráti, alkotótársi pozíciójának kijelölésében rejlik.²⁹⁴

Az életrajznál is beszédesebb Kazinczy Dayka-portréja, amely a költő egyetlen ábrázolásaként maradt fenn. Kazinczy saját, az előszóban található beszámolója²⁹⁵ szerint a metszet alapjául szolgáló rajzot ő maga készítette Daykáról, a „fürtözést és leplezést” Orpheus egy gemmája alapján képzelte el, a metszőnek pedig ezt a rajzot küldte meg. Már ebből is látható milyen áttételek során születik meg a portré: az emlékezetben megőrzött kép egy, a portérajzolás közel sem mesterfokon űző személy rajzaként tárgyiasul, amely rajzhoz egy mitológiai alak gemmájának egyes elemeit használja fel a rajzoló, és ebből az alapanyagból készül metszet olyasvalaki által, aki Daykát életében sosem látta. A rajzolt portréről ugyanaz állapítható meg, mint az írott biográfiáról: benne Kazinczy jelentésadó tevékenysége és nem Dayka képe válik láthatóvá.²⁹⁶

Azt, hogy Dayka portréja inkább szól Kazinczy Daykával mint saját eszményei hordozójával kapcsolatos céljairól mint Daykáról tovább erősíti az előszóban található Dayka-leírás:

„Ámor álla itt, talárisba öltözve, az Anyaszentegyház’ fijai között. Termete alacsony, de karcsu, és, a’ mi nagyon tűnt szembe, olly erőltetés nélkül egyenes, mintha egész életét Táncmesternek kezei alatt töltötte volna. Lobogó setétszög haja saját dísz volt alakján. Horgas igen szép orra, a’ legszebb metszésű ajak, a’ legszelídebb, domborodás nélkül lefolyó áll, hosszan elvonuló szemölde, nem épen sima de tisztabőrű arcza, csontos, magas homloka, a’ legjátékosabb kék szem, a’ leglelkesebb kép festette nékem a’ Múzsák’ és Grátziák’ Kedvelltjét.”²⁹⁷

Hász-Fehér és Bódi is rámutatnak a Dayka-portré megalkotottságának fiziognómiai látásmódjára és a neoklasszicista portré Winckelmann által összefoglalt²⁹⁸ jellegzetességeinek feltűnésére az ábrázolásban.²⁹⁹ Az írott és metszett portrén elénk táruló arc jelzői a nagyszerű

²⁹³ SZÚCS 2004, 68.

²⁹⁴ Figyeljük meg a klasszikus életrajzi szakasz és a Kazinczy-Dayka barátság és eszmeközösség történetének eltérő terjedelmét a bevezetőben – aránytalanul nagy jelentőséget, közel háromszoros terjedelmet kap a Kazinczyhoz fűződő rövid ismeretség az élet (tegyük hozzá, hogy Dayka csupán 27 évet élt) folyamán elbeszélésében.

²⁹⁵ DAYKA 1813, XLVIII.

²⁹⁶ BÓDI 2021, 252.

²⁹⁷ DAYKA 1813, XII–XIII.

²⁹⁸ WINCKELMANN 1978, 31.

²⁹⁹ HÁSZ-FEHÉR 2003, 37; BÓDI 2021, 251.

és finom jellem jelölőiként érthetőek.³⁰⁰ Winckelmann leírása szerint „a homloktól az orrig futó, szelíden ereszkedő vonalakban”³⁰¹ rejlik az arc szépsége, ennek pedig Dayka képe tökéletesen megfelel. A profil vonalait a metsző görögösen vezeti, amihez a hajviselet és a mintául adott Orpheus-gemma is hozzátesz. A kép „éjjeli világítása” erős kontrasztot teremtve a világos fej és a sötét háttér között az időn kívüliség hatását kelti.³⁰²

Szűcs felmutat egy alternatív történetet is arra vonatkozóan, hogyan jött létre Dayka portréja. Toldy állítását idézi³⁰³, aki szerint a metsző elveszítette a Kazinczy által küldött rajzot, és pusztán a gemma alapján dolgozott. Ennek a történetnek az igazságtartalma nem bizonyítható egyértelműen,³⁰⁴ de üzenete metonimikusan ráolvasható az egész Dayka-kiadás ügyére: a kötet olvasható afelől a kérdés felől is, hogy vajon mennyire tűnnek el Dayka vonásai Kazinczy keze, rajzeszközei alatt – választ azonban nem kaphatunk, mert Dayka csak mint konstrukció érhető el számunkra.

3.2.3 Ki kerül a Pantheonba?

Kazinczy Dayka-kiadása megalkot egy idealizált Dayka-karaktert, még ha ennek a biográfiai személyként létező Dayka Gábor csak távoli rokona is. A szövegek átdolgozásában és megjelentetésében Kazinczy saját művészeteszményét mutatja fel, és példáját adja egy szerinte sikerült kötetkompozíciónak. Felmerül a kérdés, hogy panteonizáció történt-e egyáltalán, hiszen a biográfiai személy Daykának igen kevés szerep jut a történetben, inkább hordozója Kazinczy elvrendszerének. Úgy értékelem, hogy ez a kiadás Kazinczy panteonizációs tevékenységének legjobb, mintaadó eredménye. Kazinczy efféle emlékállító tevékenységének mindig kiemelt alkotóeleme saját jelentőségének felmutatása, és ez Daykával valósul meg a legtisztábban: Dayka szinte Kazinczy alteregójává válik, a Pantheonba szánt Dayka-metszet mögül Kazinczy pillant ki. Az értelemadás jogának magához ragadása és a teljes szerzői karakter kisajátítása olyannyira sikeres itt, hogy ez hatással lehetett későbbi panteonizáló törekvéseire, remélve, hogy hasonló fokú kontrollt gyakorolhat más személyek és ügyek emlékezete felett is.

³⁰⁰ BÓDI 2021, 252.

³⁰¹ WINCKELMANN 1978, 67.

³⁰² HÁSZ-FEHÉR 2003, 38.

³⁰³ SZÜCS 2004, 70–71.

³⁰⁴ *Uo.*, 74.

3.3 „nem nyughatván addig, míg magamat tisztelt Személyéhez nem kapcsolom” – id. Báró Wesselényi Miklós panteonizálása életében és halálában

Kazinczy levelezését és emlékiratait olvasva láthatóvá válik, hogy az idősebb és ifjabb Wesselényi Miklóshoz egyaránt kitüntetett jelentőséggel bíró kapcsolat fűzi. Az idősebb Wesselényi báróval már kufsteini fogsága előtt megismerkedett, és kapcsolatuk ugyan változó intenzitással, de annak haláláig fennmaradt, az ifjabb Wesselényit pedig már annak kisgyermekkorától ismeri. Összefonódásuk kulturális, politikai és egyben családi természetű. A kultúra jobbítása iránti igény mindkettejükben megvan, ha eszköztáruk más is hozzá – míg Kazinczy eszméinek és irodalmi alkotásainak terjesztésével tesz ezért, addig az idősebb Wesselényi számára anyagi javai a mecenatúrát is lehetővé teszik, az erdélyi színházalapítás kezdetei nagyban id. Wesselényi munkájának köszönhetőek. Fogékonyságuk a jakobinus eszmékre szintén rokon vonás, és az is, hogy elkötelezettségük a függetlenség iránt nem marad megtorlás nélkül – id. Wesselényit több alkalommal is perbe fogják, de a Martinovics-összeesküvéssel kapcsolatban nem kerül börtönbe, Kazinczyt pedig fogsága csendesíti el. Mindketten voltak kufsteini foglyok, és ez a léttapasztalat id. Wesselényi és Kazinczy számára is identitásképző, kapcsolatuk tekintetében közösségteremtő erejű. Családi, magánéleti összefonódásuk abban nyilvánul meg, hogy Kazinczy idősebb Wesselényit és feleségét kéri fel első gyermeke keresztszüleinek, a kis Miklós növekedését nyomon követi, szellemi fejlődését figyeli és támogatja az apa halála után is. Levelezésben áll Cserey Helénával is, aki id. Wesselényi felesége, és Kazinczy barátjának, Cserey Farkasnak rokona.

Kazinczyra jellemző, hogy szereti magát olyan személyekhez kapcsolni, akik feltehetően az utókor számára is jeles, emlékezetes alakok lesznek majd, illetve olyan emberekhez, akiket a kortársi közeg Kazinczy szerint nem kezel a helyén, ezekben az esetekben barátságával, figyelmével és panteonizáló gesztusaival (költemények írása, halál utáni emlékállítás kézbevétele, szövegkiadás) igyekszik elhelyezni a többre érdemeseket a köztudatban és a történelem színpadán. Miközben figyelmet és tiszteletet szentel ezeknek az embereknek, saját magát is ragyogtatja³⁰⁵ – kapcsolatain keresztül építi fel saját jelentőségét. A Wesselényiekkal sincs ez másképp: a rendíthetetlen, hazáját szerető apa és nagy reményű, hasonló karakterrel bíró fia kortársaik többségének tiszteletét, a fiú esetében egyenesen rajongását vívják ki, emelve ezzel barátságuk értékét.

³⁰⁵ A „magamat ragyogtatom” fordulatról l. MEZEI 2000.

Elemzésemben Kazinczy és idősebb báró Wesselényi Miklós kapcsolatát tekintem át megismerkedésüktől a báró halála utáni emlékállítási ügyek számbavételéig. Azért, hogy a Wesselényieket mint családot és Kazinczy általi reprezentációikat kontextualizáljam, az ő írásaiból kibontakozó Wesselényi-kép mellé más kortársi értelmezést és egyben rövid családtörténeti áttekintést is adok. Ez a fejezet rámutat, hogy az idősebb Wesselényi panteonizálása közel sem halála után, a méltó emlékezés megtervezésekor indult el, hanem egész ismeretségük alatt jelen volt azzal a törekvéssel együtt, hogy Kazinczy minél közelebb vonja magát hozzá. Kapcsolatuk alakulásának bemutatása tehát eszköz ahhoz, hogy az eszményítő, panteonizáló gesztusokra és Kazinczy Wesselényi-képének alakulására rávilágítsanak. A kapcsolattörténeti áttekintés során kiemelem azokat a találkozásokat és gesztusokat, amelyek fordulópontot jelentettek ismeretségükben, és láthatóvá válik a Kufsteinben nem egy időben, de azonos térben átéltek által megteremtődő sorsközösség tapasztalata. Erre a közös emlékre olykor direkt, olykor indirekt módon, de rendre visszautalnak levélváltásaikban, és mindketten felhasználják kapcsolatépítési stratégiájukban: Kazinczy megerősíti id. Wesselényiben kiállításának és elveinek hősiességét, id. Wesselényi pedig biztosítja róla Kazinczyt, hogy sokakkal ellentétben nála nem került feketelistára.

Bár körülményeik, rangjuk és anyagi lehetőségeik tekintetében id. Wesselényi Kazinczy felett áll, nem mondhatjuk, hogy kapcsolódásukból kizárólag Kazinczy profitált. Id. Wesselényi barátsága társadalmi tőkét, egy alkalommal mecenatúrát, tehát gazdasági tőkét és első gyermekének rangos keresztszülőket biztosított, Kazinczy pedig panteonizáló tevékenységével járult hozzá mind az idősebb, mind az ifjabb Wesselényi Miklós nevének fennmaradásához. A báró halála után kezébe veszi az emlékállítási ügyét, és az id. Wesselényit nem szívelők által kialakított képpel szemben alternatívát, ellenemlékezetet hoz létre és működtet még úgy is, hogy nagyszabású emlékállító gesztusai javarészt gesztusok maradnak, a fizikai megvalósulásig nem jutnak el.

3.3.1. A Wesselényiekről

A Nógrád vármegyéből származó Wesselényiek története messzire nyúlik, az 1500-as évektől már jól dokumentált.³⁰⁶ A bárói rangot 1582-ben Wesselényi Ferenc, idősebb Báró Wesselényi

³⁰⁶ KARDOS 1905, 2.

Miklós ükapja szerezte meg, aki fiatalkorától Báthory István erdélyi fejedelem szolgálatában állt, tőle kapta adományként a Szilágy vármegyei Hadadot és Zsibót is.³⁰⁷

A Wesselényiek történetét többen is feldolgozták, ám a kortársi közeget tekintve kiemelkedik Ujfalvy Sándor és Kemény Zsigmond Wesselényi-portréja. Ujfalvy erdélyi emlékiratíró, akinek apja szolgabíróként az idősebb Wesselényivel állt kapcsolatban, saját maga pedig a reformeszmék híveként az ifjabb Wesselényi barátja és vadásztársa, feldolgozta történetüket 1854–1855 között készült emlékirataiban.³⁰⁸ Kemény Zsigmond a két Wesselényi Miklós életét irodalmi igényvel bemutató írása 1851-ben jelent meg,³⁰⁹ és Ujfalvytól erős kritikát kapott. Ujfalvy úgy tartja, hogy az ifjabb Wesselényivel szintén személyes ismeretséget ápoló Kemény jellemrajzai túlságosan látni engedik a Wesselényiek jellemének árnyoldalait, és egészen addig megy, hogy Keményt „nemzeti bűn” elkövetőjeként nevezi meg, eljárását pedig kegyelet nélkülnek bélyegzi.³¹⁰ Ujfalvy a Wesselényiek bemutatását igen rajongó hangon végzi el, és céljával azt tűzi ki, hogy a Kemény által közzé nem tett életrajzi momentumokat számba veszi. Nem hallgatja el ugyan a Wesselényiek jellemhibáit, de ügyel arra, hogy minden elítélhető cselekedetet három dicsérendő kövessen, és ne maradjon kétely az olvasóban a Wesselényiek kedvező megítélését illetően. Kemény írásáról Ujfalvy elhatárolódása ellenére nem mondható el, hogy egészen más módon adná a Wesselényiek képét. Ujfalvy emlékirataiban szól a Wesselényiekről, így a műfaj bensőségességének kontextusában egy erősen személyes nézőpont jelenik meg a Wesselényiekhez kötődő emlékei kanonizálásának igényével. Kemény esszészzerű történelmi életrajzban mutatja be az apát és fiát, írása azonban erőteljesen szubjektív. Míg Ujfalvynál a személyes érintettség a rajongás és elfogultság megjelenésében nyilvánul meg, addig Keménynél ironikus és kritikus³¹¹ hangvétellű, egyben irodalmi igényű szöveget olvashatunk, a száraz tényszerűség így mindkét szövegtől távol áll. A továbbiakban Ujfalvy Wesselényi-rajzára támaszkodva mutatom be a kortársak Wesselényi-képét. Kemény szövegének jelentős része a kor politikai viszonyaira fókuszál, és benne az idősebb Wesselényiről írtak inkább bevezetésként szolgálnak az ifjabb Wesselényi heroikus karaktere eredetének felmutatásához.³¹²

³⁰⁷ PETRI 1904, 731.

³⁰⁸ UJFALVY 1941, 34–58.

³⁰⁹ KEMÉNY 1851, 91–192.

³¹⁰ UJFALVY 1941, 37.

³¹¹ Imre László rámutat, hogy Kemény narrátori pozíciója többszörösen megterhelt: az ifjabb Wesselényi, aki a barátja volt, 1850-ben hunyt el, az elmarasztaló ítéletek, amelyeket vele szemben fogalmaz meg, inkább szólnak a '48 utáni elkeseredettségről, mint Wesselényi személyéről. IMRE 2014, 6–7.

³¹² Ujfalvy is ír emlékirataiban az ifjabb Wesselényiről, de külön fejezetet szentel az idősebbnek. Kemény írásában együtt tárgyalja apát és fiát, de utóbbi jóval nagyobb hangsúlyt kap, ami a terjedelemben is meglátszik: az idősebb

A Wesselényiek leginkább a legendás árvízi hajósnak, ifjabb Wesselényi Miklósnak köszönhetően váltak visszamenőleg érdekessé, és a család nagyszerűségének felmutatása az ő kiválóságának előképeként tűnik fel. Idősebb Wesselényi Miklós és fia együtt is gyakran válnak eszményítés, idealizáció tárgyává, kettejük kiválósága, virtusa így koncentráltan bemutatható a nagy előd és dicső utód kontextusában. Idősebb Wesselényi apja, István alapítja a sokáig híres zsidói ménest, és ő építteti a családi sírboltot is, ahová később fiának, Miklósnak tíz gyermekét is el kell temetnie, így marad fenn egyetlen utódjaként Miklós fia. Wesselényi István felesége, Dániel Polixéna rendkívül művelt, és a gazdálkodásban is tehetséges nő volt,³¹³ aki könyveket írt, megözvegyülése után is fenntartotta a zsidói birtokot, selyemhernyó-termesztésbe kezdett, többek között szabókat és gombkötőket telepített le, a mesterembereket segítette, nemesítette a ménest, hozzájárult egyházi építmények, papi házak építéséhez, újításához.³¹⁴ Ujfalvy azonban csak azt tartja fontosnak megemlíteni vele kapcsolatban, hogy az alapvetően szelíd és állhatatos Wesselényi-vérbe Polixéna „indulatos és türelmetlen véralkatát” csempészte, és ez okozza fia és később unokája, a két Miklós ingerlékeny természetét.³¹⁵ Bár Ujfalvy Sándor Polixénával láthatóan nem rokonszenvezett, idősebb Wesselényi Miklós feleségéről, Cserey Helénáról eszményi képet alkot, ebben a tekintetben összhangban van Kemény írásával, aki Helénát a „nőhűség költészeti képe”-ként nevezi meg.³¹⁶

Ujfalvy idősebb Wesselényi Miklós méltatására áttérve nem tekinthet el attól, hogy annak igen indulatos jellemét példákkal illusztrálja, még akkor sem, ha Keménnyel ellentétben a jellembeli hibákat nem kívánja kidomborítani. Leírásából egy szeretteivel is gyakran vadul, meggondolatlanul bánó férfi képe rajzolódik ki, aki azonban nagy hangsúlyt fektet arra, hogy indulatait tompítsa: „szeszec itallal vagy fűszerrel soha nem él, hust csak ritkán eszik, télen-nyáron hideg jeges vizet iszik, fejét és mellét azzal szüntelen locsolja.”³¹⁷ Ezt a belső hőként elképzelt indulatot azonban gyakran nem sikerül csillapítani; Ujfalvy megosztja gróf Teleki József emlékét, amely szerint idősebb Wesselényi egy szüreti multság alkalmával

Wesselényi méltatása és bemutatása talán a szöveg ötödét teszi ki. Kemény az apa esetében inkább a politikai életben betöltött szerepet emeli ki, a vérmérséklet és a családi élet képei elvétve jelennek meg.

³¹³ Dániel Polixénáról bővebben I. V. LÁSZLÓ 2008, 149–175.

³¹⁴ PETRI 1904, 436.

³¹⁵ UJFALVY 1941, 36.

³¹⁶ A Wesselényiek kálvinisták, a Cserey család azonban római katolikus volt. Házasságuk után gyermekeiket katolikusnak kellett volna keresztelniük, Wesselényi azonban megtagadta ezt. Űgye egészen Mária Teréziáig jutott, de a megtorlást már nem szenvedte el: gyermekei korán meghaltak. Ujfalvy közöl egy 1785-ös verses levélváltást Cserey Heléna és bizonyos szebeni „pater H” között, aki versében utal arra, hogy Heléna elhagyta hitét férje kálvinista vallásáért, tragikus élettörténete (sok gyermeke halála, férje korai elvesztése, politikai viszályaik) pedig a büntetés, amit ezért kapott. Heléna hosszú válaszában ad tanúbizonytságot arról, hogy hitének jellege felekezeten túli, és elutasítja „pater H” fenyegető hangú sorait.

³¹⁷ UJFALVY 1941, 44.

büszkélkedni kívánt fia tehetségével, tudásával, de az nem teljesített az elvárt szinten, figyelmét inkább a játékok és szórakozás ragadták el. A csalódott apa dühében vasra verette saját gyermekét, és egy hajdúval kastélyuk börtönébe kísértette, ahol néhány órát eltöltött, míg apja haragja enyhült. A vendégek mind az anya reakciójából (türelemre intette őket aggodalmaik hallatán, mondván, ha megnyugszik az apa, kiereszti majd a fiát), mind a fiú szabadulás utáni viselkedéséből (egyből önfeledten visszatért a játékhöz) arra következtethettek, hogy nem először részesült ebben a büntetésben.³¹⁸

Ujfalvy megítélése szerint bár id. Wesselényi jellemére árnyékot vet indulatossága, honszeretete és bátorsága ezt „szétűzék, mint ködöt a nap sugarai.”³¹⁹ A két Wesselényit koruk kiemelt, cselekvő hőseiként nevezi meg, és ez idősebb Wesselényinél még szembetűnőbb, mert Ujfalvy szerint kora értelmisége és előkelősége elpuhult, aktákba temetkező hivatalnokokká vált.³²⁰ Velük szemben a Wesselényiek héroszokként tűnnek fel, testi erejük fogyhatatlan. Ujfalvy beszámol arról a vadászatról is, amely során a kilencéves Miklós meglő egy vadkant, ám a találat nem halálos, így apjának kell megmentenie őt a felbőszült állat haragjától: egy második lövéssel az utolsó pillanatban leteríti a vadkant.³²¹

Az idősebb Wesselényi színház iránti érdeklődését³²² is hazaszeretetéből vezeti le Ujfalvy, szerinte Wesselényi ráérezett arra, hogy „a nemzeti közérzet fejlesztésének a kéznél lévő eszközök közül a színház leend leghatalmasabb emeltyüje. Itt tanulhatádjja ismerni és szeretni majd nyelvét a magyar, itt képződhetik s ébredhet gondolkozásra az éretlen tömeg.”³²³

³¹⁸ *Uo.*, 45–46. Ujfalvy szemtanúja volt egy másik jelenetnek is, amely során a zsigó ménes lovainak tavaszi legelőre hajtása alkalmából szervezett felvonuláson a kis Miklóst leveti magáról a lova, elájul, apja pedig előbb aggodalommal, majd a fiú eszméletre térése után dühvel fordul felé: ügyetlenségével szégyent hozott rá (47–48). Ujfalvy olyan esetekre is hoz példát, amelyek során Wesselényi megőrizte nyugalmát, vagy legalábbis meg tudta fékezni indulatait: a tisztii ülések alatt körbelovagoló lovászait néhány szóban fegyelmezte, de nem ragadtatta el magát, rokonok és terhes nők társaságában elnézést kért forrófejűségéért (48–50).

³¹⁹ *Uo.*, 50.

³²⁰ *Uo.*

³²¹ *Uo.*, 53.

³²² Wesselényi színház történeti jelentőségéről, szerepéről bővebben l. KERÉNYI 1990, 88–99.

³²³ UJFALVY 1941, 54. Wesselényi képezte színészeit, szabadtéri, ingyenesen látogatható előadásokat tervezett, melyekből persze a vadászjelenetek sem hiányozhattak: „ő maga a szinkör hátulján rejtve állt lőfegyverrel kezében s midőn a szinpadii vadászat kifejlődött, a hátulsi függöny felgördülvén, egyszerre a nézők előtt állt a többé már nem szini, hanem valódi vadászjelenet. A színész céloz a rohanó vadkan, szarvas vagy dämvadra... a rejtve lévő Wesselényi fegyvere roppan... a vad egybehull, a színésznek tudatván fel a lövés érdeme.” (55) Wesselényi saját „társulata” néhány évvel később Kolozsvárra is eljut, ahol Ujfalvy leírása szerint a nemzeti színház megalapítóivá válnak – a báró 1809-es halála után azonban az általa megálmodott kőszínház megépítése iránti érdeklődés megcsappant, és az anyagi források sem voltak elegendőek, hiába vásárolták meg 1803-ban az építkezés helyéül szolgáló telket, és készítették el Franz Wrabetz cseh építésszel a tervet (l. ENYEDI 1992, 126.). Ujfalvy visszaemlékezése szerint Wesselényi gyakran emlegette hogy bár gazdag jövedelemmel rendelkezett, a színház ügyéhez kapcsolódó költségei olyan magasra rúgtak, hogy felemésztették vagyona jelentős részét, sőt, adósságba keveredett miattuk.

Ujfalvy az idősebb Wesselényiről szóló megemlékezését a ménes nemesítésének dicséretével és a báró adakozó kedvének bemutatásával zárja, és Wesselényit összefoglalóan „honfi, emberbarát s családfő” szerepben is kiválóként minősíti. Az általa is felidézett történeteken kívül állításának igazságát azzal is bizonyítja, hogy rámutat: Wesselényit családfői érdemei miatt özvegye és fia, a hazáért tett áldozatai miatt pedig az egész nemzet tiszteli halálában is.³²⁴ A Wesselényinek történő emlékéllítás valóban kiemelt fontosságú ügy lesz, amelyben Kazinczy Ferenc részben az özvegy felkérésére, részben a jeles alakokra való emlékezés befolyásolása iránt érzett szenvedélye okán jelentős szerepet vállal.

3.3.2. Kufstein foglyai

Kazinczy id. Wesselényi iránt érzett tiszteletét és szimpátiáját több körülmény is magyarázhatja: a báró jótékonyága, a kultúra támogatása iránti elkötelezettsége és kérlelhetetlen, szilaj jelleme széles körben ismert volt, és a hozzá hasonlóknak minden bizonnyal rokonszenvet keltett. Első személyes találkozásuk 1794 júliusában történt³²⁵ Nagykárolyban, Károlyi József gróf főispáni beiktatásán,³²⁶ ahol Kazinczy és Wesselényi is találkozott többek között Szentmarjay Ferencel, akit nem sokkal később, augusztus közepe körül el is fogtak a Martinovics-ügy miatt. Szentmarjay a vallomásában megemlítette, hogy Kazinczyt is bevették a reformátorok társaságába, erre is alapozták az ellene szóló vádakat.³²⁷ Annak, hogy ezt a találkozást Kazinczy nem emlegeti fel annak ellenére, hogy később id. Wesselényi jelentős szerepet játszott az életében, több oka is lehet. Egyrészt a vádak és elfogatás miatt ez a találkozás rosszemlékű, így id. Wesselényivel kötött ismeretségét inkább a későbbi, zsibói találkozáshoz kapcsolja. A rossz emlék mellett kockázatos is lehetett leveleiben, feljegyzéseiben említeni a nagykárolyi találkozót annak apropója miatt, hiszen id. Wesselényi és Kazinczy is sok szállal kötődött a jakobinusokhoz.³²⁸ Ez az alkalom ráadásul valószínűleg nem adott lehetőséget elmélyültebb megismerkedésre, talán csak bemutatkozásra szorítkoztak, míg Kazinczy zsibói tartózkodása intenzív és intimebb személyes kapcsolódásra teremtett alkalmat. A nagykárolyi futó ismeretségre a későbbiekben röviden id. Wesselényi is reflektál:

³²⁴ *Uo.*, 57.

³²⁵ Kazinczy 1791-ben egy Aranka Györgynek írott levélben ezt írja: „Talám egykor beszaladok Semjénből B. Wesselényi Miklóshoz, 's ott meg foglak ölelhetni, 's szóval is megköszönhetem előttem igen betses barátságodat.” Ez alapján a személyes találkozót már korábban is tervezte. *KAZLEV II.*, 388. Kazinczy – Aranka Györgynek, Regmec, 1791. október 29., 233.

³²⁶ H. BALÁZS 1967, 206–210.

³²⁷ VÁCZY 2012, 376.

³²⁸ Id. Wesselényi konkrét tagságára nincs bizonyíték, részvételére, szervezkedéseire azonban annál több, erről részletesebben l. pl. BENDA 1952, 202.; TRÓCSÁNYI 1965.

„Károlyban egyszeri látásod azon Szent tüzet ébresztette fel bennem, mely nélkül az Emberek élete pusztá és gyönyörűség nélkül való.”³²⁹

A Kazinczy és id. Wesselényi közti kapcsolatot még behatóbb megismerkedésük előtt megteremti a mindkettejük életében meghatározó jelentőségű kufsteini raboskodás. Wesselényit meggondolatlan indulatossága juttatta a várbörtönbe: a zsbói kastéllyal szomszédos csábigorbói kastély urával, a bécsi udvarral szimpatizáló Haller Jánossal addig fokozódott közöttük az ellenségeskedés, amíg Wesselényi el nem foglalta Haller kastélyát, emberei egy részét pedig hadifogolyként elhurcolta saját kastélyába.³³⁰ Bár a fogság csak rövid ideig tartott, id. Wesselényi pedig megennyhült, és a várban okozott károkat is vissza akarta fizetni, már túl késő volt a béküléshez – Haller felesége Bécsben jelentést tett az eseményekről. Id. Wesselényit egy 1782-ben indított fiscalis perben ítélték kétévi várfogságra, büntetése végül azonban több mint öt évre nyúlt. A vádpontok között istenkáromlás, felgyújtással való fenyegetés, hamis eskü, párbajkihívás és a közbéke megzavarása is szerepelt.³³¹

Kazinczy, mint ismeretes, a Martinovics-féle jakobinus mozgalommal összefüggésben került fogságba több mint hat évre, ám ebből csupán egy évet töltött Kufsteinben. Mikor 1800 június végén megtudta, hogy Napóleon előrenyomulása miatt útnak indítják a kufsteini rabokat, lehetősége nyílt arra, hogy id. Wesselényi egykori celláját megtekinthesse: „Ajtaink egyszerre nyíltak meg. Le nem megyek mondám, míg a' N[ume]ro 5be nem lépek, hol Wesselényi 1790ig szenvedte. Ablakából vad és nem szép alakú hegyoldalra vala a' kinézés.”³³²

Kazinczy fogságának korábbi időszakából is köthető emlék id. Wesselényihez. Kazinczy egy eredetileg 1795-ben íródott levél másolatához, melyet id. Wesselényi Miklósnak küld el utólagosan, hozzátold egy történetet, amelyben a Cservenka nevű börtönparancsnokot kérdezi Wesselényiről. Az eredetileg Vincent Barco generálisnak címzett leveléhez³³³ Kazinczy mellékletként Metastasio abbé *Titus kegyessége* című színjátékának fordítását³³⁴ küldi, amely történet az ő rabságának történetére is rímel:

„Ebben Sextust egy, a római császár elleni lázadás miatt halálra ítélik, majd kegyelmet kap a megsértett uralkodótól. Az én életemre is halálos ítéletet mondott ki hazám szenátusa, és én is visszakaptam az életem a megsértett uralkodótól. Őexcellenciája lesz olyan kegyes, hogy

³²⁹ KAZLEV III. 768., Id. B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Sibó, 1805. június 1., 352.

³³⁰ KEMÉNY 1851, 103–105.

³³¹ KAZINCZY 2011, 29. Fogságom' Naplója, 323.

³³² *Uo.*, 115.

³³³ KAZLEV II., 476., Kazinczy – Barkó generálisnak, Buda, 1795. augusztus 31., 419–420.

³³⁴ KAZINCZY 2009, 9–40.

felismerje ezekben a vonásokban az okot, amely arra indított, hogy a börtönben ezzel a fordítással foglalkozzam.”³³⁵

A levél további részében Kazinczy kifejti, hogy a darabot magyar színházakba szánja, illetve hangsúlyozza, hogy a munka megírásával és elküldésével nem az a célja, hogy kegyelmet csaljon ki az uralkodótól; az mindössze a kegyelem által kiváltott hálájának kifejezése.³³⁶ Ajánlja továbbá a darabot előadásra „a helytartó főherceg császári őfelsége [József] [Pest megyei] beiktatási ünnepsége alkalmával.”³³⁷ Szabadulása után is tervezi kiadni a fordítást, olyasvalakinek címezve, aki az ő perében is részt vett.³³⁸

Az id. Wesselényinek küldött változathoz csatolt bővítést Váczy János 1805-re datálja,³³⁹ van azonban egy másik, 1803-as kézirat is,³⁴⁰ amely szintén a Barcónak küldött levél másolata, ebből azonban hiányzik az id. Wesselényihez kötődő kufsteini anekdota – ez is bizonyítja, hogy a történetet kifejezetten id. Wesselényi miatt tette hozzá a levél neki küldött másolatához.³⁴¹ A történet szerint Kazinczy a Cservenka nevű börtönparancsnokkal beszél, és a néhány évvel korábban ott raboskodó id. Wesselényiről kérdezi őt. Cservenka, akit történeteiben máskor is vad és érzéketlen alakként mutat be Kazinczy,³⁴² id. Wesselényiről is megvetéssel nyilatkozik. Kazinczy kérdésére indulatosan reagál, amiből leszűrhető az, amit Kazinczy elbeszélése szerint Cservenka később egyértelműsít is: id. Wesselényi sok kellemetlenséget okozott fogvatartóinak.³⁴³ A beszélgetésben Kazinczy magát úgy pozícionálja, mint aki Cservenka elutasító válaszai és ellenszenve ellenére fontosnak tartja, hogy Wesselényit az őt megillető tisztelettel említse, és a börtönparancsnok számára is egyértelművé tegye, hogy egykori foglya a magyarok körében megbecsült, jeles személy. Id. Wesselényi kufsteini tartózkodásának Cservenka általi megítélését Kazinczy módosítani próbálja saját és általában a magyarok id. Wesselényiről alkotott képének felidézésével: a nagylelkű és a szenvedők megsegítésére törekvő id. Wesselényiről Magyarországon azt beszélik, hogy Kufsteinben is ezen erényeihez

³³⁵ KAZINCZY 2011, 241. 6. [Kazinczy Ferenc levele Vincent Barcóhoz]. Az eredeti levél német, Szilágyi Márton fordításában idézem.

³³⁶ *Uo.*, 242.

³³⁷ *Uo.*

³³⁸ KAZINCZY 2011, 307., 29. Fogságom' Naplója. A kiadással kapcsolatos terveket Szilágyi Márton Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez írott leveléből idézi: KAZLEV III. 576., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Ér-Semlyén, 1803. február 27., 27–30.

³³⁹ KAZLEV II., 476., Kazinczy – Barkó generálisnak, Ofen, 1795. augusztus 31., 417–418.

³⁴⁰ MTAK Kt M. Ir. RUI 2r. 1., 75b –76b.

³⁴¹ KAZINCZY 2011, 241. 6. [Kazinczy Ferenc levele Vincent Barcóhoz]

³⁴² L. pl. KAZLEV II., 500.; KAZINCZY 2011, 29. Fogságom' Naplója, 110.

³⁴³ „Gehen Sie mir mit dem Menschen!”, azaz „Hagyjon békén azzal az emberrel!”, „Nem akarok hallani erről az emberről!”, feleli Kazinczy történetében Cservenka, mikor Kazinczy Wesselényit hozza szóba. Amikor pedig Kazinczy kifejti, hogy ha nem is mélyen, de személyesen ismeri a bárót, ezt mondja: „Es war ein widerlicher Mann, der uns viele Ungelegenheiten gemacht hat.”, tehát egyenesen undorító alaknak nevezi, aki sok kellemetlenséget okozott nekik. KAZLEV II., 476., 419.

méltón cselekedett.³⁴⁴ Mikor Cservenka id. Wesselényi családjáról, anyagi helyzetéről, tekintélyéről kérdez, Kazinczy megmutatja neki a Dugonics András által kiadott Gyöngyösi István műveit tartalmazó kiadást, amelyben a *Murányi Venus* előtt Wesselényi Ferenc képe látható, alatta pedig olvasható, hogy Wesselényi az Aranygyapjas Rend tagja, amely Európa egyik legrangosabb lovagrendjének számított. Kazinczy elbeszélése szerint Cservenka „parányivá lett” Wesselényi rangjának hallatán és a képi bizonyíték láttán.³⁴⁵

Ennek az anekdotának a megformáltsága is láthatóvá teszi Kazinczy emlékezéshez fűződő viszonyának egyik sajátosságát. Kazinczy kész az ellenemlékezet hordozójaként fellépni – de legalábbis magát akként felmutatni – amikor különösen fontos számára az emlékezés tárgya, vagy saját maga pozicionálása egy emlék kapcsán. A történet megosztására és annak mikéntjére tekinthetünk Kazinczy emlékezést irányítani kívánó gesztusaként: feltett szándéka, hogy a szerinte jeles személyre még egykori börtönparancsnoka is különleges alakként emlékezzen, és emlékeinek, benyomásainak finomításával, id. Wesselényi „valódi” énjének felmutatásával Kazinczy magát teszi a „helyes” emlékezés ágenszévé. Emellett a levelet olvasó id. Wesselényiben minden bizonnyal jó érzést, talán elégtételt is keltett a tudat, hogy a fogsága idején felette hatalmat gyakorló személy, azaz Cservenka szembesítve lett egykori foglyának megbecsültségével.³⁴⁶

3.3.3. „nem nyughatván addig, míg magamat tisztelt Személyéhez nem kapcsolom”

Id. Wesselényi és Kazinczy kapcsolata utóbbi fogságának végével tudott igazán kibontakozni. Kazinczynak 1801-es szabadulása után szembe kellett néznie a ténnyel, hogy sokak számára íratlan tiltólistára került, és kapcsolatfelvételi próbálkozásai³⁴⁷ eleinte gyakran sikertelenek

³⁴⁴ *Uo.* „Und doch weiss ich dass Grossmuth, Hilfē gegen Leidende zu den vorzüglichsten Tugenden seines Herzens gehört, und man erzählte in meinem Vaterlande, dass er diesem Hang seines Herzens auch in Kufstein gefolgt ist.” „És mégis tudom, hogy a nagylelkűség, a szenvedők megsegítése szívének legkiválóbb erényei közé tartozik, és hazámban azt mesélik, hogy ennek a szívbeli hajlamának Kufsteinben is engedett.” (fordítás tőlem, Sz. H.)

³⁴⁵ *Uo.*, 420.

³⁴⁶ Wesselényi így reagál a Kazinczy által felidézett történetre: „A' Cservenkával lett beszélgetésednek le írását kedvesen vettem, ezt én Kuffsteinba' egy paraszt kevélységgel bíró alatt járó léleknek esmértem; 's e' szerént azt gondolhatná valaki, hogy emlékezete bennem semmi érzést nem okozott. De ellenkezőleg vagyon a' dolog, mert komor gondolkozással tölt el szívem, a' midőn azt vevém eszembe, hogy nagyobb része a' Föld lakossainak Cservenkákából áll, 's tsak nem Ember gyűlölővé levék, a' midőn az Embert a' Teremtésnek közép pontját annyira meg alatonítva, 's a' czéltől meszsze esve tapasztaltnám.” KAZLEV III., 768. id. B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Zsibó, 1805. június 1., 352–353.

³⁴⁷ Nemcsak társas kapcsolatai gyengültek, de saját esztétizált életformája és a fogság utáni időszak politikai-társadalmi realitása között tátongó űr is egyre nagyobb lett, szükségszerű eltávolodást okozva számos kortársától, erről bővebben l. BODROGI 2012, 261. A fogság Kazinczy családi kapcsolatain is nyomot hagyott, erről l. VÖLGYESI 2024.

voltak, idő kellett új köreinek kialakításához.³⁴⁸ Id. Wesselényi azok közé tartozott, akik biztosították Kazinczyt arról, hogy fogságának bélyege nem tántorítja el őket a kapcsolattartástól.³⁴⁹ Mikor Kazinczy egy levelére késve válaszol, siet jelezni, hogy tőle független körülmények okozták a késedelmet, és így nyugtatja Kazinczyt: „Ne gondolja az Úr, Barátom Uram, hogy reám is elragadott volna az új betegség, melly meg szokott némely embereket környékezni, midőn az Úrral találkoznék, és azért nem feleltem volna mind eddig.”³⁵⁰ Ezen levélváltásuk után szűk egy évvel ismét személyesen találkozik id. Wesselényivel: Pesten mindketten a Fejér farkas fogadóban szállnak meg, és többek között közös erdélyi barátaikról társalognak.³⁵¹

1804-ben Kazinczy 500 Ft támogatást kér id. Wesselényitől, hogy kiadhassa Metastasio *Themisztoklészt*.³⁵² Másik Metastasio-fordításáról, a *Titus kegyességéről* is írt már abban a levélben, amely másolatát Wesselényinek is elküldte, a Cservenka-anekdotával együtt. A támogatást kérő levélben leírja kiadandó köteteinek tervezetét, ahol a negyedik kötetben szerepelne a fordítás, előtte id. Wesselényi képevel és dedikációval, amely megemlíti id. Wesselényi színházpártoló munkáját és példaként előljárását. Wesselényi képe Themisztoklész története előtt jelentésszerű: a darab hősének cselekedeteit a hazaszeretet motiválja. A görög hadvezér, bár harci sikerekben bővelkedik, irigyei miatt bujdosásra kényszerül, Szuzában megtalálják, ahol a perzsa uralkodó az udvarába fogadja, és hadai főparancsnokává téve Athén ellen küldi – Themisztoklész azonban a halált választja saját hazája megtámadása helyett.³⁵³ Kazinczy azzal, hogy ehhez a történethez id. Wesselényi képét – és mecénásként személyét – rendeli hozzá, egyértelműsíti, hogy milyen sokra tartja a makacs, ám elvhű báró fogság és perek által sem megtört jellemét. A báró athéni hős mellé állítása persze hízelgő hasonlat is, és tekinthető a remélt anyagi támogatás elnyerése érdekében kialakított párhuzamként, de

³⁴⁸ Kazinczy fogság utáni kapcsolatrendszeréről l. HÁSZ-FEHÉR 2010, 371–389.

³⁴⁹ Hász-Fehér Katalin szerint a fogság után Kazinczy és Wesselényi kapcsolata meggyengült: „A Wesselényiekkal való viszonya, mivel az idős báró a jakobinus per egyik fővádottja, s Kazinczynak ebből kifolyólag régi, de veszélyes ismerőse volt, a szabadulás után nem éledt újjá, mint ahogyan a per többi gyanúsítottjával sem. [...] A Wesselényiekkal a báró halála után főként a sírkő felállítására és a kis Wesselényi nevelése körül vált üzeneteket, és ekkor írja meg verseit róluk.” HÁSZ-FEHÉR 2010, 386. Bár levelezésük Kazinczy más levelezőtársaihoz mérve valóban nem mondható intenzívnek, Wesselényi mecénatúrája és zsidói találkozásuk nem arról árulkodik, hogy kapcsolatuk ne éledt volna újjá. Ezt bizonyítja továbbá az is, hogy Kazinczy első gyermeke, Iphigenia keresztzüleinek is Wesselényit és feleségét kéri fel (l. KAZLEV III., 793.) így családi kapcsolataikat is megerősíti. A gyermek fejlődéséről beszámol Wesselényi feleségének, Cserey Helénának is, l. pl. KAZLEV III., 815. Mikor lánya nevelési tervén gondolkodik, mintaként Wesselényi nevelési módszereit említi meg, l. KAZLEV IV., 913.

³⁵⁰ KAZLEV II. 518. Id. b. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Zsibó, 1802. április 15., 470.

³⁵¹ KAZLEV III. 598. Kazinczy – Kozma Gergelynek, Tata, 1803 május 25., 63.

³⁵² KAZLEV III. 709. Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1804 december 15., 239–241.

³⁵³ A drámáról és Kazinczy fordításáról bővebben l. CZIBULA 2005. Fontos részlet, hogy az eredeti műben Xerxés megakadályozza, hogy Themisztoklész mérget igyon és meghaljon, míg Kazinczynál a főhős meghal.

megjelenik benne az id. Wesselényi alakjának idealizálása iránti szándék is. Wesselényi válasza három hónappal később érkezik, de kedvező: Fried Sámuelen keresztül küldi a kért összeget és a portrét a szöveg elé, levelében pedig megerősíti a saját és Themisztoklész hazafias érzései közötti párhuzamot:

„tisza szeretetem hazámhoz annyi, sok esmért Baráttal, hogy rettenhetlen Lélekkel innám meg nevelő Anyámért italát a' Halálnak!! A Nagy Görögnek le írása Lelkem rugóját meg feszíti, melly annál betesebb előttem, hogy látok még mást is úgy gondolkozni róllam, a' mint bennem Lelkem dolgozik.”³⁵⁴

Kazinczy következő levelében ismét szívességet kér Wesselényitől, ezúttal egy kancáját szeretné a híres zsidói ménesből való lóval fedeztetni. Ez az egyébként gyakorlatias és gazdasági célzattal is rendelkező ötlet arra is irányul, hogy Kazinczy és Wesselényi kapcsolatát szorosabbra fűzze, amire Kazinczy utalást is tesz: „miolta szabadon élek ismét, nem nyughatván addig, míg magamat tisztelt Személyéhez nem kapcsolom”.

Wesselényi már 1805 pünkösdjén vendégül szeretné látni Kazinczyt,³⁵⁵ invitáló levelét azonban Kazinczy nem kapja kézhez. Többek között a fedeztetés fejleményeiről és Kazinczy fordításáról írva Wesselényi már barátjának nevezi és tegezi Kazinczyt, aki válaszlevelében örömmel viszonozza a közvetlenebb hangot. Elfogódottságában felidézi az első találkozás emlékét is:

„Nem tudom én, emlékezel e Te, melly elragadtatással láttalak én 11. esztendő előtt tégedet: de én bizonyságul hívom a' barátság' Istenségeit, hogy rég olta azt a' szempillantást óhajtottam; bizonyságul hívom őket, hogy még a' tűz' közepette is a' Te emlékezeted emelte lelkemet; mostan pedig örvendek, hogy a' tapasztalásból mondhatom, hogy hitem meg nem csalt, mert olly nagynak lellek, mint hittelek.”³⁵⁶

Kilátásba helyezi a találkozást is:

„Azt hittem, hogy kiszabadulásom negyedik esztendejének utolsó napját nálad tölthetem: de feleségemhez kell szaladni. Mihelytt onnan megtérek, emlékezni fogok, hogy őutánna, 's tiszteletet érdemlő Atyja után, az következik, a' kinél életemnek sok keresztjeit felejthetni fogom, a' ki kiterjesztett karral vár.”³⁵⁷

A tegeződés gesztusát tetézve Kazinczy a közte és id. Wesselényi között lévő kapcsolatot egészen bensőségesként, fogságukat mintegy sorsközösségként mutatja fel. Sophie betegsége és közelgő szülése miatt azonban a találkozás még későbbre csúszik – de Kazinczy újabb gesztussal vonja magához közelebb a bárót: felkéri őt és feleségét³⁵⁸ születendő gyermeke

³⁵⁴ KAZLEV III., 734. Id. B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, 1805. március 18., 292.

³⁵⁵ KAZLEV III. 768. Id. B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, 1805. június 1., 352.

³⁵⁶ KAZLEV III., 777. Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Ér-Semlyén, 1805. június 12., 367.

³⁵⁷ *Uo.*, 368.

³⁵⁸ Cserey Helénának külön levélben is elküldi a keresztszülői felkérést. KAZLEV III., 793. Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnának, Ér-Semlyén, 1805. július 30. 398–399.

keresztzüleiül.³⁵⁹ Iphigenia megszületésekor a bárónénak címzi az örömhírt bejelentő levelet, a báró részéről pedig Cserey Farkas közvetíti a gratulációkat. Wesselényi ugyanis hírhedt heves vérmérsékletéhez híven, hevesen reagált arra, hogy Tholdi Zsigmond főispán kitiltotta a közgyűlésekről egy – Cserey elmondása szerint – neki nem tetsző megnyilvánulás miatt. Az eset miatt Wesselényi karddal próbált elégtételt venni, Cserey szerint id. Wesselényi mindössze annyit tett, hogy „kardját fél tenyérnyire ki húzta, de önként és azonnal hüveljébe vissza botosította.”³⁶⁰ A fenyegető cselekedetre válaszreakcióként többen nekiestek id. Wesselényinek, a történekből pedig úgy lett, amely kapcsán id. Wesselényi a gubernátorral kényszerül beszélni. Cserey tudott az id. Wesselényinek címzett Themisztoklész-fordításról, hiszen Kazinczy az ő közbenjárását kérte id. Wesselényinél, mikor bizonytalan volt abban, hogy miért késik a báró válasza és támogatása.³⁶¹ Az id. Wesselényivel történtek elbeszélésekor Cserey működteti is a Kazinczy által id. Wesselényihez kapcsolt, irigyei által elűzetett athéni hős toposzát: „a sápodt Irigység Közép Szolnok vármegye Fő Ispánnyába, és Soldossaiba üldöző indulatot élesztet Sógorom ellen”³⁶², írja. A történekről való beszámolás beszédmódja aligha esetleges akkor, mikor a Kazinczytól származó és id. Wesselényi által is megerősített párhuzam időben ilyen közeli.

3.3.4. A zsidói látogatás

Kazinczy első erdélyi útja az indulástól hazaérkezésig számítva 1805. október 24-től november 8-ig tartott,³⁶³ ebből az október 28. és november 2. közötti időszakban³⁶⁴ Zsidón vendégeskedett id. Wesselényinél. Odaúta az esős időben viszontagságos volt, és a Zsidóba megérkezés előtt még meg kellett szállnia egy Szénási János nevű férfinél. Ezt az eseményt anekdotaszerűen máskor is elmeséli,³⁶⁵ és Szénási tudatlansága, járatlansága az aktuális politikai eseményekben erős kontrasztot teremt a közéletben aktív id. Wesselényi alakjával. Szénásiéknál papír is alig van, amin Kazinczy megírhatná id. Wesselényinek késése okát, újságot nem járatnak, és fogalmuk sincs a háborús események alakulásáról – öltözködésük azonban a legújabb divat szerint való, és láthatóan csak ezen a téren érzékenyek a változások követésére. Kazinczy csak

³⁵⁹ KAZLEV III., 792., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Ér-Semlyén, 1805. július 30., 398–399.

³⁶⁰ KAZLEV III., 809., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1805. augusztus 30., 419.

³⁶¹ KAZLEV III., 728. Kazinczy – Cserey Farkasnak, Ér-Semlyén, 1805. március 6., 276–277.

³⁶² KAZLEV III., 809., 420.

³⁶³ PEML 2009, 4.2. Jegyzetmezők (75. jegyzetmező: 1805. júl.–dec.), 1186.

³⁶⁴ PEML 2009, 75. [1804–1805], 198.

³⁶⁵ L. ERDLEV 2013, 25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei] Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. jún. 26., 53.

akkor enyhül velük kapcsolatban, amikor „meleg szívvel magasztalák Weselényit”.³⁶⁶ Rövidebb feljegyzéseiben Zsibón tartózkodásával kapcsolatban főként a ménes megtekintését és néhány ló leírását adja, illetve néhány szóban hírt ad az angolkert bejárásáról.³⁶⁷ Ezen az útván találkozik először id. Wesselényi fiával, az ifjabb Miklóssal is, és az idősebb báró apaként és nevelőként is mintaadóvá válik számára.³⁶⁸ Hazatérése után jó ideig még a Zsibóra és Krasznára, Cserey Farkashoz tett útja hatása alatt áll, november közepén rajongó, lelkes levelet ír Csereynek arról, hogy nem győzi kedves emlékeit levelekbe foglalni, és utazásának történetét egy lapban is meg akarja jelentetni, id. Wesselényi iránt eddig is érzett tiszteletét és szeretetét pedig már annak feleségére és fiára is kiterjeszti.³⁶⁹

Zsibón töltött napjairól részletesen nem számol be, de megörökít egy olyan emléket, ami bensőségességével arra mutat rá, hogy milyen közel engedte őt magához id. Wesselényi. A feljegyzésben megemlíti, hogy minden nap éjjel kettőkor feküdtek le, sejtetve ezzel, hogy bőven akadt megbeszélnivalójuk. A történet lényege azonban az ifjú Wesselényi, aki ekkor kilenc esztendő. A kis Miklós társaságukban múlatta az időt, viaszból lovat gyúrt,³⁷⁰ és hallgatta a felnőttek beszélgetését. Mikor Kazinczy Lucius Julius Brutus történetét meséli ifj. Wesselényinek, aki kivégeztette fiait, amiért egy királpárti összeesküvésben vettek részt, a fiú megütközik: hogy öletheti meg saját gyermekeit egy apa? A gyermek nem az ítélet jogosságát vitatja, hanem azt, hogy azt éppen apjuknak kellett kimondani az összeesküvőkre. A reakcióban megnyilvánuló formálódó erkölcsi érzék tetszik Kazinczynak, és mikor annak nevelőjétől megbizonyosodik arról, hogy a történetet a gyermek korábban nem hallotta, még inkább az ifjú Wesselényi előtt álló fényes jövő bizonyítékaként tekinti: „Emlékezzék erre a’ ki éri, a’ kis Wesselényi nagy fija lesz a’ hazának.”³⁷¹ Hazatérése után Kazinczy levélben említi az apának, hogy másokkal is megosztotta a történetet.³⁷² Az id. Wesselényi és fia társaságában folytatott késő esti beszélgetések intimitása újabb bizonyíték a levelezőtársak számára arra, hogy id. Wesselényi legbelsőbb köreibe enged betekintést Kazinczynak, a meghitt esték emlékét és a nagy tettekre szánt ifjabb Wesselényi felé támasztott reményeit pedig a kisfiútól elkért viaszlovacska őrzi, testesíti meg.

³⁶⁶ *Uo.*, 55.

³⁶⁷ PEML 2009, 76. [Kazinczy Ferencz „Diáriuma”] Kelt: 1805–1806. Tartam: 1804–1806., 213.

³⁶⁸ Kazinczy és ifjabb Wesselényi Miklós kapcsolatáról, Wesselényi már gyermekkorában panteonizált alakjáról l. bővebben a 3.4 *Viaszlovacska és autográfok a szekrényben – „honi hőrosok” panteonizációja Kazinczy korai episztoláiban* című alfejezetet.

³⁶⁹ KAZLEV III., 835., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Ér-Semlyén, 1805. november 16., 465–466.

³⁷⁰ A feljegyzés: MTAK K 641 55b, róla bővebben l. a 3.4 *Viaszlovacska...* c. fejezetet.

³⁷¹ *Uo.*

³⁷² KAZLEV III., 837., Kazinczy - Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1805. november 28., 473.

Kazinczy ezen az 1805-ös útján látta utoljára az idősebb Wesselényit, és csak 11 évvel később járt újra Zsibón az ifjú Wesselényinél, ahol újra felidéződnek benne az utolsó találkozás emlékei:

„Nem leltem azt a nagy embert, a ki kandallója előtt éjjeli két óráig vala fenn mindennap velem, a kinek lábai közt a kilencz esztendő szép gyermek nyájasan fetrengett, 's a gyertya lecsorgó viaszából paripákat tapasztgata, 's gyermeki foglalatossága közben is hallgatta beszédinket. A fal festése ugyan-az a mely akkor volt, dohányszín; 's a bordúr arabeszkjei közt dohánylevelek: de a hol az a nagylelkű ember, megdőlvé díványa zöld-marroquin párnájin kényességgel füstölgött, ott most Miklósnak könyvei állanak. Elfogódott szívem, megszorítám a hely új Ura kezét, 's kimentem azon kis kerteskébe, mely a Bibliothéca pavillonjára vezet, hogy lelkem megkönnyüljön.”³⁷³

3.3.5. Kazinczy és Wesselényi kapcsolata 1805 és 1809 között

A Kazinczy és Wesselényi közötti levelezés a zsibói találkozás után is folytatódott. Wesselényi 1809-es haláláig beszámoltak egymásnak a politikai fejleményekről. Az 1805-ös év vége bővelkedik jelentős eseményekben: az austerlitz csata, a pozsonyi béke és a Magyarországon is érezhető elégedetlenség a háborúk okozta terhek miatt meghatározta a közbeszédet és beszivárgott a levelekbe is.³⁷⁴ Kazinczy 1806 elején kapja kézhez Wesselényi festmény után metszett képét is, és meg van elégedve a „Magyar képű, Magyar lelkű”³⁷⁵ báró ábrázolásával. A kép alá a „praeter laudem nullius avarus”³⁷⁶ szavakat tervezi metszteni Horatiustól, hogy hangsúlyozza id. Wesselényi szerinte egyik legmeghatározóbb vonását, a nemeslelkű adakozását.³⁷⁷ Cserey közvetítését kéri azzal kapcsolatban, hogy Wesselényi számára megfelel-e ez a metszés, választ azonban majd csak július elején kap. Cserey tudósítása szerint id. Wesselényi betegeskedik, és a közte és Tholdi Zsigmond főispán közötti konfliktus – Tholdi elhívja id. Wesselényitől a zilahi orvost, amikor a leginkább szüksége lenne rá – is leköti figyelmét. Id. Wesselényi és Tholdi nem először feszülnek egymásnak, és Kazinczy mind Csereynek, mind id. Wesselényinek írott leveleiben igyekszik biztosítani a zsibóiakat arról, hogy Tholdi dicstelenként őrződik majd meg az emlékezetben. Kazinczy azt is megírja id. Wesselényinek, hogy Csereyt kérte arra, hogy a közgyűlésen vegyen elégtételt a sógorát ért sérelmek miatt.³⁷⁸ Tholdy 1806 májusi haláláig gyakran válik Kazinczy leveleinek témájává,

³⁷³ ERDLEV 2013, 25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei] Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. aug. 30.; 187.

³⁷⁴ L. pl. KAZLEV IV., 863., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Ér-Semlyén, 1806. január 16., 15–19.

³⁷⁵ KAZLEV IV., 874., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Ér-Semlyén, 1806. február 11., 45.

³⁷⁶ Jelentése kb. „a dicsőségen kívül semmi másra nem vágyik”.

³⁷⁷ KAZLEV IV., 874., 45.

³⁷⁸ KAZLEV IV., 883., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Ér-Semlyén, 1806. február 26., 66.

Csereytől várja a fejleményeket, id. Wesselényinek pedig kifejezi rajongó tiszteletét amiatt, hogy Wesselényi békésen és gálánsan kezelte a méltatlan konfliktust.³⁷⁹

Id. Wesselényi ebben az időszakban próbál erdélyi színtársulatából Magyarországra küldeni kisebb csoportokat, és most ő fordul kéréssel Kazinczyhoz: szeretné, ha ő lenne ezeknek a betelepülő társulatoknak a felügyelője³⁸⁰ – ezt a kérést később Kazinczy udvariasan elutasítja, széphalmi lakhelye nem teszi alkalmassá egy ilyen hálózat kézbentartására.³⁸¹ Ugyanabban a levélben, amelyben ezt a kérést teszi, id. Wesselényi mellékletként küldi fia első beszédét, terjedelmét tekintve inkább rövid felszólalását, amelyet a vármegyegyűlésen 4000 ember előtt adott elő. A beszéd leírását Kazinczy feljegyzése szerint az ifjú Wesselényi kézírásával kapta meg, és id. Wesselényi is utal rá, hogy azt fia kifejezetten Kazinczy számára küldi. Látható ezekből a levélváltásokból, hogy a baráti hang és a bizalmas kapcsolódás továbbra is jellemzi kapcsolatukat, annak ellenére, hogy egymásról hírt gyakran nem közvetlen levélváltás során, hanem Cserey Farkason keresztül kapnak. Kazinczy gratulál id. Wesselényi „adminisztratori”, azaz főispán-helyettesi kinevezéséhez, amely elégtétel a Tholdihoz kötődő kellemetlenségek után. Ebben a döntésben hivatalosan is visszaigazolni látja azt, amit régóta bizonygat: Erdély egyik legértékesebb embere id. Wesselényi.³⁸² Beiktatására a báró Csereyn keresztül Kazinczyt is hívja, ő azonban nem megy el, de egy sátoraljaújhelyi ebéden koccint id. Wesselényi egészségére a beiktatás napján.³⁸³

Távolmaradása Iphigenia lánya halálával is magyarázható, aki augusztus 18-án hunyt el. Id. Wesselényi keresztlánya halálára együttérző levelet címez Kazinczynak, amelyben most ő erősíti kettejük sorsközösségének képzetét:

„Nem látod é Barátom az Isteni kéznek munkáját köztem és közötted? — Az én poharamat tsordúltig tölti örömmel Fiamért. — A’ Tiédet pedig szomorúsággal. — Azért hogy Te végy részt örömömből, mellyel nem bírok, — ’s én is szomorúságból, mellyel nem bírsz, így akarja a’ Jó Istenség a’ hív Barátokat könnyítettetni egy mással.”³⁸⁴

Az egyetlen utóddal bíró, korábban tíz gyermekét elveszítő id. Wesselényi kettejük helyzetének ellentétességében találja meg a lehetőséget a kapcsolódásra, vélve, hogy az intenzív öröm és az intenzív bánat egymást kioltva nyugalmas középutat teremt. Levelében

³⁷⁹ L. pl KAZLEV IV., 896., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak [Kelet nélkül], 93

³⁸⁰ KAZLEV IV., 904., Id. B. Wesselényi Miklós - Kazinczynak, Zsibó, 1806. április 9., 114.

³⁸¹ KAZLEV IV., 932., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1806. június 3., 176.

³⁸² KAZLEV IV., 969., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1806. augusztus 8., 260.

³⁸³ KAZLEV IV., 985., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1806. szeptember 3., 290.

³⁸⁴ KAZLEV IV., 993., Id. B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Zsibó, 1806. szeptember 21., 313.

beszámol fia előmeneteléről és atyai büszkeségéről, újra invitálva magukhoz Kazinczyt, de a találkozás nem valósul meg.

1807-ben levélváltásaik ritkábbak, de magán- és közéleti híreiket továbbra is közlik egymással. Hogy nem hidegültek el egymástól,³⁸⁵ azt mutatja Cserey Farkas beszámolója is: „Meg járom szerencsésen Sibót, néhány napi ott mutatásom alatt gyakran emlegettünk tégedet, és gyönyörködtem abba, hogy a midőn a Postát ki hozták, éppen oly nyughatatlan vágyással kereste Wesselényi az érkezett levelek közt a Tiédet — a mint én szoktam cselekedni.”³⁸⁶ Az év végén Cserey tolmácsolja az adminisztratori feladataival minden bizonnal elfoglalt id. Wesselényi kérését Kazinczy felé: „szép izlésű gondolataira” bízna, hogy Zsibón a kastélya főkapuja felé szánt márványtáblára feliratot fogalmazzon.³⁸⁷ Kazinczy a felkérés kézhezvétele után sietve el is készül a felirattal,³⁸⁸ feliratterve Cserey levelének mellékleteként is fennmaradt, annak azonban nincs nyoma, hogy felállítása megvalósult volna.³⁸⁹ A felirat szövegében hangsúlyt kap mind idősebb Wesselényi, mind felesége származása, és annak ténye, hogy a kastélyt Miklós fiuk jövőjének megalapozásaként építették, hogy ott „honn lakozzék.” Az id. Wesselényinek címzett levélben Kazinczy azt is egyértelműsíti, hogy a felirat intés is a kis Miklós számára: „a’ hivatalok’ fénye által ne engedje magát atyai honnjától elvonatni”.³⁹⁰ Azt is megírja id. Wesselényinek, hogy a tábla szövegét nemcsak papírra, de saját asztala deszkájára is „kiczirkalmazta”, tehát díszesen felrajzolta, hogy megbizonyosodjon arról, minden kifer és a felirat jól látható lesz. Az asztallapra felírás gesztusa a papíron tervezésnél intimebb, és nyomot is hagy a felületen, emléket állítva a Kazinczy számára megtisztelő felkérésnek. Az emlékéllítés megkétszereződik: a tábla emléket állít a zsibói kastély felépítőinek, az asztalra rajzolt vázlat pedig a tábla készítőjének. 1808-as levelezésük a márványtábla ügyén kívül országgyűlési, hazai- és világpolitikai tudósításokban merül ki. Kazinczy a Csokonai-emlék ügyével is

³⁸⁵ Ebben az időszakban Kazinczy leveleiben egyre gyakrabban kerül említésre báró Vay Miklós, akivel hasonlóan próbál közelebbi kapcsolatot kialakítani, mint egykor id. Wesselényivel: jellemét magasztalja, második gyermeke keresztapjának kéri fel, fia iránt érdeklődik és abban apja munkásságának folytatóját véli felfedezni.

³⁸⁶ KAZLEV V., 1201., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1807. december 12., 243.

³⁸⁷ KAZLEV V., 1208., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1807. december 28., 255.

³⁸⁸ A felirat latinul szerepel majd a táblán, de levelezőtársainak magyarul is megküldi szövegét: „Hadadi Báró Wesselényi Miklós, Istvánnak és Vargyasi Dániel Polyxéna’ imádatát érdemlő szüléknek fajok, az Apostoli Felsőg Kamarása ‘s e’ Megye fő hatalommal felruházott Kormányzója, illő lak nélkül állott ősi jószágát hitvesével Nagyjaitai Cserei Ilonával, a’ nagy Farkasnak leányával, sok közzül egyetlen Miklós fajoknak, ki még serdületlen, hogy egykor majd kaczagván azon nyavalyások’ útjaikat, kik vesznek a’ hivatalokért, sorsának örülve honn lakozzék, e’ palotával ékesítették, 1808.” KAZLEV V., 1208.

³⁸⁹ KAZINCZY 2021 I., 3. A’ Zsibói Kastély felibe, 313–314.

³⁹⁰ KAZLEV V. 1215. Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1808. január 9., 274.

foglalatoskodik, id. Wesselényi pedig már az alakuló nemesi felkelés szervezésében veszi ki részét,³⁹¹ mindketten elfoglaltak.

1809-ben id. Wesselényi Zilahon nagy ünnepséget szervezett I. Ferenc császár születésnapja alkalmából, amelyről Cserey, bár maga sem lehetett jelen, beszámol Kazinczynak.³⁹² Néhány nappal később az ifjú Wesselényi tanítója,³⁹³ aki viszont jelen volt az ünnepségen, terjedelmes leírást ad az eseményekről, kiemelve, hogy az akkor 12 esztendőes ifjabb Wesselényi egy lovas század vezetőjeként vett részt az ünnepi felvonuláson.³⁹⁴ A Tökés által elbeszélte jelenet annyira megragadja Kazinczy figyelmét, hogy episztolaíráásra ihleti. A verses levelet az ifjú Wesselényihez címzi, benne arra inti a koraérett ifjút, hogy a hadi dicsőség reményében történő önfeláldozás helyett vegye fontolóra a hazáért élt életet is, mint lehetőséget a megdicsőülésre. A százada élén lovagló ifj. Wesselényi képe Kazinczyban a gyermek apjától örökölt virtusa és tehetsége majdani kifejlését vetíti előre, a költeményben egyszerre óv és dicsér.³⁹⁵ Az episztolát sokaknak elküldte,³⁹⁶ de éppen a címzettől sokáig nem kapott visszajelzést. Wesselényiek két hónapnyi hallgatása után Kazinczy puhatolózva rákérdez levelében, hogy milyen javításokat szeretnének a költeményen.³⁹⁷ A nyár második feléig nem ismert közvetlen levélváltásuk, augusztus végén az ifjú Wesselényi megköszöni a verset, visszajelzésük hiányát illetően arra hivatkozik, hogy külföldön, meglepetésként szerették volna kinyomtatni és megküldeni azt Kazinczynak.³⁹⁸ Más magyarázatot, visszajelzést Kazinczy a hosszú hallgatásra nem kap, de az ifjabb Wesselényi köszönete után leveleiben nem említi, hogy kétségei lennének a költemény jó fogadtatásával kapcsolatban, aggályai, esetleges hibái, a javítandó részek ügye már nem merülnek fel, és a költeménnyel legközelebb 1824-ben, egy folyóiratközlés kapcsán foglalkozik.

Ebben az évben Kazinczy és id. Wesselényi Cserey Farkason keresztül történő üzengetése megritkul. Cserey egy júliusi levelében egyenesen azt írja: „Wesselényiről nem írok semmit és ezen halgatásomból arányozhatod mit akarok mondani, köztünk maradt szó legyen (*eő nem az*

³⁹¹ ERDLEV 2013, Jegyzetek, 4.3. A szövegben gyakran előforduló személyek, 595.

³⁹² KAZLEV VI., 1418., Cserey Farkas - Kazinczynak, Kraszna, 1809. február 13., 223.

³⁹³ KAZLEV VI., 1422., Tökés János - Kazinczynak, Zilah, 1809. február 17., 232-237.

³⁹⁴ A pompás felvonulás az uralkodóház előtti tisztelegés, és a nemesek egységének megerősítése is volt egyben. Néhány hónappal később a győri csatában ütköztek meg a francia csapatok az osztrák-magyar erővel, ez a nem sikeres, de szimbolikus jelentőségű csata a nemzeti emlékezetbe is beírta magát. Kazinczy győri csata kapcsán végzett emlékéllító tevékenységéről l. a 3.5 „Gyermekek, de emlékezni fognak...” c. fejezetet.

³⁹⁵ A költeményről bővebben l. a 3.4. *Viaszlovacska...* c. fejezetet. A költeményt közli KAZINCZY 2018. I., 798–801.

³⁹⁶ A levelezőtársak kedvező véleményét a költeményről l. például KAZLEV VI. 305, 315, 334, 345.

³⁹⁷ KAZLEV XXIV., 5997., Kazinczy – id. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1809. április 13., 86–87.

³⁹⁸ A költemény fogadtatásáról, kiadása körüli bonyodalmakról bővebben l. KAZINCZY 2018 II., 329.

a ki volt) és eszt mélton lehet fájlalni.”³⁹⁹ Cserey szavai, ahogy az egy későbbi leveléből kiderül,⁴⁰⁰ id. Wesselényinek a diétán tanúsított viselkedésére utalnak: mivel kevés szavazatot kapott és nem került be a generálisságra jelöltek közé, „tűrhetetlen indulatosságokra hevült, hogy minden emberséges emberekbe bele kötelezkedet és a legnagyobb gorombaságokkal illette, néhányikat hívott kardra és ezeknek számában valék én is.”⁴⁰¹ Cserey hosszan ecseteli id. Wesselényi szerinte igazságtalan és túlzó haragját, ám Kazinczytól nem kap választ erre a levélre, sőt, Cserey és Kazinczy között egy időre megszakad a levelezés folytonossága; Kazinczy talán nem értett egyet Cserey álláspontjával, és azzal, hogy id. Wesselényi dühe aránytalan lett volna, hiszen tudjuk, hogy Kazinczy maga is nagyobb karriert és magasabb tisztségeket remélt id. Wesselényi számára. Kazinczy továbbra is küld tudósító és az episztola nyomtatásának, alakulásának ügyével kapcsolatos leveleket, és az ifjabb Wesselényinek is ír.

Az episztola felemlegetése, és különösen az ifjabb Wesselényi „korán tett elindulásának”⁴⁰² reményteljességét hangsúlyozó sorok a vágyott tisztségtől elesés keserűségét is ellensúlyozni próbálhatták – a fiúban majd megvalósul mindaz, amire az apának nem nyílt lehetősége. Kazinczy hosszasan biztosítja az ifjabb Wesselényit arról, hogy adottságai, háttere, felsejlő virtusa egyértelműen afelé mutatnak, hogy belőle tiszteletre méltó, nagy ember lesz – egyetlen dolog veszélyeztetheti:

„a’ Mélt. Úr ha bukni fog, csak az által fog bukni, hogy a’ Sallustius kifejezése szerint mohóbban fog kapni a’ becsültetésen, a’ hivatalokon, a’ ragyogáson, mint a’ jóknak szükség. Azért félttem ettől a’ Mélt. Urat, mert a’ mi időnk’ vezettségének ez minden forrása. Olly vakok vagyunk, hogy nem látjuk, melly kicsinynek vallja az magát, a’ ki, bár vétekekkel! előbbre akar menni. Mennyivel nagyobb az, a’ ki ezt nem keresi, mert érzi tulajdon nagyságát, a’ miért mások tapodják egymást.”⁴⁰³

Az idősebb Wesselényi és Cserey konfliktusának és Wesselényi diétán tanúsított viselkedésének ismeretében olvasva Kazinczy sorait, feltételezhető, hogy azok nemcsak az ifjú Wesselényi, de apja számára is megfontolandó intéseket fogalmaznak meg.

³⁹⁹ KAZLEV VI., 1505., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kolozsvár, 1809 július 2., 428.

⁴⁰⁰ KAZLEV VI., 1518., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kolozsvár, 1809. július 18., 458.

⁴⁰¹ *Uo.*

⁴⁰² KAZLEV VI., 1551., Kazinczy – Ifj. B. Wesselényi Miklósnak, 1809. szeptember 21., 533.

⁴⁰³ *Uo.*, 534.

3.3.6. Egy emlékállítás rétegei

3.3.6.1 A' Zsibói nagy Megholt

Id. Wesselényi betegeskedéséről Kazinczy Döbrentei Gábortól már értesült egy július közepén kelt levélben.⁴⁰⁴ A báró végül október 25-én ennek a betegségnek a következményeként hunyt el. A halálhírt Kazinczynak négy nappal később Cserey írja meg,⁴⁰⁵ Kazinczy pedig november 12-én veszi azt, és még aznap ír Rummy Károly Györgynek⁴⁰⁶ azzal a tervével, hogy a lipcsei *Literatur Zeitung* nekrológ rovatához adatokat küld neki. Rumynak és Döbrenteinek⁴⁰⁷ is megírja, hogy sérelmezi Cserey szűkszavúságát a halálhírrrel kapcsolatban, és hogy levelében fontosabbnak tartotta katonai ügyeit megosztani, mint a halál körülményeiről számot adni, és következő Csereyhez intézett levelében bővebb tájékoztatást kér. Cserey válaszában megírja a halál körülményeit:

„Octob. 25dikén eifél után mult ki; csendes és lelke erejéhez mérséklet volt halála. Hosszas betegségit sok kedvetlenségek nyughatatlanították és végre suljosodván nyavaljájának terhe — phantasiája is mind a Haza dolgait tárgyazta, és phantasiájába is mondót sokat oljast, a mi sok embernek eszibe nem jut, a ki magát okosnak, és eszit heljen álónak gondolja. Érdemet nyugoda lomba enyészenek hamvai, emlékezete pedig a jóra és nagyra való törekedésnek becsüllői előtt légyen Szent.”⁴⁰⁸

Kazinczy 1810. január 22-én elsőként Döbrentei Gábornak küldi el azt az epigrammát, amelynek ihletője a *Hazai és Külföldi Tudósítások* január 6-i számában id. Wesselényi emlékére megjelent írás.⁴⁰⁹ Itt id. Wesselényi karakterét „Kátói erősséggel bírónak” nevezik, és ez a hasonlat Kazinczy epigrammájában is visszaköszön, illetve leveleiben is hivatkozik az emlékirásra mint ihlető forrásra:⁴¹⁰

⁴⁰⁴ KAZLEV VI., 1516., Döbrentei Gábor – Kazinczynak, 1809. július 14., 454

⁴⁰⁵ KAZLEV VII., 1574., Cserey Farkas – Kazinczynak, Zilah, 1809. október 29., 38.

⁴⁰⁶ KAZLEV VII., 1584., Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1809. november 12., 62.

⁴⁰⁷ KAZLEV VII., 1586., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1809. november 13., 67.

⁴⁰⁸ KAZLEV VII., 1612., Cserey Farkas – Kazinczynak, Beszterce, 1809. december 9., 139.

⁴⁰⁹ A Wesselényire vonatkozó rész Váczy János jegyzeteiben olvasható: „Erdély kevélykedve nevezhette Kátói erősséggel bíró characterét L. B. Wesselényi Miklós Urnak; a' Magyar tisztelve tsudálhatta hazafiúi buzgóságát; a' köz jó, mint Igazgatóban, láthatta gyámolát, hívséget Fejedelme jeles tetteiben tapasztalhatta. Ezen Nagy Férfiú az ősszel a' természet kebelébe vissza szállott, 's eltűnt felséges gondolkozású lelkének tsak emlékezetét hagyta maga után, melly a' Római nagyságnak tsak azt irigyelhette, hogy ő most és itt született vala. A' Fels. Udvar őtet Tsász. Kir. Kamarássággal, 's Ts. Közép Szolnok Vármegyének Administratorságával tisztelte meg. Szeléd, de felemelkedett Lelkü Özvegye Nagys. Cserei Helena Asszony 's egyetlen Miklós fia a' Köz tiszteletnek tárgyai lenni meg nem szűnnek.” KAZLEV VII., 570–571.

⁴¹⁰ KAZINCZY 2018 II., 398.

A' ZSIBOI NAGY MEGHOLTRA.
(szül. 1751. 9d. Dec.; meghalt 25. Oct. 1809.)

Kétled e, hogy Lelkünk jár, vándorol? Ott fene Kátó
'S lány szívű Brútus, itt Weselényi valék.
Erdély, szüntessed sírásidat: él Fiam! él Nöm!
'S Díszedet egy jobb kor' újra megadja Zsibó.⁴¹¹

Döbrenteihez írt levelében Kazinczy a vers születésének körülményeit is megosztja: kora hajnalban álmatlanság gyötörte, megszületett benne az epigramma ötlete, felkelt lejegyezni azt, majd ki is dolgozta ötletét – és az eredménnyel igazán elégedett. Kiemeli a vers „egy jobb kor” részét, és ezt a magyarázatot fűzi hozzá: „az az mikor jobb idők jönnek reánk. A' ki tudja mit szenvedett Wesselényi, érti ezt.”⁴¹²

A vershez 14 szövegforrás kapcsolódik, ezek szövegállapota egy kivétellel megegyezik. A 14 forrás közül 7 a levelezésből származik; a verset keletkezése után Döbrentei mellett Rummy Károly Györgynek, id. Wesselényi özvegyének, Berzsényinek, Desseffy Józsefnek, Cserey Farkasnak és Nagy Gábornak is elküldte. A további források a *Pandektákban*, az *Erdélyi levelekben*, hírlapközlésekben és költeményeinek gyűjteményes csomójában találhatók.⁴¹³

Kazinczy korábban is hasonlította már id. Wesselényit antik alakokhoz, fogsága utáni kapcsolatfelvételükkor például Themisztoklész hősiességéhez és hazaszeretetéhez hasonlítja id. Wesselényiét. A költeményben Cato és Brutus alakjának együttes megidézésével hangsúlyossá válik id. Wesselényi karakterének több rétege is. Cato mint erkölcsi szigoráról híres római politikus felmutatja id. Wesselényi közéleti szerepvállalását, a „fene” jelzővel pedig id. Wesselényi ezen oldalának kérlelhetetlenségét, keménységét mutatja meg. A hasonlítás másik eleme Brutus alakja, amelynél Kazinczy Plutarkhosz Brutus-értelmezére hivatkozik.⁴¹⁴ Ahogyan azt a „lány szívű” szavak is mutatják, Brutus tragikus hősi oldalát rokonítja id. Wesselényivel: mindketten eszményi elképzelésekkel rendelkező, ám a világ realitásaival szemben végső soron tehetetlen figurák, tiszta szándék vezérelte tetteik ellenére a politikai következmények áldozataivá válnak.⁴¹⁵

A költemény id. Wesselényi E/1-es megszólalása, aki az őt gyászolók fájdalmát, kétségbeesését próbálja enyhíteni. Az ellentételező (halál és élet, itt és ott) és párhuzamos szerkesztésű epigramma első sorában, kérdés formájában jelenik meg a lélek

⁴¹¹ A verset első megjelenése állapotában közlöm, alakulástörténetét részletesen l. KAZINCZY 2018 II., 397–399.

⁴¹² KAZLEV VII., 1647., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1810. január 22., 221.

⁴¹³ KAZINCZY 2018 II., 396–397.

⁴¹⁴ *Uo.*, 399.

⁴¹⁵ PLUTARKHOSZ 1978

halhatatlanságának tézise, amelyre adott válaszként is érthető Kazinczy verse.⁴¹⁶ A lélekvándorlás múltba és jövőbe ható aspektusban is megjelenik: a versbeszélő Wesselényi magát Cato és Brutus lelkét is birtokló, szellemi-erkölcsi örökösnek nevezi meg, sőt, reinkarnációjuként utal magára. Innen nézve halála sem olyan lesújtó, hiszen lelke bármikor – remélhetőleg egy jobb korban – újra felbukkan majd, és a megérdemelt, de meg nem kapott tiszteletet is elnyerheti. A harmadik sorban id. Wesselényi fiának és özvegyének említése sugallja, hogy szellemi-erkölcsi örökösei képviselik a továbbiakban mindazt, ami számára fontos volt, lelke bennük is tovább él. Tudjuk, hogy felesége is megbecsült és tisztelt alak volt, fia jelentősége azonban ebben a tekintetben még nagyobb, hiszen kiskorától nagy dolgokat várnak tőle apja barátai, tisztelői, Kazinczy pedig több alkalommal, például a neki címzett episztolában is egyértelművé teszi, hogy az apai örökség folytatójaként nagy jövő áll előtte – és az ifjabb Wesselényi életútját ismerve ez a jóslat valóra is válik. A vers utolsó sora egyszerre azonosít és kiterjeszt. A Zsibó szót mintha id. Wesselényi megnevezésére használná, azonosítva őt birtokával és az általa felépített helyi és onnan kibontakozó, de messzebbre ható kultúrával. Eszünkbe juthat itt a zsibói ménes és az id. Wesselényi által támogatott színházi kultúra, a fentebb említett zsibói színjátszó alkalmak; általánosan az a gazdasági és kulturális javakkal telített tér, amelyben id. Wesselényi élt és mozgott. A megnevezés kiterjesztésként is érthető: nemcsak id. Wesselényi, de egész közvetlen környezete sem részesült méltó bánásmódban, de egy jobb kor majd értékelni fogja őket. A lélek halhatatlanságának tézise tehát többszörösen igazolást nyer: a lelkek sajátja az örökös létezés, csak megnyilvánulásuk, az őket hordozó test változik az idők folyamán. Kazinczy halotti versét ennek a tézisnek a kibontása emeli ki a pusztá alkalmiságból.⁴¹⁷

Az epigramma Kazinczy 1836-ban Bajza József és Toldy Ferenc által kiadott verseinek *Epigrammák görög értelemben* című ciklusában⁴¹⁸ kapott helyet. A verscsoportba tartozó költemények kép- és szoborleíró versek és személyek portréjaként olvasható epigrammák,⁴¹⁹ a Wesselényi emlékére írt költemény ebbe a kategóriába tartozik. A verscsomóba új címmel (*Báró Wesselényi Miklós, az atya*) és újraírt második disztichonnal („Erdély, szűnd keseregni fiad, nem holt el az; él még / S hős lelke a régi fényre deríti Zsibót.”) kerül be.⁴²⁰ A ciklus sok versétől eltérően ez az epigramma még Kazinczy neoklasszicista fordulata kezdeteként megjelölt Dayka-kiadás és *Poétai berek* előtt született, és nem jellemző rá az az erős

⁴¹⁶ BÓDI 2021, 129.

⁴¹⁷ *Uo.*

⁴¹⁸ KAZINCZY 1836, 83–102.

⁴¹⁹ BÓDI 2021, 100.

⁴²⁰ KAZINCZY 2018 II., 398.

jegyzeteltség, magyarázat nélkül érthetlenség, mint a görögös epigrammák sok más darabjára, de sírfelirat jelleggel bír, és a görögös epigrammák ismertetőjegyeit koncentráltan tartalmazza, így alkalmas arra, hogy Kazinczy ezen vers kapcsán határozza meg id. Wesselényi özvegyének írott levelében,⁴²¹ hogy mit ért görögös epigramma alatt.⁴²² Definíciójában kiemeli a forma egyszerűségét, „minél egyszerűbb (simplex, einfach) az Epigramma 's a' belé nyomott gondolat: annál szebb a' mív” és a versekben szublimálható fájdalmat („a' fájdalom' szenvedését a' nagyság érzése által enyhíti”). Kazinczy az id. Wesselényi özvegyének írott magyarázatban azt is írja, hogy „a' kinek szive van, tudja, hogy ezek⁴²³ mellett mit ér a' fájdalom' csendes sóhajtása; mit ér az a' poétai mív, a' melly a' fájdalom' szenvedését a' nagyság' érzése által enyhíti”, mely megjegyzésben Bódi Katalin rámutat a winckelmanni „nemes egyszerűség és csendes nagyság” parafrázisára.⁴²⁴ Kazinczy azzal, hogy az elvet a befogadói oldal szempontjából hozza játékba, elbizonytalanít azzal kapcsolatban, hogy a műalkotás befogadásának folyamatában lehetséges-e a megnyugvás,⁴²⁵ hiszen a túlsorduló érzelmek nem könnyen szelídnének nyugalommá. Bódi meghatározása alapján a görög epigrammákra jellemző „az érzelmi-érzéki recepció felfokozottsága és a poétikai formában történő megfékezése, az ekphraszisz játékba hozása és a platóni lélekeszmény”,⁴²⁶ ezek közül a jellemzők közül pedig az ekphrasziszon kívül mindegyik áll Kazinczy epigrammájára is.

Az id. Wesselényi özvegyének írt levélben Kazinczy az epigramma közlése és magyarázata mellett a gyászról is ír, és a tipikusnak mondható, megnyugvásra hívó részvét kifejezése helyett Kazinczy inkább a halál miatt érzett feldúltságot, elkeseredést legitimizálja: a csodálatra érdemes hajdani id. Wesselényi elvesztése miatt érzett fájdalom „nem lehet semmi enyhületet; és az, a' ki ezt a' fájdalmat enyhíteni akarja, nem enyhít, hanem ingerel.”⁴²⁷

Afelől is biztosítja az özvegyet, hogy id. Wesselényi haláláról magyar és külföldi újságban is híradást intéz. Kazinczy valóban megjelenteti⁴²⁸ id. Wesselényi nekrológját az *Annalen der Oesterreichischen Literatur und Kunst*ban.⁴²⁹ Rummy a német nyelvű nekrológnak

⁴²¹ KAZLEV VII., 1652., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnének, Széphalom, 1810. január 22., 235–236.

⁴²² BÓDI 2021, 105.

⁴²³ „Ezek” alatt Kazinczy a „visító hangú ódát” és a „jajgató elégiákat” érti, l. KAZLEV VII. 1652.

⁴²⁴ BÓDI 2021, 107.

⁴²⁵ *Uo.*

⁴²⁶ *Uo.*, 108.

⁴²⁷ KAZLEV VII., 1652., 234.

⁴²⁸ Egyértelműen nem dönthető el, hogy az epigramma közlése Rummy szerkesztői döntése vagy Kazinczy akarata, erről l. KAZINCZY 2025, 448–449. Az özvegynek tett ígéret mindenesetre mutat Kazinczy részéről szándékot a Wesselényi-nekrológ közlésére külföldi lapban. Teljes egészében Kazinczytól származó nekrológ elkészültéről nem tudunk, l. KAZINCZY 2018 II., 399.

⁴²⁹ ANNALEN, 1810. Juny, 517–518.

csak bevezető sorait közli, és megjegyzi, hogy ezután Kazinczy epigrammája majd annak német fordítása következik prózai formában. A nekrológ eleje, azaz a verset bevezető halálhír Rumytól, a vers és magyarázata Kazinczytól származik.⁴³⁰ A *Hazai és Külföldi Tudósításokban*⁴³¹ is megjelenik Kazinczy epigrammája, így mind a külföldi, mind a magyar emlékezéshez Kazinczy verse kapcsolódik hozzá, id. Wesselényi alakjának értelmezése Kazinczy Wesselényi-képén keresztül valósul meg. Ez különösen fontos lehetett Kazinczynak, hiszen tudatában volt annak, milyen másképpen látják sokan Wesselényit. Ahhoz, hogy a róla fennmaradó képet tartósan a saját értelmezéséhez, megéléséhez, tapasztalatához illőre formálja, fel kellett mutatnia egy alternatívát az id. Wesselényiről keringő „históriákkal” szemben. Erre utal Cserey Farkasnak írott levelében is: „Ötet sok, a’ ki nem látta, vad embernek nézte, ’s holmi históriák után el nem hihette, hogy tiszteletre méltó ember lehetett volna. Ezen bolond hit megczáfolása miatt írtam utolsó levelemben veled is közlött Epigrammámat.”⁴³² Az id. Wesselényinek történő emlékéllítés azonban nem merül ki az epigramma megírásában, szétküldésében és folyóiratokban megjelentetésében.

3.3.6.2 Felkérés az emlékéllítésra

1810 márciusában az ifjú Wesselényi Miklós keresi fel Kazinczyt levélben az apjának történő emlékéllítés ügyében.⁴³³ Felismeri az apa halálára írt epigrammában az idősebb Wesselényi ellenségeinek, haragosainak álláspontjával szemben megfogalmazott ellenemlékezetet, és a megírásért háláját fejezi ki. Levelének folytatásában az emlékéllítés kiterjesztésében kér segítséget Kazinczytól. Az epigrammából kiviláglik, hogy Kazinczy ismeri id. Wesselényi „való érdemeit”,⁴³⁴ így ő a legalkalmasabb az emlékezés ügyének továbbvitelére.

Az ifjú Wesselényi megírja, hogy feléjük szokás a temetésen elhangzott beszéd és prédikáció kinyomtattatása, ám ezek a szövegek apja esetében nem olyan irányba tolják az emlékezést, ami a család és id. Wesselényi tisztelői számára ideális volna:

„[az oráció] nem követte tántorodás nélkül azon szűk ösvényét a’ halotti orációknak, mely a’ hízelkedés és motskolódás közt vezet; az elsőt kerülve, a’ másodikban esett, a’ hol gyógyítani kellett volna, újjabb újjabb sebeket ejtett; mert az Atyám felett, azon színlés nélkül való, tántoríthatatlan hazafi, azon erköltsiség’ valóságos fel szentelt papja felett, nem kapván matériát az orátiora, hibáit (mellyeket, ha szándékunk, akár kiben is kapni könnyen lehet),

⁴³⁰ KAZINCZY 2025, 628.

⁴³¹ HAZTUD 1810., I., 13. sz., 102.

⁴³² KAZLEV VII., 1656., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1810. január 28., 252.

⁴³³ KAZLEV VII., 1685., Ifj. B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Zsibó, 1810. március 21., 316–317.

⁴³⁴ *Uo.*, 316.

kezte keresgélni 's azokat tranchirozta: nem felelvén meg tehát ezen munkák a' tzélnak, hogy a' meg holtak tiszteletére, 's a' gyászolóknak vigasztalásokra legyenek [...]."⁴³⁵

Az id. Wesselényi hibáit túlságosan kiemelő prédikáció kinyomtatása elkerülhetetlen, ha nem akarják megsérteni az orátort és prédikátort, de az általuk sugallt kép nem tetsző. Az ifjú Wesselényi anyja kérését közvetíti, aki szeretné, ha a temetésen elhangzottak úgy kerülnének kinyomtatásra, hogy melléjük az elhunyt arcképe és néhány vers is kerül, amelyek által „a' két munka hibái, a' mennyiben lehet, takartassanak el.”⁴³⁶

Id. Wesselényi özvegye tehát, ismerve a férjét „jól értő” Kazinczy epigrammáját, rá bízna az abban már felvillantott ellenemlékezet továbbvitelét, az általa is igaznak tartott képet olyan módon árnyalva, ami őket is jobb színben tünteti fel. Minden bizonnyal sejtette, hogy a temetési beszédek közre nem adása még nagyobb ellenszenvet kelthetne hosszú távon az id. Wesselényit nem kedvelőkben, az oráció és prédikáció mellé elhelyezett szövegekkel azonban, különösképpen, ha azok szerzője, szerzői olyanok, akik megbecsültséget élveznek, gyengíthető a temetési beszédek által sugallt, hibákra és gyengeségekre koncentráló Wesselényi-kép. Az emlékező kiadvány mellett az ifjú Wesselényi tolmácsolja anyja kérését az emlékállítás további feladataival kapcsolatban is. Az özvegy szeretne egy „hat oszlopokon álló Tempel közepében egy emlékeztetőt” állíttatni, és mind az emlékmű kinézetével, mind a rá kerülő feliratokkal kapcsolatban Kazinczy segítségét kéri. Kazinczyt ebben az ügyben tehát nem egyszerűen emlékállításra, hanem komplex ellenemlékállításra kérik fel.

3.3.6.3 Terv – és megvalósítás?

A felkérést tartalmazó levél Kazinczyt betegen éri,⁴³⁷ de a megtisztelő feladattól erőre kapni látszik: a március 21-én elküldött és Kazinczy szavai alapján 24-én kézhez kapott felkérésre már 25-én terjedelmesen, pontokba szedett, kifejtett tervekkel válaszol. A tervek előtt mind az id. Wesselényiről a kelleténél sötétebb képet festő papok, mind Laskai ispán ellen felszólal. Utóbbit mind az özvegy, mind fia említi korábban, mert Kazinczy tőle tudakozódott id. Wesselényi halálával kapcsolatban, de választ nem kapott. Wesselényiék közlik Kazinczyval, hogy Laskai nem hiteles forrás az elhunyttal kapcsolatban, viszonyuk megromlott. Kazinczy őt és a két temetési szöveg szerzőjét, előadóját mint id. Wesselényi megbízhatatlan értelmezőit tárgyalja. Szerinte mindannyian azért akartak megdicsőülni, hogy kicsinyként egy nagy

⁴³⁵ *Uo.*

⁴³⁶ *Uo.*, 317.

⁴³⁷ KAZLEV VII., 1691., Kazinczy – Ifj. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1810. március 25., 329–335.

ember karakterét próbálták kevésbé dicsőként bemutatni, mint amilyen. Kazinczy szerint miattuk az emlékállítás egyenesen kötelezettség, mellyel az özvegy és fia mind maguk, mind halottjuk irányába tartoznak.⁴³⁸

Kazinczy a versek kinyomtatását tartósabbnak, míg az emlékmű felállítását „hatalmasabban hatónak” tartja – míg egy emlékmű leomolhat, porrá lehet úgy, hogy még a helye sem marad fenn, addig „a’ nyomtatott munkák [...] soha el nem vesznek, ’s addig maradnak-fel, míg a’ Nemzet fenn marad.”⁴³⁹ Kazinczy mindkét emlékállítási formát fontosnak és megvalósítandónak tartja. A versek szerzőiként Virág Benedeket, Kis Jánost, Berzsenyi Dánielt, Horvát Istvánt, Vitkovics Mihályt, Szemere Pált, Kölcsey Ferencet és Döbrentei Gábort ajánlja,⁴⁴⁰ akikkel mind intenzív levelezésben van. A nyomtatvány legalább egy ujjnyi vastagságú kell legyen, megjelenése pedig a nagy gonddal készített tartalomhoz illően pompázatos legyen; Kazinczy szerint, ha a beltartalom és a külcsín egyaránt kiemelkedő minőséget képvisel, a munka fennmarad – és általa id. Wesselényi emlékezete is. Az összehatásnak fontos elemét képeznék a képek is – id. Wesselényiről, a család címeréről, a zsigódi kastélyról és a készülő emlékműről is helyezne el képet a kiadványban. A borítóra Kazinczy egy szarkofágot képzel, amelyen az elhunyt id. Wesselényi fátyollal takarva fekszik, fia pedig görögös öltözetben, „csendes bánatban állana mellette.”⁴⁴¹ A címer és a kastély a Wesselényiekre általánosan utal, a kultikus tisztelet körébe az özvegyet és az ifjú Wesselényit is bevonva. Az a döntés, hogy a készülő emlékműről is legyen kép a kiadványban, sajátos helyzetet teremt: a még el sem készült építmény máris az emlékezés fizikai helyszínévént dokumentálódik, már az előtt emlékeztet, hogy létrejönne. A képeken Kazinczy tervei alapján két személy jelenne meg: id. Wesselényi életében, a portrén, és holtában, a szarkofágon, illetve fia az apa halott teste mellett, megtestesítve a gyászt. Különösen izgalmas az apa és fia együtt szerepeltetése a borítón névegyezésük miatt: mintha egymás múltját és jövőjét vinnék színre.

Kazinczy elogiumot, a halottat méltató, magasztaló beszédet is csatolna a költemények mellé, ellensúlyozva a temetési beszédekben elhangzottakat. A beszédek tartalmába az özvegynek és fiának nem lehetett beleszólása, de Kazinczy, ebben is ellentételezve, csak akkor szeretné írását a kiadványhoz csatolni, ha azt mind a Wesselényiek, mind Cserey Farkas méltónak értékeli. Ezzel a gesztussal is, de az emlékállítás egészével újra és újra hangsúlyossá teszi Kazinczy, hogy az emlékezést minden tekintetben aláveti a család elvárásainak és

⁴³⁸ *Uo.*, 330–331.

⁴³⁹ *Uo.*, 331.

⁴⁴⁰ *Uo.*, 332.

⁴⁴¹ *Uo.*

igényeinek: a verseket válogatott szerzőktől akarja bekérni, és még így is megszűrni őket, és még saját méltató szövegének fő céljaként is a család általi legitimációt nevezi meg.

Id. Wesselényi portréja metszőjének kiválasztására is nagy gondot fordítana, ismerteti Wesselényiék lehetőségeit, és azt ajánlja, hogy a báró korábbi, Joseph Wagner által festett képét Joseph Kreutzingerrel festessék újra, majd ebből készítsen John Friedrich metszetet. Ajánlásához Kazinczy egy történetet is hozzáfűz: saját, szintén Kreutzingerrel festetett portréjára egy festő ismerőse azt mondta, hogy „Uram, ha meghal Kreutzinger, egy szóval sem felelek érte, hogy ezt a’ festést a’ Császári Bildergalleriebe nem veszik meg tőled; úgy dolgozott rajta.”⁴⁴² A történet illusztrálja, hogy milyen kiemelkedő festőről van szó, emellett pedig még egy szinten összeköti id. Wesselényit és Kazinczyt – az lehetne id. Wesselényi portéfestője, még ha halálában is, aki Kazinczyé volt.

Az emlékmű stílusát a saját epigrammájában is megjelenített, és az id. Wesselényire köztudottan jellemző szelidség és rettenetesség kettősségére építené Kazinczy. Az emlékművet részletesen kidolgozza. Nyolc dór⁴⁴³ oszlop tartana egy félgömbszerű tetőt, középen egy szelíd leányalak lepelben, bal könyökét egy támaszon tartva fogná id. Wesselényi sárgarézéből öntött profilját. A profilt Kazinczy rómaiásan képzelel el, és a legaprólékosabb részletekig kidolgozza. Mivel Wesselényi bajusz viselt, az nem elhagyható, de a szakál nélküli bajszos ábrázolás „sklávot”, azaz rabszolgát jelent,⁴⁴⁴ így valamennyi szőrzetet még el kell helyezni az arcon, az arc mögött pedig egy ágra írva szerepelne Wesselényi neve. A leányalak másik kezében koszorút tartana, amelyet mintha Wesselényi képére akarna tenni. Az oszlopok közül azok fölé, amelyek között fel lehet lépni a nőalakhoz, a *virtuti – vindici* szavak állnának. Előbbi az erény, utóbbi védelmezés és megtorlás jelentését hordozza, így a felirat felmutatná id. Wesselényi karakterének kettősségét: egyszerre volt a *virtus* és a *vindex*, az igazságos harag embere. A felirat egyszerre állít emléket a hősi erénynek és annak a keménykezűségnek, amellyel ezt védte vagy épp visszakövetelte Wesselényi. Jellemének rettenetes oldalát Kazinczy úgy akarta ábrázolni, hogy a nőalakra sisakot és páncélt tesz, lábánál pedig kígyókat helyez el, akiket tapos. A piedesztálra tervezett felirat így szól: NÉKED / SZELID ÉS RETTENETES ISTENNÉ / KI A’ JÓKNAK SÉRELMEIKET HATALOMMAL BOSSZÚLOD / A’ / KORA FELETT NAGY FÉRJFIÚ BÚS ÖZVEGYE ’S FIA / MDCCCX.

⁴⁴² *Uo.*, 333.

⁴⁴³ Kazinczy levele végén megmagyarázza, hogy a dór oszlopok a „komoly tárgyú” emlékhelyekre való, ahol „erő forog szóban”. l. *Uo.*, 335.

⁴⁴⁴ *Uo.*, 334.

Kazinczy emlékműterve meglehetősen nagyszabású és igen zsúfolt: az emlékmű minden centimétere azt a célt szolgálja, hogy Wesselényi nagyságát, tiszteletre méltó erényességét és egyben vadságát érzékletessé tegye. Az emlékmű nőalakja páncélt és sisakot visel, de fegyver nincs nála, és a kígyókkal küzd: véd és védekezik tehát. Id. Wesselényi a nyomtatványtervhez hasonlóan megkettőződik: megjelenik a nőalak által tartott képben, de magában a nőalakban is: Kazinczy tervezett kompozíciója azt sugallja, hogy ami id. Wesselényiben vadságnak látszik, az mind célzatos erődemonstráció és inkább védekezés mint támadás. A nőalak által taposott kígyókban id. Wesselényi rosszakaróit, haragosait is láthatjuk. Kazinczy megjegyzése szerint a kígyók közül már csak egy lenne életben,⁴⁴⁵ ez illusztrálhatja a virtus győzelmét a rossz szándékú támadásokkal szemben.

Az emlékmű részletes tervét Rumynak⁴⁴⁶ és Kis Jánosnak⁴⁴⁷ is elküldi, utóbbit egyúttal meg is kéri, hogy írjon verset a gyűjteményes kötetbe, később Berzsenyit is felkéri erre a feladatra.⁴⁴⁸ Döbrentei április végén beszámol neki arról, hogy belekezdett az id. Wesselényire írandó ossziáni énekbe.⁴⁴⁹ Latin verseket is kap Sipos Páltól és Kézy Mózesától.⁴⁵⁰ Május elejére csak négy embertől érkezett meg a kért költemény, köztük Nagy Ferencé.⁴⁵¹ Kölcsey beszámol a munka elkezdéséről,⁴⁵² Szemere Pál pedig nem is ígéri, hogy elkészül vele.⁴⁵³ Emlékkő csak olyan kontextusban kerül szóba, hogy Cserey megírja Kazinczynak: saját kertjébe faragtat egy követ Kazinczy epigrammájával id. Wesselényi emlékére.⁴⁵⁴

Id. Wesselényi halálának évfordulója környékén sincs nagyobb előrelépés az emlékállítás megvalósításában: az ifjú Wesselényi beszámol róla Kazinczynak, hogy még ő is vár Erdélyből költeményeket a kiadványba, és Pataki dolgozik id. Wesselényi élete eseményeinek számbavételén.⁴⁵⁵ Nála vannak a temetésen elhangzott beszédek írott változatai is, amelyeken készítőik változtattak az elhangzott beszédekhez képest, élük tompult. Az emlékhellyel kapcsolatban az ifjú Wesselényi arról kérdezi Kazinczyt, hogyan érdemes a sokféle szobrot, részletet elkészíttetni majd elszállítani, az emlék felállítását pedig a jövő évre tervezi.⁴⁵⁶

⁴⁴⁵ *Uo.*, 334.

⁴⁴⁶ KAZLEV VII., 1694., Kazinczy – Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1810. március 28., 339–340.

⁴⁴⁷ KAZLEV VII., 1695., Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. március 28., 340–341.

⁴⁴⁸ *Wesselényi hamvaihoz* címmel ír ódát a felkérésre, l. BDLEV, 124.

⁴⁴⁹ KAZLEV VII., 1722., Döbrentei Gábor – Kazinczynak, Fejéregyháza, 1810. április 24., 387.

⁴⁵⁰ KAZLEV VII., 1724., Kazinczy – Ifj. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1810. április 26., 397.

⁴⁵¹ Erről Berzsenyinek számol be, KAZLEV VII., 1738., Kazinczy – Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1810. május 6., 432–433.

⁴⁵² KAZLEV VII., 1739., Kölcsey Ferenc – Kazinczynak, Pest, 1810. május 6., 435.

⁴⁵³ KAZLEV VII., 1740., Szemere Pál – Kazinczynak, Pest, 1810. május 6., 436.

⁴⁵⁴ KAZLEV VII., 1753. Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1810. május 19., 464–465.

⁴⁵⁵ KAZLEV VIII., 1872., B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Zsibó, 1810. november 22., 167–168.

⁴⁵⁶ *Uo.*, 168.

Kazinczy válaszából⁴⁵⁷ látható, hogy grandiózus terveiből lejjebb adott: ajánlja, hogy a nyomtatás és a rézmetszés megrágulása miatt már meglévő rézmetszetből nyomtassák id. Wesselényi képét. A nyomtatvány egyéb képi elemeit nem is említi, drágaságuk miatt valószínűleg lemondott róluk. Az emlékhely tárgyában is a gazdaságos megoldások felé tolódik el a látványos és részletgazdag tervvel szemben: nőalak szobrát Bécsből ládában hozassák, az oszlopokat Zsibón készíttessék, de bécsi mesterrel. Március végén írt újabb levelében ajánl ugyan szobrászt, akit dicsérnek, de árait nagyon magasnak tartja. Visszavető tényező az 1811-ben történt osztrák pénzleértékelés, valutareform is, amely következtében minden az ötszörösére drágult.⁴⁵⁸ Kazinczy azt ajánlja az ifjú Wesselényinek, hogy az emlék felállítására a jövő évben térjenek vissza.⁴⁵⁹ Néhány hónappal később Cserey írja⁴⁶⁰ Kazinczynak, hogy pünkösdkor nála járt id. Wesselényi özvegye és fia. Ekkor Csereynél már áll a kő, amelyet terveztetett, és ötletet ad az özvegynek ahhoz is, hogyan alakítsa ki az emlékhelyet maguknál. Cserey tágas kápolnát javasol, közepén zsibói márványból készült koporsóval, egy sarokfülkébe tett fekete márványoszlopra kerüljenek a feliratok és id. Wesselényi bronz mellképe. Kazinczy válaszát nem ismerjük erre a levélre, de Cserey következő levelét igen, amelyben mentegeti és id. Wesselényihez jól illőnek nevezi saját emlékműtervét.⁴⁶¹ Kazinczynak minden bizonnyal nem tetszett Cserey terve – sem a konkrét tervezet, de talán még kevésbé az, hogy megfogalmazott egy alternatívát az ő emlékhely-elképzelése mellett. Októberből ismeretes Cserey levele,⁴⁶² aki Kazinczyt hosszú hallgatásáról kérdezi, ennek a hallgatásnak is lehet oka az emlékmű ügye – bár később a levelek hiányát betegségével magyarázza Kazinczy.⁴⁶³ 1812 márciusában Döbrentei rákérdez: „A Wesselényi halálára írt darabok tehát megszűnnek?”⁴⁶⁴ Az ügy valóban áll, Kazinczy ír az ifjú Wesselényinek⁴⁶⁵ arról, hogy Bécsbe küldette Wesselényi képét, hogy a metsző méretre igazítsa, és ígéri, hogy hozzáfog a halotti beszédek és a versek nyomtatásához is, ha megírják neki, hány példányban tegye. A kiadvány végül sosem készül el, és az emlékmű megépüléséről sem található adat.⁴⁶⁶

⁴⁵⁷ KAZLEV VIII., 1931., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1811. február 11.

⁴⁵⁸ A napóleoni háborúk alatt felhalmozott adósságot próbálta csökkenteni az osztrák állam azzal az intézkedéssel, hogy új pénzt vezettek be, és a korábban forgalomban lévő bankjegyek értékét leértékelték az ötödükre.

⁴⁵⁹ KAZLEV VIII., 1972., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1811. március 31.

⁴⁶⁰ KAZLEV VIII., 2027., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kolozsvár, 1811. június 25., 602.

⁴⁶¹ KAZLEV IX., 2061., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kolozsvár, 1811. augusztus 27., 69.

⁴⁶² KAZLEV IX., 2076., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1811. október 5., 102.

⁴⁶³ Ez a levél nincs meg, de Cserey válasza igen. KAZLEV IX., 2094., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1811. november 10., 144.

⁴⁶⁴ KAZLEV IX., 2173., Döbrentei Gábor – Kazinczynak, Ó-Andrásfalva, 1812. március 12., 333–334.

⁴⁶⁵ KAZLEV IX., 2219., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1812. április 29., 428–429.

⁴⁶⁶ KAZINCZY 2018 II., 399.

3.3.6.4 Panteonizáció mint létmód

Kazinczy és idősebb Wesselényi Miklós kapcsolatát átszövik az emlékezés különféle módozatai, lehetőségei. Kapcsolódásuk a kezdetektől fogva erősen emlékezet-orientált: kufsteini fogságuk emlékei mindkettejükben mély nyomot hagytak, viszonyuk szempontjából pedig alapot képeztek a kapcsolódásra: az egy helyen, de nem egy időben megélt fogság mint létállapot az azt nem ismerők számára átadhatatlan tapasztalat, az azt megélők számára viszont közösségalkotó erővel bír. Kazinczy fogsága előtti első találkozásuk afelől sem hagyott bennük kétséget, hogy ugyanazon a politikai platformon vannak; kezdetben óvatos, később már egészen direkt utalásaik, beszámolóik a közéleti eseményekről megmutatják, hogy ez egész kapcsolatuk alatt így volt.

Id. Wesselényi és Kazinczy ismeretségének végigkövetése lehetővé teszi azoknak a panteonizáló, eszményítő gesztusoknak a kimutatását, amelyek végig jelen voltak levelezésükben és személyes találkozóikban. Kazinczy ideálképként kezelte id. Wesselényit, és fontos volt számára, hogy minél több szálon kötődjön hozzá. Így került kapcsolatba az ifjú Wesselényivel, így lettek a báró és felesége első gyermekének keresztszülei, ezért fordult id. Wesselényihez mint mecénáshoz, mikor kiadási terveit nem tudta másképpen finanszírozni. Kazinczy id. Wesselényit már életében elhelyezte a Pantheonban, és halála után is kezébe vette a rá való emlékezést.

Bár az epigrammán kívül az emlékállítás egyéb módozatai csupán terv formájában maradtak meg, az vitathatatlan, hogy Kazinczy id. Wesselényi nevét halála után is forgatta a köztudatban neves írók felkérésével az emlékkiadvány összeállításakor, és részletgazdag emlékműtervével elnyerte az özvegy elismerését is.

Kérdés, hogy beszélhetünk-e az emlékmű esetében *tervről* a szónak abban az értelmében, hogy kidolgozott, tudatosan és aprólékosan összeállított anyagról van-e szó. Az emlékmű leírása részletgazdag, és a rá vésendő feliratokat is megalkotja Kazinczy, de tudva, hogy a felkérés megérkezésétől számítva milyen gyorsan készült el vele, és hogy a későbbiekben mennyire megvalósíthatatlannak bizonyult, inkább úgy gondolom, hogy Kazinczy *víziót* és nem tervet fogalmazott meg a Wesselényiek felkérésére írt válaszban. A megtiszteltetéstől fellelkesülve minden kijózanító tényezőt figyelmen kívül hagyva álmódott meg egy olyan emlékművet, amely létrehozásához komoly anyagi és emberi erőforrásokhoz lett volna szükség. A pénzromlással a gazdasági helyzet sem tette lehetővé az emlék kivitelezését akkor, amikor még minden résztvevő aktív és lelkes volt a megvalósítás érdekében.

Az emlékmű és az emlékkiadvány jelentősége végső soron nem fizikai megvalósulásukban van. Sokkal jelentősebb ennél id. Wesselényi tartós tematizálása, a sűrű levelezés által a róla való beszéd uralása, Kazinczy Wesselényi-képének a többi értelmezés fölé helyeződése. Id. Wesselényi sok vitát gerjesztő alakjával különösen alkalmas volt arra, hogy vele kapcsolatban emlékezetek és ellenemlékezetek csatározzanak. Kazinczy barátságuk alatt és id. Wesselényi halála után nemcsak a róla formálódó kép kialakításában vett részt, de előkészítette fia, az ifjabb Wesselényi Miklós panteonizációját, az elsők között, már kisgyermekkorában felmutatva apja örökségének méltó folytatójaként – és természetesen saját barátjaként, hogy az ifjú báró dicsősége rá is vessen némi dicsfényt.

3.4 Viaszlovacska és autográfok a szekrényben – „honi héroszok” panteonizációja Kazinczy korai episztoláiban

3.4.1 Az episztola műfaj alakulástörténete

Az episztola műfaja kevesebb mint fél évszázadig kapott kiemelt szerepet a magyar irodalomban. Ennek az időszaknak a kezdetét az irodalomtörténet-írás az 1770-es évekre teszi, a műfaj leáldozását pedig már az 1820-as évek elejére datálja, utolsó jelentős képviselői közt Berzsenyi Dánielt és Kazinczy Ferencet is említve.⁴⁶⁷

Az episztola alakulástörténete összekapcsolódik a levél korabeli általános elméletével.⁴⁶⁸ A levélírás mint társadalmi rendeltetésű gyakorlat elsajátítása a poétikai osztály tananyagának is részét képezte.⁴⁶⁹ A 18. században használt tankönyvek a levél fontos stílusjegyei közt említik a világosságot, az egyszerűséget, a rövideiséget, a levelet pedig a szóbeli kifejezéshez hasonlóan a megnyilatkozó jellemének megismerésére alkalmas eszközként tartják számon. Emellett az adott célhoz és címzetthez megfelelő levélelemek kiválasztását és elrendezését is megtanulták a diákok.⁴⁷⁰ A 18. század közepén azonban levéltörténeti fordulat megy végbe, amely a tankönyvekben is nyomot hagy. A módosult tanítások szerint a szabályok felett áll az érzelem és a természetesség kívánalma, és azok a megkötések, amelyek a természetesség útját állják, figyelmen kívül hagyandók.⁴⁷¹ A természetesség a levélíró individuumával is összekapcsolódik: Labádi Gergely megfigyelése szerint azok a tankönyvírók, akik a magyar levélírás-elméletben és -gyakorlatban példaként szolgáltak, kiemelik, hogy a levélben tükröződnie kell annak a bizonyos gondolkodás- és kifejezésmódnak, amely az egyén sajátja.⁴⁷² A barátságos magánlevelekben is, sőt, bennük kiemelten érvényesül az érzelmek által vezérelt írás, a „szív vezérelte penna” toposza. A természetesség kívánalmának megjelenése mellett a retorikai hagyományok is megőrződnek a levélírás oktatásában, amit fennmaradt vizsgaanyagok is bizonyítanak.⁴⁷³

⁴⁶⁷ LABÁDI 2008, 11.

⁴⁶⁸ A témával kimerítő alapossggal Labádi Gergely fentebb is idézett kötete foglalkozik, jelen tanulmányban csak egy vázlatos áttekintésre szorítkozom.

⁴⁶⁹ MEZEI 1994, 13.

⁴⁷⁰ LABÁDI 2008, 20–21.

⁴⁷¹ LABÁDI 2008, 22–24.

⁴⁷² *Uo.*, 25–26.

⁴⁷³ *Uo.*, 32.

A 18. század közepéig uralkodott az a nézet, amely a prózai és a költői levelet nem különítette el, így annak önálló elmélete sem születhetett még ekkor.⁴⁷⁴ Az 1700-as évek utolsó évtizedeiben használt poétika tankönyv, Juventius *Institutionum poeticarum*ja is a levélből vezeti le az episztola műfaj szabályait, ám az eltérésekre is rámutat: az üdvözlő formulák a levéllel szemben itt elhagyhatók, komolyabb filozófiai kérdések is képezhetik az episztola tárgyát, illetve a műfaj elbírja bölcs mondások és tréfás élcélődések betoldását is.⁴⁷⁵ Az újfajta episztola első hazai szerzői ettől az időszaktól kezdve már mind gyakorlati példaadással, mind elméleti számvetéssel lehetővé tették, hogy az episztola megtalálja és betöltse sajátos helyét a műfajok között, még ha a műfaj definiálásában láthatóan sem a korabeli esztétikák, sem maguk az episztolaírók nem voltak konzisztensek.

A változásban lévő műfaj hazai gyakorlatának kezdeteiről írva meg kell említenünk a *Bessenyei György Társasága* címet viselő 1777-ben összeállított gyűjteményt, amely Bessenyei és Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám, illetve Ányos Pál egymással folytatott levelezését tartalmazza.⁴⁷⁶ A Bessenyeinek és körének dokumentatív reprezentációjaként⁴⁷⁷ is olvasható gyűjtemény példaadó funkcióval bírt az episztolaírók számára. A jellegéből adódóan stabil formába nehezen önthető magánlevelezés-csokrot Bessenyei a retrospektív nézőpont alkalmazásával próbálja egyben tartani:⁴⁷⁸ a Társaság kezdeteitől a kiadás jelenének időpontjáig terjedő levelek így válnak valamiképp elbeszélhető történetté. Az episztola magyar történetéhez kapcsolódóan Labádi Gergely megemlíti Batsányi János 1786 decemberében Báróczy Sándornak írott *Barátságos levelét*,⁴⁷⁹ melyben Batsányi a Bessenyei-gyűjteményt a korábbi leveleskönyvek alternatívájaként jelöli ki az egész vállalkozás anyanyelv-gyarápító értékét hangsúlyozva.⁴⁸⁰ Batsányi a levelében rámutat a barátságos prózai levelek és az episztolák funkcióbeli azonosságára is: a magánszférától elkülönülő irodalmi nyilvánosság megteremtésére.⁴⁸¹

Döbrentei Gábor *Példa-szedés...* címet viselő, kiadatlan és töredékes műve⁴⁸² abból a célból született, hogy az oktatási és kritikai-tudományos kánon között elhelyezkedve eszközt

⁴⁷⁴ *Uo.*

⁴⁷⁵ *Uo.*, 50.

⁴⁷⁶ ONDER 2003, 167.

⁴⁷⁷ *Uo.*, 168.

⁴⁷⁸ *Uo.*, 170.

⁴⁷⁹ BATSÁNYI 1789, 1. itt: https://deba.unideb.hu/deba/magyar_museum/index.php?xf=mm_1_2_11_o

⁴⁸⁰ LABÁDI 2008, 33. Emellett Kazinczytól vett idézettel is szemlélteti a változást: „Tézénk egymást, mint a rómaiak, hogy a külvilág nyűgétől megszabadulhassunk. Jobb lélek kezde szárnyallani a *közügy* mezején, s most közelíte igazán a várva várt reggel.” KAZINCZY 1979, 298.

⁴⁸¹ LABÁDI 2008, 34.

⁴⁸² DÖBRENTEI 1822, MTAK Kt. Mlr. RUI 8r. 19. sz. 76r–58v.

adjon a magyar nyelvet tanító professzorok kezébe, amely által minél több iskolából kikerült ifjú valóban *írástudó*vá válhat. Az oktatásban megszerzett tudást a nemzet javára fordítva aktívan a „nyelv és tudomány férjfaivá” kell képződniük, így még ha munkájuk során nem is szorososan a magyar nyelvvel foglalkoznak, annak igényes használói és fejlődésének elősegítői lehetnek.⁴⁸³ Döbrentei tárgyalja az episztola műfaját is, és a hagyományosnak tekinthető elméletektől eltérően az episztolaíró költői egyéniségét helyezi középpontba.⁴⁸⁴ Döbrentei felfogásában az episztola már önálló műfajként tűnik fel, a költői mondanivaló kifejezésének lehetséges formájaként, azonban az episztolaírás sok hagyományozódó elve és szabálya az ő leírásában is tovább öröklődik. A korai episztolákban kritikával illeti azt a gyakorlatot, amellyel a korai episztola-szerzők, így például Barcsay Ábrahám is élt, nevezetesen az episztola baráti regiszterre és magánjellegű tematikára korlátozását, mely gyakorlat által a műfaj pusztán versekben levelezésben merült ki.⁴⁸⁵ Döbrentei nem önmagában a baráti tónust kritizálja, azonban hiányolja ezekből a szövegekből a közösség számára is hasznos tartalmat, hogy a szerző „ollyant írjon, a’ mi másokat is mindenkor interesszálhasson”.⁴⁸⁶ Az episztolák korai nagyjaival Kis Jánost, Vitkovics Mihályt, Kazinczy Ferencet, illetve Szemere Pált állítja szembe, akik már poétai szellemmel bánnak a műfajjal.⁴⁸⁷

Döbrenteihez hasonlóan gondolkodott Toldy Ferenc is, aki az *utile* mellől a *dulcét* hiányolta a korai darabokból, Kazinczyt pedig a műfaj mesterének nevezte.⁴⁸⁸ Kölcsey Ferenc híres Berzsenyi-kritikájában (1817) kirajzolódni látszik az újfajta episztolák rövid aranykorának vége is: a verses levelek műfajához nyúlás az ő értékelésében összefonódik a kiüresedéssel, a költői pálya lezárultával.⁴⁸⁹ A korai és kései episztolaköltészet éles szembeállításának gyakorlata tovább öröklődött az irodalomtörténetben, és Kazinczy fordulatot hozó fellépése is rögzült az episztolákról való gondolkodásban.

Az episztolaköltészetben kijelölt törés természetsszerűleg meghatározza az episztolák értelmezéseinek kereteit is. Míg a baráti levélként írt episztolák esetében adott volt, hogy a költemény szerzőjét azonosítsuk a biográfiai szerző személyével, és az episztolát inkább a nem-fikciós írások körébe vonjuk, addig a művészi igényű és inkább közösségnek mint a konkrét címzettnek szóló alkotások már eltávolodnak a pusztán életrajzi olvasat lehetőségétől.

⁴⁸³ LABÁDI 2008, 50.

⁴⁸⁴ *Uo.*

⁴⁸⁵ Döbrentei Gábor: *Barcsay Ábrahám*, ErdMuz, 1 (1814), 29.

⁴⁸⁶ *Uo.*

⁴⁸⁷ LABÁDI 2008, 12.

⁴⁸⁸ TOLDY 1827–1828 I., LXVI.

⁴⁸⁹ KÖLCSEY 1960, I. 428.

3.4.2 Kazinczy és az episztola

A 18. század utolsó harmadától az episztolával szembeni elvárások, ahogy arra Labádi is rámutat, főként a cicerói levéldefinícióból eredeztethetők, mely szerint a levél – és az episztola – „távollévő barátok beszélgetése”,⁴⁹⁰ így benne a baráti tónus elvárt. Cserey Farkashoz és Wesselényi Miklóshoz címzett első episztoláival Kazinczy, ahogy azt egy Kölcsey Ferencnek írott levélben⁴⁹¹ megfogalmazza, éppen azért nem elégedett, mert „fenn hangúak”. Ezek a „honi héroszok”⁴⁹² megkövetelték az emelkedett hangot, ami viszont már nem illik ezen időszak episztolafelfogásához. Kazinczy korának történetfilozófiai érvelése szerint az episztola a költészet naiv, gyermeki korszakához képest „a reflexív szentimentális férfikor egyik autentikus kifejezési eszköze”.⁴⁹³ Episztolákról vallott nézeteit már az 1810-es évektől Wieland Horatius-kommentárjai befolyásolták,⁴⁹⁴ de nemcsak általa, hanem számos gondolkodó által megfogalmazott közhely volt a példaadó Horatius episztoláinak bölcsességgel vegyített bolondossága, amely tulajdonságokat Kazinczy saját episztoláira is érvényesnek gondolt.⁴⁹⁵

Kazinczy számos episztolát írt, többek között Vida Lászlóhoz,⁴⁹⁶ Buczy Emilhez, Vitkovics Mihályhoz és Gróf Ráday Pálhoz is. Levelezésében jól dokumentált, hogy Kazinczynak konkrét elképzelései voltak verseinek felosztásával kapcsolatban a kötetbe rendezés folyamatában.⁴⁹⁷ Az antikvitásból ismert műfaji hierarchia alapján felálló sorban az ódákat és dalokat az epigrammák, majd szonettek, ritornellek követik, az episztolák pedig a kötet végén kapnak helyet. Toldy posztumusz Kazinczy-kiadása is ezt az elvet követte, bár benne az egyes versek már keletkezési idejük szerint sorakoztak.⁴⁹⁸ Az 1810-es években episztoláinak kiadását maga Kazinczy is tervezte,⁴⁹⁹ és ez a gesztus is rámutat arra, hogy korának episztolaköltészete a verses magánlevelezés gyakorlatától mennyire eltávolodott, hogy a szövegek közönségnek íródtak, és a címzett neve sok esetben felcserélhető, módosítható, ha nem is éppen esetleges. Kazinczy 1809-ben elkezdett egy episztolát Cserey Farkasnak címezve, melyet végül Berzsenyihez intéz. Ezt azzal magyarázza, hogy „es war zu sehr mit Sachen der

⁴⁹⁰ LABÁDI 2008, 88.

⁴⁹¹ KAZLEV IX. 2121.sz., 210. Kazinczy – Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1812 január 5.

⁴⁹² LABÁDI 2008, 89. A „honi héroszok” Labádi találó fordulata.

⁴⁹³ *Uo.*, 86.

⁴⁹⁴ CSETRI 1990, 137–138.

⁴⁹⁵ LABÁDI 2008, 90.

⁴⁹⁶ DEBRECZENI 2015, 25–38.

⁴⁹⁷ Pl. KAZLEV XXI., 5310., Kazinczy – Toldy Ferencnek, Pest, 1831. április 6., 521–522.

⁴⁹⁸ LABÁDI 2008, 222–223.

⁴⁹⁹ KAZLEV XV., 3430., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, 1817. május 10., 188; KAZLEV IX., 2107., Kazinczy Kis Jánoshoz, 1811. december 6., 174.

Kunst voll”, tehát a művészethez kapcsolódó dolgokkal volt tele, és így egy szintén alkotó embernek volt logikus dedikálni.⁵⁰⁰ Ugyanebben az évben az akkor tizenhárom esztendőes ifjabb Wesselényi Miklóshoz is címzett episztolát, 1810-ben pedig elkészült egy ténylegesen Csereyhez intézett költemény is. A két szöveget a keletkezési idejük közelségén kívül a fentebb már említett magasztaló hangvétel is összeköti, alaposabb önálló és komparatív elemzésük pedig izgalmas adalékokkal szolgál Kazinczy panteonizáló emlékezeti tevékenységének megismeréséhez.

3.4.3 A viaszlovacsskától a zsidói ménesig – a Wesselényi-episztoláról

Kazinczy nagyra tartotta idősebb Báró Wesselényi Miklóst, és mind életében, mind halálában tisztelői közé tartozott. A hányattatott sorsú és makacs természetű báró levelezőtársa és egy alkalommal mecénása is volt Kazinczynak, illetve hozzá hasonlóan megjárta a kufsteini várbörtönt. Halála után az őt övező tisztelet fiára szállt, és még nagyobb méreteket öltött nem csak Kazinczy részéről – egész életében rajongással vette körül. Az ifjabb Wesselényi Miklós gyermekkorától levelezőpartnere Kazinczy Ferencnek. Fiatal kora ellenére és minden bizonnyal rangja miatt leveleik hangvétele nem különbözik Kazinczy más, felnőtt korú levelezőtársával váltott üzeneteitől. Ugyanakkor érezhető a kapcsolatuk bensőségesebb karaktere, főként a Wesselényi által írottakból. Az ifjabb Wesselényi jeles alakokhoz hasonlítására már levelezésükben is megfigyelhető: ifj. Wesselényi saját magára Don Carlosként, míg Kazinczyra Posa márkiként utal, megerősítve kettejük baráti viszonyát is. A történetben Don Carlos fiatalos heveségét az elé nemes célokat kitűző, rá hatást gyakorolni képes barát próbálja kordában tartani.⁵⁰¹ Ifj. Wesselényi Kazinczyval osztja meg, hogy neki és édesanyjának milyen elképzelései vannak az elhunyt emlékezetének megőrzéséről, és vele közösen tervezik mind az emlékoszlop, mind az emlék-kiadvány megvalósítását is.⁵⁰²

Ifj. Wesselényi Miklós alakja különösen alkalmas az idealizálásra és a panteonizációra – az, hogy a tizenegy testvér közül mintegy kiválasztottként egyedül ő maradt életben, és mindössze tizenhárom évesen hivatalosan is nagy nevű apja nyomdokaiba kellett lépnie, már elegendő ahhoz, hogy nagy dolgokat várjanak tőle – és élete alakulását, hírnevét, kultuszát

⁵⁰⁰ KAZLEV VII., 1588., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1809. november 13., 75.

⁵⁰¹ PRISZLINGER 2019, 603. Mikor 1814-ben Kazinczyékhoz látogatott ifj. Wesselényi és nevelője, Pataki Mózes, akkor is Don Carlosként hivatkoztak ifj. Wesselényire, Posa szerepét itt azonban Pataki kapta.

⁵⁰² Kazinczy id. Báró Wesselényi Miklóshoz fűződő kapcsolatáról és az emlékéllátásról bővebben l. a 3.3.3 „nem nyughatván addig, míg magamat tisztelt Személyéhez nem kapcsolom” – id. Báró Wesselényi Miklós panteonizálása életében és halálában című alfejezetet.

tekintve elmondható, hogy ennek az elvárásnak eleget is tesz. Névazonosságuk még erősebbé teszi apjával való szimbolikus azonosságát és azt a felé támasztott elvárást, hogy az apai örökségnek folytatója legyen. Priszlinger Zoltán szerint kevés olyan magyar történelmi alak van, akinek testéről olyan sok méltatás született, mint ifj. Wesselényi Miklóséról.⁵⁰³ Apjához hasonló virtusáról már gyermekkori történetei is árulkodnak, amelyeket Kemény Zsigmond és Ujfalvy Sándor Wesselényit tárgyazó írásaiból ismerhetünk, és amelyeket Priszlinger is összegyűjt: „kisgyerekként megzabolázott egy elszabadult lovat, kardot rántott apja védelmében, kilencévesen beszédet mondott egy megyegyűlésen, majd tizenhárom évesen ő vezényelte apja egyik katonai alakulatát.”⁵⁰⁴ Ahhoz, hogy az ifjabb Wesselényi belehelyezkedhessen ebbe a szerepbe és saját magáról mint méltó utódról gondolkodhasson, már az apai nevelés is hozzájárulhatott – egyetlen utódként szintén már életében legendás és környezete rajongását magáénak tudó apjának kiemelt figyelmét élvezhette.⁵⁰⁵ A fantasztikus gyermekkori történetek folyamatos elbeszélése és ifj. Wesselényi állandó megerősítése abban, hogy nagy pályára rendeltetett, megalapozta önbizalmát és kultuszát is.

Kazinczy hozzá címzett episztolája, ha nem is vált olyan populáris és széles körben ismert Wesselényit panteonizáló szöveggé, mint a gyermekkori hősie tetteit és későbbi, politikai és társadalmi jelentőségű munkásságát méltató írások, jelentősége vitathatatlan. 1809 márciusában íródott, így már az apa októberi halála előtt, az elsőik között kezdhette el megteremteti az ifj. Wesselényi alakját övező misztériumot, és egyben az idősebb Wesselényinek való emlékállításban is vezető szerepet játszhatott, ami, mint más emlékállítási aktusokból – Csokonai, Dayka Gábor, zempléni vitézek – ismeretes, különösen fontos Kazinczy számára.

Episztolájában Kazinczy úgy méltatja az ifjú Wesselényit és ismeri el máris megnyilvánuló vitézi magatartását⁵⁰⁶ és érettségét, hogy eközben óvatosságra és megfontoltságra inti – apja nevéhez méltó kell, hogy legyen, de dicsőségét úgy viheti tovább, ha mérsékli hevességét. Ne legyen hát túl vakmerő, találjon egyensúlyt gyermekése és „wesselényisége” között. A költemény első, ifj. Wesselényinek elküldött változatában ezt a keletkezésének apropóját is magában foglaló címet kapja: „Mélt. Ifjabb Bárá Wesselényi

⁵⁰³ *Uo.*, 584.

⁵⁰⁴ *Uo.*, 607. A történetek forrásai: KEMÉNY 1851., 115–117.; UJFALVY 1941.

⁵⁰⁵ *Uo.*

⁵⁰⁶ Debreczeni a költeményhez fűzött magyarázataiban fontos kontextusként megemlíti, hogy az episztola formálódásának egyik jelentős szakasza időben egybeesik a Napóleon elleni nemesi felkeléssel, a benne megjelenített vitézi eszme, amelynek az ifjú Wesselényi a megtestesítője, ebből a szempontból is értelmezendő. KAZINCZY 2018 II., 331.

Miklós Úrhoz, ki tizenkét esztendőös korában, mint Kapitány Segéd-Tisztje az Atyjától függő Közép-Szolnok Vármegyei nemes seregnak, Zilajtt, 1809. Febr. 12-dikén I. Ferencz Austr. Császár és Magyar Király' születési-innepén, azon nemes seregnak egyik századát pompásan felvezeté.” Az eseményen Kazinczy személyesen nem volt jelen, arról a szintén távol maradó Cserey Farkason keresztül hallott, végül Tőkés Jánostól, az ifjú Wesselényi nevelőjétől kapott beszámolót, aki részt vett az alkalmon.⁵⁰⁷ Tőkés így ír ifj. Wesselényi feltűnéséről:

„Alig pillanthatá el az Ember magát, hát látja, hogy lobogó Zászlója alatt vezet egy Lovas Századot a' tizenkét esztendőös Wesselényi Miklós, ki magát ideje felett a' bámulásig ki jegyzette, 's ugyan azért mind a' Lovasságnak, mind a' Gyalogságnak Adjutans Kapitánnya, égy Szeg sárga tűzes, Török Paripán, 's Századját (Colon) Oszlopból a' Vár Megye Háza előtt nagy sebességgel Artzba tette.”⁵⁰⁸

Kazinczyt, ahogy azt Cserey Farkasnak is megírja,⁵⁰⁹ a beszámoló úgy fellelkesíti, hogy rövid idő alatt el is készül versével, majd elküldi ifj. Wesselényinek. A vers valódi ihletője tehát Tőkés beszámolója, hiszen személyes élménye a történekről Kazinczynak nem lehetett.⁵¹⁰ Debreczeni Attila azt is megemlíti, hogy ifj. Wesselényi március 23-án vagy 26-án Nagykárolyban is megismételte a lovas felvonulást, és a nyilvánosságra került forrásokban ezt az alkalmat nevezi meg Kazinczy a vers apropójaként, de ennek a változtatásnak nincs magyarázata, és arról sincs adat, hogy mikor történhetett pontosan ez az átírás.⁵¹¹

A szöveg nyolc szövegforrásban és kilenc szövegállapotban maradt fenn, a legjelentősebb eltérés pedig a terjedelmükben van: némelyik csak az utolsó versszakot tartalmazza, némelyik viszont akár 25 sorral rövidebb a teljes versszövegnél. A különböző forrásoknál a vershez kapcsolódó jegyzetek mennyiségében vagy akár meglétében vannak eltérések, és a szövegváltozatokban számos szócsere, szórendi változtatás és egyéb kis módosítás található.⁵¹² A versen láthatóan sokat dolgozik és aprólékos javításokat is tesz Kazinczy, például a versben szereplő zibói lovak nevét illetően az idősebb Wesselényinél és Csereynél is érdeklődik,⁵¹³ de jelentésszerű, értelemmódosító változtatások (személyek kicserélése, történetek átalakítása, egyes sorok jelentésmódosító átírása vagy kihagyása) azonban nem figyelhetők meg.

Adatolható, hogy a címzetten kívül Kazinczy Dessewffy Józsefnek, Döbrentei Gábornak, Virág Benedeknek, Kölcsey Ferencnek, és Kis Jánosnak (aki továbbította Berzsenyinek) is

⁵⁰⁷ KAZINCZY 2018 II., 323.

⁵⁰⁸ KAZLEV VI., 1422., Tőkés János – Kazinczynak, Zilah, 1809. február 17., 233–234.

⁵⁰⁹ KAZLEV VI., 1440., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1809. március 10., 290.

⁵¹⁰ KAZINCZY 2018. II., 322.

⁵¹¹ *Uo.*

⁵¹² *Uo.*, 324–326.

⁵¹³ *Uo.*, 328.

elküldte az episztolát, de az nem tudható minden esetben, hogy a versnek pontosan mely szakaszait kapták kézhez a címzettek.⁵¹⁴ A címzettek visszajelzései pozitívak, a legfontosabb helyről nem érkezik azonban reakció: Wesselényiek egészen augusztusig nem reagálnak a versre, ekkor az ifjabb Wesselényi megköszöni azt. A hallgatás Kazinczyt elbizonytalanítja, és áprilisban puhatolódzó levelet is ír az idősebb Wesselényihez,⁵¹⁵ talán attól tartva, hogy az episztola nem nyerte el tetszésüket, és így a kiadás ötlete sem szerencsés, azonban erre vagy nem érkezett, vagy nem maradt fenn válasz.⁵¹⁶ 1809 júliusában Kazinczy Döbrentei leveléből értesül róla, hogy id. Wesselényi megparancsolta a vers kiadását, és jegyzeteket is akar hozzá, augusztusban pedig Pesten már nyomtatják a költeményt, de az ezzel kapcsolatos fennmaradt levelezés Kazinczy és Wesselényiek között töredékes.⁵¹⁷ A költeményt végül Kazinczy pesti barátai saját költségükön nyomtatják ki abból az alkalomból, hogy 15 év után újra önálló nyomtatvány jelenik meg tőle.⁵¹⁸ Az episztola utolsó ismert változata 1825-ben jelent meg a *Felső Magyar Országi Minervában*⁵¹⁹, a következőkben ezt a szövegváltozatot vesszük alapul az elemzéshez és a tartalmi áttekintéshez.⁵²⁰

A költemény négy nagyobb egységre, két hosszabb és két rövidebb versszakra oszlik. Az első szakaszt Kazinczy ifj. Wesselényi gyermeki külső jegyeinek számbavételével nyitja, hogy aztán az ártatlanság képeit a harcmező vérességével ellentételezze:

„Még a' praetexta lebdes válladon,
Ambróziát önt fürtös üstöked,
'S gyöngéd orczádon 's e' kis száj körül
Rózsák virítnak, mint az Amoréin,
Legszebb, legbájosbb Amor önmagad.
'S íme a' gynaeceum' csöndes rejtekéből
Kiszökve, már a' vérmezőre futsz,
Hogy ott azok közt léphess-fel, kik az
Ádáz halálnak mennek ellenébe.”

A szakasz Kazinczy atyáskodóan számonkérő „Gyermekek, mi ez?” kérdésével folytatódik: Wesselényit arra inti, hogy vegye komolyan a felnőtt világ veszélyeit. Az ünnepélyes katonai felvonulást, bármilyen látványosra is sikerül, a gyerekek katonásdi-játékához hasonlítja, a

⁵¹⁴ *Uo.*, 327–328.

⁵¹⁵ KAZLEV XXIV., 5997., Kazinczy – id. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1809. április 13., 86–87.

⁵¹⁶ KAZINCZY 2018. II., 328.

⁵¹⁷ *Uo.*, 329.

⁵¹⁸ *Uo.*

⁵¹⁹ FMOM 1825, 29–32.

⁵²⁰ KAZINCZY 2018. I., 798–801.

háborúk vérmezejével „a’ tavasz virággal elborított hantjait” állítva szembe.

„Gyermek, mi ez? ’S te azt hiszed talán,
Hogy itt az a’ harcz vérszi kezdetét,
A’ mellyet egykorúid, a’ tavasz’
Virággal elborított hantjain,
Öröme gyúladozva indítanak?”

Az első versszak további soraiban folytatódik a komolytalan, gyermeki világ és a vére menő, férfiaknak való harc ellentételezése. Kazinczy egyfajta seregszemleként név szerint említi a zsidói ménes néhány lovát jellemző külső jegyeikkel vagy személyiségükre utaló megjegyzésekkel („büszke Júpitert”, „nagyserényű vén Bucéphaluszt”) és bár méltatja szépségüket és erejüket, eloszlatja a tévképzetet, amely talán ifj. Wesselényi gyermeki fejében is megjelent: a parádés erődemonstráció nem vethető össze a tétlen bírósági harctéri eseményekkel. Ifj. Wesselényit arra inti, hogy korához illő módon foglalja el magát.

A második versszakban Kazinczy levezeti, hogy mi tette ifj. Wesselényit egyrésről koraéretté, másrésről pedig mi hitethette el vele, hogy neki már helye lehet a felnőttek körében is. Miklós másban leli örömét, mint kortársai: nem tanították kártyázni, és a rangjához illő öltözködés szabályai sem érdeklik. Helyette apja társaságában,⁵²¹ a felnőttek beszélgetéséből tanulta a világot:

„Ezek helyett én tégedet Zsidónak
Larariumában, tűzpadod körül,
Atyád’ beszédét, ’s a’ kedvelt Vendégét,
Már messze túl az éjféli’ nyugalomra-
Szóllító órájain, el nem telhető
Gyönyörködéssel láttalak, fülelni.
Hijába hinté Morpheusz altató
Májkját szemedre; meg nem zsibbadott az.
’S mint hültem-el, midőn a’ kis fiu,
Ki atyja’ térdein nyájasan fetrengve,
Egyedül lovában látszott élni, mellyet
Tanult kezekkel a’ gyertyák’ viasz-
Csordúlataiból képeze, lángba költ
A’ Consul ellen, a’ ki megfeledvén
Hogy ő elébb volt atyja gyermekeinek
Mint Consul, őket bárd alá vetette,
’S társára nem tolt a’ Bírói tisztet.”⁵²²

⁵²¹ Ezen a téren Kazinczy nevelési elvei is Wesselényiéből fakadnak, így ír első gyermekének nevelési tervéről Cserey Farkasnak: „azt követem vele a’ mit a’ Nagy Wesselényi követ a’ fíjával: megkedveltetem vele a’ körültem való forgást, ’s az én példám ’s az Anyja példája és mind azoké, a’ kiknek társaságából a’ gyermeket ki nem zárom, neki mind lelkét, mind szívét formálni fogják.” KAZLEV IV, 913., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Kázmér, 1806. április 29., 134.

⁵²² Az 1825-ös szövegváltozatból kimarad egy 25 soros szakasz az idézett szakasz vége és a harmadik versszak között, amelyet röviden megemlítünk, mert benne több Wesselényihez fűződő történetet is megemlít Kazinczy. Megemlékezik arról, mikor kilencévesen Attila szerepét játszotta el előtte is az apja által írt színdarabból, és arról

Ez a szakasz több szempontból is fontos. A bájos jelenet megosztásával Kazinczy saját helyét is kijelöli: van olyan bensőséges kapcsolata Wesselényiékkel, hogy egy ilyen családi pillanatnak szemtanúja lehet, a gyermek Wesselényi ráadásul nem is akármivel szórakoztatja magát: lovat gyúr a gyertya viaszából. A viaszlovacska egyrészt apja lovak iránti rajongásának továbböröklődését ígéri, másrészt kettős előkép: a vers elején is festett, lovon bevonuló ifjú Wesselényit idézi elénk, amely kép pedig utal az elképzelt, felnőtt Wesselényire. A viaszló ráadásként Kazinczy egy feljegyzésének tanúsága szerint a birtokába került: „A’ gyermek szüntelen körülöttünk volt, ’s a’ gyertya’ lecsepegő viaszából paripákat bosszírozott. – A’ mint egy nap kész volt munkája, elkértem tőle azt. Elhoztam, ’s megtartom, hogy valaha neki vissza adhassam.”⁵²³ A történetekről tehát tárgyi emlékekkel is rendelkezik Kazinczy, aki a jeles alakok leveleinek, arcképeinek lelkes gyűjtőjeként kollekcióját egy különleges elemmel bővíthette.

Az idézett szakasz végén olvasható történethez fűzött gyermeki kommentárt Kazinczy zsbói látogatása után felidézi az apának is azzal, hogy beszámol róla, ahogyan másoknak meséli.⁵²⁴ Az emlegetett konzul története Lucius Julius Brutusé, aki két fiát végeztette ki egy királpárti összeesküvésben való részvételük miatt.⁵²⁵ A kis Wesselényi nem érti, hogy a konzul apai mivolta miért nem volt előbbrevaló konzulságánál legalább annyira, hogy a végső döntés meghozatalát megvonja magától. A reakció Miklós gyermeki ártatlanságát és naivitását is mutatja, de a példaadó nevelés során elsajátított erkölcsi érzékről is tanúbizonyságot ad.

A második versszak lezárása visszautal a verskezdetre: a lovon bevonuló ifjabb Wesselényi annak az elvárásnak a beteljesítője, amelyet már kisebb korában előre jelzett sajátos nevelődése és tehetsége:

„Ím teljesedni látom a’ mit akkor,
A’ gyermekférjfitől örvendő vártam:
Te, még öt év után legény, atyád’

is, amikor a megyegyűlésen rövid hazafias beszédet mond. Utóbbi történethez Papius antik példáját kapcsolja, akit apja elvitt a szenátusba, titoktartásáról meggyőződve pedig engedélyt kapott, hogy rendszeresen részt vegyen a közgyűléseken. A történetekkel és a levelezésben megörökített változatokkal kapcsolatban l. KAZINCZY 2018 II., 333.; a költemény ezen részeket is tartalmazó szakaszáért l. KAZINCZY 2018. I. 624.

⁵²³ A feljegyzés: MTAK K 641., 55b., említi KAZINCZY 2018. II., 333.

⁵²⁴ „Cons. Szegedi és Benyovszki Urakkal a’ Fő Ispánnál 25-a ebédeltem, és Mélt. Cons. Szegedi Urat nagyon megszerettem. Elbeszéltem neki a’ Mélt. Úrfi reflexióját, hogy Lucius Június Brutus rosszul bánt, hogy megölette a’ fiaiit ’s hogy azt más Consulra kellett volna bíznia, ’s Cons. Szegedi Ur osztán estve Hodosyné asszonynál beszéltette-el velem a’ Fő Ispán Excellnak ugyan ezt és Zsibón töltött örömeimet. Nagy részvétellel hallgatta a’ Fő Ispán, örült a’ Mélt. Urfia, ’s ő Nagyságának a’ M. Báronénak érdemlett magasztalásokat adott. — Beszéltem a’ M. Úrfinak plasztikai Mesterségét is, hogy egy szép paripát gyúrt szemem láttára, és hogy azt Sophienak elkértem.” KAZLEV III., 837., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1805. november 28., 473.

⁵²⁵ KAZINCZY 2018. II., 333.

Megyéje' harczolójit már vezérled,
'S tanítod, mint kell veszni szép halállal."

A harmadik, rövidebb szakaszban Kazinczy ifj. Wesselényi előtt a dicsőség két, egyformán legitim útját vázolja fel. Az első hatsoros szakaszban ifj. Wesselényi őseinek példáját hozza, akik készek voltak meghalni a hazáért, és akiknek mintája az ifjú Wesselényit is útjuk követésére biztathatja. A második szakaszban azonban a hazáért meghalás alternatívájaként a hazáért élés lehetősége jelenik meg, és a bölcsesség felé fordulás ugyanolyan lelkesítő lehet, mint a harcos hazafiság. Az ebben a részben említett „atyád' nagylelkű anyja” Vargyasi Bárány Dániel Polyxénára utal, aki Wesselényi nagyanyja, és nagyon művelt asszony:⁵²⁶

„Elhunyt őseidnek szent árnyékaik,
Kiket hazánk Védistségei közzé
Tisztelve vitt, mert készek voltak érte
Letenni lelkeiket, gerjeszthetik
Keblednek szép tüzét, hogy a' Dicsőség'
Sziklás ösvényén nyomdokaikba hágj.
De a' hazáért nem csak veszni szép:
Szép élni is öértte; 's a' melly ágat
Minerva tört a' néki-szentelt fáról
Atyád' nagylelkű anyja' homlokára,
Az nem kevésbbé méltó leghevesbb
Esdekletidre, mint a' melly Ferencznek
Készült zászlójit ékesíteni."

A vers utolsó versszakában Kazinczy mintha meg is tenné a fentebb vázolt választást ifj. Wesselényi helyett: apja oldalán küldi harcba „a' Dicsőség fényes nimbuszáért”, sejtetve, hogy Wesselényi útja nem a csendes bölcselkedés lesz – de Mária világával szemben menedékeként Aphroditét jelöli meg:

A' koczka meg van vetve. Menj tehát,
'S Vezér atyádnak bajnokjobbja mellett
Küszdj a' Dicsőség' fényes nimbuszáért.
'S ha Mársz haragra gyúlad ellened,
Hogy véle szembe kelni bátorodtál,
'S fejedre rántja villámpallosát:
Oh, fogjon Aphrodite védködébe!
'S ő, a' ki Páriszt a' harcz' vésze közzül
Elkapta, kapjon-el most téged is!

A Párisz-történet a vers 1825-ös változatában nem kap jegyzetet, az 1809-ben nyomtatásra kerülő szövegváltozatot azonban jegyzeteli Kazinczy egy kellemetlen félreértést

⁵²⁶ *Uo.*, 334.

elkerülendő: a Napóleon elleni felkelés is ekkor zajlott, Páriszt pedig Párizs városára is érthetnék az olvasók.⁵²⁷

Az ifjabb Wesselényihez címzett episztola egyszerre mutatja fel Kazinczy idősebb Wesselényivel és a gyermekkel való kapcsolatát, illetve a gyermeket mint eszményítésre és panteonizációra sajátos helyzete („egykeség”, felmenők, tehetség) miatt kiválóan alkalmas alanyt. Költeményével Kazinczy a Wesselényi-kultusz korai művelője, de verse nem csak a tehetséges gyermek előtt várhatóan álló hősies jövőről és a már jelenben is kiemelkedő képességeiről szól. Több szakaszában is megjelenik az atyai aggodalom hangja: ifj. Wesselényi talán túl korán cserélte le a viaszlovacska-készítést a hús-vér lovakon vonulásra.

3.4.4 Dioráma honi héroszokkal – a Csereyhez írt episztoláról

A Csereyhez címzett 1810-es költői levél születésének apropója az, hogy Cserey Kazinczy autográf gyűjteményéhez Mária Terézia, Bajtay Antal, Major Gergely és Barcsay Ábrahám kézírataival járult hozzá.⁵²⁸ A költeményt – különböző készültségi állapotaiban – Cserey Farkasnak, Kis Jánosnak, Berzsényi Dánielnek, Dessewffy Józsefnek, Horvát Istvánnak és Sárközy Istvánnak is elküldte Kazinczy.⁵²⁹ Bár az episztola címzettjének valóban elsőként (pontosabban Kis Jánossal egyszerre) küldte el az első elkészült szakaszt, látható hogy Cserey a szöveg legelején és legvégén kerül csak említésre, a költemény az autográf gyűjtemény új darabjai iránt érzett áhítat kifejezésére és a kézírások tulajdonosainak magasztalására helyezi a hangsúlyt. A 8. szövegforrás aprónyomtatvány, az alapjául szolgáló kézirat nem ismert.⁵³⁰ Debreczeni szerint a Csereynek küldött költemény a 3. és 4. források szövegállapotához hasonló. Az episztolát Cserey 1810 augusztusában elvitte cenzúráztatni, amiről Kazinczynak is beszámolt. Az episztola jelentőségét, Kazinczy számára fontos voltát az is mutatja, hogy a cenzúráztatás történetét több levelében is megosztotta.⁵³¹ A Mártonffy József erdélyi püspök által jóváhagyott kézirat és a Cserey által készített másolat közül az egyiket Kazinczy elküldte magának, hogy a püspök aláírását is az autográfiai gyűjteményéhez adhassa.⁵³² Az emlékállítás számos szintje figyelhető meg ebben a történetben: Kazinczy egy episztolában emléket állít Csereynek (1.), akinek jóvoltából hozzájutott jeles személyek kézírásához (2.), akiknek

⁵²⁷ *Uo.*

⁵²⁸ *Uo.*, 426

⁵²⁹ *Uo.*, 432.

⁵³⁰ *Uo.*

⁵³¹ KAZLEV VIII., 1828., 1838., 1841., 1844., 1853., KAZLEV XX., 4858.

⁵³² KAZINCZY 2018. II., 432.

emlékezetét szintén őrzi az episztolában (3.), a kéziratok bekerülnek gyűjteményébe (4.), amely szintúgy őrzi íróik emlékét, de még a költemény cenzúráztatása sikerességének is emléket állít a püspök aláírásának gyűjteménybe vételével (5.) – ráadásul a cenzúráztatást mint eseményt leveleiben is megörökíti, megőrzi (6.). Az episztola megjelenéséről Cserey végül október 19-én számol be Kazinczynak.⁵³³ 1817-ben a verset elküldte Döbrentének, hogy az az *Erdélyi Muzéumban* megjelentesse, de ez végül nem valósult meg. Az utolsó szövegforrás az 1827. december 6-án Toldy Ferencnek küldött levél, amelyben Kazinczy korábbi kérését teljesítve megküldi neki a Cserey-episztolát.⁵³⁴

A szöveget ezen végső változatként megőrződött forrás alapján⁵³⁵ vizsgálom, de figyelmet fordítok annak alakulástörténetére, a jelentést hordozó szövegmódosulásokra. A vers megküldésekor írott levélben Kazinczy Toldynak arról is ír, hogy mely episztoláit tartja többre, és melyeket kevésbé sikerültnek, értékesnek:

„A’ Helmeckihez és Berzsényihez írtak mellett nekem ez⁵³⁶ tetszik leginkább, ’s legkevésbbé azok, mellyek magasztalásúl vagynak írva, mintegy paradának. Illyen a’ Wesselényihez, illyen a’ Nagy Gáborhoz szóló. [...] A’ Csereihez írt Episztolának nem ígérem azt a’ szerencsét, hogy a’ te ízlésedet megnyerje, mert az enyémet sem bírja. De et heic dii sunt,⁵³⁷ ’s az olly férfi, mint Püspök Mártonffi örömmel olvasá. Jó az ollyakat elmondani.”⁵³⁸

Az episztola, amelyre az *ez* szó kiemelésével utal Kazinczy, ahogy az az idézet folytatásában is kiderül, nem a Cserey-episztola. Egy korábban, 1827 novemberében Toldy Ferencnek és Bajza Józsefnek címzett levélben⁵³⁹ – amelyet nem datált, de Toldy jegyzetéből tudjuk, hogy november 25-én kapta meg azt – küldte meg Jankovich Miklósnak címzett episztoláját.

Jankovich meghívja magához Kazinczyt, hogy a tervezett januári útja alatt nála szálljon meg,⁵⁴⁰ ez adja a költemény apropóját. Kazinczy nem pusztán a kedves invitálás miatt dönt úgy, hogy elfogadja azt, háláját is ki akarja fejezni felé. Az episztolából is kiderül, hogy Jankovich segített a Kazinczy és sógora, Török József közötti kázméri perben, ahol az örökrészért folyt a

⁵³³ *Uo.* „Hogy epistolad ki nyomtattatott, és hogy több exempl. abbul kezennél is légyenek, bizonyíttya ezen levél, és ahoz ragasztva egy exempl.” KAZLEV VIII., 1856., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1817 október 19. 136.

⁵³⁴ KAZINCZY 2018 II., 433.

⁵³⁵ MTAK M. Irod. Lev. 4r. 134., 39. darab, 73a–76a, a vers: 74a–76a.

⁵³⁶ Kiemelés tőlem, Sz. H.

⁵³⁷ „Introite, nam et heic Dii sunt!” – Lessing *Bölcs Nátán* című drámájának mottója, jelentése: Lépjetek be, itt is istenek vannak.

⁵³⁸ KAZLEV XX., 4865., Kazinczy – Toldy Ferencnek, 1827. december 6., 411.

⁵³⁹ KAZLEV XX., 4855., Kazinczy – Ferenc Toldy Ferenczhez és Bajza Józsefhez, [1827. november 20. körül], 385.

⁵⁴⁰ KAZINCZY 2018 II., 854.

jogi küzdelem.⁵⁴¹ Erről a költeményről elmondható, hogy inspirációja horatiusi, egyrészt az „apróbb történetek felemlegetése”,⁵⁴² másrészt a játékos, humoros, évődő hangvétel miatt. A költemény egyébként Toldy levelének tanúsága szerint nagy sikert arat:

„olvastam az epistolát, lefutottam Bajzához, és olvastam fenszóval ismét, meg ismét. Mi értjük,⁵⁴³ s így lehetetlen, hogy ne szeressük. Mi is oly lépcsőre teszszük mint Tenmagad: míveid legjobbjai közzé. Az a humor! s az a sermo! Amabból Horácznak nem jutott annyi; s beszéde bizonyosan nem oly kellemetes, nem oly keccsel pongyola – hogy jól választott kifejezéssel éljek – mint a Tiéd, s milyennek lenni kell az epistoláénak. Szaladék ma reggel Bártfayhoz; arcza elébb kibeszélte mint nyelve, mily gyönyörrel olvasá. Hölgye tapsolt. És szaladék Szemeréhez, s olvasám neki és hölgyének. [...] Pál előtt ez legszerencsésb epistolád. [...] Feledém mondani hogy Stettner is látta már, s nem kisebb becsülője nálunknál.”⁵⁴⁴

1827-ben tehát Kazinczy már másként tekint a Csereyhez írt episztolára, egyértelműen hátrébb sorolja művei rangsorában, és elküldésekor szabadkozik. Mintegy mentségére felhozva említi meg itt is a költemény cenzúra általi elfogadtatását és a tényt, hogy a püspök örömmel olvasta azt – a jeles alak helyeslése legitimálja még azt a művet is, amelyet már maga sem tart a kor elvárásaihoz méltónak. Itt Kazinczy számára a Cserey-episztola már csak a cenzúra körülményeinek emléket állító tárgyként bír jelentőséggel, pedig megszületésekor, ahogy azt fentebb is említettük, sok levelezőtársának továbbította, és megjelenésre is szánja, habár ez akkor nem valósult meg.

Kazinczy mind a kéziratok küldőjét, mind a kéziratok tulajdonosait méltató episztolája több részletben készült el, amit a levelezés is dokumentál: először csak a vers első 34 sorát küldte el Csereynek (és Kis Jánosnak), jelezve, hogy folytatni tervezi. Néhány nappal később már a teljes szöveget küldi el – de nem Csereynek, hanem Berzsenyi Dánielnek és Horvát Istvánnak.⁵⁴⁵ A 10 forrásban és 13 szövegállapotban fennmaradt episztolának Debreczeni Attila négy önálló változatát különíti el: az első két forrást, amelyek csak a vers elejét tartalmazzák, a 3–8. forrásokat és a 9. illetve a 10. forrásokat, melyek külön-külön önálló változatoknak felelnek meg.⁵⁴⁶ A vers első 34 sora a különböző szövegállapotokban kevés eltérést mutat, Debreczeni hat helyen veti össze táblázatosan ezeket az változásokat az 1., 2. és 3–8 forrásoknál. A 3–8. forrásokban a költemény teljes szövegében összesen tíz szöveghely van, ahol változtat Kazinczy, ebből csak egy található az első 34 sorban. A 3–8. és a 9. és 10., tehát a vers teljes, de alakulóban lévő szövegét tartalmazó források különbségeinek áttekintésekor

⁵⁴¹ *Uo.*, 857.

⁵⁴² *Uo.*

⁵⁴³ Kiemelés az eredetiben.

⁵⁴⁴ KAZLEV XX., 4860., Toldy Ferencz – Kazinczynak, Pest, 1827. november 30., 391–392.

⁵⁴⁵ *Uo.*; Dessewffy Józsefnek is elküldte, de ez nem maradt fenn. (1812.sz.)

⁵⁴⁶ *Uo.*

pedig, szintén az első 34 sort nézve hét eltérés látható a források között – a vers egészében ezen kívül további 21 módosítást jegyez Debreczeni.⁵⁴⁷ A teljes költemény alakulástörténetét vizsgálva véleményem szerint a szöveg jelentősebben, értelemmódosító hatást elérve csupán öt helyen módosult, és ez az öt hely mind az első 34 soron belül található. A következőkben áttekintjük ezt a szakaszt, majd a vers 1825-ös szövegállapotának egészét.

A Toldynak küldött Cserey-episztola címe alatt ott áll a megírás oka: „köszönetül egy rakás Autographonért.”⁵⁴⁸ A költemény jelentős részét, több mint felét a néhai Mária Terézia méltatására szánja. Az első, kilencsoros szakaszban az uralkodó levelének birtoklása felett érzett meghatottságot, tiszteletet, elfogódottságot jeleníti meg:

„Melly lángba hozza lelke e' levél,
És a' mit e' levél kedvezve nyujt!
Elnedvesülve nézi itten szemem,
Jó Fejedelme a' hívhez hív Magyarok,
Nagy és kegyes Theréz, vonásidat.
'S mivel kezede nem nyomhatja szám
A' tiszteletnek forró csókjait,
Fogadja-el őket e' szentelt ereklye,
Mellyen karod betűjít öntve nyugvék.”

A „lángba hozott” lélek, az elnedvesült szem, a tisztelet forró csókjai mind a már-már extatikus állapotba kerülő kéziratgyűjtő képét vetítik elénk. Mária Teréziát a jó, nagy és kegyes jelzőkkel illeti, kézírását pedig az uralkodótól származó ereklyeként tiszteli. A levélpapír áll az uralkodó jelölőjeként, a rajongó tisztelet tárgyának szerepében. A levéltárgy és az ahhoz kötődő személy kapcsolata érzékiesített képekben mutatkozik meg: a kéz helyett a papírra kerülnek a csókok, Mária Terézia „vonásai” pedig két értelemmel is bírhatnak: Kazinczy a konkrét tollvonásokat nézi, amelyeket a levél írója a papíron hagyott – de ezekből a vonásokból kirajzolódni látszik a levélszerző portréja, *arcvonásai* is. A második hosszabb szakaszban három ókori történet is felidéződik: Cézár halála, Timóleon nemes gyilkossága, illetve Harmodiusz és Arisztogiton merénylete. A történetekben közös, hogy bennük a zsarnoki hatalomtól hősök szabadítják fel a természetszerűleg is szabad és öntörvényű görög és római népet:

„Rómának délczeglelkü gyermeke
A' jó Királyt sem túri, monda Brútusz,
És porba dőlt a' Clódiuszok' barátja.
Ő gaz bitanglót ölt, és nem királyt,
'S csak tört adott a' törvény' bosszujának,

⁵⁴⁷ *Uo.*

⁵⁴⁸ KAZLEV XX., 4865., Kazinczy – Toldy Ferencznek, 1827. december 6., 412.

Melly Caesárt bárd alá kárhoztatá.
Így a' ki dölyfös testvérét, szelíd
Könyűkre olvadva, hagyta vérzeni.
Így a' kik a' szent Szűz' nagy innepen
A' gyilkoló tört myrtuságba rejték,
'S ismét szabaddá tették honjokat.”

A 3–8. és 9. forrásokot a 10.-kel összevetve a 15. sorban figyelhető meg az első jelentésmódosító változás: a korábbi verziókban kart, míg a végsőben tört adott Timóleon „a' törvény bosszújának”. A kar erőt, de nem erőszakot sugárzó képét a tör agresszivitása váltja fel. Az 1. és 2. forrás 17. sorában Kazinczy a „megkéselteté”, míg a 3–8. forrásban a „hagyta vérzeni” formulát használja Timóleon ókori görög hadvezér történetét felidézve, aki, miután bátyját, Timophanészt, Korinthosz türannoszát nem tudta lebeszélni elnyomó terveiről, barátai segítségével késsel megölte.⁵⁴⁹ A 3–8. és a 9. illetve 10. forrás szövegében is megőrzött változtatás az erőszakosság és a felelősség mértékét módosítja: a korábbi „megkéselteté” formula Timóleon aktív részvételét a gyilkosságban mint cselekvésben elmossa, azonban a „hagyta vérzeni” inkább közbe-nem-lépését és a tett szükségességének elfogadását teszi hangsúlyossá. Az első változat nyílt, aktív erőszakosságát a vérezni hagyás passzív aktusa cseréli le.⁵⁵⁰

A 19. sorban is történt változás: az 1. és 2. forrásban „A' myrtuságba rejték kardjokat” szerepel, míg a későbbiekben „A' gyilkoló tört myrtuságba rejték” cseréli le. Ez a történet már Harmódiusz és Arisztogiton legendás tettéhez kapcsolódik, akik az Athént elnyomó zsarnokot ölték meg úgy, hogy a gyilkos tört egy Pallasz Athéné tiszteletére rendezett ünnepség mirtuszkoszorújába rejtették.⁵⁵¹ Ez a második történet érdekesen rímel az előbbi, szintén morálisan indokoltnak vélt gyilkosságéhoz: azokban a változatokban, ahol Timóleon esetében késelésről volt szó, a mirtuszágas történetnél kardot említ, és a Timophanész vérezni hagyását tartalmazó változatok a második történetnél a gyilkoló tör megnevezést használják. A kardhoz képest a tör rövidege miatt sokkal intimebb fizikai közelséget, ezáltal nagyobb bevonódást implicál. A mirtusz mindkét szövegváltozatban szerepel, és megjelenése erősen jelentésszerű: Aphrodité is mirtusszá változik, hogy tisztaságát megóvja, a növény látszólagos kiszáradása utáni újbóli kivirulása miatt a folytonosság, halhatatlanság jelképe is, de a gyilkosság ténye tekintetében a legizgalmasabb az, hogy a mirtusz a görögöknél a vértelen győzelem

⁵⁴⁹ KAZINCZY 2018 II., 434.

⁵⁵⁰ Az ezt a szakaszt megelőző sorban is történt változtatás, amely kapcsolódik Timóleon tettének értékeléséhez: az első forrásban „nemes Sírásra”, a másodikban „nemes Könyűkre”, míg a 3–8. forrásokban „szelíd Könyűkre” olvadva öleti meg/hagyja meghalni testvérét. A „szelíd” jelző használata is ráerősít Timóleon nem erőszakos jellemére, míg a „nemes” szó inkább a cselekvés helyességére utal – ha erőszakos is a tett, mivel célja jó, nemes.

⁵⁵¹ KAZINCZY 2018 II., 434–435.

elismerésének jelképe. Az, hogy a kardot vagy tört mirtuszágba rejtik, a gyilkosságok némiképp paradox tisztaságát, vérességük ellenére is nemes voltát erősíti.

Ezekkel a birodalmakkal és hősies tettekkel állítja szembe Kazinczy a magyarokat, akiknek „kiskorúként” „atyai fenyítékre” van szükségük – etikai érzékük nem belső, így azt rájuk kell kényszeríteni: bér, büntetés és hideg parancs által. A szakasz lezárásában a meglehetősen kemény kijelentést némiképp finomítja azzal, hogy megjegyzi: a magyarok így is boldogok.⁵⁵²

„Ah, a' Szabadság nem nekünk való,
'S nem a' szabadságnak mi! Róma 's Hellász
Kinőtt a' más' igazgatása alól,
'S nagy lelke bírta fékezni önmagát.
Mi kiskorúk (minorennis) vagyunk, 's bennünket az
Atyai fenyíték kapcsol egyyüvé;
És a' mit ott a' köznek szent szerelme
Hatalmasan tanított a' nagyoknak –
A' jót szeretni, 's irtózni a' gonoszt
E' törpe népnél nem tanítja szív,
De bér, de büntetés, 's hideg parancs.
És még is így, félvén a' jó Királyt,
Mint ők magokban boldogok vagyunk.”

A 30. sorban a korábbi forrásoknál gyűlölni, míg a végleges változatnál, a 10. forrásban irtózni tanítja a gonoszt „a köznek szent szerelme” a magyarnál érettebb ókori nemzeteket. A gyűlölet szintén az erőszakosság irányába tolja a szakasz nyelvi hangoltságát, de itt már nem Timóleon vagy Harmódiusz és Arisztogiton tette, hanem a népek szabadságigényük motiválta felszabadulása, az egység fontosságára való ráismerés érett és gyermeki kora az episztola témája. Az utolsó fontosabb változtatás a 32. sorban történik, míg a 3–8. és a 9. forrásban „parancsolat”, addig a 10.-ben „hideg parancs” az, ami a magyarokat tanítja a „jót szeretni, 's gyűlölni/irtózni a' gonoszt”.⁵⁵³ A második változat ráerősít arra, ami már a parancsolat szóban is érezhető: külső nyomásból, kényszerből, félelemből és nem belső indíttatásból ered „e' törpe népnél” a jó szeretete és a gonosz gyűlölete. Debreczeni kiemeli, hogy a 9. forrás szövegállapota a megelőzőektől 16 esetben tér el, ami markánsnak nevezhető.⁵⁵⁴

Debreczeni egy táblázatban azt is láthatóvá teszi, hogy a költemény mely soraihoz társult jegyzet az alakulástörténet során.⁵⁵⁵ Ez alapján megfigyelhető, hogy a 4. 13., 17. és 19. sorok

⁵⁵² A szakasz utolsó sora után és a kettővel afölötti sor után is zárójeles kérdést fűz: „(Ist's gut?)” Ugyanezt a megjegyzést a következő szakaszban is hozzáadja, ahol Mária Teréziáról azt írja: „Kérél 's parancsolál, de nagy valál hazudni.”

⁵⁵³ Ez Kazinczy egy kétsorosának („Híven szeretni a' jót/ Gyűlölni vesztig a' gonoszt.”) átalakított változata. I. KAZINCZY 2018 I., 299–300.

⁵⁵⁴ KAZINCZY 2018 II., 428.

⁵⁵⁵ *Uo.*

azok, amelyekhez minden forrás esetében tartozott jegyzet. A 13. sorban Cézár személyéhez fűz megjegyzést Kazinczy, aki nem válogatta meg a barátságába fogadottakat, mert szüksége volt a társakra a hatalom megszerzéséhez. A 17. sor a már említett Timóleon-történethez fűz jegyzetet, elmesélve a testvérek történetét. A 19. sorhoz kötődő jegyzet Harmódiusz és Arisztogiton gyilkosságát magyarázza. A források szövegei és a jegyzetek elemzése után Debreczeni négy önálló változatot állapít meg, az 1. és 2. forrás egyetlen önálló változatot képez, a 9. és 10. forrás külön-külön önálló, a 3–8. források szövegállapotai szintén egy önálló változatként különülnek el, de alváltozatokkal.⁵⁵⁶

A 35. sortól kezdődő szakaszt annak szenteli Kazinczy, hogy Mária Terézia uralkodói hozzáállását, szelíd, de határozott irányítását dicséri. Méltatásában az uralkodó mint egy szerető édesanya tűnik fel, aki sokat könnyített a nép szenvedésein, nyugalmat hozott, és a tudomány virágzását is elősegítette – majd számos jöttete után, mint ahogyan egy fáklya lángja ellobban, meghalt. Az utolsó Mária Teréziáról szóló szakaszban utal az országgyűlés 1741. szeptember 11-i ülésére, ahol az uralkodó a rendektől kéri, hogy segítsenek koronáját megvédeni a poroszokkal szemben. Ez megalapozta a rendek hozzá fűződő különleges viszonyát.⁵⁵⁷ Ebben a szakaszban még az uralkodó halálához kapcsolódóan a vers mellé a lapszélre, 90 fokban elforgatva a papírt feljegyzzi, amit Gróf Sztáray Mihálytól hallott: Mária Terézia halála előtt megparancsolta, hogy Eszterházy Ferenc kancellár minden vármegyének mondjon köszönetet a nevében támogatásukért, amely kérést azonban II. József miatt nem lehetett végrehajtani. Kazinczy ezzel az utolsó legendával is megerősíti a szinte szentként magasztalt Mária Terézia emlékezetét.

A következő szakaszban Barcsay Ábrahámról emlékezik meg levelén keresztül. Felsorolja, hogy kik azok, akik nagyra tartották Barcsayt, ezáltal helyezve el őt a jeles alakok körében. Utal arra is, hogy mi áll az eredetileg Cserey Farkasnak írott 1781. március 11-i Barcsay-levélben: a kancelláriák összevonásának terve formálódik már ekkor. A levélből Kazinczy jelzőket is átemel a költeménybe: a „kopasz barát” Orczy Lőrinc, a „tót Socratesz” Kollár Ádám Ferenc, aki a császári könyvtár igazgatója és Mária Terézia tanácsadója volt.⁵⁵⁸ Kollárról Barcsay nem túl kedvezően nyilatkozik: „ha mellette nem vagyok – megint változást

⁵⁵⁶ *Uo.*, 429–430.

⁵⁵⁷ KAZINCZY 2018 II., 435.

⁵⁵⁸ *Uo.*, 435–6.

okoz szivében – a zsiros kontz mellytől nem minden áll el könnyen”.⁵⁵⁹ Kazinczy ezt a „konczon-kapást” is feleleveníti az episztola Barcsay leveléhez kötődő szakaszában:

„’S kinek mosolyg itt rám ismért keze?
Gyulaszt ez is; ah, Barcsay, te vagy?
Báróczinak legkedveltebb barátja,
És legkedveltebbje a’ vén Orczynak,
És néked, tisztelt árny, nagy Pászthory!
Lágy lelke láng volt, ’s e’ levél is az.
Ürményi tégedet magasztal, és
Kopasz barátját Orczy tégedet.
Meggzégyenül a’ rossz elöttetek,
De néki hármás ércz ült homlokára
’S kockázza a’ köz jót pénzért, pillogásért.
„Urunk nagy jót akar,” mond Barcsay,
„De a’ zsiros konczért a’ tót Socratesz”
Csereim, kit értett ő? „jó félre nem tér.”
Nyáj ’s Pásztor, ismerd a’ konczon-kapókat.”

Az utolsó előtti egységben a Csereytől kapott többi autográfot is felvonultatja: a jezsuita Kaprinai Istvánét, aki Cserey Farkas apjának is tanítója volt, Marmontel *Bélisaire* című regényét lefordító Dániel Istvánét, két erdélyi püspökét, Bajtay József Antalét és Major Gergelyét. Kazinczy itt újra Csereyhez fordul, és őt az apja nyomdokaiba lépésre buzdítja, akinek a fent említett jeles alakok levelezőtársai lehettek. A levelezéssel, illetve a már elhunyt egykori levelezőtársak (vagy ez esetben a felmenők levelezőtársai) kézírásának birtoklásával a jeles személyek körébe vonja Kazinczy Csereyt – és közvetve saját magát is. A legutolsó szakaszban Csereyt még apja és testvére kézírásának elküldésére kéri, és lezárásként megosztja, hogyan helyezte el a wunderkammerként érthető szekrényében a gyűjtemény új elemeit: Mária Terézia levelét annak egy minisztere, Gottfried van Swieten és egy osztrák politikus, Wenzel Anton Kaunitz levelei között, Barcsayt a róla szóló szakaszban emlegetett, számára kedves emberek kézíratai közé illesztette, míg Bajtayt és Majort Luther autográfjának társaságában őrzi. A kéziratok így személyek metonímiájává lényegülnek át:

„Theréz szekrényemben már Kaunitza
’S Swietenje mellett áll. Nem volt neki
Sem hüvebb, sem nagyobb két embere.
Ölelje Barcsaink itt is kedveseit,
’S Bajtait ’s Majort Luther. Nincs nálam és
Elysiumban többé ellenkezés.”

Izgalmas társas köröket és emlékhelyet képez, de ahogyan leírja a levelek elhelyezését – „Theréz szekrényemben már Kaunitza/’S Swietenje mellett áll”, „Ölelje Barcsaink itt is kedveseit/S Bajtait ’s Majort Luther.”⁵⁶⁰ –, eszünkbe juttatja a figurákkal kiegészített diorámák

⁵⁵⁹ *Uo.*, 436., a levél: MTAK K 635/II., 44ab.

⁵⁶⁰ Kiemelések tőlem, Sz. H.

képét is, megelevenednek előttünk a jelenetek, amelyekben Mária Teréziát megbízható emberei őrzik, Barcsay barátai társaságában van. Az egyházi kötődésű alakok felekezetüktől függetlenül a túlvilágon békében megférnek egymás mellett, ahogyan a költemény utolsó mondata is utal rá: „Nincs nálam és/Elysiumban többé ellenkezés.” Kazinczy tehát kéziratgyűjteményében is megvalósítja a túlvilág földi ellentéteket elmosó demokráciáját, ezzel ismét kijelölve, hogy milyen jelentősnek gondolja az emlékek őrzőinek, birtokosainak a szerepét. Amellett, hogy hangzatos és méltató episztolába illő a különböző vallások képviselőinek kéziratát barátilag egyesíteni, a szimbolika valóban utal az emlékezeti tevékenység természetére. A múlt emlékeinek – legyenek azok tárgyi vagy történetként megörökített emlékek – birtoklása hatalmat ad a tulajdonos kezébe az emlékezés módjának meghatározására, a szelekció vagy akár a törlés segítségével alakítható az adott korról, személyről kialakított kép, az emlékek elrendezése pedig értelmezési ajánlatot fogalmaz meg.

Bár nehézségeket okoz a változatok együttes olvasása, mégis kiváló példa arra, hogy az újraírásokkal, a finomításokkal, a saját magyarázatok beékelésével Kazinczy a sajátos újraíró írástechnikáját, ismétlődő szöveggondozó gesztusait az emlékéllátás és a jelentésadás kitüntetett eseményeként teszi értelmezhetővé.

A levelek birtoklása több szempontból jelentős és jelentéssel teli. Egyrészt jeles személyek után fennmaradt tárgyi emlékekről beszélünk, másrészt a megszerzésük feltételez egy olyan kapcsolatrendszert, amely által hozzáférhetővé és ráadásul birtokolhatóvá válnak ezek az autográfok, tehát a kéziratgyűjtő személyének jelentőségét is emelik: olyasvalaki ő, aki ismer Nagyokkal levelező személyeket vagy azok leszármazottait, akik ráadásul tartják őt annyira, hogy saját gyűjteményükből neki egy példányt átadjanak. Harmadrészt, a levéltárak különös intimitással bírnak: a valaha élt uralkodó, gondolkodó, író, költő kezének lenyomatát őrzik a pennával rajzolt vonalak mellett ujjai és a papír közvetlen érintkezésében is. Kazinczy a lavateri fiziognómia kézírással kapcsolatos tanaival egybehangzóan⁵⁶¹ vélekedett:

„A' jól vagy rosszul nevezetes emberek' Kéziratai a' szerint érdemlik figyelmüket mint az ő arcképeik; magunk sem értjük mint esik, de érezzük, hogy hozzájuk, a' nem ismertekhez, közelebb tétetünk, midőn képeiket látjuk, midőn illethetjük a' papirost, mellyen kezek nyugodott.”⁵⁶²

⁵⁶¹ TÓTH 2018, 198–199.

⁵⁶² MTAKt. Földrajz 4. r. 3. 107a.

3.4.5 Összegzés

Kazinczy életműve végén episztolái ugyan elmozdulnak az akkor divatos horatiusi „pongyola” irányba, de tanulmányom két példaszövege a korai, emlékállító célzattal íródott episztolákból való. Közös bennük, hogy emlékállító funkcióval bírnak mind az episztola címzettje, mind az abban megemlített személyek tekintetében, és abban is, hogy az emlékállítás az episztola megírásának tényében, annak tartalmában és a szöveg alakulása, megjelenése, cenzúrája közben történtek megosztása során is megfigyelhető.

Az episztola hagyományos értelemben távollévő barátok nyilvánossá tett beszélgetése, Kazinczy olyan utalásokat, történeteket helyez el költeményeiben, amelyekhez magyarázatot kell társítania – a költemény annak is helye, hogy műveltségét megmutassa, illetve az értelmezés határait kijelölje. Cserey-episztolájában a Pantheon megalkotása fizikai szinten is megvalósul, kicsiben – az autográf gyűjtemény darabjai „jelenetekbe” rendeződnek; az episztola címzettje kevésbé fontos, inkább eszköz az emlékállítás lehetővé tételéhez – tőle vannak az autográfok. Az ifj. Wesselényi-episztolában azonban a címzett van főszerepben, az említett felmenők mint példa és magyarázat a kiemelkedő gyerekekre vonatkoztatva vannak jelen. A költemény persze az idősebb Wesselényit és annak apját is méltatja, de a fő üzenet a gyermeké – ő vigye tovább az apai örökséget. Ebben a Cserey-episztola is hasonlóságot mutat – habár Cserey Farkas már távol áll a gyermekkortól, neves emberekkel levelező apjának példáját állítja elé Kazinczy. Kazinczynál a gyermekben az apára való emlékezés visszatérő téma, megjelenik a zempléni vitézek ügyéhez kapcsolódóan is,⁵⁶³ és saját gyermekei nevelése során is központi elem, hogy rájuk nézve, tehetségüket látva a szemlélőben az apáról is pozitív kép alakuljon ki.

Az ifj. Wesselényi-episztolánál a személyesség, az intimitás hangsúlyosabb: a kis Wesselényivel való személyes és közeli kapcsolat annak gyermekkori történeteinek megosztásával válik hangsúlyossá. A történetek egyszerre megteremtik az ebből adódó bensőségességet, de közben fel is mutatják a közösség számára ezt a kapcsolatot. Csereynél sem záródik ki a személyes regiszter, hiszen a címzett Kazinczy jó barátja, de a tőle kapott autográfok tulajdonosai nagyobb részt távolibb héroszok, legendák, hozzájuk egyetlen személyesnek mondható kapcsolódása kézírásuk birtoklása.

⁵⁶³ Erről bővebben l. a 3.5 „Gyermekek, de emlékezni fognak” – a zempléni vitézek és a gyermekek bevonása az emlékezésbe c. fejezetet.

3.5. „Gyermekek, de emlékezni fognak” – a zempléni vitézek és a gyermekek bevonása az emlékezésbe

1809. június 14-én zajlott a győri csata, amely a napóleoni háborúk egyetlen, a Magyar Királyság területén zajló összecsapása, illetve az utolsó olyan csata, amelyben a nemesi felkelés hadai vettek részt. A szimbolikus jelentőségű csatában vereséget szenvedő sereg elesett zempléni hőseire történő emlékezés hamar fontos üggyé nőtte ki magát. Az emlékmű részleteinek megtervezésével a megyegyűlés Kazinczy Ferencet és Dessewffy Józsefet bízta meg. Kazinczy emlékállítási tevékenységekben való gyakorlata ismert volt. Az 1806-os évhez két ilyen is köthető: közösségi emlékállítás tekintetében az Árkádia-pert elindító Csokonai-emlékműterv, míg személyes emlékállításként első lánya, Iphigenia halála és a neki tervezett emlékmű. Ezek tették az emlékezés elmélete és gyakorlata szempontjából egyaránt intenzívvé számára a győri csata előtti időszakot. A zempléni hősök emlékoszlopával kapcsolatban három fő kérdésben kért tanácsot a megyegyűlés Kazinczytól és Dessewffytől: az oszlop mintáját, helyét és a rá kerülő feliratok szövegét, illetve nyelvét illetően.⁵⁶⁴ A kidolgozott emlékműterv már 1809 októberében a megyegyűlés elé került, Kazinczy maga is terjesztette levelezőtársai között, 1811-ben külön nyomtatványként is megjelent, aztán javított formában ismét kiadták. 1817-ben pedig az *Erdélyi Muzéum* hasábjain is helyet kapott,⁵⁶⁵ hiszen az emlékmű felállítása egészen 1821-ig váratott magára, így aktualitását még ekkortájt sem veszítette el. A többszörös újrakiadás lehet a döntéshozók és végrehajtók sürgetése is, hiszen az emlékmű tervének kidolgozásától a megvalósulásáig eltelt idő – különösen a csata utáni emlékállító szándék buzgalmához képest – igen hosszú.

A tervezet megszületésétől az emlékmű elkészültéig sokszor volt témája Kazinczy leveleinek a zempléni vitézek ügye, és már a tervezet szövegezésén is látszik, hogy szilárd elképzelése volt az emlékoszlop helyéről, külsejéről, feliratairól. Az emlékmű kialakítására tett javaslatban hangsúlyozódik a benyújtott előterjesztés alázatos volta, és az, hogy Kazinczy és Dessewffy a vállalkozás végrehajtó eszközei az őket felkérők kegyességéből – minden arra mutat tehát, hogy a javaslat megfogalmazói szerényen háttérbe húzódnak, kötelességet teljesítenek. A szöveg jellege meg is kívánja, hogy ebben a stiláris regiszterben íródjon, a tervezet levelezésben dokumentált alakulása azonban rámutat arra, hogy az emlékállítással

⁵⁶⁴ Az emlékmű tervezetének főbb kérdéseiről, irányvonalairól Nagy Ágoston ír tanulmányában: NAGY 2016.

⁵⁶⁵ *Cserneki és Tárközi Gróf Dessewffy József, és Kazinczi Kazinczy Ferencz' Kiküldött Táblabiráknak Vélemények a' Tek. Zemplény Várm. Rendeihez, a' Győrnél 1809. Jún. 14-kén elesett Vitézeknek állítandó Emlék' dolgában.* Erdélyi Muzéum, 1817. 6. füzet, 180–189.

kapcsolatos tervek erősen Kazinczy ízlését tükrözik. A levelezés tanúsága szerint Desseffy feladatai többnyire a feliratok megfogalmazásában merültek ki, és minden kérdésben hajlott a kompromisszumra a megyegyűléssel és Kazinczyval is, a vitás kérdésekben pedig hagyta Kazinczy elképzeléseit érvényesülni. Arra is felhívta Kazinczy figyelmét, hogy az emlékmű mintájául szánt oszlopot⁵⁶⁶ talán nem lesz, aki megfelelő minőségben meg tudja faragni a megyében,⁵⁶⁷ ám Kazinczyt ezek a gyakorlati kérdések kevésbé érdekelték, szemei előtt inkább elképzelt emlékműve lebegett.

Ezért is érintette különösen rosszul, hogy sok változtatás esett a megvalósult emlékművön. Desseffynek írott levelében⁵⁶⁸ keserűen számol be az emlékoszlopról, melyet még az avatás előtt alaposan megvizsgált. Bírálja a tetejére került obeliszket,⁵⁶⁹ a feliratokon esett változtatásokat. Annak ellenére, hogy az emlékoszlopot nem találja sikerültnek, az 1823-as *Hébében* beszámol az avatási ünnepség eseményeiről.⁵⁷⁰ A beszámoló – melyhez az emlékműről készült metszet és az avatáson elhangzott beszédek társulnak – névtelenül jelent meg, azonban több bizonyíték is van Kazinczy szerzőségére. Kazinczy az avatásról Döbrentei Gábornak írt levelének egy részlete például egybecseng a *Hébe* közlemény végével:

Hétfőn avatánk be a' Zemplényi Vitézek emlékét is. Ott vala az Administrátor, ott Wenkheim, a' Pesti Insurgensek Óbestere, ott Orczy Lőrincz, a' ki a' Győri nevezetes napon sebet nyert, ott Dezsőffy József, a' ki 1805. Kapitány vala a' Felkölt Szabolcsi Vitézeknél. Én két fiamat, Emilt és Antonint, kézen fogva vezetem oda, 's míg a' Fő-Nótárius és Oberster Kandó tarták a' Beszédet, ők az Emlék látkövén állottak. Gyermekek, de emlékezni fognak, hogy oda atyjok vezette.⁵⁷¹

Ezen felül tudjuk, hogy Igaz Sámuel az 1823-ra szóló *Hébe* szerkesztésének időszakában, 1822. április 9-én kelt levelében a következőt írja Kazinczynak: „Valóban illő leszen a' Zemplényi Vitézek Emlékéről szólni. Röviden és fontosan.”⁵⁷² Kazinczynak az a nyomtatvány is birtokában volt, amely 1821-ben jelent meg Sárospatakon, Nádaskay András nyomdájában, és az emlékműavatáson elhangzott beszédeket tartalmazza.⁵⁷³

⁵⁶⁶ LANDON 1805., 23. tábla.

⁵⁶⁷ KAZLEV VII., 1607., Gr. Desseffy József – Kazinczynak, 1809. december 7., 128.

⁵⁶⁸ KAZLEV XVII. 3991., Kazinczy – Gr. Desseffy Józsefnek, 1821 június 21., 481–484

⁵⁶⁹ „Szeretném ledőjtetni azt a' bohó obeliscuskát, 's helyébe egy gömbölyű oszlop' darabját tenném, 's arra osztán egy egyfejű sast tétetnék, ha úgy tetszenék, a' Vármegye czímerét, 's szájába adnám a' kettős keresztet, országunk czímerét.” (Uo., 484.)

⁵⁷⁰ *Zemplényi Vitézek' emléke Sátor-Alja-Újhelyben*, HÉBE, 1823, 259–285.

⁵⁷¹ KAZLEV XVII., 4005., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, 1821. augusztus 20., 520.

⁵⁷² KAZLEV XVIII., 4072., Igaz Sámuel Kazinczynak, 1822. április 9., 71.

⁵⁷³ MTA K 613/II 44a–51b.

A *Hébe*-közlemény már mentes a kritikus megjegyzésektől, tárgyilagos leírást ad az emlékmű felépítéséről, feliratairól. A közlemény utolsó soraiba azonban nem csak az avatáson megjelent neves személyek névsora kerül át a Döbrenteinek írott, fentebb idézett levélből. Kazinczy itt is megörökíti gyermekei emlékműhöz járulását:

„Egy atya kézen fogva vezette a' kőhöz még kisdéd koru gyermekeit; nem hogy nekik tanítást adjon, mellyet meg sem értettek volna, hanem hogy a' mikor itt elmennek, emlékezzenek, mit óhajtott atyjok.”⁵⁷⁴

A példával nevelés Kazinczy nevelési módszerének kezdetektől központi eleme. Már első gyermeke, Iphigenia születése előtt megfogalmazza azt a nevelési tervet, amelyet majd követni kíván a gyermekkel, és a mások példája általi fejlődés itt is szerepet kap: „az én példám 's az Anyja példája és mind azoké, a' kiknek társaságából a' gyermeket ki nem zárom, neki mind lelkét, mind szívét formálni fogják”.⁵⁷⁵ Mikor Eugénia lányával Erdélyben jár, és szekerek után alamizsnát remélve, magukat „producálgatva” futni kezd egy csapatnyi gyerek, Kazinczy hagyja, hogy Eugénia a kocsis és a bakon ülő cseléd nevetését, pénzszorását látva maga jöjjön rá a helyes magatartásra: „Mint a' Spartai atya vitte gyermekét a' megrészegetett Helóta”⁵⁷⁶ szemlélésére, én úgy engedtem, hogy ezeknek teljen kedvek, mert így Zsenimmel éreztethetem, melly különbség van köztünk és cselédjeink közt.”⁵⁷⁷ A példával tanításnak azonban nincs vége itt, kevéssel a hangosan kéregető gyerekek után egy némán kezét Kazinczy felé nyújtó sánta és púpos férfi kerül az útjukba, akinek Kazinczy már ad egy kis pénzt – bár néhány pillanattal később ez a kolduló is „magasra szökdelve szalad” el az alamizsnával. A jó példa nevelő hatásában Kazinczy olyannyira hitt, hogy a testi fenyítés minden formáját elítélendőnek találta. Mikor Emil fiát veréssel próbálták megregulázni Sárospatakon, Kazinczy kiderítette, ki hagyott nehezen gyógyuló ütésnyomokat fia testén, és megígértette vele, hogy soha többé nem tesz ilyet.⁵⁷⁸ Eugénia lánya tenyerére Kazinczy állítása szerint egyetlen egyszer ütött rá Sophie,

⁵⁷⁴ *Zemplényi Vitézek' emléke Sátor-Alja-Újhelyben*, HÉBE 1823, 285.

⁵⁷⁵ KAZLEV IV., 913., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1806. április 29., 134. Erről bővebben l. a dolgozat 2. fejezetét.

⁵⁷⁶ A 'Hélóta' példáját a fentebb említett nevelési tervben is használja Kazinczy: „Ostoba, 's tisztátalan beszédű, Offizier tréfájú emberek nem fog látni, hallani mind addig, míg őket úgy fogja hallhatni 's láthatni, mint a' hogy a' Spártaiak nézettek a' magok gyermekeikkel a' barommá-részegült Hélótákat, hogy tőlök elundorodjanak.” (KAZLEV IV., 913., 134.)

⁵⁷⁷ ERDLEV 2013, 86.

⁵⁷⁸ KAZLEV XVIII., 4131., Kazinczy – Patay Jánosnak, 1822. november 29., 200–202. A történetet a lényegi elemeket illetően változatlan formában sokaknak megírja Kazinczy.

amikor a gyermek ellopott egy cérnát (pontosabban megtalálta, és az azt kereső vendégnek nem árulta el, hogy nála van). Az ütéshez egy pofonnál gyengébb suhintás és feddés is járt.⁵⁷⁹

Nem ritka eset, hogy Kazinczy megemlékezik gyermekeiről leveleiben és autobiografikus szövegeiben. Levelezőtársaival mindig megosztja a születések körülményeit, a gyermek vélt vagy valós talentumait, külső fejlődését, és a hozzá kötődő emlékezetes pillanatok.⁵⁸⁰ A gyermekek azonban nem csak az emlékezés tárgyát képezhetik, van példa arra is, hogy az emlékezésbe társként vonja be gyermekeit Kazinczy. Jelen esetünkben a közös emlékezés pedagógiai színezetet is kap. Kazinczy emlékezni tanítja gyermekeit, és az emlékmű lehetőséget ad az emlékezés két irányára is: az emlékműben a hazáért véghezvitt hősiességek méltó jutalma, a közösség hálás emlékezete testesül meg, emellett azonban az emlékoszlop apjuk emlékéllító munkájának szemmel látható eredménye is egyben, még ha megcsönkített, eltorzított formában is. Benne az utódok egyszerre emlékezhetnek apjukra és saját hazafiúi kötelességeikre is.

A *Hébe*-közlemény névtelensége, külső nézőpontja miatt Kazinczy nem írhatta meg úgy a történetet, ahogyan azt levelében tette; egy kívülálló szemszögéből kellett láttatnia a gyermekeit emlékműhöz kísérő apát. Kazinczy szerzőségében meggyőződve különösen izgalmas ez a külső fokalizáció, hiszen a jelenetet még képszerűbbé teszi. Az avatásról szóló beszámolóhoz egy metszet is tartozik, melyen a figyelmes szem nem csak az emlékművet látja meg. A Perger Zsigmond rajzolta és Kovátsch József metszete kép bal oldalán szerepel egy férfi két fiúgyermekkel. A rajzoló és metsző tehát feltehetően az avatóról írt szöveg alapján (is) dolgozott, és vagy nem tudtak Kazinczy szerzőségéről (és/vagy nem voltak jelen az avatáson), vagy szándékosan fedték el kilétét, hiszen a metszeten látható férfi fiatal, és katonaruhában van. Az avatásról írott beszámolót nem ismerve mást üzen a kép: egy jelenbéli katona a jövő katonáit viszi az emlékoszlop elé, hogy a zempleni hősök tetteihez hasonlókra serkentse őket. Az apja testtartását másolni próbáló idősebb, vagy csak magasabb gyermeknek (az emlékműhöz közelebb álló, kisebbnek tűnő gyermek akár meghatottságát, áhítatát is kifejezheti térdre ereszkedéssel – lábait nem látjuk) még a szája is nyitva marad az elragadtatástól. A katona ebben az értelmezésben is lehet a gyermekek apja, az üzenet azonban erősen eltér a Kazinczy által levelekben sugalmazottaktól.

Kazinczy nagyon fontosnak tartotta, hogy úgy emlékezzenek rá az avatáson, mint aki nem adott semmiféle tanítást az emlékmű előtt álló gyermekeinek. Ehhez az üzenethez jól illik az

⁵⁷⁹ KAZLEV XV., 3520., Kazinczy Romy Károly Györgynek, 1817. december 10., 423–424.

⁵⁸⁰ Erről bővebben l. a 2.2 fejezetet.

emlékműre mutató apa alakja a metszeten, akinek elegendő az oszlop felé emelnie a kezét, hogy az általa közvetíteni kívánt üzenet megértésre találjon. Hogy az emlék még inkább megszilárduljon, Sárközy Istvánnak írott levelében is leszögezi, hogy nem tartott „oratiót” gyermekeinek:

Illyen hibás vélekedés az, a' mit a' fiad, az én vőmöcsém, neked íra, mert másoktól úgy hallotta, hogy én Emil és Antonin fiaimnak a' Zemplényi emlék mellett Orátiót tartottam. Nevetséges atya, a' ki ollyat teszen, 's az én fiaim, kivált a' kissebbik, a' ki most kezdi ismerni a' betűket, az ollyat meg sem értették volna. Sich zur Schau zu tragen, nem az én dolgom; nem kerülöm soha a' szemeket, de soha nem is keresem. A' gyermekek azt fogják mondani valaha ott elmenvén a' magok gyermekeiknek: Az atyám, midőn ez a' kő felavattatott, bennünket kézen fogva hozott ide, 's könyörgött magában, hogy ok nélkül, haszon nélkül el ne vesszünk, de úgy neveltessünk, hogy ha kell, ne kerüljük a' fegyverfogást, mint a' kik itt megtiszteltettek.⁵⁸¹

Az emlékéllátás a Kazinczyt folyamatosan foglalkoztató kérdések körébe tartozik. Mind a közösség, mind az egyén szintjén érdekelte a meghatározó események emlékezetének megőrzése, és bár ezekben a tevékenységekben maga szerette meghozni a fő döntéseket és meghatározni az irányvonalakat, az emlékezőtársak belső, bizalmi körének meghatározása is fontos volt számára. Gyermekei bevonása az emlékezésbe nem csak pedagógiai haszonnal vagy saját érzelmei látványos felmutatásának lehetőségével jár.⁵⁸² „Én kis teremtése vagyok az Úr Istennek; de életem úgy folyt, és úgy fog ezután is, hogy rólam egy ideig leszen szó, 's óhajtom, hogy minél többen legyenek, a' kik az én ismerésem után pártomra 's védelmemre kelhessenek, midőn azok a' kik nem ismertek, vagy characteremet felragadni nem tudták, azután is bántanak, mint most.”⁵⁸³, írja egy levelében. Kazinczy „jól” – tehát a neki tetsző módon – legjobban Kazinczy érti – és azok, akiket megtanít érteni őt. A gyermekekkel közös emlékezés igazi tétje tehát apjukról alkotott képük „finomhangolása”.

⁵⁸¹ KAZLEV XVII., 4010., Kazinczy – Sárközy Istvánnak, 1821. szeptember 24., 529.

⁵⁸² Bár lánygyermekait sok tekintetben hasonlóan nevelte fiaihoz, és főképpen Eugénia lányának anyagi tehetségéhez mérten minden lehetőséget megteremtett utazásra, tanulásra és a világ élményszerű megtapasztalására, őt az emlékezésnek sokkal inkább a személyes és érzelmes szféráiba vezette be és tette társává, erről bővebben l. a dolgozat 4.2.4. fejezetét.

⁵⁸³ KAZLEV. XVII., 4010., Kazinczy – Sárközy Istvánnak, 1821. szeptember 24., 528.

4. Úti emlékek

4.1 Pályakezdés-történetek az önéletírásokban

4.1.1 Fogalmi áttekintés

A pályakezdés témájának feldolgozásához számot kell vetnünk a pálya korabeli jelentésével és az ehhez kötődő fogalmakkal: az egyén társadalomban elfoglalt változó helyével, az identitás kérdéskörével. Fontos a narratív identitás ricoeuri fogalmának bevezetése is. A vizsgált szövegek visszaemlékező-pályaösszegző jellege indokolja az olvasáskor szem előtt tartott emlékezéseméletekre való rámutatást is. Végezetül pedig az élettörténeti foratókönyv fogalmának használatáról fogok írni ebben az alfejezetben, megindokolva, hogy miért tartom alkalmazhatónak a szövegek értelmezése során. Ezt a fogalmat egy külön alfejezetben kiemelt szempontjává teszem a választott szövegek vizsgálatának.

4.1.1.1 Pálya

A Czuczor–Fogarasi szótár definíciója alapján a pálya mint születéstől halálig tartó szakasz és mint „az életmódnak kitűzött iránya vagy neme”⁵⁸⁴ jelentésben is értelmezhető. Ez a pályafogalom tehát a magán- és a közösségi szféra szempontjából ad jelentést a kifejezésnek. Kazinczy a *Pályám emlékezetéről* írva szintén kijelöli saját pálya-értelmezését, amelyben a lexikoni pályafogalom elemei mellett újabb tényezők is megjelennek:

„Nekem nem az czélom itt hogy a’ magam becses képemet adjam által a’ világnak, hanem az inkább hogy kifejtőzéseimet jegyezzem-fel, ’s Nyelvünknek és Literaturánknak előmentét, ’s ezek körül tett jó vagy rossz szolgálataimat, ezek körül gyűjtött tapasztalásaimat; hogy koromat fesse, ’s azon Nagyokat a’ kikkel éltem, a’ kiket láttam, a’ kikkel szorosbb vagy tágabb, hosszabb vagy rövidebb ismeretségben éltem. Ezeknek emlékezeteket fenntartani, képeiket festeni, őket a’ maradékkal közelebről ismertetni, nekem kedves, ’s kedves lesz a’ maradéknak is. Minél apróságosabbak azok a’ miket beszéllek, annál interesszántabbak, ’s a’ lelkes Olvasó tudni fogja mit ítéljen az ellenem teendő harsogások felől. Mindent el fognék mondani a’ mit láttam, hallottam, tudok, ha lehetne. Legalább másként mint érzek, semmi tekintetek nem szólathatnak.”⁵⁸⁵

⁵⁸⁴ CzF 1862-1874, <https://bit.ly/3drbR73>, utolsó letöltés ideje: 2025.08.03.

⁵⁸⁵ PEML 2009, 430. *Az én életem*. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781.

A kiemelt idézetben a lexikoni definícióból már ismert egyéni életút („kifejtőzés”) és a közszféra (szolgálat, tapasztalás) is jelen van, mellettük azonban a „kor festésének” igénye is megjelenik. Kazinczy a pályájáról szólva saját korát is be kívánja mutatni, így a pályakép az ígérete szerint egyben korrajzként is használhatóvá válik. Kiemelt fontosságú elemei a *Pályám emlékezetéről* való írásnak a tanító és emlékeztető funkció, és a pályakép védőpajzsként történő felmutatása. A szöveg öncélúságát és írójának pusztá bemutatására szorítkozó értelmezését elutasítva, mintegy szolgálatként jeleníti meg azt.

Bár állítása szerint maga „becses képét” adni nem célja a pályaleírással, „kifejtőzéseinek” feljegyzését közrebocsájtani azonban igen. Ezzel a szándékkal nem szorítja magát egészen háttérbe, személyes biográfiáját azonban mintha zárójelbe tenné megjegyzésével. A *Pályám emlékezete* szövegeinek ismeretében persze elmondható, hogy a számos anekdotát is magába foglaló szövegüniverzum nem tolja háttérbe Kazinczy magánvilágát, és korántsem minden szövegegység rendelkezik olyan oktató-nevelő távlattal, mint amelyet festeni igyekszik a fenti idézetben. *Kifejtőzése* mellé Kazinczy párhuzamosan a magyar nyelv és irodalom előmenetelét helyezi,⁵⁸⁶ saját életét mint a literatúra ügyének szolgálatát pozícionálva. Tapasztalatainak megosztása, amelyet a korfestés szolgálatába állít, magába foglalja kapcsolati hálójának ismertetését is, a „Nagyokat” vonultatja fel, akikre érdemes emlékezni.

Az emlékezés tárgyainak kijelölése különösen fontos Kazinczy számára, panteonizációs törekvéseit emlékműtervei, portréi és kéziratgyűjteménye is mutatják, de a hazai Pantheon megalapítására tett gesztusként érthető képgyűjtő szenedélye is.⁵⁸⁷ Szövegeinek visszatérő mintázata a műalkotásokkal való élményszerű találkozás, és az ezekben a találkozásokban való önreprezentáció,⁵⁸⁸ ezt azonban számára jelentős személyekkel való találkozásairól is elmondhatjuk. A *Pályám emlékezetéről* írva előre mentegeti böszavúságát: az „apróságos” leírások az utókor számára nemcsak hasznosabbak, de élvezetesebbek is. Saját jelene fanyalgóinak „harsogását” az utókor helyén kezeli majd, ünnepelve a kortársak által kárhoytatott beszédességet. Az „ellene teendő harsogások” ellen szólva a Rousseau-nál is jellemző apologetikus beszédmódot is működteti.⁵⁸⁹ A megírtak egyfajta pajzsként szolgálnak a személyét érő támadások ellen. Műve bemutatását tanúi pozíciója, szolgálatként értendő munkája hangsúlyozásával rekeszti be.

⁵⁸⁶ Ezzel a párhuzamba állítással az emberéletet és a nyelv „életét” is hasonítja, mindkettőben a szakaszolhatóság és fejlődés lehetőségét érzékeltetve.

⁵⁸⁷ PORKOLÁB 2005, 98.

⁵⁸⁸ TÓTH 2009, 144.

⁵⁸⁹ DE MAN 1999, 373–404.

4.1.1.2 (Narratív) identitás

Bármilyen hangsúlyos is a pályakép leírójának szemtanúi, szolgálói szerepbe helyezkedése, mellette jelen van az egyén életútjának alakulásáról való számadás is. Ha ez a fent idézett részletben nem is kerül központi szerepbe, a *Pályám emlékezetének* szövegváltozatait olvasva láthatóvá válik, hogy a magán-émlékezet (ha a közösségitől természetsszerűleg nem is különíthető el élesen) gyakran központi szerepet kap a felidézett történetek elbeszélésekor; ezek a megkonstruált emlékek Kazinczy karakterét, világnézetét, identitását hivatottak bemutatni.

Az identitás számos jelentésréteggel bíró fogalom, ám magvaként talán a metaforikus értelemben vett azonosságot nevezhetnénk meg. Egy személy identitása többek között azon reflexiókból épül fel, amelyeket önértelmezésére tesz. A modern társadalomban létrejövő, „alapvetően belső impulzusok, küzdelmek mozgatta szubjektum”⁵⁹⁰ identitásának alakulása részét képezi a pályáról szóló elbeszélésnek. Identitásról egy pályára történő visszaemlékezés kontextusában beszélve fontos az időbeliség kérdéskörére is figyelmet fordítanunk: vajon hogyan tekinthető, tekinthető-e valaki ugyanannak a személynek élete két, egymástól távol elhelyezkedő pontján?⁵⁹¹ A visszaemlékező szövegekről beszélve alapvető fontosságú számot vetnünk azzal a jelenséggel, hogy a történések ideje és a visszaemlékezés ideje eltér. Ebből kifolyólag a visszaemlékező én és a felidézett emléket megélő én ugyan biográfiai értelemben egy és ugyanazon személy, identitását tekintve azonban komplex változásokon ment keresztül az idő folyamán.

A fenomenológia az ént az észlelésben ismeri fel: „annyi vagyok, amennyit észlelek, illetve amennyit élményeimből tapasztalatként meg tudok fogalmazni magam számára.”⁵⁹² A fenomenológia én-értelmezését azért emelem ki, hogy a fentebb idézett bevezető észlelés-központú énképére rámutassak. Az *én életem* bevezetőjében Kazinczy azt ígéri, hogy mindent elmond, amit látott, hallott, tud. Az általa észlelt világról alkotott kép a korábban már említett korlefestés szempontjából is fontos, azonban az önmegértés részét is képezi. Ráadásul a fenomenológia számára kiemelt fontosságú a percepció testi tapasztalata, az élmények megélésének fizikai dimenziója pedig gyakran része Kazinczy visszaemlékezéseinek.

A narratívumok vizsgálata számos tudományterületen került a középpontba az elmúlt néhány évtizedben. A gondolkodás, az érzelmek, az emlékezet és az identitás narrativitására vonatkozó kutatások a pszichológia és a társadalomtudományok érdeklődésére is számot

⁵⁹⁰FÖLDES 2018, 95.

⁵⁹¹ *Uo.*

⁵⁹² *Uo.*, 94.

tartanak. Jelen fejezetben az élettörténeti elbeszélés identitásteremtő jegyeinek értelmezése szempontjából fontos a narratív identitás kérdéskörével számot vetni. Az élettörténeti elbeszélés eszköz ahhoz, hogy életünk eseményeinek értelmet adjunk, így Kazinczy rekonstruált emlékei és azok rendszerének megalkotása következtetni engedi az értelmezőt arra, hogy milyen értelmet kívánt életeseményeihez rendelni. Mivel jelen dolgozatban az élettörténetnek csak egy szeletével, a pályakezdésre vonatkozó emlékekkel foglalkozom, a teljes élettörténeti forgatókönyv (pontosabban élettörténeti forgatókönyvek, hiszen a *Pályám emlékezete* több változatban maradt fenn) feltárása nem lehet cél. Az élet első szakaszáról lejegyzett emlékek azonban az élet folyamának különböző pontjain születtek, nem naplószerű, az események lezajlásának idejéhez közel történő lejegyzésekről beszélünk. Emiatt ha a most vizsgálandó emlékek az élet egy rövidebb szakaszához kötődnek is, értelmezésük az életfolyam kiterjedtebb vizsgálatát is magával vonja.

Kenneth J. Gergen és Mary M. Gergen a narratívumok és az én mint viszonyrendszer kapcsolatát vizsgáló tanulmányukban⁵⁹³ a narratívumok eszközszerűségére hívják fel a figyelmet. A narratívumok társadalmi-közösségi célok megvalósítása érdekében is felhasználhatók, igazolásként működhetnek a hallgatóság, olvasóközönség felé. Ez Kazinczy esetében is figyelembe vehető szempont, hiszen élete kiemelt eseményeinek számbavétele és elbeszélése lehetőséget teremt az önigazolásra. A fentebb idézett bevezetőben is megfogalmazott módon az utókor számára rögzítheti saját igazságát, értelmezését életével és törekvéseivel kapcsolatban. A tanulmányban a csúcsmények (drámai pillanatokhoz kötődő, intenzíven megélt emlékek) mint az identitás jelölői tűnnek fel,⁵⁹⁴ így ezek vizsgálatával Kazinczy esetében is feltárható, hogy rendre visszatérő és jelentősként bemutatott élményei emlékeiből milyen identitás-konstrukciót próbál felépíteni. Mivel Kazinczy visszaemlékező autobiografikus szövegeit nem hiteles dokumentumokként, hanem erősen megkonstruált, énteremtésre alkalmas szövegekként kezelem, ellentmondásosnak tűnhet identitásra következtetnem különböző kiemelt élmények vizsgálatából. Ugyanakkor, ahogy az emlékek esetén is számba veszem azok teremtett-konstruált jellegét, úgy az identitásról való beszédben is a konstrukciók és egymás mellett működő változatok kerülnek a középpontba. Nem feltételezem tehát, hogy Kazinczy Ferenc mint biográfiai személy identitását tárom fel a vizsgálat során, és nem célozom a tranzakció analízissel vagy az élettörténeti forgatókönyvvel kapcsolatos bármely pszichológiai módszerrel semmi hasonlót megkísérelni. A Kazinczy által

⁵⁹³ GERGEN–GERGEN 2001, 77–119.

⁵⁹⁴ Uo., 87.

csúcsményként pozícionált emlékek vizsgálatával az általa megalkotni kívánt identitáskonstrukciókra próbálok tehát rávilágítani.

A Gergen–Gergen tanulmány a narratívumok három alaptípusát különíti el: stabil, progresszív és regresszív narratívákról beszélve.⁵⁹⁵ A három típus tiszta megjelenése persze nem jellemző, de beszélhetünk többnyire stabil, inkább progresszív, vagy túlnyomó többségben regresszív narratívát alkalmazó élettörténet-elbeszélésekről. Kazinczy pályakezdése esetén a regresszív és progresszív narratívumok kapnak leginkább szerepet, hiszen ahogy az majd a későbbiekben tárgyalt szövegpéldában is láthatóvá válik, első írói szárnypróbálgatásai nem a dicsőség, hanem a szégyen érzését hozták magukkal. Pályája felfelé ívelése azonban ennek a nem biztató kezdésnek az ellenére is megjelenik a pályakezdet elbeszéléseiben.

Ki kell emelni a mikro- és makronarratívumok fogalmát is. A makronarratívumok a nagy időszakon átívelő eseményekre utalnak, míg a mikronarratívumok rövid periódusok eseményeit jelentik.⁵⁹⁶ A pályakezdés kapcsán inkább mikronarratívumok lesznek a jelen vizsgálat tárgyai, de ezek nagyobb összefüggésekbe is beilleszkednek az életút elbeszélése során. Bár Gergen és Gergen tanulmánya nem tér ki a speciális élettörténet-alkotói helyzetekre (nincs szó professzionális élettörténet-szerzőkről, illetve az élettörténet lejegyzéséről, csak a köznapi ember mindennapi beszélgetésekben is felbukkanó élettörténeteiről és azokról a stratégiákról, melyekkel az elbeszéléseket rendszerbe szervezik), így is szóba kerülnek az élettörténet-elbeszéléseken belül egymás mellett létező, egyformán érvényesnek tekinthető narratívák.

A tanulmány szerzői az identitást nem mint egy megszilárduló, majd változatlan képződményt, hanem alakulásában megélt és megértett, folyamatosan mozgásban levő minőséget teszik láthatóvá.⁵⁹⁷ Ebben az értelmezésben a saját identitással való számvetésnek nincs végső pontja, folyamatosan zajlik a munka az önmegértéshez és az önfelmutatáshoz.

Gergenék arra is felhívják a figyelmet, hogy a narratívumok nem csak egyetlen egyén életét átszövő eseményekről szólnak, azok részét képezik az életükben szerepet játszó egyének is, akik segítségével hitelesíthető a saját életről alkotott narratíva, de ha ezek a szereplők szót kapnak, a felépített narratíva akár veszélybe is kerülhet.⁵⁹⁸ Kazinczy önéletírásai esetén a szereplők szabadon felhasználhatók a megvalósítandó célokra, hiszen a szöveg világán belül nem lehet bebeszélésük abba, hogy milyen módon pozícionálja őket Kazinczy az énképének felmutatásához.

⁵⁹⁵ *Uo.*, 88-89.

⁵⁹⁶ *Uo.*, 95.

⁵⁹⁷ *Uo.*, 97.

⁵⁹⁸ *Uo.*, 100.

Dan P. McAdams tanulmányában a történet irodalmi és hétköznapi életbeli jelentésével, kereteivel foglalkozik.⁵⁹⁹ Értelmezésében az identitás maga az élettörténet, és négy fő komponensre osztható: nukleáris epizódok, imágók, ideológiai háttér és generativitás forogatókönyv.⁶⁰⁰ Az élettörténethez kapcsolódó másodlagos változók a tematikus szálak és a narratív komplexitás. A tematikus szálak a történetek visszatérő tartalmi egységeit jelentik, a narratív komplexitás pedig az egyes történetek összetettebb, illetve kevésbé összetettebb voltára utal. A nukleáris epizódok olyan specifikus életrajzi események, amelyeket időről időre újrainterpretálunk, hogy kitüntetett szerepük nyilvánvalóvá váljon az élettörténetben.⁶⁰¹ A későbbiekben a *Pályám emlékezete* szövegeiben vizsgált történetek is ilyen nukleáris epizódoknak tekinthetők. Az imágók kiemelkedő szereplők az egyén világában. Általában domináns jellemek konfliktusos és kalandos történetekben. Az imágók ellentétpárokban nyilvánulnak meg, például apa és fiú, mester és tanítvány kapcsolatában.⁶⁰² Az ideológiai háttér McAdams szerint már serdülőkorban kialakul, de a felnőtt években ideológiai kérdésekkel szembenézve folyamatosan formálódik, és legviharosabb identitáskriziseink ideológiai természetűek: gyakran a teljes ideológiai háttérünk átalakul a hatásukra.⁶⁰³

Pataki Ferenc az önéletírás dramaturgiájáról szóló tanulmányának⁶⁰⁴ második fele ugyan az 1990-es évek elején születő önéletírásokat vizsgálja, így nem hasznosítható jelen dolgozat szempontjából, az első fele azonban nagyobb ívű elméleti áttekintést tartalmaz az élettörténeti forogatókönyvek témájában. Pataki is megfogalmazza az egyén mint történet szerkesztő és azokat elbeszélő ágens-létét,⁶⁰⁵ illetve az általam fentebb feldolgozott tanulmányok közül is utal néhányra, emellett azonban rámutat az identitás, biográfia és történelem, illetve a történelem, emlékezet és elbeszélés hármására.⁶⁰⁶ Az identitás kifejeződik a biográfiában, az egyén identitása és biográfiája pedig egyaránt részei a történelmi folyamatoknak, és történelembe-foglaltságuk meghatározza karakterüket is. Az elbeszélés módzataira hatással van az egyéni és társadalmi emlékezet és a történelmi körülmények; különböző csoportok létrejövő kollektív elbeszélései az egyéni élettörténetek szerves összetevőivé válnak.

Pataki véleménye szerint az én-alakulás tanulmányozásának legalkalmasabb módja az élettörténeti szövegek módszeres elemzése, függetlenül attól, hogy hiteles önéletrajzokról vagy

⁵⁹⁹ MCADAMS 2001, 157–175.

⁶⁰⁰ *Uo.*, 167.

⁶⁰¹ *Uo.*, 170.

⁶⁰² *Uo.*

⁶⁰³ *Uo.*, 171.

⁶⁰⁴ PATAKI 1997, 339–389.

⁶⁰⁵ *Uo.*, 340.

⁶⁰⁶ *Uo.*, 341.

valamely élettörténet módszeres, utólagos rekonstruálásáról van szó.⁶⁰⁷ Ezen álláspont alapján Kazinczy esetében sem irreleváns élettörténeti forgatókönyvekről beszélni, szem előtt tartva persze azt, hogy az általa konstruált narratívákat vizsgáljuk, és nem a biográfiai Kazinczy pszichéjét.

Pataki az önéletrajz helyét az elbeszélő szövegek között azért tartja különlegesnek, mert jellegéből adódóan nem rögzített, hanem nyitott (megfogalmazhat a jövővel kapcsolatos terveket és szándékokat), és „az én mindenkori aktuális állapotától függően szakadatlanul változó, újraírt szöveg, amely folytonos külső és belső értelmezés tárgya.”⁶⁰⁸ Kiemelt pozíciója emellett abból is adódik, hogy a szöveg előállítója és értelmezője azonos szubjektum. Az önéletírás befejezése csak az elbeszélő halálával vagy „önreflexív képességének felbomlásával” fejezhető be.⁶⁰⁹ Pataki önéletrajzot jellemzői tézisei vizsgálatunk tárgyára jól alkalmazhatók: Kazinczynál a halálig nyitott önéletrajzi elbeszélés mintapéldáját láthatjuk.

Pataki kitér a felidézhető élettörténeti események időbeli megoszlására, és megállapítja, hogy a megoszlás nem egyenletes, hanem sajátos sűrűsödési övezetek, visszaemlékezési csúcsok figyelhetőek meg. Az idézett kutatások alapján 11–20, 21–30 és a 41–50 év közötti szakaszokra vonatkozik a legtöbb felidézett emlék. Kazinczy pályakezdését vizsgálva az emlékek értelemszerűen az első két időintervallumból származnak.

A tanulmány az emlékezés azon jellegzetességéről is beszél, amely az egyszerű felidézéstől fokozatosan eljuttatja az emlékezőt az újjászervezés felé. Adott esemény központi magjával kapcsolatos emlékeink lassabban felejtődnek el, mint a periférikus részletek. Az időben távolabbi emlékek esetében mind a középponti, mind a periférikus részletek erős rekonstrukción mennek keresztül.⁶¹⁰ Kazinczy esetében is megfigyelhető az a tendencia, hogy az emlékek néhány központi eleme viszonylag állandó, a körülmények, részletek azonban változnak a felidézés idejének vagy Kazinczy énképalkotó céljainak függvényében.

A fontos életesemények gyakori visszatérése, felidézése a hétköznapi emlékező gyakorlatban éppúgy megfigyelhető, mint az önéletírásokban. Élettörténeti elbeszéléseké válva fontos szerepet kapnak a szociális kapcsolatok fenntartásában, illetve identitásfenntartó és öngazoló szerepük van.⁶¹¹ Gyakori előadásukból – Kazinczy esetében gyakori leírásukból, átszerkesztésükből – következően ezek az élettörténeti mikronarratívumok egyre kidolgozottabbak lesznek, így az önéletrajz megszerkesztésekor támpontokként szolgálnak.

⁶⁰⁷ *Uo.*

⁶⁰⁸ *Uo.*, 344.

⁶⁰⁹ *Uo.*

⁶¹⁰ *Uo.*, 347.

⁶¹¹ *Uo.*, 348.

Pataki szerint feltételezhető, hogy az élettörténet újraírásának aktusa ezen mikronarratívumok kontextusának és jelentésének formálódásával, a hozzájuk társított érzelmi mintázatok átalakulásával kapcsolódik össze.⁶¹² Számolnunk kell azonban azzal is, hogy Kazinczynál a Pataki által „benyomáskeltésre törő”, „homlokzatépítő” önéletrajznak nevezett konstrukcióról beszélhetünk. Így bár mikronarratívumok egyértelműen megfigyelhetők Kazinczy önéletírásaiban is, szerkesztésükben az érzelmi viszonyulások helyett vagy mellett tudatosságot is látnunk kell. Nem gondolom, hogy a tudatosság mellett ne jelennének meg valódi érzelmekből és viszonyulásokból fakadó elemek, a konstruálás nem a teljes emléktanyag jellegére, hanem inkább az emlékek elrendezésének és módosításának módjára vonatkozik, értelemszerűen teljesen fiktív háttérű önéletírás nem működhetne, valóságreferenciákkal számolnunk kell akkor is, ha elhatárolódunk a leegyszerűsítő életrajzi olvasattól. Az önéletírások esetében gyakran nem adottak ellenőrizhető vonatkoztatási pontok, az élmények értelmezése és megélése kapcsán pedig csak az elbeszélő önreflexiója áll rendelkezésre kapaszzkodóként.⁶¹³ Az életrajz tudatos manipulálásának mértéke sosem állapítható meg egyértelműen, az önéletrajzi elbeszéléstől nehéz volna igaz/nem igaz dichotómia alapján gondolkodnunk.

Az életesemények sora által kirajzolt mintázat adja az egész önéletírás hangoltságát. Ez az érzelmi tónus, amely az események emlékéből vagy a visszaemlékező visszatekintéskor uralkodó lelkiállapotából is eredhet, egyneműsíti az élettörténetet, idillt, siker- vagy kudarc-történetet, tragédiát, stb. alkotva belőle.⁶¹⁴ A fejezet későbbi szakaszaiban arra is kitérek, hogy az egyes életrajz-változatok pályakezdéshez kötődő szakaszai eltérnek-e hangoltságukban, vagy az erre az időszakaszra vonatkozó emlékekhez való viszonyulás inkább homogén.

Pataki az élettörténeti forgatókönyvek fő típusairól beszélve megkülönbözteti a krónika-forgatókönyvet, a novellafüzér-forgatókönyvet és az élettörténeti esszét.⁶¹⁵ A krónika a legkonvencionálisabb fajta, szerkezetét pedig az intézményes szocializáció keretei adják (iskola, munka). A novellafüzér jellegű forgatókönyv a krónikához hasonlóan szelektál az emlékek között, azonban az élettörténeti epizódok reprezentatív értéke a rendezési elv. Az ilyen jellegű önéletírás rendszerint anekdotikus jellegű, és nem áll távol tőle a szokatlan és szélsőséges élmények középpontba helyezése. Az élettörténeti esszé a legelvontabb típus, néhány vezető motívum és kulcsélmény köré szervezi az önéletírást, életfilozófiai reflexiók

⁶¹² *Uo.*

⁶¹³ *Uo.*, 361.

⁶¹⁴ *Uo.*, 364.

⁶¹⁵ *Uo.*, 365.

megfogalmazására törekszik.⁶¹⁶ A későbbiekben Kazinczy önéletírásairól kíséreljük meghatározni, mely élettörténeti forráskönyvhöz illeszkednek.

4.1.2 A vizsgált szövegek köre

Bár Kazinczy autobiografikus jellegű szövegeinek határa nem húzható meg a szigorú értelemben vett önéletírásoknál, vizsgálatomat jelen fejezetben mégis erre a szövegcsoporthoz korlátozom, és az önéletrajzi adalékokban bővelkedő *Levelezést* nem emelem be fő forrásaim közé. Választásomnak több oka is van. Egyrészt a *Levelezés* vizsgálata pályakezdés-reflexiók témakörében akár egy önálló fejezetet is kaphatna, a teljes levélanyag átvizsgálására jelen tanulmány keretei nem elégségesek. Másrészt a levelekben többnyire töredékesen, a levelezőpartner személyétől is függően akár csak utalásokként jelennek meg Kazinczy történetei, jelen esetben pedig a történetesség jellegzetességeit is vizsgálni kívántam. Erre az önéletírások sokkal alkalmasabbak, és transzparenssek abban az értelemben, hogy rajtuk jól nyomon követhető az emlékek alakulásának folyamata. Nem gondolom persze, hogy tökéletesen kidolgozott és kerek minden egyes önéletírás-beli epizód, de megszerkesztettségük általában magasabb fokú a *Levelezés*ben megfigyelhető, inkább a levelezőtárssal közös referenciákra építő felidézésnél. Az önéletírás jellegéből és egyik, Kazinczy által is hangsúlyozott céljából (az utókor tájékoztatása, oktatása) adódóan Kazinczy arra kényszerül, hogy körülményesebben, alaposabban dolgozza ki emlékei elbeszélését. Harmadrészt, a vizsgálatot azokra a szövegekre akartam szűkíteni, melyek szándékoltan és tudatosan önéletírásként születnek meg, ezáltal lehetővé téve az ebben a kontextusban történő értelmezésüket. Végül az is szempont volt számomra, hogy a különböző önéletírásokban megjelenő, ismétlődő történeteket össze tudjam vetni alakváltozataikkal, ehhez pedig hozzásegít az, ha azonos műfajból valók a szövegek.

A pályakezdéshez kapcsolódó történeteket, visszaemlékezéseket, anekdotákat azért tartom érdemesnek az áttekintésre, mert azok Kazinczy magára irányuló és direkt módon megvalósított emlékéllítási tevékenységére adnak példát. Ezek a narratívák nemcsak az önreprezentáció alkalmi gesztusai, hanem olyan retrospektív identitáskonstrukciók is, amelyek révén Kazinczy – különösen a későbbi életmű kontextusából visszatekintve – megalkotja saját „eredettörténetét”. A pályakezdés momentuma így nem csupán életrajzi kiindulópontként,

⁶¹⁶ *Uo.*

hanem emlékezeti fordulópontként is értelmezhető: az a hely, ahol az individuum önnön jelentőségét nemcsak megéli, hanem elbeszélhetővé és továbbörökíthetővé is formálja. Mindez különösen fontossá válik egy olyan életmű esetében, amely az emlékezet, az önkanonizáció és a közösségi emlékezés alakításának igényét ennyire tudatosan tematizálja.

Ebben a fejezetben az Orbán László által (Toldy Ferenc, Abafi Lajos és Váczy János nyomán) önéletrajzoknak nevezett szövegeket⁶¹⁷ és a *Pályám emlékezetének* hat szövegéből származó részleteket vizsgálom, amelyek a következők: *Kazinczy Ferencz' Élete, egyedül maradékainak számokra I.*,⁶¹⁸ *Kazinczy Ferencz' Élete, egyedül maradékainak számokra II.*,⁶¹⁹ *Az én életem. Barátimnak, Literatúránk' barátjainak, 's legközelebb gyermekeimnek,*⁶²⁰ *Kazinczy Ferencz' saját kezével irtt Autobiographiája 1785ig.*⁶²¹ A *Pályám emlékezete* hat szövegéből főként az I., III. és VI. részleteit használom fel, leginkább ezekben található meg ugyanis az általam kiemelt történetek variánsai.

Orbán is megállapítja, hogy az önéletrajzok gyakran mutatnak szövegszerű egyezéseket, így egyértelműen kimutatható keletkezéstörténeti kapcsolatuk, ám ezek a kapcsolódások nem hasonlíthatók a *Pályám emlékezetének* szövegei közötti viszonyrendszerhez.⁶²² Az önéletrajzok keletkezése közötti nagy időbeli távolságok miatt jelentős változtatások is megfigyelhetők, akár ok-okozati összefüggések is átrendeződnek egyes történetek alakulása során.⁶²³ A *Pályám emlékezetének* szövegei ezzel szemben mind 1827 után keletkeztek, későbbiek az összes önéletrajznál. Bennük megfigyelhető olyan panelek jelenléte, amelyek „ha elmozdulnak is, alapvetően megtartják szerkezeti, szintaktikai és lexikai kidolgozásukat, felépítésüket, és e szövegrészek következetesen megfeleltethetők egymásnak.”⁶²⁴ Orbán a szövegek kapcsolatrendszerét, hasonlóságait és eltéréseit a szövegmezők segítségével teszi láthatóvá. Szövegmező „az a legnagyobb terjedelmű szövegrészlet, amely szövegszerű egyezéseket mutat más [*Pályám emlékezete*] szövegrészleteivel (azaz szövegmezőivel), illetve, ha csak a [*Pályám emlékezete*]-ben fordul elő, akkor maga a szövegrész.”⁶²⁵ A szövegmezők lehetővé teszik az egyes történetek alakulásának könnyebb nyomon követését. Orbán

⁶¹⁷ PEML 2009, 1.1. A jelen kiadásról: A szövegek, 788.

⁶¹⁸ PEML 2009, 84. [Kazinczy Ferencz' Élete..., I.] Kelt: 1814. Tartam: 1767–1774., 387–393.

⁶¹⁹ *Uo.*, 85. Kazinczy Ferencz' Élete... [II.] Kelt: 1814. Tartam: 1759–1767., 394–399.

⁶²⁰ *Uo.*, 86. Az én életem. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781., 400–445.

⁶²¹ *Uo.*, 87. [Kazinczy Ferencz' saját kezével irtt Autobiographiája 1785ig] Kelt: 1823. Tartam: 1759–1785., 446–470.

⁶²² *Uo.*, 1.1. A jelen kiadásról: A szövegek, 788.

⁶²³ *Uo.*, 1.1. A jelen kiadásról: A szövegek, 789.

⁶²⁴ *Uo.*

⁶²⁵ *Uo.*, 1.3. A jelen kiadásról: A szövegek kapcsolatrendszere, 791.

szövegek közlései a *Pályám emlékezete* II., IV., és V. esetében a helyhiányból adódóan részlegesen adottak, ám mivel a lényeges eltérések, átszerkesztés, vagy új információk megjelenése esetén közli a szövegmezőket, vizsgálatunk szempontjából nem okoz problémát a teljes szövegek ismeretének hiánya.

Ahogy arra a fejezet bevezetőjében, illetve korábbi szakaszaiban is utaltam, jelen vizsgálattal az a célom, hogy a Kazinczy pályakezdéséhez kapcsolódó történetek közül néhányat kiemelten vizsgáljak, ezzel pedig rávilágítsak arra, hogy milyen módokon láttatta és értelmezte magát pályakezdése kontextusában Kazinczy. Bár a szövegek kiválasztásakor elkerülhetetlen volt olyan döntéseket hozni, amelyek egyes történeteket előtérbe, másokat pedig háttérbe szorítanak, igyekeztem nem önkényesen, hanem érvekkel alátámasztható módon szelektálni a történetek között. A legfontosabb vezérelv az volt, hogy a sok alkalommal, akár minden autobiografikus szövegben közölt történetek, amelyek a pálya kezdeti szakaszához, az íróvá váláshoz, a „kiválasztottság”-érzés kialakulásához kötődnek, mindenképpen a vizsgálat tárgyát képezzék. Emellett számításba vettem, hogy mik azok a tipikus események, amelyek egy pályakezdés elbeszélése szempontjából központiak minősíthetők. Ilyen csomópontok véleményem szerint az adott pálya iránti affinitás első megnyilvánulásai, az első jelentős lépések a megtett pálya irányába, illetve az első kudarcok és sikerek elbeszélései.

Pályakezdésről beszélve dilemmát okoz az is, hogy eldöntsük: meddig beszélhetünk a pálya kezdetéről, hol húzhatjuk meg a határt. A pályakezdés időszakának konkrét behatárolására jelen vizsgálat nem vállalkozik, és az is céljaim közé tartozik, hogy rámutassak a vizsgálatból most kimaradó aspektusokra, amelyek még relevánsak lehetnek a pályakezdés kontextusában. Ilyen például a hivatali pályakezdés kérdése, amelyről itt nem lesz szó, de a későbbiekben mindenképpen fontos lesz számot vetni Kazinczy hivatali pályájával és annak a hivatalon túli munkássággal kapcsolatos hatásaival. Lényeges volna a „második pályakezdéssel”, a fogság után újrakezdő Kazinczyval is foglalkozni, hiszen a szabaduló Kazinczynak számos területen újra fel kell építenie magát, más körülmények közé érkezik, mint amelyeket fogságba kerülése után maga mögött hagyott. Ezen a két kimaradó aspektuson kívül is akadhat még olyan, a pályakezdéshez kötődő összefüggésrendszer, amelyet ez a fejezet nem vesz számításba, és amellyel a vizsgálandó szövegek köre kibővíthető.

Fentebb megfogalmazott elveim alapján négy kiemelt témát, történetet választottam ki a vizsgálat tárgyául, amelyek a következők: levéldiktálás a nagyapánál; utazás Bugyiba; első és második nyomtatásban megjelent munka; utazás Bécsbe. Az elsőként említett levéldiktáló jelenetet több szempontból is fontosnak tartottam a vizsgálat során. Egyrészt Kazinczy kiterjedt

levelezésének ismeretében azt mondhatjuk, hogy a levelezés mint gyakorlat alapvető fontosságú az életműben, így az iránta való érdeklődés gyökereinek felkutatása beillik a pályakezdés történetei közé. Másrészt a történet anyai nagyapjához való kötődése okán a felmenők Kazinczy pályáját irányító hatása miatt is tárgyalandó. A Bugyiba történő utazás már az apa személyével és szándékaival van összefüggésben, és a Kazinczy számára az egész életműben nagy jelentőséggel bíró önreprezentáció, nagy emberek körül való forgás igényének és élvezetének egyik első példáját vizsgálhatjuk benne. Másrészt az utazás önmagában is jelentős, önelbeszélésre és történetmesélésre ragadó élmény és tevékenység Kazinczy élete során. A Kazinczy első és második nyomtatásban megjelenő munkáihoz kapcsolódó történetek mint a „könyvcsinálói” pályára lépés jelképes eseményei válnak fontossá, a munkák fogadtatása és Kazinczy fogadtatásukkal kapcsolatos reflexiói szintén érdekesek a vizsgálatra. Végezetül a bécsi út leírása a korábban már említett utazás-élmény mellett azért jelentős, mert benne Kazinczy mind a műalkotásokkal való találkozás élményét, a jól-látás, a tömegétől elkülönülő saját ízlésre ráébredés tapasztalatát, mind egy kiemelt fontosságú személy, Bessenyei György alakját és a vele való sikertelen találkozás eseményét megjeleníti.

A négy kijelölt történet feldolgozásakor összehasonlítom a különböző önéletírásokban és a *Pályám emlékezete* szövegeiben megjelenő változataikat. A fogalmi áttekintés alfejezetben bevezetett terminusokat felhasználva vizsgálom azt is, hogy a kiemelt történetek stabilitást, progresszivitást illetve regresszivitást erősítő narratívumok-e. Bővebben kitérek a mikronarratívumok tematikus szálaira, visszatérő tartalmi egységeire, de a makronarratívumok szintjén is teszek megállapításokat: a vizsgált önéletírások és a *Pályám emlékezete* hangoltságáról és arról, hogy milyen élettörténeti forgatókönyvek működnek az egyes szövegekben.

4.1.3 Kazinczy az önéletírásról – motivációk és célok

Mielőtt a négy kiemelt történet változatainak áttekintésére áttérnék, Kazinczy önéletírással kapcsolatos néhány reflexióját vizsgálom meg. Ez azért szükséges lépés, mert rámutat a különböző autobiografikus szövegek keletkezéstörténete közötti különbségekre, amelyeknek a szövegek értelmezésekor is jelentőségük lehet.

A vizsgált szövegek közül *Az én Életem...*,⁶²⁶ a *Kazinczy Ferencz' saját kezével irrt...*⁶²⁷, a *Pályám emlékezete* III.⁶²⁸ és VI.⁶²⁹ szövegei⁶³⁰ előtt található reflexió az önéletírás motivációra, céljaira. *Az én Életem* legelején, az életrajzi elbeszélés előtt a következő olvasható:

„Engedek végre barátim' unszolásainak 's okaiknak, 's hozzá fogok nevezetes életem' leírásához, melly, minekutána én Rádayn kezdve a' most még csak tizenöt esztendő Kelemenig csaknem minden Íróinkkal vagy személyes ismeretségben vagy csak levelezésben állottam, 's Literatúránknak hajnallását 's felderülését láttam, minekutána Nyelvünk nekem vagy jót vagy roszt elég számban köszönhet, nem lehet nem nevezetes. Más hol és más korban erre nem kellett volna hosszas ellenkezés; az Olvasó tisztelni fogta volna okaimat, 's szavaimat nem magyarázta volna szerénytelenségre, melly most, zivatarral jöhet reám. De én nem nyugodalmat keresek; bántattassam, csak használjak. A' jók szeretni fognak merésemért a' maradék köszönni fogja azt, 's én örvendek hogy barátimnak kedvetek tölthetém.

Leginkább késlelt annak látása, hogy itt mások felől kell szóllanom, 's így el nem kerülhetem azt a' vádat, hogy itt azoknak adom képeiket, a' kik engem barátságokra, bizodalokra méltóztattak, hogy itt apró dolgokat is mondok-el, mellyeket azok magok idegen szemekkel nem fogtak volna láttatni. 'S ez hálátlanságnak fog neveztetni, indiscretiónak; azt mondják, hogy magammal szabad valék, ha veszítenem tetszett, de nem másokkal. Ítéltsem itt is, a' mint akarják. Tettem használni fog, 's nincs heroismus nélkül, 's találni fog barátokat, magamnak és gyermekeimnek, kikre a' hidegséggel illő lesz általszállani a' jóvoltnak is.”⁶³¹

Kazinczy itt az önéletírás elkészítésének kívülről jövő motivációját emeli ki, és saját pozíciójából magyarázza a megírás szükségességét: tapasztalatai, élményei egyszerre feljogosítják és kötelezik arra, hogy azokat rögzítse. Reflektál az önéletírás magamutogatásként, szerénytelenségként való értelmezési lehetőségére, amelytől elhatárolódik. Abban a tudatban teszi ezt, hogy biztos benne, kap majd ellenséges reakciókat, azonban a „bántattassam, csak használjak” elven kész vállalni munkája következményeit. A nála gyakran megjelenő csoportteremtést és a befogadók halmazokra osztásának gyakorlatát is megfigyelhetjük: az öt félreértőkkel szemben a „jók” és az értő utókor majd helyén kezeli önéletírását. A jók azzal sem vádolják majd Kazinczyt, hogy az önéletírásában szerepeltetett személyeket kiszolgáltatta a róluk való írás során, visszaélve bizalmukkal, hiszen tudják, hogy mindez jó célt szolgál.

A *Kazinczy Ferencz' saját kezével irrt Autobiographiája 1785-ig* előtt a következő bevezető áll:

⁶²⁶ PEML 2009, 86. *Az én életem*. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781., 400–445.

⁶²⁷ *Uo.*, 87. [*Kazinczy Ferencz' saját kezével irrt Autobiographiája 1785ig*] Kelt: 1823. Tartam: 1759–1785., 446–470.

⁶²⁸ *Uo.*, 90. [*Pályám emlékezete* III.] Kelt: 1829. Tartam: 1759–1804., 558–680.

⁶²⁹ *Uo.*, 93. [*Pályám emlékezete* VI.] Kelt: 1831. Tartam: 1759–1789., 716–782.

⁶³⁰ A II., IV. és V. szövegváltozat részletekben közölt, így joggal hihetjük, hogy az önéletírásról reflexiókat nem tartalmaznak, vagy a reflexiók lényegükben megegyeznek a III. és VI. változatban találhatókval.

⁶³¹ *Uo.*, 86. *Az én életem*. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781., 400.

„Engedek végre barátim’ kívánságaiknak, ’s életemet magam én írom-meg, azon tartaléktalan szabadsággal, mellyel azt mind azoknak beszélteni szoktam volt, a’ kik ismerni jó okokból óhajtották; ’s keveset gondolván a’ tompák’ vagy kancsalok’ vádjaival, kik lépésben hiúságnál egyebet találni nem tudnak. A’ Munka Maradékimnak lesz hagyva, azon tilalommal, hogy azt idegenekkel, megkülömböztetés nélkül, láttatni, annyival kevésbbé pedig lemásoltatni ne engedjék; igen Nyelvünk’ ’s Literatúránk’ dolgozó jobb barátjaival, kik nékem, egygy értelemben, úgy Maradékim, mint a’ kik származásokat tőlem vették. Ezek írják-ki a’ mit czéljaikra valónak látnak, ’s tegyék a’ mit annak java kívánni fog.”⁶³²

Ez a lényegesen rövidebb reflexió is tartalmazza a megírás kívülről jövő motivációjára való utalást, azonban sokkal kevesebb teret kapnak benne a befogadókkal kapcsolatos aggodalmak. Kazinczy szinte dacos határozottsággal, a róla szóló narratíva kezébe ragadásának igényével („életemet magam én írom-meg”) ír. Az őt hiúsággal vádoló „tompákkal” és „kancsalokkal” már csak azért sem kell foglalkoznia, mert tőlük egyszerűen megvonja az olvasás lehetőségét, jogát. Munkáját utódjaira hagyva arra kéri őket, hogy csak az arra érdemesek számára tegyék elérhetővé az önéletírást, az alkalmasak azonban szabadon használhatják azt.

A Pályám emlékezete III. így kezdődik:

„Eljidedék midőn Szemere megszólíta, kére, kényszeríte, hogy a’ miket magam és dolgaim felől pályatársainknak elmondani mindenkor készen talált, mondanám el egész Közönségünknek; azok érdemlik a’ tudást, bár apróságoknak tetszenek, mert festik emelkedésünket és a’ mult kort, ’s némelly hamis vagy hibás hírek csak így fognak elnémulni. Ellenkezém, és sok esztendőig; érzettem hogy nem születtem historiai személynek, ’s nem tudtam elhitetni magammal, hogy korunk az Autobiographiákat már tűrhessen. De az ostrom hevesebb is vala, tartósabb is mint hogy ki lehetett volna állanom; engednem a’ barátság’ kívánságinak, hinnem a’ mivel illy tekintetű társam bízata, illő volt. A’ Tudományos Gyűjtemény négy elsőbb szakaimat (1828. Köt. I. II. XI. XII.) felvéve, ’s annak Olvasóji remélni nem mert kedvezéssel fogadák a’ mit adtam. Itt újra adom, tovább víve most már, ’s szabadabban és bővebben, mert a’ hely’ szűk volta ott egyebet parancsola. De midőn én teljesítem a’ mit az Olvasó talán vár, viszontkedvezésül azt kérem ki, hogy előadásimat tekintse a’ barátság’ szorosbb körének mondva, ’s tűrje, midőn olly dolgokat fonok beszédembe, mellyek a’ kedves visszemlékezés által inkább mulattatják a’ beszéllőt mint hallgatójit. Eltölt szívnek nehéz elhallgatni érzéseit.”⁶³³

Ebben a szövegrészletben az írásra motiváló arctalan baráti kör helyett egy konkrét név, Szemere Pál szerepel, Kazinczy vonakodása pedig nagyobb teret kap. A motiváció sürgetőbbnek, szinte erőszakosnak tűnik fel (kére, kényszeríte; ostrom). Az írásra bevallása szerint az bátorítja Kazinczyt, hogy a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent részletek kedvező fogadtatásban részesültek. Nem különít el érdemtelen és értő olvasókat, a befogadóról

⁶³² *Uo.*, 87. [Kazinczy Ferencz’ saját kezével irtt Autobiographiája 1785ig] Kelt: 1823. Tartam: 1759–1785., 446.

⁶³³ *Uo.*, 90. [Pályám emlékezete III.] Kelt: 1829. Tartam: 1759–1804., 558.

egységesen mint barátairól beszél, akiktől a barátság jegyében azt várja el, hogy azokat a szakaszokat is elfogadják, amelyek csupán a felidézés öröme, a szerző mulattatása okán kapnak helyet a szövegben. Ez az első olyan önéletírás-nyitó reflexió, amelyben a feladat, küldetés és kényszer mellett megjelenik a visszaemlékezés élvezetes aspektusa is, és a tanulságosság, hasznosság háttérbe szorulni látszik: a visszaemlékező nemcsak tanít és továbbörökít, hanem saját emlékeiben gyönyörködik.

A Pályám emlékezete VI.-ot bevezető szakasz a következő:

„Elijedék midőn Szemere megszólíta, kére, kényszeríte, hogy a' miket dolgaink és magam felől oly sokak előtt elmondani mindég késznek talált, mondjam el mindennek; azok érdemlik a' tudást, 's némelly tévedt hírek csak így némúlhatnak el. Érzém hogy én hisztoriai személynek nem születtem, 's el nem tudám hinni hogy korunk az Autobiographiákat már tűrhessen. De tizennégy esztendő olta oly sok ízben újítván meg az ostrom, végre megadám magamat, 's szerénységem' sugallatit áldozatul hoztam annak a' társamnak, kinek gondolkozását, érzését, ízlését tisztelni oly nagy okaim vannak. A' mit dolgozásomból a' Tudom. Gyűjtem. 1828. felvett, nem remélt kedvezéssel látám elfogadva, 's az néki-bátorított folytatni jegyzéseimet. De midőn én teszem a' mit némelly Olvasóink várni fognak, én viszont azt kérem kedvezésképen tőlök, hogy előadásimat tekintsék ne mindennek, hanem csak szorosb barátim' kis körének, olykor csak maradékimnak mondva, 's tőrjék midőn oly tárgyakra ereszkedem, mellyek inkább múlathatják a' beszélőt mint hallgatójait. Így újra éljük eltűnt öröminket, 's hálás szívnek kedves emlegetni a' miket szeret.”⁶³⁴

Ez a változat nem különbözik jelentősen az előzőtől, azonban apróbb módosítások megfigyelhetők. Itt már „némelly tévedt hírek”-ről is van szó, amelyek elnémitása érdekében is születik Kazinczy munkája, tehát ellenszöveggént, ellennarratíva megteremtéseként is érthetővé válik, amely felmutatja saját igazságát. Az őt ostromló Szemere győzködését itt konkrét időintervallummal is ellátja, állítása szerint tizennégy évnyi biztatásba telt őt a pályakép megírására rábírn. Ebben a változatban is megkéri jövődöbéli olvasóit, hogy nézzék el neki emlékei újraélését, és őket még közelebb vonja magához azt kérve, hogy úgy olvassák a szöveget, mintha az Kazinczy szoros baráti körének íródott volna, ezáltal magukat is bevonva érezhetik ebbe a közösségbe; az emlékidézésben pedig már nem egyedül merül el („újra éljük eltűnt öröminket”).

Az önéletírások és a pályakép elé tűzött szövegekből is láthatóvá válik, hogy a *Pályám emlékezete* szövegeiben sokkal személyesebb hangot üt meg Kazinczy, önéletírásaira pedig inkább a védekezés és a befogadók jó és rossz kategóriákra való felosztása jellemző. Közös jegy, hogy a kötelességtudat, a megírás kényszere (akár terhes, akár üdvös kényszer legyen), az emlékidézés mint szolgálat megjelenik a szövegekben.

⁶³⁴ *Uo.*, 93. [Pályám emlékezete VI.] Kelt: 1831. Tartam: 1759–1789., 716.

4.1.4 Pályakezdő-történetek

4.1.4.1 Levéldiktálás

Kazinczy első levelezéshez köthető emléke egy mondatban összefoglalható: remegő kezű nagyapja diktáltatta saját leveleit, ez megtetszett a gyermek Kazinczynak, így maga is levelet diktált. Kazinczy azonban hosszasan elidőzik ennél az eseménynél, és terjedelmes bevezetővel látja el az elbeszélést.

A Kazinczy Ferencz' Élete... és *Az én Életem* szövegeiben Kazinczy leírja, hogy nagyapja kézremegése miatt egy Nyéki vezetéknevű ifjú írta le a Bossányi által diktált leveleket. A történet akár folytatódhatna is azzal, hogy a kis Kazinczy kedvet kap a diktáláshoz, ám mielőtt erre rátérne, hosszadalmas (a konkrét diktálás-jelenet terjedelmének ez a szakasz a háromszorosa) leírást ad nagyapja külsejéről, ruházatáról, reggeli öltözködésének körülményes és szertartásos lépéseiről.⁶³⁵ Mindezek után beszél csak el, hogy távol levő nagyapjának diktálta legelső levelét. Az önéletírásokban elmesélt történetek abban is hasonlítanak, hogy bennük Kazinczy magáról E/3-ban beszél, többek között a kis Bossányi, a veres bugyogójú gyermek vagy a 'Dictáló megnevezésekkel. Ez a választás azzal is magyarázható, hogy a történetekre Kazinczy maga valószínűleg nem emlékezett, azt rokonai felidőzéséből ismerte csupán, és ezt a külső elbeszélői nézőpontot őrizte meg az emlék felidézésekor is.

A Pályám emlékezetéből (I., III., VI.) származó történetvariánsok⁶³⁶ azonban nem őrzik meg ezt az eltávolított elbeszélést, mindháromban E/1-es felidézést figyelhetünk meg. A történetek nem csak ebből a szempontból különböznek az önéletírásokban megörökített történettől. *A Pályám emlékezetében* közölt variánsok rövidebbek (persze ez attól is függ, hol húzzuk meg egy történet határait), és bár kitérnek a nagyapa alakjára, nem időznek el annyit rajta, mint az önéletírásokból származó részletek. Míg a történet önéletírások-béli változatai a nagyapa alakjának felidezésére és azon való elidőzésre koncentrálnak, addig a *Pályám emlékezete* szövegei koncentráltabban szólnak magáról a diktálás aktusáról, és a nagyapa szerepébe való behelyezkedés adta örömből fakadó írásvágyról („Ezentúl tinta és plajbász leve minden mulatságom.”⁶³⁷). Érdemes megvizsgálni, hogyan viszonyul ez a megfigyelés a Kazinczy önéletírásai és pályaképe kapcsán fentebb írtakhoz. A szakirodalom és a bevezetők

⁶³⁵ *Uo.*, 85. Kazinczy Ferencz' Élete... [II.] Kelt: 1814. Tartam: 1759–1767. 395–396.; 86. Az én életem. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781., 403–404. A szövegrészeket terjedelmük miatt nem idézem a dolgozatban.

⁶³⁶ *Uo.*, 88. Pályám' Emlékezete [I.] Kelt: 1827–1828. Tartam: 1759–1794., 473; 90. [Pályám emlékezete III.] Kelt: 1829. Tartam: 1759–1804., 561–562, 90. [Pályám emlékezete III.]; Kelt: 1829. Tartam: 1759–1804., 720.

⁶³⁷ *Uo.*, 90. [Pályám emlékezete III.] Kelt: 1829. Tartam: 1759–1804., 562.

nyomán ugyanis megállapítottuk, hogy az önéletírások távolságtartóbbak, míg a *Pályám emlékezete* bensőségebb hangon szól olvasóihoz, most mégis azt látjuk, hogy Kazinczy az önéletírásokban időzik el nagyapja alakján, a pályakép esetében pedig rövidebb leírásra szorítkozik. A két szövegcsoport jellege némiképpen magyarázza is ezt a különbséget, hiszen az önéletírásba, még ha az csoportokra osztja is befogadóit, jobban illeszkedik a felmenőkről való terjedelmesebb megemlékezés, míg a pályaképbe a történet pálya alakulásához erősebben kötődő vonulata kerül be kiemelten. Ami első ránézésre távolságtartóbb megoldásnak tűnik, az akár a személyesség jelölője is lehet: a *Pályám emlékezete* már erősebben koncentrálna Kazinczyra magára, így a történetek is miatta lesznek fontosak, a nagyapa csupán mellékszereplő.

Az öt történetváltozat közös jegye, hogy a diktálás eseményétől átvezetnek az apa gyermeke pályájával kapcsolatos terveinek a Kazinczy-szakirodalomból már jól ismert témájához (Kazinczy József először katonai pályát képzelt el gyermekének), és Kazinczy irodalmi tehetségéhez. A levelezés mint tevékenység megjelenése jelképes is tehát, és az írással való foglalatosságot mint egy már kisgyermekkorától Kazinczyba kódolt beállítódást hivatott illusztrálni. Ezt a narratívumot egy progresszív narratívába, életrajzi elbeszélésbe látom beilleszkedni: az írásra mutatott hajlandósága a neki más pályát szánó családnak is felmutatja érdeklődését, tehetségét, így lehetővé téve, hogy a számára predestinált úton elindulhasson.

4.1.4.2 Utazás Bugyiba

Kazinczy 1772-es útját Bugyiba a vizsgált autobiografikus szövegei közül szinte mindegyikben megörökíti. (*Kazinczy Ferencz' Élete... I., Az én Életem..., Kazinczy Ferencz' saját kezével irrt..., Pályám emlékezete I, III., VI.*) Az utazásról megemlékező összes szövegben megjelenik a gondolat, hogy az utazás apja azon igyekezete révén valósul meg, mellyel az ifjú Kazinczy kapcsolati tőkéjét igyekszik növelni. Kazinczy József jó kapcsolatot ápolt Beleznai Miklóssal, Bessenyei György egyházügyi előjárójával. A Bessenyei György által a korban befutott pálya irigylésre méltó és egyedi volt, amelyhez hasonlót Kazinczy József Ferenc fiának is kívánhatott. Ezt a célt szeme előtt tartva küldte el Komjáthi Ábrahám felügyeletével, a sárospataki kollégium képviselőjében Ferenc és Dienes fiait Miklós-napi köszöntésre Beleznaihoz.⁶³⁸

⁶³⁸ *Uo.*, 12. *Gróf Ráday Gedeon, az Első....* Kelt: 1808. márc. 8. Tartam: 18. sz., 28.

Az önéletírások történetváltozatai között lényeges különbségek nem találhatók, de *Az én Életemben* beszéli el az eseményeket a legrészletesebben Kazinczy.⁶³⁹ Öccse és saját maga szereplése sikerességét és a jelen levő jeles emberek elismerését minden változatban kiemeli, illetve az őket kísérő Komjáthi beszédében való felsülése mellé állítva dicsőségük még fényesebbnek látszik. Az utazás jelentősége a fontos emberek előtt való szereplésben összpontosul. A bugyi tartózkodást követő „tanulmányi útról” hazafelé megesett incidensről csak a *Kazinczy Ferencz' Élete... I.* és *Az én életem* ejt szót, sem a többi önéletrajzban, sem a *Pályám emlékezete* szövegeiben nem kerül említésre. A *Kazinczy Ferencz' Élete... I.* a következőket közli az esetről:

„Ezen útunkban rajtam egy nagy szerencsétlenség történhetett volna. Ki érvén elsetétedett, estve Kátáról két út nyílt előttünk 's nem tudtuk merre menjünk. Komjáthy az inast leszállította hogy az ugató ebek felé menjen, 's az útát bicske felé tudakozza. Az ebek az inast majd levonták 's a' szekérhez kergették. Komjáthy téli kesztyűvel 's bundában köpenyben veszi a' pisztolyt hogy a' kutyák közzül egyet le lő, 's a' pisztolyt elsül 's a' golyóbis mellettem repült-el. Nagy sikoltás követte a' lövést, mert Komjáthy azt hitte hogy az engemet ért. A' lövésre előjöttek a' juhászok, megbosszulni a' lövést; de Komjáthy azt állítja hogy a' légbe lőtt csak jelt adni hogy jöjjenek-elő. Így megtudván melly út viszen Bicske felé, tovább mentünk.”⁶⁴⁰

Az én életemben így ír:

„Ezen útunk minden szerencsétlenség nélkül esett-meg, azt kivéve, hogy kevésben mult, hogy engem Komjáti agyon nem lőtt. Estve vala midőn Kátáról kiérénk, már elhagytuk vala a' helyet, 's előttünk két út nyílt. Messzecke hallánk ugatást. Leugratánk az inast, hogy menjen a' kutyák felé, 's tudja-meg merre menjünk. Az ebek a' kocsig jöttek utána. Komjáti, bundába burkolva 's téli kesztyűben, pisztolyhoz nyúl 's elsüti. A' golyó mellettem méne-el. Komjáti egyszerre sikoltá-el magát a' lövéssel, 's meg-kapott, kérdezte ha nincs e bajom, ha élek e. Azonban a' Juhászok botokkal és káromkodva jövének-elő, de Komjáti elhitette hogy ő csak jelt adni lőtt. Minthogy a' kutyák mind megvoltak, a' juhászok hívének szavának, megtanítottak merre menjünk, 's jó utat kívánának.”⁶⁴¹

A történet két változata nagyjából ugyanazokat az elemeket tartalmazza, de fontosnak láttam mindkét változatot közölni, hogy láthatóvá váljon, a második verzió milyen kevés módosítással mennyivel drámaibb, ám ezzel együtt mégis komikus hatást ér el. A történetet bevezető mondat véleményem szerint azért hat komikusan, mert szinte mellékesen villantja fel a halálos kimenetel eshetőségét. Ez a játékos felütés a történet folytatásában nem marad meg, más változtatás nem esik az első verzióhoz képest, ami elütné a helyzet komolyságát. Sőt, mivel Komjáti reakcióját jobban kibontja itt, mint először, hangsúlyosabbá teszi a helyzet

⁶³⁹ *Uo.*, *Az én életem*. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781, 415–417.

⁶⁴⁰ *Uo.*, 392, 84. [*Kazinczy Ferencz' Élete... I.*] Kelt: 1814. Tartam: 1767–1774., 392.

⁶⁴¹ *Uo.*, 86. *Az én életem*. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781., 417.

drámaiságát. Komjáti ebben a változatban már aggódva érinti meg Kazinczyt, megkérdezi, hogy esett-e baja, a juhászok pedig „botokkal és káromkodva” jönnek elő, sokkal fenyegetőbb fellépéssel. Mindkét változatban megtudjuk, hogy végül sértetlenül utaznak tovább, a hazaút elbeszélése után azonban eltér a két önéletrajz történetvezetése.

Az én életem, visszatérve a Bugyiban töltött időre, Bessenyeiről mint jelenségről ír, ismét felemlenve azt, hogy az apa Bessenyei-módra képzelte el fia felemelkedését. Orbán László tanulmányában⁶⁴² az itt kezdődő elbeszélésből bontja ki annak magyarázatát, hogy hogyan jutott Kazinczy arra az elhatározásra, illetve mi vagy ki ösztönözte arra, hogy Bessenyei *Der Amerikanerét* lefordítsa. A folyamattal kapcsolatban megállapítja, hogy „az ifjú *fordító* Kazinczy egyre öntudatosabb *főhőssé* formálódik e sajátos jellemfejlődésben, másrészt az idősödő *önéletíró* Kazinczy is egyre határozottabban jelöli ki (találja fel) saját irodalomtörténeti helyét a testőrírók – Kazinczy – pesti fiatalok egyenes vonalú, *szabályos* fejlődési sorában.”⁶⁴³

A Kazinczy Ferencz' Élete... I. azonban Kazinczy apja halálának elbeszéléssel folytatja az önéletírást,⁶⁴⁴ mintha saját, potenciálisan halálos kimenetelű tapasztalatának elbeszélése juttatná eszébe ezt a történetet. Ez az önéletírás az utazás során megesett incidenstől kezdődően regresszív narratívumokkal dolgozik, míg *Az én életem* narratívája ugyanezen utazást követően egy ideig még progresszivitást mutat, az apa halála csak később töri le ezt a felfelé ívelést.

Kazinczy a *Pályám emlékezetének* szövegeiben is követi az önéletrajzokban használt paneleket a bugyi utazással kapcsolatban: az apa ügyködése gyermekei kapcsolatépítése érdekében, a két testvér sikeres szereplése (Dienes sikerének hangsúlyozásával), a jeles emberek körül forgás, és az utazás egy hónaposra nyúlása (Pestre, Gödöllőre és Aszódra is ellátogattak). Bár a Bugyiban töltött időszak is fontosnak tűnik fel, leginkább a szereplést követő utazás során átélt élmények, és a jeles emberek rájuk irányuló figyelme kerül középpontba.⁶⁴⁵ Az elbeszélés szerint útja során Kazinczy a szellemi-lelki ajándékok mellett egy ezüst órával és egy meg nem nevezett ajándékozótól származó Bessenyei-művekkel, az *Eszterházi vígasságokkal* és az *Ágis tragédiájával* is gazdagodott, ami elmélyítette benne a Bessenyei iránt már eleve meglévő érdeklődést.⁶⁴⁶ A Bessenyeivel kapcsolatos

⁶⁴² ORBÁN 2010, 96–121.

⁶⁴³ *Uo.*, 97.

⁶⁴⁴ PEML 2009, 84. [Kazinczy Ferencz' Élete..., I.] Kelt: 1814. Tartam: 1767–1774., 392–393.

⁶⁴⁵ L. pl.: „Kimondhatatlan a' haszon melyet ránk ez az egy holnapnyi utazás hozott. Lelkeink szikrát kapának előre törekedni 's érdemleni a' nagyok' figyelmét, és a' mit iskolánkban talán elmúlasztánk, Komjáthy lelkes beszéllései által bőven kipótolá.” PEML 2009, 90. [Pályám emlékezete III.] Kelt: 1829. Tartam: 1759–1804., 568.

⁶⁴⁶ PEML 2009, 86. *Az én életem*. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781., 417.

mikronarratívumok végigvonulnak a pályakezdés elbeszélésén, a testőríró szerepét Kazinczy önelbeszéléseiben a bécsi úttal kapcsolatban is tárgyalni fogom.

4.1.4.3 Magyar-Ország Geographica

Kazinczy anyja kérésére és apja emlékének tiszteletet adva készíti el, bár vonakodva, azt a fordítást, amelyet apja még életében kért tőle.⁶⁴⁷ Professzora azonban, akinek szintén anyja kérésére megmutatja munkáját, elutasító, és a fordítás megjelentetését nem javasolja. Ezt a munkát nevezhetjük Kazinczy első nagyobb feladatának és egyben kudarcának is, jelen dolgozatban azonban a következő, szintén sikertelen kiadványról írtakkal foglalkozom bővebben. A *Magyar-Ország Geographica*ról⁶⁴⁸ négy autobiografikus szövegben is megemlékezik (*Az én életem, Kazinczy Ferencz' saját kezével irtt..., Pályám emlékezete III., VI.*). A sikertelen indulás elbeszélésének hangoltsága az önéletírásokban pozitívabb, mint a *Pályám emlékezete* szövegeiben. Az önéletírásoknál ugyanis az ifjú Kazinczy szégyenkezését némiképp oldják Szilágyi Sámuel hozzá intézett biztató szavai, sőt, *Az én életemben* kifejezetten pozitív végkicsengést rendelnek az események mellé.⁶⁴⁹ *Az én életem* esetében a Kazinczy által „tüzelésnek” nevezett biztató szavak a pályán való maradásra, a kitartásra ösztönzik őt, a másik önéletírásban már csak enyhítenek a kellemetlen helyzeten, a *Pályám emlékezete* szövegeiben pedig lesújtott állapota annyira meghatározó, hogy Szilágyi szavainak semmilyen hatást nem tulajdonít, sőt, a kínos eset arra az elhatározásra juttatja, hogy neve „nyomatva soha többé nem lesz”:

„Már úgy hívém, keresztül estem minden bajomon, midőn Superint. Szilágyi Sámuel Úr, Debreczenben, csendet parancsola, 's nevemen szólított. Sápadtan, mint a' holt, előállék. A' munka ugyan hibás, úgy mond, a' mint egy két belé vetett pillantás után látja; de melly dicséretes törekedés e' gyenge esztendőkből! Ne szűnjek meg. A' szorgalmas gyakorlás, vezérelve a' férías tanulástól, sokra fog vihetni. Példákat horda fel hogy mások is így kezdék, 's addig gyakorlák magokat, míg eljutának dicsőségekre. – Nem tudom van e sok Író, ki illy

⁶⁴⁷ KAZINCZY 1770.

⁶⁴⁸ KAZINCZY 1775.

⁶⁴⁹ „Superint. Szilágyi felkölt, idvezlette az új Auctorkát, 's elhalmozta magasztalásaival; tüzelte, hogy elkezdvén eggyzer a' futást, abba ne hagyja; 's midőn majd izzadni és fájni fog, 's botolgtatásaira reá ismer, el ne csüggedjen, sőt emlékezzék, hogy a' ki rosszul nem kezd, nem fog jól végezni. – Ez a' megszóllítás, tüzelés, nekem irigyeket támaszta, 's barátokat.” PEML 2009, 86. *Az én életem*. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781., 421. „'S íme Superint. Szilágyi Samuel Ur, Debreczenből, feláll, 's csendet parancsol. Magasztalni kezd; mondja hogy a' kezdet csekély, de azt is mondja, hogy a' kezdet mindég az, és hogy ő látja előre, mi fogja majd ezt követni, 's örvend a' jövendőnek. A' többiek vagy azért, mert Szilágyinak ellene mondani nem mertek, vagy mivel jelen volt anyámat 's nagyatyámat meg akarák kémélni, hallgattak; 's így az én büntetésem nem vala egyéb mint annak mély érzése, hogy gondolatlanabb cselekedetet senki még nem teve.” *Uo.*, 87. [Kazinczy Ferencz' saját kezével irtt Autobiographiája 1785ig]. Kelt: 1823. Tartam: 1759–1785., 454.

keservesen lakola első kirepüléséért; de felfogadám hogy nevem nyomtatva soha többé nem lesz.”⁶⁵⁰

„Úgy hívé, keresztül estem minden bajon, midőn Debreczeni Superint. Szilágyi Sámuel Úr, csendet parancsola, 's nevemen szólított. Sápadtan mint a' holt, előállék. – A' munka ugyan hibás, ugymond, a' mint egy két belé vetett pillantás után látja; de melly dicséretes törekedés e' gyenge esztendőben! Ne szűnjek meg. A' szorgalmas gyakorlás, vezérelve a' férias tanulástól, sokra fog vihetni. Példákat horda fel hogy mások is így kezdék, 's addig gyakorlák magokat, míg eljutottak a' pontra. – Kevés Író lesz a' világon a' ki keservesebben lakola első kirepüléséért, 's erősen felfogadám, hogy nevem nyomtatva soha nem lesz.”⁶⁵¹

Szilágyi felszólalása mindkét szövegváltozatban úgy tűnik, mintha csak tetézné a magát egyébként is kényelmetlenül érző Kazinczy feszengését. Míg az önéletrajzokban a biztató szavak reményt keltettek, a *Pályám emlékezetének* variánsaiban üres, vigasztaló frázisoknak hatnak. Ezek a szövegek semmiképp sem próbálják Kazinczy „könyvesináló karrierjét” töretlenül felfelé ívelőként bemutatni, kudarcos pályakezdése pedig jól illeszkedik a pályakép elbeszélésében megfigyelhető hullámhegyek és hullámvölgyek dinamikájába. A pályán megtett első lépések történeteire gondolhatunk az énelbeszélés nukleáris epizódjaiként, hiszen a többszöri felidézés és újrainterpretálás az életmű központi elbeszélései közé emeli be.

4.1.4.4 Utazás Bécsbe

1777-es útjáról annak minden felidézésekor terjedelmesen emlékezik meg, ám leghosszabban *Az én életem*-béli visszaemlékezésben időzik el jelentős utazás elbeszélésénél.⁶⁵²

Minden történetváltozatban megírja, hogy nagybátyjával, Kazinczy Andrással és annak társaságával utazott előbb Pestre, majd Bécsbe.⁶⁵³ Azt is egyértelműsíti, hogy Bécsben a Belvedere érdekelte leginkább, valamint a találkozás lehetősége Bessenyei Györggyel és Vay Miklóssal. Utóbbival megvalósul a találkozás, ám a régóta tisztelt Bessenyeivel, akinek ekkorra *Der Amerikaner* című filozófiai kisregényét is lefordítja, nem sikerül találkoznia. Mégsem foszttatik meg egészen Bessenyeitől, hiszen annak otthonába bebocsátást nyerve láthatja a férfi portréját, majd asztalánál ülve levelet is ír neki.⁶⁵⁴ Ez a nem-találkozás a Másik hiányának ellenére szinte intimebbnek tetszik a vágyott találkozásnál, hiszen lehetőséget ad a zavartalan

⁶⁵⁰ *Uo.*, 90. [Pályám emlékezete III.] Kelt: 1829. Tartam: 1759–1804., 572.

⁶⁵¹ *Uo.*, 93. [Pályám emlékezete VI.] Kelt: 1831. Tartam: 1759–1789., 732.

⁶⁵² *Uo.*, 86. *Az én életem*. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781., 422–425.

⁶⁵³ *Uo.*, 422–423

⁶⁵⁴ *Uo.*, 93. [Pályám emlékezete VI.]. Kelt: 1831. Tartam: 1759–1789., 736.

szemlélődésre és a belehelyezkedésre is: a Bessenyei asztalánál levelet író Kazinczy az írás idejére egy kicsit Bessenyei helyébe képzelheti magát:

„Kerestem őtet, de nem leltem. Cselédje megnyitá szobáját, 's asztalán írtam meg neki leveletem, pasztelben festett portréja előtt, melly asztala felett függ. Eggy ölnyi magasságú, húsos, barnahajú, szép arczu férfi.”⁶⁵⁵

Hogy a levél megírásának helyszínét fontosnak tartotta, azt az is valószínűsíti, hogy a történetek minden elbeszélés-variánsában megemlíti ezt a részletet. Nem tudhatjuk, hogy a felidézéskor a kép juttatja eszébe a történetet vagy fordítva, a festmény szemlélése azonban eszünkbe juttathatja Kazinczynak a később kibontakozó, de első jeleit már az életmű ezen szakaszában is felmutató intenzív panteonizációs tevékenységét.

Az utazásból nemcsak a személyekkel, hanem a műalkotásokkal való találkozás eseményét, múzeumlátogatását is kiemeli, amely során útitársaitól eltérő módon Van Dyck *Egy fiatal szakállas ember*⁶⁵⁶ címet viselő portréját tünteti ki figyelmével,⁶⁵⁷ és alig mozdul az alkotás elől.⁶⁵⁸ Saját magát különként, a tömegeből kitűnő alakként, a népszerű irányokkal szemben a járatlan utat választóként gyakran mutatja be, mind magánéletéről, mind irodalmi ízléséről beszélve. Ennek a múzeumi látogatásnak a leírásában is ezt az Én és Ők távolságot jeleníti meg. Emellett itt jelenik meg Kazinczy portrék iránti, egész életművön végigvonuló rajongásának⁶⁵⁹ egyik első példája is.

Az út rá gyakorolt hatásáról összefoglalóan is nyilatkozik a *Pályám emlékezetében*:

„Melly változást teve bennem ez az út, könnyű elképzelni. hogy én a' Belvederben jobban láttam mint azok a' kikkel egygyütt léptem-fel ott, hogy én ott némelly képnek jelentését magamtól, és első rá-pillantással, kitaláltam, az nekem szint olly hatalmas ösztön volt tanulnom, mint midőn az tapasztalám, hogy azok ollyakat is tudnak, a' miket én nehezen fogok valaha, 's eltökélém, hogy Patakon minden időmet hasznomra fogom fordítani, hogy meg nem szünök míg magamat eggy vagy más nemben tekintetbe nem hozom. Érzettem mivel tartozom ennyi kegyekért szüléimnek; hogy szent tisztem megholt atyám eránt teljesíteni a' mit ő óhajtott, reménylett; hogy anyám számot tart reá, hogy neki örömet adandok. Neki feküdtem tehát, 's tudják társaim, hogy ott, míg sokan szilaj vígaságoknak

⁶⁵⁵ *Uo.* Kazinczy *Az én életemben* és a *Kazinczy Ferencz' saját kezével irtt...* szövegeiben még nem biztos afelől, hogy pasztellben vagy olajban van megfestve Bessenyei képe: „Nem leltem házánál. De képét, pasztelben e vagy olajban, íróasztala felett találtam.”, illetve: „Cselédje bévive szobájába, 's ott írtam hozzá eggy levelet az ő olajban vagy pasztelben festett képe előtt.” Ezek a szövegrészek rámutatnak arra, hogy az időben távolabb kerülő emlék köré sokkal szabadabban konstruálhatóak körülmények, a sok újraélés pedig ahhoz vezet, hogy a konstrukciókat a többszörös újramondás következtében egyre stabilabbnak és igazabbnak érezhetjük.

⁶⁵⁶ *Uo.*, 4.2. Jegyzetmezők (18. jegyzetmező: 1777. az első bécsi út), 939.

⁶⁵⁷ „(...) a' dagadt szemhéju fej nekem akkor még becsesbb vala mint a' Correggio' Iója, és mint mind az, a' mit az Olasz iskola'szobájiban láték.” *Uo.*, 93. [Pályám emlékezete III.]. Kelt: 1829. Tartam: 1759–1804., 574.

⁶⁵⁸ *Uo.*, 86. *Az én életem*. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781., 424.

⁶⁵⁹ Erről l. BÓDI 2021.

eredtek, én szobámban ültem, olvastam, dolgoztam, 's rajzolgattam 's gyakorta két 's három gyertya mellett éjfélig, úgy hogy végre szemeim majd elvakultanak.”⁶⁶⁰

Ebből a visszatekintésből láthatóvá válik, hogy milyen hatása volt az úti élményeknek Kazinczy önképére, lelki és szellemi fejlődésére. Múzeumi különválása a tömegetől olvasható későbbi „különutas” megoldásai előképeként, ezt az olvasatot pedig a visszatekintés megszövegezése kínálja fel. A többiekétől eltérő látását nem csak másként, egyből *jobbként* jelöli meg. A saját látásra, azaz műszemlélő tekintetére való ráébredése együtt járt a „többet tudás” igényének felébredésével is, így a diák Kazinczy mindennapi választásaiban is eltávolította magát a „szilaj vígasságoktól”. Éjszakába nyúlóan dolgozó alakját elhivatott szerzetesként mutatja be, s a szerzetesi önmegettartóztatás nyilvánul meg a vígasságoktól való elhatárolódásban is, szemei romlása pedig a munka oltárán bemutatott áldozatként tűnik fel. Az utazást követő elhatározásokból bontja ki későbbi tanulmányi, majd első szerzői sikereit, ezért úgy vélem, joggal nevezhetjük meg ezt a pályakezdés egyik kiemelt elbeszéléseként.

4.1.4.5 Összegzés, Kazinczy élettörténeti forráskönyveiről

A fenti elemzések alapján jól látható, hogy Kazinczy önéletrajzi elbeszéléseinek és pályaképének szövegváltozatai között gyakran vannak tartalmi és hangsúlyos eltérések, illetve a szövegek célja és kijelölt olvasóközönsége is eltérő. Azt meghatároznunk tehát, hogy Kazinczy milyen élettörténeti forráskönyv keretei között beszéli el az életét, csak az egyes szövegek külön elvégzett áttekintésével lehet megállapítani. Ráadásul a teljes vagy közel teljes élettörténet elbeszélése sem adott a számunkra, az 1806 utáni időszakot egyik autobiografikus szöveg sem tárgyalja. A rendelkezésre álló szövegekről elmondható, hogy bennük a krónika-forráskönyv és a novellafüzér-jellegű élettörténeti forráskönyv érvényesül leginkább. Előbbi, ahogyan azt a korábbiakban már összefoglaltam, az intézményes szocializáció adta keretek (pl. iskola, munka) segítségével építi ki az élettörténetet, utóbbi pedig az élettörténeti epizódok reprezentatív értéke alapján szelektál az élettörténeti epizódok közül.

⁶⁶⁰ PEML 2009, 86. Az én életem. Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781., 424–425.

4.2 Emlékállítási gyakorlatok az *Erdélyi levelek*ben

4.2.1 Jelentős szövegcsoporthok a Kazinczy-életműben

Kazinczy Ferenc kiterjedt levelezése, fordításai, lírai alkotásai és folyóiratcikkei mellett több olyan szövegcsoporthot is létrehozott, melyek jelentős csomópontjait alkotják életművének. Ilyen, részben egységes, részben pedig saját szöveghatáraikon túlcsonduló, keretek közé nehezen szorítható szövegcsoporthok a *Pályám emlékezete*,⁶⁶¹ a *Fogságom naplója*⁶⁶² és az *Erdélyi levelek*,⁶⁶³ mely munkákból kritikai kiadás is született az ezredforduló után.

Míg a *Pályám emlékezete*nek és a *Fogságom naplójának* motiváltsága, életműbéli helye alaposabban kutatott és feldolgozott, addig az *Erdélyi levelek*ben megjelenő műfajok, hagyományok és a benne rejlő potenciál kevésbé feltárt, és kevesebb szakirodalmi figyelem is látszik irányulni Kazinczy ezen munkájára. Az *Erdélyi levelek*et tárgyaló tanulmányok két fő csoportra oszthatóak: a mű elméleti háttérével, kiadás- és keletkezéstörténetével foglalkozó írások mellett javarészt olyan tanulmányok születtek, amelyek egy-egy „sztorit”, egy úti emléket és annak elő- vagy utótörténetét dolgozzák fel, az *Erdélyi levelek*et mint közeget kevésbé vizsgálva. A *Pályám emlékezete*hez és a *Fogságom naplójához* a szakirodalmi konszenzus már viszonylag jól körvonalazható jellemzést tud társítani. A következőkben először röviden összefoglalom az erről a két, egymással és az *Erdélyi levelek*kel is rokon szövegről jelenleg hozzáférhető tudást. Ezt az összefoglalást két okból végzem el. Egyrészt azért, hogy rámutassak a szakirodalom lényegi kérdésekben megfigyelhető egységességére, és ezzel szemben élesebben láthatóvá váljon, hogy melyek a hiányosságai az *Erdélyi levelek* recepciójának. Másrészt pedig azért, hogy az összefoglaló után megkíséreljem az *Erdélyi levelekről* ez idáig adott tudást először terjedelmesebben számba venni, majd annak fő elemeit a két megelőző példához hasonlóan elrendezni, számítva persze arra, hogy már csak a kevesebb nagy ívű elemző munka számából adódóan sem kapunk ilyen kompakt végeredményt.

Második lépésként az *Erdélyi levelek* vizsgálatához egy új fókuszot, az emlékállítási gyakorlatok felőli olvasást jelölöm ki, megindokolva, hogy miért tartom azt releváns és a szöveg teljesebb megismerését lehetővé tevő megközelítési módnak. A különféle emlékállítási módzatok megjelenését úgy mutatom be, hogy a szövegeket az *Erdélyi levelek* részeként vizsgálom, számot vetve azzal, hogy milyen kontextusba vannak beágyazódva. Az *Erdélyi levelek* – ahogy az jelen tanulmány későbbi szakaszában is láthatóvá válik majd – sokszoros

⁶⁶¹ PEML 2009

⁶⁶² KAZINCZY 2011

⁶⁶³ ERDLEV 2013

fikcionáltsága a dokumentumként való használatnak eleve ellenáll, legfeljebb egy utazás emlékeinek fokozatos átrajzolódása, elhomályosulása és idegen elemekkel való feltöltődése az, amelynek dokumentuma lehet. Kazinczy írásaiban nem az igazságot, hanem az általa adott módon megkomponálni kívánt világot, kapcsolatokat, helyszíneket vizsgálom. Jelen vizsgálat keretei természetesen nem teszi lehetővé az *Erdélyi levelek* összes emlékállító gyakorlatokhoz köthető szövegének áttekintését, és nem is célkitűzésem mindegyik szövegvariáns szoros olvasása, de a példaanyag kiválasztásakor igyekszem a bemutatni kívánt jelenségeket legjobban megjelenítő részleteket felhasználni, hogy megállapításaim érvényessége ne csak egy-egy szöveg körére korlátozódjon. Az emlékállítási gyakorlatokat tárgyaló szakaszt a vizsgált szövegek formája, témája alapján különböző alfejezetekre osztom. Az utolsó szakaszban összegezni fogom, hogy milyen belátásokkal járt az *Erdélyi levelek* emlékállító gyakorlatokra koncentráló olvasása.

4.2.2 A *Pályám emlékezete* és a *Fogságom naplója*

A *Pályám emlékezete*nek hat, panelszerűen elmozduló szövegelemekből álló és egymással szövegszerű átfedésben lévő⁶⁶⁴ szövegváltozatát egységként vizsgálhatjuk. Egyszerre elbeszéli és nyelvileg megkonstruálja Kazinczy énjét,⁶⁶⁵ benne a személyesség és tárgyilagosság jegyei keverednek. Róla való tudásunkhoz semmit nem tenne hozzá, ha a valóság-fikció mesterségesen megalkotott oppozíciójának keretei között próbálnánk elhelyezni. Dokumentáló igényű és szándékú önéletírás, amely az én és egy koherens élettörténet⁶⁶⁶ megteremtése mellett arra is figyelmet fordít, hogy az egyént körülvevő környezet rajzát adja. Környezet alatt a *Pályám emlékezete* esetében leginkább a Kazinczyval kapcsolatba kerülő emberek érthetőek.⁶⁶⁷ A *Pályám emlékezete* a fő önéletírás pozícióját foglalja el az életműben, benne megmutatkoznak Kazinczy emlékezési és emlékállítási mechanizmusai, mítoszteremtő aktusai. Szubjektív korrajz és a gondosan megőrzött emlékmorzsák között rendet tenni kívánó én fáradságos munkájának dokumentuma.

A *Fogságom naplójában* Kazinczy saját traumatikus fogságélményét dolgozza fel. Visszatekintő pozícióból, de a naplóformát imitálva szerkeszti meg a szöveget.⁶⁶⁸ Az *én*

⁶⁶⁴ PEML 2009, 1.1. A jelen kiadásról: A szövegek, 789.

⁶⁶⁵ TOLCSVAI 2020, 165.

⁶⁶⁶ BODROGI 2016, 132.

⁶⁶⁷ Az *Erdélyi levelek*ben ezzel szemben véleményem szerint a környezetrajz sokkal inkább a tárgyi környezet leírására és értelmezésére koncentrálódik, erről bővebben a dolgozat későbbi szakaszában lesz még szó.

⁶⁶⁸ KAZINCZY 2011, Bevezetés, 210.

Pandektám V. kötetében fennmaradt *Feldolgozni valók* címet viselő vázlatban Kazinczy „rövid emlékeztető mondatok segítségével egy biográfiai vázlat látszik fölrajzolni”,⁶⁶⁹ amelyben későbbi anekdoták kulcsmondatai lelhetőek fel. Az itt található kidolgozott történetelemek részben a *Pályám emlékezetébe*, részben a *Fogságom naplójába* kerültek be, ez a kapcsolat pedig közel fűzi egymáshoz a két, retorikai szerkezetüket és tartalmi egységüket tekintve önálló művet. A *Fogságom naplójáról* írt monográfiájában⁶⁷⁰ Szilágyi Márton a napló kora újkori börtönirodalommal, pontosabban Bethlen Miklós önéletírásával való kapcsolatára is rámutat. A *Fogságom naplója* a benne elbeszélte történetek és a retrospektív naplóírás gyakorlata mellett forrásértéke miatt is különleges pozícióban van. Köztörténeti és politikatörténeti jelentősége mellett mikrotörténeti forrásként is értékelhető.⁶⁷¹

4.2.3 Az Erdélyi levelek szakirodalmá

Az *Erdélyi levelek*hez kötődő talán legismertebb, legidézettebb tanulmány Szauder Józsefé,⁶⁷² aki Kazinczynak Gróf Gyulayné Kácsándy Súsie-hez és Gyulay Lottihoz fűződő kapcsolatát dolgozza fel erősen dramatizált formában, és Kazinczy erdélyi útjának fő motivációját is a Kácsándy Súsie-vel való találkozásban jelöli meg. Az *Erdélyi levelek*hez kötődő több tanulmány esetében is jellemző és a szöveganyag sokszínűségét figyelembe véve kézenfekvő gyakorlat, hogy néhány kiemelt szöveg vagy egy szűkebb téma tárgyalására szorítkoznak az elemzők, az *Erdélyi levelek* mint ezen szövegek kontextusa, közege nem válik a vizsgálat tárgyává.⁶⁷³ A Szauder-tanulmányhoz hasonlóan ezeknél a szövegeknél is megfigyelhető, hogy az általuk vizsgált kiemelt ügyeket Kazinczy erdélyi utazásának egyik céljaként, motivációjaként is felmutatják.

Az *Erdélyi levelekről* írt tanulmányok jelentős részének Szabó Ágnes a szerzője, aki egyben a kritikai kiadás sajtó alá rendezője is. A kritikai kiadás jegyzetanyagában értelemszerűen a szövegforrások, a keletkezéstörténet, a kiadástörténet és a kritikai kiadás által követett elvek számbavételére nyílik lehetőség. A jegyzetekben is megerősítést nyer, hogy az *Erdélyi levelek* Kazinczy szétszóródó emlékeinek egyik hordozójaként is funkcionál, így a *Pályám emlékezetével* és a *Fogságom naplójával* szoros kapcsolatban van.⁶⁷⁴ Az *Erdélyi*

⁶⁶⁹ KAZINCZY 2011, Bevezetés, 209.

⁶⁷⁰ SZILÁGYI 2017, 71.

⁶⁷¹ *Uo.*, 149–150.

⁶⁷² SZAUDER 1970, 347–432.

⁶⁷³ Például: BIRÓ 2010, KOVÁCS 2010, SZABÓ Á. 2007.

⁶⁷⁴ ERDLEV 2013, 521.

levelekben megjelenő százszokról alkotott képről az *Erdélyi levelek* egy-egy szakaszát vizsgáló tanulmányok sorát bővítve, Biró Annamária már említett tanulmánya mellett ő is ír, Kazinczy negatív százsz-ábrázolását a korszakban jellemző százsz-ellenesség lecsapódásaként értelmezve.⁶⁷⁵ A *vaktérkép* című tanulmányában arra próbál választ adni, hogy mivel magyarázhatóak az *Erdélyi levelek* szövegváltozatai a klasszicista perfekcionizmuson kívül, és úgy találja, hogy ebben fontos szerepe van annak, hogy Kazinczynál nem a létrejövő út élménye, hanem az utat megelőző elképzelések adják a megszülető mű vázát.⁶⁷⁶ A képzeletbeli és a ténylegesen beutazott út által teremtett kettősség mellett az élmény és az élmény elbeszélésének ideje közötti távolság újabb távolító mechanizmusként működik. Friss élmények helyett megszürt, szelektált emlékek kerülnek rögzítésre.⁶⁷⁷ Az utazás és a megírás(ok) között eltelt időszakban az emlékek elkopnak, historiográfiai, geográfiai, nyelvészeti tárgyú betoldások és az utazás idejét megelőző emlékek töltik fel a szöveget, a szerkesztés során pedig az elképzelt utazás menete ad csupán biztos kiindulópontot, az Erdélyt jól ismerők kommentárjai, segítsége pedig lehetőséget a rekonstrukció legalább valamelyest pontos megvalósítására.⁶⁷⁸ A fenti ismeretek alapján az *Erdélyi levelekre* a hagyományos értelemben vett útleírásaként tekinteni tehát pontatlan lenne.

A mű változatainak sokaságát és elkészülésének nehézségeit azzal is magyarázhatjuk, hogy Kazinczy a megírásakor határozott kortárs elvárásokkal találja szemben magát, amelyeknek próbál megfelelni, ez azonban tovább befolyásolja munkáját.⁶⁷⁹ Erdélyi barátai ugyanis hiánypótló munkaként tekintenek Kazinczy szövegére, amely majd képes lesz bemutatni az akkor kulturális vaktérképnek jelen levő Erdélyt Magyarországnak.⁶⁸⁰ Az egymással ütköző Erdély-elképzelések a megkonstruált Erdélyt, akár egy üres tálal, próbálják feltölteni kulturális és társadalmi értékekkel, miközben útmutatóként is szánják az *Erdélyi leveleket* a terület „helyes” megismeréséhez. Az utazás aktusa háttérbe szorul, a reprezentáció válik központi feladattá. Szabó tanulmánya rámutat arra is, hogy az egyébként kapcsolatok ápolására, az erdélyiekkel történő kommunikáció felélénkítésére is alkalmas erdélyi út hogyan lesz a polémiák, egyet nem értések, eltérő Erdély-konstrukciók miatt Kazinczy kapcsolataira végül romboló hatással.⁶⁸¹

⁶⁷⁵ SZABÓ Á. 2009

⁶⁷⁶ Uő, 2005, 213.

⁶⁷⁷ Uo., 215.

⁶⁷⁸ Uo., 216–218.

⁶⁷⁹ Egy Döbrentei Gábornak írott levélben úgy fogalmaz, hogy „megadja magát” barátai javaslatainak. KAZLEV XV., 3486., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1817. szeptember 5., 306.

⁶⁸⁰ SZABÓ Á. 2009, 219–220.

⁶⁸¹ Uo., 223.

A szubjektum és táj viszonyából kibontakozó szövegszerveződést bemutató tanulmányában⁶⁸² Szabó az *Erdélyi levelek* által megteremtett fiktív Erdélyt és annak megalkotásával járó kérdéseket járja körbe. A szövegeit újraíró Kazinczyra utazóként tekint, aki a szerkesztés alatt folyamatosan újrajárja a meglátogatott helyszíneket. A táj megjelenítése biografikus kontextusba ágyazódik, Kazinczy bejárja gyermekkorához kötődő emlékeinek tájait is, a fizikai helyváltoztatás mellett így lélektani útként is tekinthetünk utazására.⁶⁸³ Az ország határainak átlépésével az emlékek helyét átveszi a váratlannal és az ismeretlen való szembenézés, a tényleges utazás leválik az útiterv által szabott menetrendről a váratlan körülmények, időjárási jelenségek hatására. A kényelmetlenségek azonban hasznot is hajtanak: a kiszámíthatóság elkerülésével az útinapló izgalmasabbá válhat.⁶⁸⁴ Szabó Kazinczy Erdély-élményét, különösen a Király-hágó monumentalitása által kiváltott lenyűgözöttség-érzését a kanti értelemben vett fenséges megtapasztalásához kapcsolja.⁶⁸⁵

Szabó Ágnes doktori disszertációjában is az *Erdélyi leveleket* vizsgálja.⁶⁸⁶ Munkája a kritikai kiadáshoz szorosan kötődik, így annak filológiai jellegű problémáival is foglalkozik, mellette azonban az alakulástörténetnek is figyelmet szentel. Az erdélyi utazást Kazinczy életének kiemelt eseményeként jelöli meg, amely fordulatot hozott irodalmi munkásságában is, nem sokkal azután, hogy fordításai kedvezőtlen fogadtatásban részesültek.⁶⁸⁷ A szépírói hangját kereső Kazinczyról, a kiadás piaci és kultúrpolitikai problémáiról, a fentebb már említett tanulmányokban is megfogalmazott, a kiadást késleltető okok feltárásáról, a szász-ügyről is szól dolgozatában. Rámutat arra, hogy az utazás eseményéhez időben közel, a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent részletekből arra következtethetünk, hogy az erdélyi tájélmény meghatározó, és a történelmi események és számára fontos személyek mellett kulcsfontosságú Kazinczy számára.⁶⁸⁸ Ennek kapcsán szól a Kazinczynál gyakran megemlített képzőművészet iránti érdeklődésről, gyűjtőszendélyről, és az ezekből eredeztethető festményeszerű tájleírásokról. Kitér arra is, hogy Kazinczy a „Gessnertől örökölt bukolikus költői prózanyelvet”⁶⁸⁹ hogyan pozícionálja újra az *Erdélyi levelekben*, ember és természet harmóniája kapcsán pedig Árkádiát is bevonja elemzésébe.⁶⁹⁰ Az erdélyi angolkertről

⁶⁸² SZABÓ Á. 2007, 213–219.

⁶⁸³ *Uo.*, 211.

⁶⁸⁴ *Uo.*, 212.

⁶⁸⁵ *Uo.*, 213–214.

⁶⁸⁶ SZABÓ Á. 2016

⁶⁸⁷ *Uo.*, 9.

⁶⁸⁸ *Uo.*, 32.

⁶⁸⁹ *Uo.*, 55.

⁶⁹⁰ *Uo.*, 67.

készített idilli leírások néhány példáját adja, melyekben az árkádikus világábrázolást véli felfedezni.⁶⁹¹ Kazinczy Kornis Mihállyal és Buczy Emillel Zsibón töltött napjairól írva megjelenik az emlékállítás egy típusának, a panteonizációnak a kérdése.⁶⁹² A beszélgető barátok idősebb Wesselényi Miklós alakját felelevenítve arra kéri Kazinczyt – Kazinczy elbeszélése alapján legalábbis –, hogy adja Wesselényi hiteles képét, elősegítve a jeles ember panteonizációjának folyamatát. Az Erdélyt elhagyó Kazinczy Erdélyre mint felszentelt, idilli helyszínre gondol vissza, s a hely ezen státusza – talán amiatt is, hogy többé nem tér vissza oda – az átdolgozások hosszú sora ellenére is megmarad.

Az *Erdélyi levelek* szakirodalmát áttekintve elmondható, hogy ennek a munkának az esetén is kiemelt fontossággal bírnak a szövegváltozatok, amelyek a Kazinczy felé különböző elvárásokkal forduló, a szövegek alakulástörténetére ható személyek miatt voltak folyamatos változásban. Ez a változás az úti élmény idejétől való távolodással együtt egyre kevésbé tette lehetővé a valós úti emlékek megörökítését. A szövegváltozatok az időben előre haladva egyre inkább elveszítik klasszikus útleírás-jellegüket, az emlékezet hézagosságát adatok, másoktól átvett és közölt információk próbálják elfedni. Az erdélyi út, és így a műben bemutatott utazás a kezdetektől fikcionalizált, hiszen Kazinczy az előzetes útitervekre hagyatkozik a megírásakor, emlékei elhalványulása és a különféle kívülről jövő Erdély-konstrukciók szövegére terhelődése okán nem csak egy fiktív út születik meg, hanem a bejárt Erdély is fiktív hely lesz. Úti élményeit a fenséges tapasztalata és az aranykor bukolikus ideája át- meg átszövi, a tájélmény megosztása meghatározó részévé válik szövegének.

Szabó *Erdélyi levelekkel* végzett munkája fontos és sok releváns szempontot működtet, azonban szövegszintű elemzésekben nem bővelkedik. Az Árkádia-eszmény és a tájleírások kapcsán megjelennek ugyan szövegpéldák, de ezek mélyebb elemzése nem kap helyet. Disszertációjának célkitűzései között nem is nevezi meg ilyen elemzések elkészítését, vizsgálódásai értelemszerűen inkább a kritikai kiadás körüli munkálatokat kísérő anyagok, amelyek azonban néhány ponton kitérnek olyan irányokra, amelyekkel lefektethetők az *Erdélyi levelek* szövegelemzés-központú vizsgálatának alapjai. Ilyen a fentebb említett panteonizációs törekvésekre való utalás vagy az erdélyi angolkertekről írottak, hiszen mindkét téma alaposabb kifejtést kíván. Az *Erdélyi levelekkel* foglalkozó munkák véleményem szerint a műben megfigyelhető mediális, műfaji és formai sokféleségre, ha utalnak is, komolyabban nem vetnek vele számot, pedig az *Erdélyi levelek* az emlékidéző szakaszok út-, táj- és épületleírások,

⁶⁹¹ Uo., 73.

⁶⁹² Uo., 75.

különböző gyűjteményeket és könyvtárakat méltató beszámolók mellett még költeményeket, rajzokat is tartalmaz. A gyűjtemények és magánkönyvtárak esetén hiányosság továbbá az is, hogy az azokról készült leírásokat a muzealizációs törekvések szempontjából alig olvassák. A következőkben az *Erdélyi levelek* szövegeit a már említett emlékállítási gyakorlatok, a panteonizáció és a muzealizáció megjelenését figyelve mutatom be.

4.2.4 Emlékállítási gyakorlatok az *Erdélyi levelek*ben

4.2.4.1 Az emlékállítási gyakorlatok fajtái – muzealizáció és panteonizáció

A muzealizáció túlmutat a múzeum mint kiforrott intézményrendszer által végzett tevékenységen. A mai értelemben vett múzeum korát megelőzően a megőrzésre érdemes tárgyak kiválasztása, összegyűjtése és kisebb-nagyobb nyilvánosság általi szemlélésének lehetővé tétele is muzealizációs törekvés, ugyanígy az elszórtan vagy többedmagukkal elhelyezett, valamilyen szempontrendszer (általában kulturális, nemzeti) alapján kiemelt fontosságú, jellemzően heterogenitást mutató⁶⁹³ tárgyak megtekintése és az azokról való írás is. A fotográfia kora előtt és annak hajnalán a műalkotás technikai reprodukciójának különböző formái tették lehetővé szélesebb körben történő terjesztésüket; rajzok, metszetek, öntvények biztosították a megismerést.⁶⁹⁴ A képi rögzítés több formájának elérhetősége mellett azonban gyakran pusztán szöveggént vagy írásos magyarázattal ellátott képként váltak megtapasztalhatóvá egyes műalkotások, látnivalók, érdekességek. Ezeknek a műalkotásokat leíró szövegeknek nemcsak abban áll a jelentőségük, hogy láthatóvá tették az akkor még nem láthatót, hiszen gyakran képi reprezentáció mellé kerültek, ezzel ábrázoló funkciójuk elhalványult. A leírások arra is alkalmasak voltak, hogy az alkotást szemlélőket *jól, értőn* látni tanítsák; a leírás egyben interpretáció is, hiszen a leírást készítő rögzít egy nézőpontot, melyet a szemlélő elfogadhat és akár saját tekintetét alárendelve követhet is.

Kazinczy erdélyi útja során is készít rajzokat, de sokkal gyakoribb, hogy szöveges leírást ad a fontos helyszínekről, ezzel lehetővé téve, hogy azok is megismerjék őket, akik még sosem jártak ott. Ezek a leírások néhol tárgyilagosabbak és szinte csak felsorolásra szorítkoznak, jellemzőbb azonban a személyes vélemény színrevitele. Kazinczynak lehetősége nyílik arra, hogy a látottakat saját tekintetén átszűrve adja közre, a figyelemre érdemes helyszíneket maga

⁶⁹³ ECO 2009, 169.

⁶⁹⁴ BENJAMIN 1969, 304.

jelölje ki. A muzealizáció nem pusztán leír, teremt is; nem szükségszerű, hogy egy tárgy vagy helyszín már eleve kiemelt pozíciót töltsön be. Megemlékezése (megfelelő kontextusban és megfelelő személy által), megörökítése által kerülhet be a jelentőséggel bíró tárgyak, helyszínek körébe. A muzealizáló tekintet akár egyidejűleg teremt meg és írja le tárgyát. A modern értelemben vett szubjektum szenvedélyes gyűjtő, és lényegében mindig magát gyűjti,⁶⁹⁵ így azzal is érdemes számot vetni, hogy mit mond el a gyűjtőről és a szemlélőről a gyűjtemény.

A panteonizáció⁶⁹⁶ Kazinczynál több területen is megfigyelhető, a számára kiemelt jelentőségű alakok kézírását,⁶⁹⁷ leveleit őrzi, gyűjti, ez a szenvedélye pedig ezeknek a dokumentumoknak a kultikus tiszteletéből, ereklye-szerepéből táplálkozik.⁶⁹⁸ Emlékműtervei (pl. Csokonai, győri vitézek, Wesselényi) is arra mutatnak, hogy erős volt benne az igény arra, hogy korának nagy jelentőségű alakjait kijelölje, értékelje, és a rájuk való emlékezésnek kulcsfigurája, irányító alakja legyen.⁶⁹⁹ Az Árkádia-per idején személyes és közösségi tényezők, kontextusok egymásra hatása alakítja emlékállító munkáját: a Csokonainak való emlékállítást Iphigenia lánya síremlékének megtervezésével egy időben zajlik, és ide kötődik a hotkóci angolkertbe tett látogatása is, mely végül a kertművészettel való teoretikus számvetésre ragadja. Ezen tényezők mellett a mediális sokféleség és a perhez szorosan vagy lazábban kapcsolódó témák megjelenése, beolvadása tovább bonyolítja ezt az emlékállítási aktust és a belőle kinövő diskurzusokat.⁷⁰⁰ A győri csatában elesett vitézeknek állított emlékmű ügye több hasonlóságot is mutat a Csokonainak való emlékállítással: az emlékműterv mintáját Iphigenia emlékműterve adja, erős az emlékállítási közösségi vonatkozása, és a panteonizáció alakulástörténete folyóiratközleményekben dokumentált.⁷⁰¹ Az emlékállító tevékenység itt azonban felkérésre történik, és Dessewffy József társaságában kell kidolgoznia az emlékmű részleteit, illetve a zempléni vitézek ügye nem szít a Csokonaiéhoz hasonló, hosszasan gyűrűző vitákat. Kazinczy szerepe kiemelt fontosságú a panteonizáció magyarországi történetében,

⁶⁹⁵ BAUDRILLARD 1987, 107.

⁶⁹⁶ A panteonizációról bővebben I. a bevezető fejezetet.

⁶⁹⁷ Ennek egy különleges példája a Czifra Mariann és Tóth Orsolya tanulmányaiban is tárgyalt, Gyulay Karolina által Kazinczynak írott levél, melyet Kazinczy saját kézírásával az eredeti levélpapíron újraír, követve levelezőtársa betűinek vonalát. Ezzel egyrészt újra jól olvashatóvá válik a megkopott szöveg, másrészt Kazinczy Karolinához és annak a levél születésekor már halott édesanyjához fűződő bonyolult kapcsolatának tárgyi jelölőjévé válik. CZIFRA 2012; TÓTH 2018, 197.

⁶⁹⁸ DEBRECZENI 2020, 234.

⁶⁹⁹ PORKOLÁB 2005, 98.

⁷⁰⁰ BÓDI 2021, 173–174.

⁷⁰¹ HAZTUD 1809., I., 3.sz., 17–18.; ERDMUZ, 1817. 6. füzet, 180–189.; MKURÍR, 1821. július 13. II. 4. sz., 30–32.; SZÉPLITAJ 1821., 97–100.; HÉBE 1823, 259–285.

hiszen ő volt az első, aki a 18-19. század fordulóján a Nyugat-Európában már népszerű gyakorlatot, a jeles személyekről való megemlékezést mint közösség-szervező erőt felismerte.⁷⁰²

Erdélyi útján a panteonizáció több szinten megvalósul. Már annak kiválasztásával is, hogy kikkel szeretne személyesen találkozni az út során, kijelöli azt, hogy kit érdemes felkeresni Erdélyben. Számos helyen tér ki történelmi alakok, továbbá kortársai eszményítő jellemzésére, és a fentebb már említett, idősebb Wesselényi Miklós panteonizálására kapott felkérése – amennyiben hihetünk Kazinczynak – példa a külső motiváltságú, felmagasztaló emlékéllátásra. A nemzeti Pantheon létrehozásánál csak egy dolog bizonyul fontosabbnak Kazinczy számára: az, hogy ő határozhassa meg, ki méltó bekerülni oda. Az *Erdélyi levelek*, ha betöltötte volna a neki szánt korabeli szerepet, nagy jelentőséggel bírt volna olvasóinak mind Erdély-képük kialakításában, mind pedig Erdély nagyjainak megítélésében.

4.2.4.2 Emlékállítás az utazáshoz kötődő epigrammákban

Elsőként azok közül a költemények közül fogok kettőt megvizsgálni, amelyek az erdélyi utazás egyes állomásainak állítanak emléket.⁷⁰³

Kazinczy költeményeinek jelentős részéről elmondható, hogy nem széles közönségnek, hanem a „beavatottaknak”⁷⁰⁴ szólnak, megértésükhöz általában háttérismeretek, szerzői instrukciók vagy egy adott szűk körbe való tartozás szükséges. Ez a gyakorlat a szabadkőművesség hermetikus hagyományát idézi meg.⁷⁰⁵ Vajda-Hunyadon⁷⁰⁶ című epigrammája esetében azonban egy leíró jellegű, transzparens költeménnyel állunk szemben. Az 1821. július 10-én született vers a megírást követően beépül az *Erdélyi levelek*be, hozzárendelődik Kazinczy 1816. augusztus 13-i Vajdahunyadon tett látogatásának elbeszéléséhez.⁷⁰⁷ A vers tehát jóval későbbi, mint az úti élmény, de bennük két hasonló hangoltságú emlékezést figyelhetünk meg.

Az *Erdélyi levelek* szövegváltozatai közül négy is megörökíti a vajdahunyadi látogatás élményét, és az elbeszélések között lényegi változtatások nem figyelhetők meg. Mindegyik

⁷⁰² GRANASZTÓI 2019.

⁷⁰³ Jelen dolgozatban nem kapott helyet, de vizsgálatra érdemes, és az elemzett két verssel hasonlóságokat mutat a *Branyicskán, Hunyadban* címet viselő költemény is.

⁷⁰⁴ BODROGI 2012, 259.

⁷⁰⁵ DEBRECZENI 2020, 201.

⁷⁰⁶ KAZINCZY 2018 I., 772–3.

⁷⁰⁷ KAZINCZY 2018 II., 795.

leírás azzal indít, hogy Kazinczy a vár megpillantásakor egészen átadja magát a lenyűgözöttségnek, és a képzeletünkben létező helyek későbbi percepciónkra való hatásáról tesz fontos megállapítást:

„A’ hogy a’ gyermekes képzelet közönségesen nagyobb gyanánt festi előnkbe a’ minek nagyságát csudáljuk, úgy hogy, meglátván végre, ’s a’ gígászi nagyság közönséges emberi alak’ nagyságává válván, ítéletünk az igazság’ mértékénél is alábbra süllyed, ’s egygy Friedrich, egygy Kánt, előttünk annyikká sorvadnak mint mi vagyunk: úgy viszont vannak esetek, mellyekben a’ jelenlét meghaladja a’ képzelet’ festéseit, ’s többet lelünk mint váránk, mert a’ múlt kortól kevesebbet váránk, mint a’ magunkétól szoktunk.”⁷⁰⁸

Kazinczy először arról a tapasztalatról ír, amikor egy előzetesen felmagasztalt dologgal való találkozásunk kiábrándító hatást gyakorol ránk. Ilyenkor a csalódás hatására a korábban monumentális dolgot, egyént, helyet tényleges méreténél és jelentőségénél is kisebbre látjuk zsugorodni. A várat megpillantva azonban Kazinczy elvárásait nem alul-, hanem felülmúlja a látvány és élmény. A Hunyadiak egykori otthonát hosszasan és lelkesen jellemzi, elragadtatását jelzőhasználatában is érzékeltetve (csudás, gígászi, gyönyörű). A prózai megemlékezést ez a lelkesedés és a hely kíváncsi körbejárása jellemzi, a lírai formába öntött emlékezés pedig továbbra is a lelkesedés hangján a múlt dicsőségének öröklődését és a hely szellemének évszázadokon átívelő hatását jeleníti meg, talán kissé patetikusabb hangon. A vers 14 sorból áll, és három nagyobb egységre osztható: az első négy sorban a versbeszélő a hely szellemét élesztgeti, szólítja meg, a következő nyolc sorban ez a szellem jeleníti meg a múltbeli dicsőség emlékeit, az utolsó két sor pedig hidat képez a dicsőséges múlt és a beszélő jelene között.

VAJDA-HUNYADON.

Szirt! rendíthetetlen, mint karja és lelke Rakódnak,
Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fija nagy!
Hol van Urad? hol van Lászlója? hová leve Mátyás?
Hol van az egykori fény? hol van az egykori zaj?

A vers megszólítással indul, a szikla, amelyen a Hunyadiak otthona áll, többszörös hasonlat alapjává válik a Hunyadiak dicsőségének kifejezésében, A halmozásban a család és a hely nagyságát egyesül. A hellyel folytatott fiktív párbeszéd erősen teatralizált, a halmozott hasonlatot halmozott kérdések követik, amelyek inkább felkiáltásként érthetők. A kérdések záporozása a beszélő zaklatottságára, türelmetlenségére utalhat, aki az értékhányos jelenből tekint az értékekkel telített múltba, és ennek szellemét szeretné látni abban a térben, amely felidézi a történelemformáló család egykori jeles cselekedeteit.

N i n c s e n e k ! – így dörmög falaidnak kriptai csendje.
Nincsenek? ah! De mi ez? látom e nyílni kapud’?

⁷⁰⁸ ERDLEV 2013, 24. [Kazinczynak Erdélyi Levelei] Kelt: 1816. dec.–1817. márc., Tartam: 1816. aug. 13., 142.

Látom; zászlóit már szélnek ereszti Kapisztrán;
Íme indul, 's vezeti győzedelemre hadát.
Szóll a' tárogató 's a' síp 's a' trombita, 's a' Hős
Néma haragjában most maga léptet-elő.
Jobbja és balja felől László szökdelleti ménét,
'S atyjának vészi és osztja parancsolatit...

A kastélyból csupán a falakat látjuk, amelyek a sírboltra utaló jelzővel kísérteties hangulatot keltenek, és egyúttal az ürességet hangsúlyozzák. A hely azonban a mégis az egykori hősök dicsőségének metonímiájává válik a felkiáltásra kérdésekkel válaszoló sorral (Nincsenek! [...] nincsenek?), amely a csüggedésből az átlelkedés felé nyitja meg a szemlélődő attitűdjét. Egy látomásban, kísértetszerűen tűnik fel a versbeszélő előtt a nándorfehérvári diadalban fontos szerepet játszó Kapisztrán János, illetve Hunyadi János és László alakja. A mozgalmas jelenet hangulatát a csatát kísérő hangszerek erősítik, de maguk a hősök hangtalanok, ezzel egyszerre éteribbé és fenyegetőbbé is („néma haragjában”) válik alakjuk.

Szirt, mi vagy, és mi valál egykor! Megborzadok. A' hív
Érti a' szent jelenést, 's felriad álmaiból.

A látomást követően, a vers utolsó két sorában a szemlélődő alak visszatér a jelenbe, ahonnan immár élesebben látható jelen és múlt különbsége: a hajdani dicsőség csak akkor létezik, ha a várat emlékműként szemléljük, amely a „szent jelentést” közvetíti. A vers a szemlélődő alakjában köti össze a múltat és a jelent, akinek a feladata a hajdani dicsőség rögzítése, felidézése és elbeszélése. A várra való rámutatás kiegészül tehát a beszélni képtelen, „kriptai csendben” pusztuló épület muzealizálásával, amelyek alapját a tér, az idő és a Hunyadiak metonimikus hálózata adja. A tájkép gótikus hangulata és a beszédhelyzet emlékeztet Kölcsey Ferenc *Huszt* című epigrammájára (1813), amely azonban úgy válik sokkal hatásosabbá, hogy a múlt szelleme a dramatizált párbeszéd részévé válik, és intésként fogalmazza meg a múltban való elmerülés hiábavalóságát, ha az nem párosul a jelent és jövőt előremozdító tettekkel, a nemzeti nagyság megőrzésével. Ugyanakkor mind Kazinczy versében, mind pedig Kölcsey epigrammájában lényeges a nemzeti történelmi nagysággal felruházott helyszínek emlékművé avatásának gesztusa, egy olyan performatív esemény eredményeként, amelyben az emlékezés ruházza fel nemzeti-történelmi jelentőséggel a teret és az építményt.

Kazinczy *Dédács*⁷⁰⁹ című epigrammáját 1823 és 1831 között 11 változatban dogozta ki,⁷¹⁰ a verset az *Erdélyi levelek* három szövegváltozatába is beillesztette, elsőként a Dessewffy Józsefnek címzett XX. levélben találkozhatunk vele.⁷¹¹

Míg a *Vajda-Hunyadon*ban elsődleges a jeles nemzeti múlt felidézése és az ahhoz való visszatérésre való felszólítás, addig a Dédács esetén a mitologizáló hasonlatok segítségével hívásával megvalósított magánjellegű eszményítés és emlékállítás kerül a középpontba. A megszólítás itt is a jelenlétet, a szemlélődést implikálja, amelyet azonban elemel a valóságtól az istenek lakóhelyeként megjelenített helyszín. A nyugalmas táj (folyók, gyep) és a táncoló istenek idillikus hatását ellenpontozzák a kísérteties elemek: az „agg szilas” és a „sziklás vadon”, amelyek a vár megszemélyesítésében egyesülnek. Az első négy sor a valóságos és a mitologizált, az idillikus és a kísérteties látvány feszültségét exponálja, és a dévai vár „keserű mosolyának” megszemélyesítésével válik sejthetővé az utazó, a szemlélődő alakja.

DÉDÁCS.

Gróf Gyulai Ferencznéhez.

Sztrigy 's a' Maros' Istenei, kiket a' gyep' szőnyege szállít
Tánczra, és tí, kiket az agg szilas' éje fõdez;

És te kies völgy itt, sziklás vadonodnak ölében,
Mellyre a' Dévai vár' orma kesergve mosolyg,

A szomorúság és a boldogság keveredése a kedves helytől való elválás létállapotát mutatja be: az emlékek vidítják a továbbutazó szívét, a búcsú azonban fájdalmas.

Vendégtek megyen; ő titeket most lát-meg utolszor:
Oh, de tí hagyjátok zengeni néha nevét!
És mikor Ő ide lép, 's a' víz' szélére hanyatlik,
És mikor a' szeretett Lotti kiáltja Zsenit,
Zúgjátok neki: Távozik az, 's messzére! de lelke
Hozzád, élte' kegyes Angyala, vissza sohajt.

A tájtól búcsúzó utazó saját emlékének megőrzését az ismét mitologikussá formált tájhoz kapcsolja, amely a visszatérés vágyát, illetve Lotti és Zseni remélt fájdalmát is rögzíti egy látomásban. A vers utolsó két sora Kazinczy *Az erdő* című epigrammájának második felével⁷¹²

⁷⁰⁹ KAZINCZY 2018 I., 487–488.

⁷¹⁰ KAZINCZY 2018 II., 817.

⁷¹¹ ERDLEV 2013, 26. [Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez. MDCCCXVI.] Kelt: 1827–1829. Tartam: 1816. aug. 19., 312.

⁷¹² „és ha enyhülsz lyánkád neve zengésére – sohajtozd! / S Echóm résztvéve vissza sohajtja feléd.” KAZINCZY 2018 I., 97.

mutat rokonságot, amely a Lotti anyja⁷¹³ iránt érzett szerelem költeménye, így a beteljesületlen szerelem fájdalmanak szublimált képével zárul a vers.⁷¹⁴

Az epigramma kapcsán felmerül az emlékkő állításának gondolata is,⁷¹⁵ ennek tervéről egy rajz is fennmaradt Kazinczy Eugénia lányának írott levelében.⁷¹⁶ Az epigramma a Dédácson töltött idők felhőtlen boldogságának állít emléket, egyúttal pedig Kazinczy fizikai jelenléte pótlékeként is megjelenik, a nevét és látogatásának idejét megörökítő emlékkő gondolatával ez a helyettesítő funkció még erősebb. A dédáci időről szóló prózaformájú leírás tovább erősíti a hely és Kazinczy kapcsolatát, Kazinczy egyenesen azt kívánja, hogy a helyet bejárók azt vele azonosítsák, emléke ne csak azok körében maradjon fenn, akikkel ott járt. Ez a boldogság helyével kívánt eggyé válás létrehozza az emlékezés sajátos körét: Kazinczy emlékezik Dédácsra, a helyre, amely kívánsága szerint mindenkit órá emlékezteti, neki állít emléket. A helyszínre emlékezve saját magára, képzeletben „otthagyt” boldog énállapotára emlékszik.

Dédács ügye azért is különleges, mert ahogyan a költeményben is látható volt, Eugénia is bevonódik az emlékezés és emlékállítás folyamatába. Kazinczy Süsie-hez és Lottihoz fűződő érzelmeivel és emlékeivel azonban Eugénia már az erdélyi út előtt szembesül. 1814-ből való az a levél, amelyet Kazinczy Gróf Gyulay Karolinának címez.⁷¹⁷ A levél megírása november 11-re esik, ami történetesen Kazinczy és Török Sophie tizedik házassági évfordulójának napja. Az időpont kiválasztása sajátos, tekintve, hogy levelében Kazinczy azzal tréfálkozik, ha nem lenne még nő, bizonyosan „ellopna vagy elrabolná” magának Lottit. A levélben az otthoni szüreti készülődésről is beszámol, és egy őszi napot fest le, amelyet a természetben tölt Eugéniával. A közelükben tűz ég, a munkások énekelve dolgoznak. Mikor a sok szépségtől Kazinczy már „el vala részegülve”, akkor veszi elő Lotti levelét, hogy elmerüljön benne. Az érzelemdús és minden érzékre ható leírás idilljét az sem bontja meg, hogy Eugénia érdeklődést mutat apja

⁷¹³ Kazinczy egyik fiatakori szerelmét, Kácsándy Zsuzsannát, később gróf Gyulay Ferencnét – vagy ahogy Kazinczy gyakran emlegeti, Süsie-t –, illetve az ő legidősebb lányát, gróf Gyulay Karolinát, – Kazinczyval szólva: Lottit – különös kapcsolat kötötte össze, erről l. SZAUDER 1970. Süsiehez fűződő szerelméből nem lett házasság, de gyakran megemlékezett róla. Kazinczy Lotti iránti ragaszkodása abból fakadt, hogy a gyermek nagyon hasonlított anyjára, így benne Kazinczy fiatakori szerelmét remélte megtalálni. Erdélyi útjáig nem is volt kétsége afelől, hogy régi szerelmét üdvözölheti majd a fiatal lányban, azonban a külső hasonlatosság ellenére minden bizonnyal csalódnia kellett, mert az utazásról hazatérve Lotti alakja egyre kevesebbszer tűnt fel leveleiben, erről l. SZABÓ Á. 2010, 470. Eugénia viszont jó kapcsolatot alakított ki Lottival, barátságukat Kazinczy is támogatta, sőt, Lottit szerelme tárgyából Eugénia pótanyja szerepébe helyezte át, hangsúlyozva, hogy Eugénia „kicziny mamának” szólítja Lottit, és nehezeére esik elszakadni tőle. ERDLEV 2013, 25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei] Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. aug. 28., 183.

⁷¹⁴ SZABÓ 2010, 464–472.

⁷¹⁵ KAZINCZY 2018 II., 817.

⁷¹⁶ ERDLEV 2013, 4.4. Jegyzetmezők (47. jegyzetmező: A dédáci vers), 767.

⁷¹⁷ KAZLEV XII., 2768., Kazinczy – Gr. Gyulai Karolinának, 1814. november 11., 172.

levele iránt. Kazinczy nem kizökken emlékeiből, hanem lányát is bevonja a folyamatba: „a’ gyermekkel Nagysád felől szóllék úgy a’ hogy a’ gyermekkel lehet.”⁷¹⁸ Azzal kapcsolatban természetesen nem tudunk semmit, hogy mit mondhatott Kazinczy az ekkor hétesztendős Eugéniának arról a bonyolult „kapcsolatrendszerrel”, amely Süsie-hez és Lottihoz kötötte őt. Az esetet nem örökíti meg másoknak írt leveleiben. Az azonban az elhangzottak ismerete hiányában is láthatóvá válik, hogy Kazinczy számára Eugénia bevonása az emlékezésbe nem jelent kényelmetlenséget, sőt, kiemelten fontos.

Mind a vajdahunyadi, mind a dédácsi látogatás szövegpéldáiban az mutatkozik meg, hogy az emlék megélésének és a róla írt szövegek megszületésének távolsága ellenére is megőrződik a másodlagos szövegben (a versekben) az első hangulata. Ezt teszi lehetővé a vers íráskor kéznél levő prózai szöveg, amely a hiányzó, elhomályosult emlékek helyébe lépve alapot biztosított a költeményhez. A felidézett emlékek mellett erősnek, fontosnak tűnő képek is, melyeket rendre megőriz (ha átalakít és újraír is) az emlékezet. A lírai jelleg pedig ezentúl eleve az emlékek magvát, a hozzájuk társuló érzelmi töltetet használja kiindulásként, és ezt tudják érzékletesen megörökíteni, felidézni a költemények. A *Vajda-hunyadon* Kazinczy Hunyadiakhoz való viszonyulásának rajongó jellegét ábrázolja, és a panteonizáció eszközeként is érthető. A *Dédács* amellet, hogy a személyes emlékezet egy kedves eseményét őrzi, egyértelműen önmaga panteonizálásának szándékát rejti magában: az epigramma és az emlékkő médiumai is Kazinczy emlékezetét hivatottak megőrizni.

4.2.4.3 A Teleki-tékáról és Bruckenthal Sámuel gyűjteményéről a *Tudományos Gyűjteményben*

A Teleki-tékáról írtak az *Erdélyi levelek* jegyzetanyaga alapján a mű egyik legkorábban kidolgozott részét képezik, a leírás aprólékossága pedig arra utal, hogy Kazinczy már a helyszínen is készített feljegyzéseket.⁷¹⁹ A kész leírást Teleki Sámuelnek küldi el, hogy az esetleges hibákat javíthassa.⁷²⁰

A téka leírásakor a könyvek alapos számbavételére idő híján nem vállalkozik, figyelmét inkább a számos kép és szobor vonja magára. A téka alapítójának egész alakos képét dicséri, majd számba veszi a többi fellelhető képet. Felsorolásából látható, hogy mind történelmi alakok, mind korának jeles személyei helyet kapnak a falakon. Bethlen Gábor és Apafi Mihály

⁷¹⁸ *Uo.*, 172.

⁷¹⁹ ERDLEV 2013, 1.3. A mutatványok szövegforrásai, 534.

⁷²⁰ *Uo.*, [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818] Kelt: 1816–1817. Tartam: 1816. júl. 8., 29.

képei mellett többek között Bruckenthal Sámuelé, és Wesselényi Miklósé látható, Kazinczy tudósítása szerint Gróf Széchenyi Ferencé, Gróf Festetics Györgyé és Mátyás királyé is ide kerülnek majd, de utazásának idején még nincsenek feltéve. Kazinczy pontos elhelyezkedést csak a Teleki Sámuel ábrázoló festmény esetében ad meg, így a leírásból nem tudjuk meg, volt-e bármilyen – kronologikus vagy tematikus – szervezőelv az elrendezésben. Kazinczy maga is gazdagítani kívánja a gyűjteményt: Baróti Szabó Dávid egy képét tartja idevalónak – minden bizonnyal székelyföldi származása és a magyar kultúra ügyének támogatása miatt –, ezzel is panteonizációs törekvéseit folytatva.⁷²¹ Ezt a gyakorlatot Teleki Sámuelről írva is alkalmazza, akit a látogatás idején több mint harminchatezer kötetet számláló könyvtár létrehozása mögött álló nemes szándék vezérelte hazafiként mutat be. Ezt a képet tovább erősíti azzal, ahogy leírja továbbutazása előtti búcsúját a könyvtártól:

„Midőn elakaránk jönni, Szabó Úr kénytelen vala még egyszer megnyitni a' Bibliothecát, hogy felpillantassak a' Cancellarius' képére 's büszjtjét illethessem. Eltelve azon tisztelettel, mellyet a' halhatatlan férjfi minden Magyartól, tőlem pedig különösen 31. eszt. olta tapasztalt kegyeiért kívánhat, azzal vevém vég búcsúmat a' képtől, a' mit a' 493. esztendőbeli Consul Scipio' kövére metszetének fel tisztelőji honc oinom plvrimeis cosentient dvonorvm optimom fvisse virom.⁷²² Felpillanték a' Bethlen Gáboréra 's Wesselényi Ferenczére is, 's eljövék, szerencsésnek nevezvén az órát, melly elmosá rólam azt a' szennyt, hogy nemzetemnek e' kincset mind eddig nem láttam.”⁷²³

Mintha egy szentélybe, templomba lépne be, úgy csodálja meg utoljára Teleki képét és érinti meg büszjtjét, a latin nyelvű méltatással ismét hangsúlyozva azt, hogy milyen nagyra tartja őt. A latin idézet Scipio Africanus síremlékéről származik, újabb példajaként a panteonzáció során megfigyelhető antik mintakövetésnek. A szentély/templom hangulatot a lezárás is fenntartja: Kazinczy elbeszélésében a Teleki-tékában eltöltött órái gyónásként funkcionálnak, és megtisztítják Kazinczyt a nem-látás „bűnétől”. Erősen patetikus fogalmazásmódja azt látszik érzékeltetni, hogy a tékában látottaknak nagy fontosságot tulajdonít, erdélyi útirajzai ideális olvasójának érdeklődését (és lelkiismeretét) biztosan megmozgatja ez a hatásos zárókép.

Szintén főúri gyűjtemény Báró Bruckenthal Sámuelé Nagyszebenben, a róla szóló leírásokban azonban egészen más hangot üt meg Kazinczy.⁷²⁴ Még a gyűjtemény megtekintése előtt, a leírás alaphangját kijelölve idézi útitársa elbeszélését, aki egy francia követel járt már a képgyűjteményben, a követ véleménye pedig magyarra fordítva így hangzott: Az ember egy

⁷²¹ *Uo.*, 24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818] Kelt: 1816–1817. Tartam: 1816. júl. 8., 30.

⁷²² „A legtöbben egyetértének abban, hogy ez a férfi a jók között a legjobb volt.” ERDLEV 2013., 4.4. Jegyzetmezők (8. jegyzetmező: Teleki-téka), 645.

⁷²³ *Uo.*, 24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818] Kelt: 1816–1817. Tartam: 1367 körül–1456., 32.

⁷²⁴ *Uo.*, 24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818] Kelt: 1816–1817. Tartam: 1816. júl. 21, 44–48.

szép kis gyűjteményt alakíthatna ki mindebből.⁷²⁵ Kazinczy siet megjegyezni, hogy későbbi tapasztalata alapján osztja ezt a véleményt, rávilágítva, hogy az eufemisztikus megfogalmazás valójában arra utal, hogy a gyűjtemény sok figyelemre nem méltó tárgya között csak néhány van, ami értékesnek mondható. Ez a gúnyos hang, ha olykor egy-egy elismerésnek tűnő megjegyzés tompítani próbálja is, a folytatásban is megmarad.

„De szíves tisztelem mellett, mellyet szívesebben nálamnál a' nagy férjfiú eránt kevés Magyar-Magyar, sőt kevés kevés Szász-Magyar érezhet, ki kell mondanom, hogy ő a' festéshez olyan formán érte mint Mummiusz a' Korinth' kirablásakor. Ezt mutatja az is, hogy ő minden itt függő képei közt legfeljebb becsülte Tenniernek egy Keresztelő Szent Jánoskáját. A' gyermek egy szikla előtt áll, hova egy báránya kíséré. Mint ért az a' festéshez, a' ki ott, a' hol Guidót, Correggiót, Rúbenst, Van-Dyckot csudálhatni, Tennier előtt áll-meg, 's ezt a' gyermeket, 's talán a' bárány' gyapját, 's a' forrás' ömlését, csudálgatja? De hogy ő a' festéshez keveset érte, azt neki nem veszem vétkül; sőt, látván hogy nem tulajdon örömei miatt vásárolta össze e' kincseket, hanem hogy a' Gráphisz' Múzája által még meg nem kedvelt nép közt ennek szeretetét gyarapítsa, 's a' nemzetnek új fényt adjon, még inkább tisztelem érdemét, még inkább áldom hamvait. A' nemzetek egymás után jutnak azon szerencsére hogy az Apollón hűgai 's az a' három leány által, a' kiket Cytheréa választá társaivá, meglátogattassanak. A' mi Hídvölgyink' idejében a' Bécsiek sem igen dicsekedhetének azzal hogy a' festéshez és faragáshoz sokat értenek, noha I. Ferencz Római Császár mindent elkövete, 's I. Ferencz előtt már Eugén Szavóji Herczeg, hogy Bécsnek is virradjon; 's midőn Schmutzer a' maga megjelent Theodosiuszából Bécsben el nem tudá adni öt nyomtatványt, Párisból azt a' hírt vevé, hogy a' beküldött háromszáz nyomtatvány elkölt, 's hogy ismét küldjön háromszázat. Austria Kaunitznak, 's Sonnenfelsnek fogja köszönhetni hogy a' Szép' érzése 's a' Mesterség' szeretete közönségessé lett; 's semminek nem inkább mint hogy az igyekezetet az Udvar és a' Nagyok nem csak nem hátrálták, de gyámolították is. Albert Lengyel Királyfi pedig, ki nem csak ért, hanem fest is, költ, 's becsüli a' Mivészeket.”

Bruckenthal műértését Mummius antik példájának segítségével neveteti ki. Lucius Mummius Korinthosz kirablása után a legendák szerint „műkincseket szállító katonáit megfenyegette, hogy amit eltörnek, azt nekik kell majd megcsinálniuk.”⁷²⁶ Ahogyan a hadvezér nem értette, hogy a műalkotások nem szekérekerekekhez vagy megjavítható szerszámokhoz hasonlatosak, Kazinczy példájában úgy nem képes Bruckenthal egyes műalkotások értékét felismerni és azokat méltó helyükön kezelni, hiszen tanulatlan szemére hagyatkozott a műalkotások beszerzése során. Hozzá nem értését, gyakorlatlan, műkedvelő szemét Bruckenthal azzal árulja el leginkább Kazinczy előtt, hogy kedvenc képe egy nem kiemelkedő Tennier festmény volt. Bruckenthal „vétkei” végül az őt vezérlő nemes szándék okán bocsánatot nyernek, hiszen Kazinczy interpretációjában csak próbálta megismertetni a festés és faragás művészetét egy olyan néppel, amelyet a műsák még nem látogattak meg.⁷²⁷

⁷²⁵ *Uo.*, 4.4. Jegyzetmezők (11. jegyzetmező: Brukenenthal Galéria), 664.

⁷²⁶ *Uo.*, 665.

⁷²⁷ A Bruckenthal gyűjteményéről írtak második szövegváltozata sokkal bővebb felsorolást ad a gyűjteményben fellelhető tárgyokról, köztük a figyelemre érdemesekről is, valamint Bruckenthal alakjáról is másképp nyilatkozik, Teleki mellé emeli fontosságát és cselekedete nemességét illetően, és azt írja, hogy „neve örök tiszteletben fog

A Teleki-téka és a Bruckenthal-gyűjtemény Kazinczyból két teljesen eltérő reakciót vált ki. A Teleki-téka Kazinczy erdélyi utazásának idején még élő alapítóját a Pantheonba kívánja felvenni, vallásos áhítat szállja meg a tékában, és hatalmas teljesítményként értékeli Teleki gyűjtő munkáját. Ezzel szemben a szöveg születésekor már nem élő Bruckenthal személye felé jókora iróniával fordul, és ha mentegezni is látszik a gyűjtemény minden bizonnyal jószándékú alapítóját, szavai inkább a francia követ eufemizmusaira emlékeztetnek. A Teleki-téka és a Bruckenthal-gyűjtemény a muzealizáció Kazinczy által követendőnek vélt, és ha nem is elutasítandó, de legalábbis megkérdőjelezhető gyakorlatát mutatják fel. Ehhez a kettősséghez illeszkedve az első esetben panteonizációs törekvések több szintje (a gyűjtő felmagasztalása, a gyűjteményhez való hozzájárulás, ezáltal a nemes munka részévé válására formált igény) is jelen van, míg a második esetben a néhol burkoltan, de kritikus hang szólal meg, és a Bruckenthalnak felajánlott hely a haza művelődéséért dolgozók körében is inkább hangzik fájdalomdíjnak.

4.2.3.5 Cserey Farkasnál

Kazinczy és Cserey Farkas aktív levelezési tevékenységének ismeretében nem meglepő, hogy Kazinczy Csereyhez is ellátogatott erdélyi útja során. Ismeretségük 1805-re nyúlik vissza. Kazinczy első ismert levelét 1805 március 6-án írta Csereyhez, melyben arról kérdezte, tudja-e, hogy sógora (Wesselényi Miklós) miért nem válaszol a levelére, melyben anyagi segítséget kér munkái negyedik kötetének kiadásához.⁷²⁸ Cserey még ugyanezen a napon levelet intéz Kazinczyhoz, amelyben ugyan nem válaszol arra, miért késlekedik a válasszal Wesselényi (ezt későbbi levelében megteszi), de biztosítja Kazinczyt arról, hogy támogatja a Csokonainak történő emlékállításhoz.⁷²⁹ Cserey a Kazinczy által írt Csokonai-nekrológ ideális olvasójaként tűnik fel, aki úgy érti a leírtakat, ahogyan Kazinczy szeretné: szerinte a magyar kultúra ügye és a költői halhatatlanság jelenik meg a szövegben.⁷³⁰ Cserey május 20-i levelében⁷³¹ már megemlíti a Csokonainak emelendő emlékoszlop tervét, és az annak felállításához szükséges anyagi források előteremtésére indítványozandó gyűjtést, és a Csokonai-ügy leveleik fontos témája marad. A jeles költőnek tett emlékállításhoz ügye mellett azonban Kazinczy személyes

maradni”. *Uo.*, 25. [*Kazinczynek Erdélyi Leveli*] Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. júl. 21., 115. Érdemes lehet elgondolkodni azon, hogy mi okozza ezt a változást, miért szól sokkal élesebb hangon a szöveg első variánsa.

⁷²⁸ KAZLEV III., 728., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1805. március 6., 276–277.

⁷²⁹ KAZLEV III., 731., Cserey Farkas – Kazinczynek, 1805. március 6., 283–284.

⁷³⁰ BÓDI 2021, 181.

⁷³¹ KAZLEV III., 757., Cserey Farkas – Kazinczynek, 1805. május 20., 330–332.

életébe is bevonja Csereyt, barátságuk valóban elmélyül. Iphigenia lánya elvesztéséről például Csereynek ír először, a halálesetet másnapján,⁷³² és egyedül neki mesél a temetésről, és halott gyermeke testének látványáról.⁷³³ Leveleik egyre inkább mellőzik a hivatalosság hangját, a rangot jelző formulákat a barátság megerősítése és meleg hangvétel veszi át. Cserey és Kazinczy kapcsolata azért is fontos, mert Csereyben Kazinczy olyan társra lel, akit szintén érdekel a múlt dicsőségének őrzése, és aki számára anyagi lehetőségei és pozíciója lehetővé teszik a nemzeti emlékezet építésének és megtartásának elősegítését.⁷³⁴

Csereynél töltött napjairól két főbb ok miatt gondolom fontosnak jelen tanulmány keretein belül szólni. Egyrészt Kazinczy képek és ritkaságok iránti szenvedélyes érdeklődésének egy izgalmas szövegpéldáját tartalmazza ezek a leírások, másrészt pedig a Kazinczynak történő emlékéllátásra is találhatunk itt példát.

Kazinczy Csereyhez megérkezéséről így ír:

„Valóban jól esett, hogy én az én Csereimet éppen ebédnél találám, 's olly szobában, hol szemeimet semmi nem ragadozta magára; mert a' ki látni tud, önála sokat láthat. Igy lelkeink szabadon éldellék-ki magokat a' barátság' érzéseiben, 's csak akkor menénk-által a' Grófné' nappalijába, midőn egymással egy részben eltelénk. Itt, vagy a' hol az én barátom írogat, beszédünk nem lehetett volna sok ideig meg nem szaggatott, mert ez a' két szoba annyi becses dolgokkal van tele tömve, hogy nem lehet csudálni, ha a' vendég szemei, akár ért az illyenekhez, akár nem, elfogatnak.”⁷³⁵

Kazinczy örül annak, hogy a találkozás „semleges terepen”, figyelmét barátjáról elterelő műalkotásoktól mentes szobában történik. „Képéhsége” szinte függőségként kerül ábrázolásra: ha képi ingerek (ezalatt természetesen a műalkotásokat értjük) érik, figyelme megtöredezik, és a beszélgetés folytatása lehetetlenné válik. Kazinczy mint az ajándék kibontására sóvárgó, türelmetlen gyermek tűnik fel, a sok látnivaló iránti vágyakozását azonban el tudja csitítani addig, míg a beszélgetés folyik. Azután azonban egészen átadja magát a látnivalóknak, azokon belül is egy kiemelt fontosságú tárgy érdekli igazán:

„A' nagy Király' feje azon arany papagájra emlékeztete, melly e' szobában tartatik; 's kértem barátomat, engedje ismét látnom; ismét illetnem. A' madár' nyakán álló örv[et] ki lehet srófolni; ebben a' szelenczében álla az orvosi-por, mellyel a' Király a' táborban élni szokott volt, azon kalánnal együtt, melly arra szolgált hogy vele egy dózis kivétessek. A' madár-alakú szelencze' alján látni a' Prússzai koronát és a' Fridericus Rex első betűjít. Ezt a' nagy kincset Referendár. Cserei ajándékban kapá egy Magyar-országi Referendáriustól, kinek azt egy Oberster rokona adta. Melly kár hogy nem tudatik, hol és miképen jutott ez ellenségi-kézre, 's kinek köszönheti nemzetünk ezen irígylést érdemlő birtokát.”

⁷³² KAZLEV IV., 976., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1806. augusztus 19, 273–274.

⁷³³ KAZLEV IV., 989., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1806. szeptember 7, 306–308.

⁷³⁴ PAPP 1999

⁷³⁵ ERDLEV 2013, 25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei] Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. jún. 26., 57.

A különös gyógyszeres szelence egészen elbűvöli Kazinczyt, az „ismét látnom, ismét illetnem” kifejezésből egyértelművé válik, hogy nem először szeretné megtekinteni a III. Frigyes Vilmostól származó ereklyét. Képéhsége mellett a madárformájú szelence iránti lelkesedése is egészen gyermekivé teszi. Elbeszélése szerint a társalgásban beálló szünetben tovább böngészi Cserey izgalmas gyűjteményét, mely a legkülönfélébb dolgokat tartalmazza,⁷³⁶ majd az eső ellenére, a megázással nem törődve kiszökik a kertbe, hogy szemügyre vegye annak fejlődését. Ebben a mozzanatban is a gyermeki kíváncsiság türelmetlensége, rakoncátlansága mutatkozik meg. A Kazinczy elbeszéléséből megismert Cserey-gyűjtemény Wunderkammer-jellege nem hagyható figyelmen kívül. A gyűjtemény tárgyai nem a nemzeti nagyságra való rámutatás eszközei, inkább egy régimódi gyűjtő ízlésére vallanak: antik leletekről készült metszetek, ásványok, kagylók, növények termései is megtalálhatóak benne. Ugyan nem dobozba vagy szekrénybe zárható, de talán Wunderkammerének kiterjesztéseként tekinthető Cserey ritka és különleges növényekkel teli kertje, ahonnan Kazinczy többször is kért és kapott magvakat saját széphalmi birtokára.

Két levéllel később⁷³⁷ Kazinczy beszámol Cserey azon tervéről, hogy őt megörökíttesse (és akár saját Wunderkammerében őrizze):

„Pirulva de eggyszersmind kevélykedve kell elmondanom, melly szép bizonyosságát adá Cserei erántam az ő barátságának; a' gondolat az övé, 's nékem minden befolyásom nélkül teljesítette azt. Főmet azon réz után, mellyet John metsze rézbe felküldé Rostnak, hogy azt a' legjobb Mívész által faragtassa jasp-onyxba. A' mostani öltözet egy görög lepelle, a' haj – alig merem mondani melly régi fej' fürtözetje szerént – van elváltoztatva, 's a' kő gyűrűnek van befoglalva 's vedd hozzá a' szép gondolatot: huszonkét nagytüzü Magyar-országi opál veszi-körül. Ez nekem kedvesebb mintha körüle ugyan-annyi gyémánt lövellné tüzeit.”⁷³⁸

Kazinczy beszámolója elragadtatottságot mutat, külön kiemeli, hogy az emlékállítást Cserey saját ötlete volt – ennek azért is láthatja szükségét, mert gyakori, hogy Kazinczy saját emlékének megőrzésében aktívan részt vesz, maga indítványozza az emlékállítást, mint ahogyan a dédácsi kő esetében azt megfigyelhettük. A tervezett ábrázolás görögös stílusú, mind a haj, mind az öltözet ezt idézi meg. Ez az ábrázolásmód Kazinczy önpanteonizációs törekvéseihez is jól illik, a Magyarországon fellelhető opálok mint díszítőelemek külön

⁷³⁶ „Minekutána társalkodásunk egy kis pihenést engede, én a' Metszett-kövek' 's Intagliók' Gyűjteményét vevém-elő; 's ezek után némelly csinos munkákat a' Wedgwood'fabricájából, az étrusque edényeket, Római hamvcsuprokat, stbb. a' csigákat, egy tengeri Herbáriumot, a' két Indiák' gyümölcseit, kemény masszában, a' természet szerint csinálva, néztem végig. Mind ezek közzül a' Metszett-kövek' 's Intagliók' Gyűjteményét ide nem vevén, egy szép proportiójú alabaszter-medenczét fogtam volna választani, melly sok holmival egyébbel Lipsiából jött a' Rost' boltjából. Oldalán domboru munkával áll az oroslán' hátán ülő Szerelem a' lanttal, mellyet Montfauconból is ismersz. Mint csak luxus' czikkelye ez nem igen érdemli hogy felőle szót tegyek: de mint szép mív, 's lelket-emelő mív, érdemli.” *Uo.*, 58–59.

⁷³⁷ *Uo.*, 63.

⁷³⁸ *Uo.*, 65.

hangsúlyozzák Kazinczy magyar nemzetbe ágyazottságát. Döbrentei Gábor 1815-ös leveléből kiderül, hogy a gyűrű valóban elkészült:

„Kolozsvárt a' legszebb órákat töltöttem Cserey Farkassal. Mutatta a' rozsdával írt Ossziáni fordítást, mutatta Kazinczynk mejjképét gyűrűbe menő kövön, 's én meleggé lettem, olvadtam.”⁷³⁹

A Döbrentei által említett Osszián-fordítás Kazinczy fogsága alatt készült, Cserey ezt díszkötésben őrzi,⁷⁴⁰ így két Kazinczy- emléktárgy is van a birtokában.

4.2.3.6 Az emlékállítás felől olvasott Erdélyi levelek

Az *Erdélyi levelek* rendkívül összetett szövegvilág, benne számos műfaj, téma és attitűd keveredik. Autobiografikus jellege vitathatatlan, emellett azonban útleírás jellege mind személyes élményeinek, mind a látottakból a nemzet számára megőrzésre érdemesnek tartottak közlésére alkalmas. Az *Erdélyi levelekben* a modern muzealizáció alakulástörténetét is nyomon követhetjük egy darabon, a régi típusú, érdekességek gyűjteményét létrehozó gyűjtői tekintet a nemzet számára hasznos emlékek megőrzése felé való elmozdulását, vagy a két attitűd egymás melletti megjelenését. Egyszerre figyelhetjük meg a modern múzeumok felé mutató gyűjteményeket Kazinczy leírásait olvasva, miközben felismerhetjük az azok bejárásakor megmutatkozó connoisseuri attitűdöt, és a ritkaságok, különlegességek mellett a nemzet nagyjait kijelölő alkotások Kazinczyra tett hatását. Az *Erdélyi levelek home tour*⁷⁴¹ útleírásaként is olvasható, amely felsorolja a megtekintésre érdemes helyeket, egyben értelmezést is biztosítva azok mellé, tudva, hogy az utazás az olvasóközönség jelentős része számára csak a szöveg olvasásának aktusában érhető el.

Az *Erdélyi levelek* sokféle szövegformát olvaszt magába, és a benne megjelenő történetek sok esetben kitörnek közegükből, vagy már eleve kívülről érkeznek oda: újságcikként megjelenő levelek, naplórészek, versek alkotják. Az újraírás nehézségei is magyarázhatóak ezzel a sokszínűséggel: a mozgásban levő műfajok és a nyilvánosság mértékében való eltérések nehezen formázhatóvá teszik Kazinczy szövegét.

⁷³⁹ KAZLEV XII., 2866. Döbrentei Gábor – Kazinczynak, Kolozsvár, 1815. február 21., 408. A Döbrentei által említett Osszián-fordítás Kazinczy fogsága alatt készült, Cserey ezt díszkötésben őrzi.

⁷⁴⁰ Erről l. KAZINCZY 2012, 1119.

⁷⁴¹ A home tour a Grand Tourhoz hasonlóan az utazás során elsajátított ismeretek és tapasztalatok, illetve az utazás mint élmény átélése és gyakran megörökítése jellemzi, a home tour azonban az utazó számára hazai, saját nemzetéhez kötődő területeket érint, amelyekben így az ismerősség és ismeretlenség izgalmas elegye van jelen. L. pl. MOIR 1964, COLBERT 2012, 15.

5. Összegzés – „exegi monumentum”⁷⁴²

Az emlékállítás Kazinczy életművének olyan sok rétegében jelen van, hogy nem is nevezhető egyszerűen tevékenységnek, sokkal inkább létmódnak. Az írás és az újraírás, a megörökítés és az újraélés folyamatos gyakorlata, az én és a jeles társak emlékezetének fenntartása iránti állandó igény Kazinczy működésének alapkarakterét adják. Jelen dolgozat fejezetei ezt az emlékező működésmódot kívánták komplexen bemutatni, és követni annak meglétét, módosulásait Kazinczy pályájának különböző szakaszaiban.

A Kazinczy által végzett emlékállító munkák és az autobiografikus jellegű szövegek sokszínűsége mellett megfigyelhető egy mindig jelenlévő vonás, amely összeköt minden magán és közösségi, felkérésre történő vagy saját szándéktól vezérelt, saját magához vagy jeles kortársakhoz kötődő emlékezeti munkát és az autobiografikus szövegekben emlékekből, történetekből megalkotott énképet, ez pedig az emlékállítás kettős természete. Amikor valamire vagy valakire emlékeznek, Kazinczy saját magának is emléket állít. Gyermekai tehetségének kifejlését megörökítve önmagát mint törődő, támogató apát jeleníti meg. Első lánya halálakor gyászában és emlékműtervezésében mintát ad a fájdalom művészet általi szublimációjára. Azzal, hogy a Csokonaira való emlékezésben a debreceniek elképzeléseivel szemben mutat fel alternatívát, megerősíti általános ideológiai elkülönülését. Az idősebb Báró Wesselényi Miklóstra történő emlékezés során szintén ellenemlékezetet mutat fel, és a báróval rendre felemlegetett, kufsteini rabság tapasztalatából kialakult sorsközösséget is hangsúlyossá teszi. Wesselényi fiának már gyermekkorában elkezdett eszményítésével kapcsolatukat tovább erősíti, és magát a haza legjelesebb embereihez köti.

Kéziratgyűjteményének bővítése hasonló célt szolgál: a kiemelkedő alakok kézírásának birtoklása önmagában is jelentős, de utal kiterjedt kapcsolatrendszerére is, amely segítségével az autográfokat be tudja szerezni. A zempléni vitézek felkérésre történő emlékállítási ügyének kontextusában a gyermekeit a közösségi emlékezetgyakorlatba bevonni igyekvő apa képében és a nemzet névtelen hőseinek tisztelőjeként mutatja be magát. Pályakezdésének anekdotikus történeteiben visszamenőleg megkonstruálja írói hivatástudatát, utazásaira emlékezve pedig felmutatja mind erdélyi kapcsolatrendszerét, mind magát mint Utazót, aki felméri és megítéli, akit és amit útja során lát.

⁷⁴² Részlet Horatius Ódák III. könyvének 3. ódájából: „Exegi monumentum aere perennius / regaliq;ue situ pyramidum altius”. Magyarul: „Áll ércnél maradóbb művem, emelkedett / emlékem, s magasabb, mint a királyi sír”, ford. Devecseri Gábor.

Minden emlékállítási gesztus, történjen az a levelezés, a folyóiratközlemények, az úti leírások, a költemények mint hordozók felhasználásával, egy-egy kőnek feleltethető meg abban az emlékműben, amelyet Kazinczy egész élete folyamán épít, nem bízva a véletlenre, vagy az utókor jóindulatára, hogy milyen képet őriz meg róla. Tudjuk persze, hogy minden igyekezete ellenére a saját maga által gondosan megalkotni próbált, de sokszor az újraírásokban szétszóródott Kazinczy-kép nem az egyetlen Kazinczy-értési mód volt már életében sem, az viszont biztonsággal kijelenthető, hogy életműve, amely folyamatos önpanteonizációs gyakorlatként is olvasható, ércnél maradandóbb emlékműként áll.

6. Bibliográfia

6.1. Forrásjegyzék

ANNALEN = Intelligenzblatt der Annalen der Literatur und Kunst des In- und Auslandes 1802–1812, Bécs, Joseph August Schultes.

BATSÁNYI 1789 = BATSÁNYI János, *Barátságos levél*, Magyar Museum, 1789.
https://deba.unideb.hu/deba/magyar_museum/index.php?xf=mm_1_2_11_o

BDLEV = Berzsényi Dániel levelezése, s.a.r. FÓRIZS Gergely, Budapest, Editio Princeps, 2014.

CZF 1862–1874 = CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára I–VI., pálya* szócikk, Pest, 1862–1874.

CSEREY 1806 = CSEREY Farkas, *A' falusi nevelésnek módgyáról való vélekedés*, Nagyvárad, 1806.

DAYKA 1813 = *Ujhelyi Dayka Gábor' versei*. Öszveszedte 's kiadta barátja, Kazinczy Ferencz. Pest, Trattner, 1813.

DÖBRENTAI 1822 = DÖBRENTAI Gábor, *Példa-szedés a' magyar literaturából*. Első rész. Költői munkák. Kiadta Döbrentei Gábor, Ns Hunyad 's Heves és Külső Szolnok Vármegyék Tábla Birája, Pesten, 1822.

ERDLEV 2013 = KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi Levelek*, kritikai kiadás, s. a. r. SZABÓ Ágnes, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2013.

ERDMUZ = Erdélyi Muzéum 1814–1818, kiadta Döbrentei Gábor, Kolozsvár.

FMOM = Felső Magyar Országai Minerva 1825–1835, kiadta Ellinger István, Kassa.

HAZTUD = *Hazai Tudósítások* 1806 – 1808 (1808-1839) *Hazai és Külföldi Tudósítások*), kiad. KULTSÁR István (1806–1828).

HÉBE = Hébe Zsebköny, 1823 – 1826, kiadta IGAZ Sámuel, Bécs: Grund Leopold.

KAZINCZY 1770 = KAZINCZY Ferenc, *Mi veszedelmesb, a hitetlenség vagy a babonáság*, Moralische Vorlesungen, V. kötet, 1770.

KAZINCZY 1775 = KAZINCZY Ferencz, *Magyar-Ország Geographica*, az az földi-állapotjának le rajzolása, Kassa, 1775.

KAZINCZY 1836 = *Kazinczy Ferencz Eredeti Munkái I., Poétai Munkái*, s. a. r. BAJZA József, TOLDY Ferenc, Buda, MTT, 1836.

KAZINCZY 1979 = *Kazinczy Ferenc művei*, vál., s. a. r., jegyz. SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi, 1979.

KAZINCZY 1987 = KAZINCZY Ferenc, *Az én életem*, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Magvető, Bp., 1987.

KAZINCZY 2009 = KAZINCZY Ferenc, *Külföldi játszószín*, s.a.r. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2009.

KAZINCZY 2011 = KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2011.

KAZINCZY 2012 = *Kazinczy Ferenc Művei, Szép Literatura*, s. a. r. BODROGI Ferenc Máté, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2012.

KAZINCZY 2018 I. = KAZINCZY Ferenc, *Költemények I., Szövegek*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2018.

KAZINCZY 2018 II. = KAZINCZY Ferenc, *Költemények II., Jegyzetek*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2018.

KAZINCZY 2021 I. = KAZINCZY Ferenc, *Pandekták I.*, s. a. r. GRANASZTÓI Olga, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021.

KAZINCZY 2025 = *Kazinczy Ferenc Művei: Dolgozások periodicus írásokban, Kritikai kiadás*, s. a. r. BÓDI Katalin, akadémiai doktori értekezés, kézirat, 2025.

KAZLEV = *Kazinczy Ferenc levelezése*, I – XXI., kiad. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911; XXII. (1. pótkötet), kiad. HARSÁNYI István, Bp., MTA, 1927; XXIII. (2. pótkötet), kiad. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., MTA, 1960; XXIV. (3. pótkötet), kiad. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2013; XXV. (Hivatali levelezés), kiad. SOÓS István, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2013.

KÖLCSEY 1960 = *Kölcsey Ferenc összes művei*, I–III, s.a.r. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1960.

LANDON 1805 = *Annales du Musée et de l'École moderne des beaux-arts*, II, éd. par. Charles-Paul LANDON, Paris, 1805.

MHÍRMONDÓ = Magyar Hírmondó, 1792–1801, kiadta GÖRÖG Demeter, KERÉKES Sámuel, Bécs.

MKURÍR = Magyar Kurír, 1788–1834, kiadta SZACSVAY Sándor, DECSY Sámuel, PÁNCZÉL Dániel, Bécs.

PEML 2009 = KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, kritikai kiadás, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2009.

PLUTARKHOSZ 1978 = PLUTARKHOSZ, Párhuzamos életrajzok, ford. Máthé Elek, Bp., Európa, 1978.

PUKÁNSZKY 2006 = *Neveléstörténet, Szöveggyűjtemény*, szerk. PUKÁNSZKY Béla, MÉSZÁROS István, NÉMETH Andrea, Bp., Osiris, 2006.

SZÉPLITAJ = Szép Literatúrai Ajándék, a Tudományos Gyűjtemény irodalmi melléklapja, kiadta SZEMERE Pál, TRATTNER, 1821–1827.

TOLDY 1827 – 1828 I. = *Handbuch der ungrischen Poesie*, I–II, kiad. Julius FENYÉRY, Franz TOLDY, Pesth, Wien, 1827–1828. I, LXVI.

6.2. Szakirodalomjegyzék

ARIES 1987 = Philippe ARIES, *A megszelídített halál = Gyermek, család, halál*, ford. CSÁKÓ Mihály, SZAPOR Judit, Bp., Gondolat, 1987, 353–399.

BARTKÓ 2006 = BARTKÓ Péter Szilveszter, *Kép és szöveg Kazinczy Ferenc poétikájában*, Szkhonion, 2006/2, 66–82.

BAUDRILLARD 1987 = Jean BAUDRILLARD, *A tárgyak rendszere*, ford. ALBERT Sándor, Bp., Gondolat, 1987.

BENDA 1952 = BENDA Kálmán (szerk.), *A magyar jakobinusok iratai III., Naplók, följegyzések, röpiratok – Magyarország újkori történetének forrásai*, Bp., MTA, 1952.

BENJAMIN 1969 = Walter BENJAMIN, *A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában*, ford. BARLAY László = UŐ, *Kommentár és prófécia*, Bp., Gondolat, 1969, 301–334.

BIRÓ 2010 = BIRÓ Annamária, *Kazinczy esete a szászokkal = Ragyogni és munkálni, Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2010, 338–350.

BÓDI 2021 = BÓDI Katalin, *Látásgyakorlatok: Kontextusok Kazinczy Ferenc képzőművészeti tárgyú írásaihoz*, Irodalomtörténeti füzetek 184., Bp., Reciti, 2021.

BODROGI 2012 = BODROGI Ferenc Máté, *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve: Egy önreprezentáció diszkurzív háttere*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2012.

BODROGI 2016 = BODROGI Ferenc Máté, *Élmény és önnarráció: Avagy a Pályám emlékezetének használatba vétele = B. F. M.: Soráthajlás: Interdiszciplináris irodalmi tanulmányok*, Szombathely, Savaria, 2016.

BORBÉLY 2005 = BORBÉLY Szilárd, *Csokonai karaktere és az Árkádia-per = „Et in Arcadia ego”, A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen. Debreceni Egyetemi, 2005, 171–202.

CARVER 2004 = Terrell CARVER, *Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”*, Politikatudományi Szemle 4, 2004, 143–148.

COLBERT 2012 = Benjamin COLBERT (szerk.), *Travel Writing and Tourism in Britain and Ireland*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012.

CZIBULA 2005 = CZIBULA Katalin, *Metastasio Temistocle című drámája Kazinczy Ferenc állítólagos fordításában*, Lymbus, 2005, 169–206.

CZIFRA 2012 = CZIFRA Mariann, *Érzelmek hálójában*, Vörös Postakocsi, 2012. <http://avorospostakocsi.hu/2012/11/06/erzelmek-halojaban/>

CZIFRA 2013 = CZIFRA Mariann, *Zseni a Panteon kertjében*, Századvég, 2013, 59–100.

CSANÁDI-BOGNÁR 2008 = *Kazinczy Ferenc és a magyar művészettörténeti nyelv*, Ars Hungarica 2008/1–2, 93–178.

CSETRI 1990 = CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990

DEBRECZENI 1997 = DEBRECZENI Attila, *Csokonai és Kazinczy kapcsolata*, Kv. kv. 19., 1997., 67–97.

DEBRECZENI 2009 = DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*, Bp., Universitas, 2009.

DEBRECZENI 2015 = DEBRECZENI Attila, *Kazinczy kiadatlan levele és a Vida Lászlóhoz írott episztola története* = „Hogy megállítaná a múltó időt”: *Antológia Márkus Béla 70. születésnapjára*, szerk. IMRE László, Bp., Orpheusz, 2015, 25–38.

DEBRECZENI 2020 = DEBRECZENI Attila, *Szöveghálót fon az estve, Tanulmányok*, Budapest, Reciti, 2020.

DE MAN 1999 = Paul DE MAN, *Mentegetőzések (Vallomások)*, ford. FOGARASI György = P. de M., *Az olvasás allegóriái*, Szeged, Ictus–JATE, 1999, 373–404.

ECO 2009 = Umberto ECO, *A lista mámore*, Bp., Európa, 2009.

ENYEDI 1992 = ENYEDI Sándor, *A kolozsvári magyar színészet hőskora*, Magyar Könyvszemle, 108. évf., 1992/2., 122–138.

FOUCAULT 1998 = Michel FOUCAULT (1998 [1971]), *A diskurzus rendje*. = M.F., *A fantasztikus könyvtár*, vál. és ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Bp., Pallas, 50–74.

FÖLDES 2018 = FÖLDES Györgyi, *Identitás szócikk = Média- és kultúratudomány. Kézikönyv*, szerk. KRICSFALUSI Beatrix, KULCSÁR SZABÓ Ernő, MOLNÁR Gábor Tamás, TAMÁS Ábel, Bp., Ráció, 2018, 92–108.

FRIED 1982 = FRIED István, *Kazinczy Ferenc neoklasszicista fordulata*, ItK, 1982/3, 263–274.

GEERTZ 1994 = Clifford GEERTZ, *Elmosódott műfajok: A társadalmi gondolkodás átalakulása* = C. G., *Az értelmezés hatalma: Antropológiai írások*, ford. ANDOR Eszter Bp., Századvég, 1994, 268–285.

GERGEN–GERGEN 2001 = Kenneth J. GERGEN, Mary M. GERGEN, *A narratívumok és az én mint viszonyrendszer*, ford. ÜLKEI Zoltán = *Narratívák 5.: Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 2001., 77–119.

GLÓZER 2007 = GLÓZER Rita, *Diskurzuselemzés = Közösségtanulmány, módszertani jegyzet*, szerk. KOVÁCS Éva, Pécs, Régió, 360–372.

GRANASZTÓI 2010 = GRANASZTÓI Olga, *Kazinczy és a korai angol tájképi kertek Magyarországon* = *Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2010, 193–206.

GRANASZTÓI 2017 = GRANASZTÓI Olga, *Széphalom: egy angolkert utópiája*, Irodalomismeret, 2017/4, 54–90.

GRANASZTÓI 2019 = GRANASZTÓI Olga, *The Paper Hazai Tudósítások and the Beginnings of the Cult of Monuments Through the Lens of Ferenc Kazinczy's Articles (1806–1808) = Media and Literature in Multilingual Hungary 1770–1820*, eds. Ágnes DÓBÉK, Gábor MÉSZÁROS and Gábor VADERNA, Budapest, rec.iti, 2019, 155–164.

GYAPAY 1988 = GYAPAY László, *Kazinczy a debreceniségről*, ItK 1988/1–2, 31–66.

GYAPAY 1999 = GYAPAY László, *Egy recenzió tétje, Kölcsey befejezetlen kritikája Dayka Gáborról*, ItK 1999/3-4, 273–290.

GYERGYE 1992 = GYERGYE László, *A kassai gráciák reinkarnációja*, ItK, 1992/3, 275–294.

H. BALÁZS 1967 = H. BALÁZS Éva, *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus*, Bp., Akadémiai, 1967.

H. MACHO 1998 = Thomas H. MACHO, *A hiányzás botránya = Antropológia az ember halála után*, szerk. Dietmar KAMPER, Christoph WULF, ford. BALOGH István, Bp., József Műhely, 1998, 79–101.

HÁSZ-FEHÉR 2003a = HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Levélirodalom és irodalomtörténet-írás*, It, 2003/1, 43–54.

HÁSZ-FEHÉR 2003b = HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Tanulmányfejek, Kazinczy Dayka-portréjának és Berzsenyi-kanonizációjának párhuzamai = Klasszikus-magyar-irodalom-történet, Tanulmányok*, szerk. LABÁDI Gergely, DAJKÓ Pál, Szeged, Tiszatáj, 2003.

HÁSZ-FEHÉR 2010 = HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Szabadkőműves mintázatok Kazinczy Ferenc fogsága utáni kapcsolatrendszerében = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2010 371–389.

IMRE 2014 = IMRE László, *Párhuzamok és ellentétek Kemény Zsigmond politikai jellemrajzaiban*, *Studia Litteraria*, 53. évf. 3-4 (2014), 6–17.

JÁKI 2009 = JÁKI László, *A Kazinczyval foglalkozó fontosabb neveléstörténeti irodalom*, *Könyv és nevelés*, 2009/4, http://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/jl3_0904.htm

KARDOS 1905 = KARDOS Samu, *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái I.*, Bp., Légrády Testvérek Könyvnyomdája, 1905.

KELEMEN 2014 = KELEMEN Pál, *Mi volt előtte? Kittler filológiája*, *Partitúra*, 2014/1, 11–18.

KEMÉNY 1851 = KEMÉNY Zsigmond, *A két Wesselényi* = CSENGERY Antal (szerk), *Magyar szónokok és státusférfiak*, Pest, 1851, 91–192.

KERÉNYI 1990 = *Magyar színháztörténet I. 1790 – 1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990.

KITTLER 1992 = Friedrich KITTLER, *Discourse Networks 1800/1900*, Stanford University Press, 1992.

KOCZISZKY 1995 = KOCZISZKY Éva, *Laokoón: Vita az antik művészetéről a XVII-XVIII. század fordulóján*, *Holmi*, 1995/5, 641–662.

KOCZISZKY 2003 = KOCZISZKY Éva, *Az arc olvasása – Fiziognómia és vizuális kommunikáció*, *Vulgo*, 2003/2, 70–83.

KOVÁCS 2010 = KOVÁCS Ida, „*Atyámfiak Apollóban*”, *Kazinczy Pálóczi Horváth Ádámnál tett látogatása = Ragyogni és munkálni, Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2010, 390–406.

LABÁDI 2008 = LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában – Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, Bp., L'Harmattan, 2008.

LAKNER 2014 = LAKNER Lajos, *Az Árkádia-pőr fogságában, A debreceni Csokonai – kultusz*, Debrecen, Déri Múzeum, 2014.

LAVATER 1775–78 = Johann Kaspar LAVATER, *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntniss und Menschenliebe I – IV.*, Lipcse, Winterthur, 1775–1778.

LÖKÖS 1967 = LÖKÖS István, *Kazinczy 1813-as Dayka-kiadásának korabeli fogadtatása, A magyar klasszika történetéhez* = Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1967, 225–234.

MCADAMS 2001 = Dan P. MCADAMS, *A történet jelentése az irodalomban és az életben = Narratívák 5., Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 2001, 157–175.

MÉSZÁROS 1982 = MÉSZÁROS István, *A tankönyvíró Kazinczy*, ItK 1982/5–6, 527–538.

MEZEI 1994 = MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., Argumentum, 1994

MEZEI 1998 = MEZEI Márta, *A kiadó mandátuma: Kiadói nézetek és eljárások Révaitól Kazinczyig*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1998.

MEZEI 2000 = MEZEI Márta, „Magamat ragyogtatom”: *Közelítések a Fogságom naplójához*, ItK, 104(2000)/3–4, 416–439.

MOIR 1964 = Esther MOIR, *The Discovery of Britain: The English Tourists 1540–1840*, London, Routledge & K. Paul, 1964.

NAGY 2016 = NAGY Ágoston, „Elestjeink’ oszlopa mellett új bajnokok fognak hazafiúi lángokra gyűladhatni”? *A sátoraljaiújhelyi inszurrekciós emlékmű tervezete és a nemesi patriotizmus nyelvei*, Sic Itur ad Astra, 65 (2016), 53–90.

NEMES Z. 2010 = NEMES Z. Márió, *Lezárt és nyitott arcok – fiziognómiai gondolkodás a filozófiai antropológia hagyományában*, Café Babel, 19. évf., 62.sz, 2010., 65–71.

ONDER 2003 = ONDER Csaba, *A klasszika virágai*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2003.

ORBÁN 2009 = ORBÁN László, *A tinta színe = Leleplezett mellszobor*, Nyomozások Kazinczy birtokán, szerk. CZIFRA Mariann, Bp., Gondolat, 2009, 199–247.

ORBÁN 2010 = ORBÁN László, *Kazinczy-hálózat I.: A „könyvcsináló pálya” kiépítése* = Studia Litteraria XLVIII, Tanulmányok a klasszikus magyar irodalom köréből, 2010, 96–121.

ORBÁN 2014a = ORBÁN László, *Kazinczy Ráday-portréja (kapcsolattörténeti kérdések) = A Ráday-család a magyar kultúrában: 300 éve született Ráday Gedeon, A 2013. október 10-én megrendezett jubileumi konferencia előadásai* (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 10.), szerk. BERECS Ágnes, Bp., Ráday Gyűjtemény, 2014, 58–69.

ORBÁN 2014b = ORBÁN László, *A szövegváltozatok öröme: Kapcsolatépítési stratégiák a Kazinczy-levelezésben = Textológia - filológia - értelmezés: klasszikus magyar irodalom*, szerk. CZIFRA Mariann – SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2014, 93–115.

ORBÁN 2019 = ORBÁN László, *Mese a szolgálólányról = „közöttünk a’ Mester”*: *Tanítványi köszöntökötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére*, szerk. BÓDI Katalin, BODROGI Ferenc Máté, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2019, 105–121.

- ORBÁN 2020 = ORBÁN László, *Lehetséges történetek Rhédey Lajosné Kácsándy Terézia temetéséről*, Irodalomismeret, 2020/3–4, 52–73.
- PAPP 1999 = PAPP Júlia, *Cserey Farkas 'Hazafi Óhajtás'-a a Magyar Kurír 1822. évfolyamában*, Magyar Könyvszemle, CXV. évf. 1. sz. (1999), 103–106.
- PATAKI 1997 = PATAKI Ferenc, *Az önéletírás „dramaturgiája”*: az élettörténeti forgatókönyvek, Pszichológia, 1997, (17), 4, 339–389.
- PÁL 1985 = PÁL József, *Az Arkádia-pör ikonológiai vonatkozásairól*, ItK 1985/4–5, 498–507.
- PÁL 1988 = PÁL József, *A neoklasszicizmus poétikája*, Bp., Akadémiai, 1988.
- PETRI 1904 = PETRI Mór, *Szilágy vármegye monographiája VI.*, 1904.
- PORKOLÁB 2005 = PORKOLÁB Tibor, *„Nagyjainknak Pantheonja épül”*. Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd, Bp., Anonymus, 2005.
- PUKÁNSZKY 2005 = PUKÁNSZKY Béla, *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben*, Pécs, Iskolakultúra, 2005.
- PRISZLINGER 2019 = PRISZLINGER Zoltán, *Kortársi szövegek és olvasatok Ifj. Wesselényi Miklós testéről*, Századok, 153. évf. 2019/3, 585–608.
- RADNÓTI 2010 = RADNÓTI Sándor, *„Jöjj és láss” - A modern művészetfogalom keletkezése, Winckelmann és a következmények*, Bp., Atlantisz, 2010.
- ROUSSEAU 1978 = Jean-Jacques ROUSSEAU, *Emil vagy a nevelésről*, ford. GYÖRY János. Bp., Tankönyvkiadó, 1978.
- SHELLING 1991 = Friedrich Wilhelm Joseph SCHELLING, *A művészet filozófiája*, ford. ZOLTAI Dénes, Bp., Akadémiai, 1991.
- SZABÓ M. 2003 = SZABÓ Márton, *A diszkurzív politikatudomány alapjai*, Bp., L'Harmattan, 2003.
- SZABÓ Á. 2005 = SZABÓ Ágnes, *A vaktérkép, Kazinczy Ferenc erdélyi utazása(i) = „Et in Arcadia ego”*, *A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2005, 211–223.
- SZABÓ Á. 2007 = SZABÓ Ágnes, *„Hah melly rezzentő pillantat! Elöttem fekvék az egész Erdély...”*, Erdélyi Múzeum, 2007/3–4, 213–219.
- SZABÓ Á. 2009 = SZABÓ Ágnes, *A szászok lázadása – avagy a vérremenő irodalom esete Kazinczynál = Leleplezett mellszobor – Nyomozások Kazinczy birtokán*, szerk. CZIFRA Mariann, Bp., Gondolat, 2009, 146–172.
- SZABÓ Á. 2010 = SZABÓ Ágnes, *„'S ezzel a fináléval ért véget a 'szép scéna' (Kazinczy Ferenc és Gyulay Lotti kapcsolatáról) = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010., 465–472.
- SZABÓ Á. 2016 = SZABÓ Ágnes, *Kazinczy Ferenc Erdélyi levelek című művének keletkezés-, alakulás- és kiadástörténete*, doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, 2016. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/2909/1/phd_dolgozat_sza.pdf
- SZAUDEK 1970 = SZAUDEK József, *Veteris vestigia flammae (Kazinczy szerelme) = Sz. J., Az estve és Az álom: Felvilágosodás és klasszicizmus*, Budapest, Szépirodalmi, 1970, 347–432.

SZILÁGYI 2000 = SZILÁGYI Márton, *A „titkos bú” poétája? Dayka Gábor kanonizálásának kérdőjelei*, ItK, 2000/5–6, 603–616.

SZILÁGYI 2017 = SZILÁGYI Márton, *Forrásérték és poétika. Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója*, Bp., reciti, 2017.

SZILÁGYI 2018a = SZILÁGYI Márton, *Verseghy Ferenc változó képe Kazinczy börtönmemoárjában = In memoriam Verseghy Ferenc 7.: Emlékkönyv a Szolnokon 2017. április 3–4-én rendezett tudományos konferencia anyagából*, szerk. DONCSECZ Etelka, LENGYEL Réka, Szolnok, Verseghy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény, 2018, 10–20.

SZILÁGYI 2018b = SZILÁGYI Márton, *Honnan tudhatott fontos részleteket Kölcsey Kazinczy Ferenc fogságáról? Egy adalék = Kősziklára építve – Built upon His Rock: Írások Dávidházi Péter tiszteletére – Writings in Honour of Péter Dávidházi*, szerk. PANKA Dániel, PIKLI Natália, RUTTKAY Veronika, Bp., ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, 2018, 374–378.

SZOLYKA 2017 = SZOLYKA Hajnalka, = *Juvenilia VII. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*, szerk. DOBI Edit, Debrecen, Printart-Press Kft., 2017, 228–249.

SZÜCS 2004 = SZÜCS Zoltán Gábor, *„Ad eum qui de tenebris protulit”: Kazinczy 1813-as Dayka-kiadásának helye Dayka értelmezéstörténetében. = Nympholeptusok: Test, kánon, nyelv és költőiség problémái a 18–19. században*, szerk. SZÜCS Zoltán Gábor – VADERNA Gábor, Bp., L’Harmattan, 2004, 66–103.

TYTLER 1982 = Graeme TYTLER, *Physiognomy in the European Novel: Faces and Fortunes*, Princeton, Princeton University Press, 1982.

TOLCSVAI 2020 = TOLCSVAI Nagy Gábor, *Az én szubjektívizációs megkonstruálása a Pályám emlékezete szövegében*, Magyar Nyelvőr 144., 2020, 162–178.

TÓTH 2009 = TÓTH Orsolya, *A mulandó és a múlhatatlan: Kazinczy és kortársai irodalmi szemléletmódjának diszkurzív határai*, Bp., Ráció, 2009.

TÓTH 2017 = TÓTH Orsolya, *Kazinczy Win(c)kelmannt olvas = TÓTH Orsolya, Egykor és most: Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról*, Pécs, Kronosz, 2017, 11–38.

TÓTH 2018 = TÓTH Orsolya, *Leírás a kézírásról – fiziognómiai portré a 19. századi regényben*, *Literatúra*, 44. évf. 2. sz. (2018.), 188–199.

TRÓCSÁNYI 1965 = TRÓCSÁNYI Zsolt, *Az erdélyi jakobinusság kérdéséhez*, *Történelmi Szemle*, 1965, 8. évf. 1. sz., 1–13.

UJFALVY 1941 = *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai*, s.a.r. Dr. GYALUI Farkas, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1941.

UGRAI 2008 = UGRAI János, *A gyakorlatias népoktatás jegyében, Pestalozzi eszméinek sárospataki megjelenése*, *Iskolakultúra*, 18 (1–2), 2008.

VÁCZY 2012 = VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc és kora I–II.*, s. a. r. KOVÁTS Dániel, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2012.

VADERNA 2013 = VADERNA Gábor, *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Bp., Ráció, 2013.

VARGHA 1984 = VARGHA Balázs, *Jelek, jelképek, jellemek = V.B., Eurydice (Batsányi, Csokonai és Kazinczy szerelmi viadala)*, Bp., Magvető, 324–349.

V. LÁSZLÓ 2008 = V. LÁSZLÓ Zsófia, *Daniel Polixéna, a „Magyar Minerva”, Egy 18. századi nemesasszony élete és példája a halotti beszédek tükrében*, Sic Itur ad Astra (58.), 2008, 149–175.

VÖLGYESI 2024 = VÖLGYESI Orsolya, *Kazinczy Ferenc és testvérei az 1800-as évek elején*, ItK, 2024/2, 199–218.

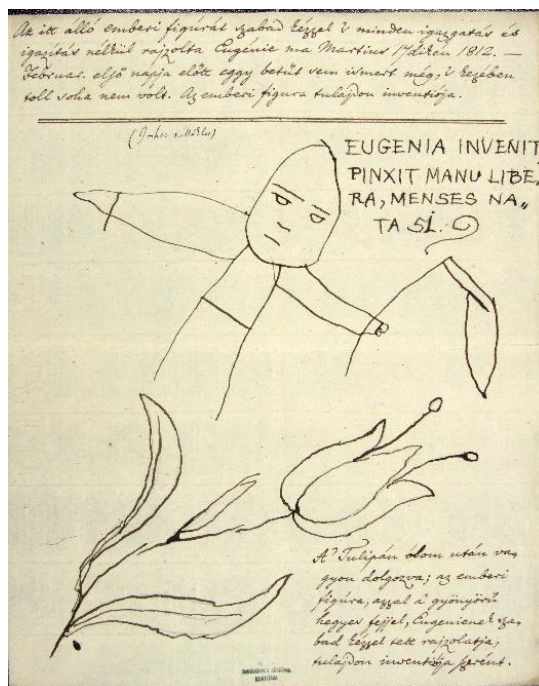
WINCKELMANN 1978 = Johann Joachim WINCKELMANN, *Gondolatok a görög műalkotások utánzásáról a festészetben és a szobrászatban* = Johann Joachim WINCKELMANN, *Művészeti írások*, vál., ford. TÍMÁR Árpád, Bp., Magyar Helikon, 1978, 7–59.

7. Mellékletek – szövegforrások áttekintése

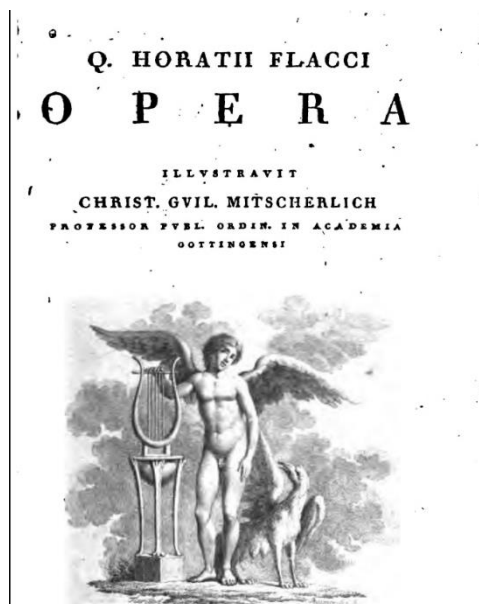
1.sz melléklet

2. Három Grácia, egy Ámor	
levelek	<p>ERDLEV 2013, 25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. aug. 24.</p> <p>KAZLEV III., 815., Kazinczy – Kis Jánosnak, Kázmér, 1805. szeptember 11.</p> <p>KAZLEV III., 822., Kazinczy – Sárközy Istvánnak, Kázmér, 1805. október 1.</p> <p>KAZLEV IV., 848., Kazinczy – Nagy Gábornak, Ér-Semlyén, 1805. október 22.</p> <p>KAZLEV IV., 907., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Kázmér, 1806. április 19.</p> <p>KAZLEV IV., 913., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Kázmér, 1806. április 29.</p> <p>KAZLEV IV., 969., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1806. augusztus 8.</p> <p>KAZLEV IV., 989., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1806. szeptember 7.</p> <p>KAZLEV IV., 1000., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1806. szeptember 25.</p> <p>KAZLEV IV., 1027., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1806. október 31.</p> <p>KAZLEV V., 1118., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. május 28.</p> <p>KAZLEV V., 1198., Kazinczy – Fazekas Istvánnak, Széphalom, 1807. október 8.</p> <p>KAZLEV VI., 1427., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1809. február 27.</p> <p>KAZLEV VI., 1510., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1809. július 6.</p> <p>KAZLEV VII., 1561. Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1809. október 15.</p> <p>KAZLEV VII., 1559., Kazinczy – Gr. Ráday Pálnak, Széphalom, 1809. október 15.</p> <p>KAZLEV VII., 1614., Kazinczy – Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1809. december 12.</p> <p>KAZLEV VIII., 2025. Kazinczy – Gr. Desseffy Józsefnek, Széphalom, 1811. június 22.</p> <p>KAZLEV VIII., 2029., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, 1811. június 27.</p> <p>KAZLEV IX., 2033., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, 1811. június 20.</p> <p>KAZLEV IX, 2177., Kazinczy – B. Vay Miklósnénak, Széphalom, 1812. március 15–17.</p> <p>KAZLEV IX., 2190., Kazinczy – Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1812. április 2.</p>

	<p>KAZLEV IX., 2211., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1812. április 24.</p> <p>KAZLEV X., 2329., Kazinczy – Gr. Gyulay Ferencnének, Széphalom, 1812. október 5.</p> <p>KAZLEV X., 2447., Kazinczy – Helmeczy Mihálynak, Széphalom, 1813. június 3.</p> <p>KAZLEV XII., 2809., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1814. december 25.</p> <p>KAZLEV XIII., 3006., Kazinczy – Helmeczy Mihálynak, Széphalom, 1815. szeptember 29.</p> <p>KAZLEV XVI., 3754., Kazinczy – Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1819. július 6.</p> <p>KAZLEV XVIII., 4133., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1822. december 6.</p> <p>KAZLEV XX., 4852., Kazinczy – Guzmics Izidornak, Újhely, 1827. október 24.</p> <p>RGy Szemere Tár II., 146–149.</p>
önéletírások	PEML 2009, 76. [Kazinczy Ferencz „Diáriuma”], Kelt: 1805–1806. Tartam: 1804–1806.
folyóiratközlemények	-
egyéb nyomtatvány	-
kapcsolódó szobor, rajz, metszet	<p>Antonio Canova, Ámor és Psyche, 1796, márvány</p> <p>M.IR.LEV. 4R. 118. Írók levelei egymáshoz, Kazinczy Ferenc levelei id. báró Vay Mikósné Adelsheim Jankához Eugénia rajza</p>

metszet Mitscherlich Horatius-kiadása elején, amely Kazinczy
 Emilt mesemondásra ihleti

(a történetet l. KAZLEV XIII., 3006., Kazinczy – Helmecczy
 Mihálynak, Széphalom, 1815. szeptember 29., 196.; a
 könyv elérhető itt:
<https://archive.org/stream/qhoratiiflaccio02mitsgoog#page/n8/mode/2up>)

2.sz melléklet

3.1 Árkádia az emlékállítás kontextusában	
levelek	<p>KAZLEV II., 417., Kazinczy – Csokonai Mihálynak, 1792.</p> <p>KAZLEV III., 717., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefhez, Érsemlyén, 1805. február 10.</p> <p>KAZLEV III., 746., Cserey Farkas – Kazinczynak, 1805. április 8.</p> <p>KAZLEV IV., 914., Kazinczy – Nagy Gáborhoz, Kázmér, 1806. április 29.</p> <p>KAZLEV IV., 949., Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1806, július 9.</p> <p>KAZLEV XXII., 5455., Szentgyörgyi József – Kazinczynak, Debrecen, 1805. március 8.</p>
önéletírások	-
folyóiratközlemények	<p>HAZTUD 1806, II., 30.sz., 252–255.</p> <p>MHÍRMONDÓ, 1802. január 16., Tóldalék, 81–84.</p> <p>MKURÍR, 1802. március 19., 367.</p> <p>MKURÍR 1805. február 19., 235–237.</p>
egyéb nyomtatvány	-
kapcsolódó metszetek	-

3.sz melléklet

3.2 Dayka Gábor panteonizációja	
levelek	<p>KAZLEV II., 345., Kazinczy – Döme Károlynak, Regmec, 1790. december 4.</p> <p>KAZLEV II., 351., Kazinczy – Aranka Györgynek, Regmec, 1791. január 7.</p> <p>KAZLEV II., 372. Kazinczy – Döme Károlynak, Regmec, 1791. április 10.</p> <p>KAZLEV II., 436. Kazinczy – Kis Jánosnak, Nagy-Várad, 1794. március 4.</p> <p>KAZLEV II., 469. Virág Benedek – Kazinczynak, Pest, 1802. április 10.</p>
önéletrások	-
folyóiratközlemények	MKURÍR, 1805. július 23., 111–112.
egyéb nyomtatvány	DAYKA 1813
kapcsolódó metszet	<p>metszet Dayka Gábor verseinek kiadása előtt, DAYKA 1813</p>

3.3 „nem nyughatván addig, míg magamat tisztelt Személyéhez nem kapcsolom” – id. Báró Wesselényi Miklós panteonizálása életében és halálában	
levelek	<p>ERDLEV 2013, 25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei] Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. jún. 26.</p> <p>KAZLEV II., 476., Kazinczy – Barkó generálisnak, Buda, 1795. augusztus 31.</p> <p>KAZLEV II., 518. Id. b. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Zsibó, 1802. április 15.</p> <p>KAZLEV III., 598., Kazinczy – Kozma Gergelynek, Tata, 1803 május 25.</p> <p>KAZLEV III., 709., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1804 december 15.</p> <p>KAZLEV III., 734., Id. B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, 1805. március 18.</p> <p>KAZLEV III., 768., Id. B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Sibó, 1805. június 1.</p> <p>KAZLEV III., 777., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Ér-Semlyén, 1805. június 12.</p> <p>KAZLEV III., 792., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Ér-Semlyén, 1805. július 30.</p> <p>KAZLEV III., 809., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1805. augusztus 30.</p> <p>KAZLEV III., 835., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Ér-Semlyén, 1805. november 16.</p> <p>KAZLEV III., 837., Kazinczy - Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1805. november 28.</p> <p>KAZLEV IV., 863., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Ér-Semlyén, 1806. január 16.</p> <p>KAZLEV IV., 874., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Ér-Semlyén, 1806. február 11.</p> <p>KAZLEV IV., 883., Kazinczy - Id. B. Wesselényi Miklósnak, Ér-Semlyén, 1806. február 26.</p> <p>KAZLEV IV., 896., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak [Kelet nélkül]</p> <p>KAZLEV IV., 904., Id. B. Wesselényi Miklós - Kazinczynak, Zsibó, 1806. április 9.</p> <p>KAZLEV IV., 932., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1806. június 3.</p> <p>KAZLEV IV., 969., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1806. augusztus 8.</p> <p>KAZLEV IV., 985., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1806. szeptember 3.</p> <p>KAZLEV IV., 993., Id. B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Zsibó, 1806. szeptember 21.</p> <p>KAZLEV V., 1201., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1807. december 12.</p> <p>KAZLEV V., 1208., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1807. december 28.</p>

KAZLEV V. 1215. Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1808. január 9.

KAZLEV VI., 1418., Cserey Farkas - Kazinczynak, Kraszna, 1809. február 13.

KAZLEV VI., 1422., Tökés János - Kazinczynak, Zilah, 1809. február 17.

KAZLEV VI., 1505., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kolozsvár, 1809 július 2.

KAZLEV VI., 1516., Döbrentei Gábor – Kazinczynak, 1809. július 14.

KAZLEV VI., 1518., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kolozsvár, 1809. július 18.

KAZLEV VI., 1551., Kazinczy – Ifj. B. Wesselényi Miklósnak, 1809. szeptember 21.

KAZLEV VII., 1574., Cserey Farkas – Kazinczynak, Zilah, 1809. október 29.

KAZLEV VII., 1584., Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1809. november 12.

KAZLEV VII., 1586., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1809. november 13.

KAZLEV VII., 1612., Cserey Farkas – Kazinczynak, Beszterce, 1809. december 9.

KAZLEV VII., 1647., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1810. január 22.

KAZLEV VII., 1652., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1810. január 22.

KAZLEV VII., 1656., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1810. január 28.

KAZLEV VII., 1685., Ifj. B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Zsibó, 1810. március 21.

KAZLEV VII., 1691., Kazinczy – Ifj. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1810. március 25. [Váczy jegyzete szerint tollrajz is található itt a síremlék tervéről, a kézirat nincs meg]

KAZLEV VII., 1694., Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1810. március 28.

KAZLEV VII., 1695., Kazinczy – Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. március 28.

KAZLEV VII., 1722., Döbrentei Gábor – Kazinczynak, Fejéregyháza, 1810. április 24.

KAZLEV VII., 1724., Kazinczy – Ifj. B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1810. április 26.

KAZLEV VII., 1739., Kölcsey Ferenc – Kazinczynak, Pest, 1810. május 6.

KAZLEV VII., 1740., Szemere Pál – Kazinczynak, Pest, 1810. május 6.

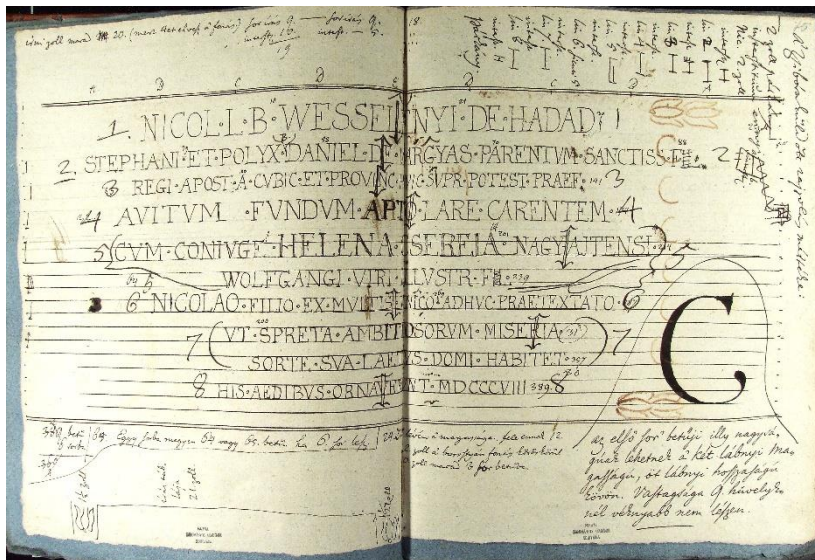
KAZLEV VII., 1753. Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1810. május 19.

KAZLEV VIII., 1872., B. Wesselényi Miklós – Kazinczynak, Zsibó, 1810. november 22.

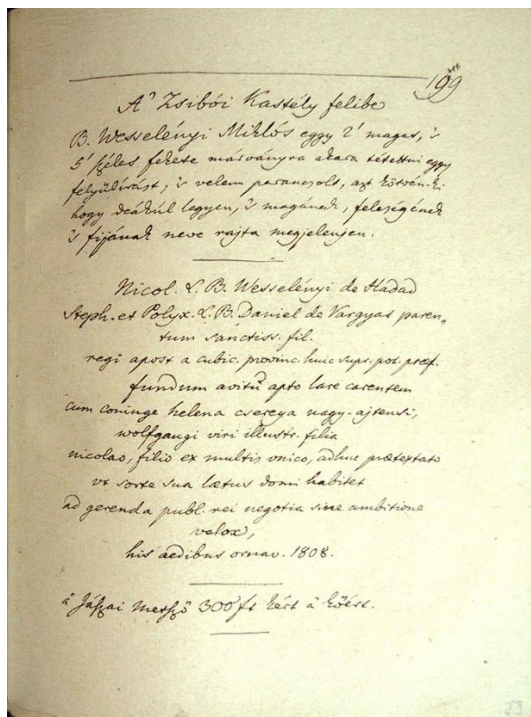
	<p>KAZLEV VIII., 1931., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1811. február 11.</p> <p>KAZLEV VIII., 1972., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1811. március 31.</p> <p>KAZLEV VIII., 2027., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kolozsvár, 1811. június 25.</p> <p>KAZLEV IX., 2061., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kolozsvár, 1811. augusztus 27.</p> <p>KAZLEV IX., 2076., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1811. október 5.</p> <p>KAZLEV IX., 2094., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1811. november 10.</p> <p>KAZLEV IX., 2173., Döbrentei Gábor – Kazinczynak, Ó-Andrásfalva, 1812. március 12.</p> <p>KAZLEV IX., 2219., Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1812. április 29.</p> <p>KAZLEV XXIV., 5997., Kazinczy – id. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1809. április 13.</p>
önéletrások	<p>KAZINCZY 2011, 6. [Kazinczy Ferenc levele Vincent Barcóhoz]</p> <p>KAZINCZY 2011, 29. Fogságom' Naplója</p> <p>PEML 2009, 4.2. Jegyzetmezők (75. jegyzetmező: 1805. júl.–dec.)</p> <p>PEML 2009, 75. [1804–1805]</p> <p>PEML 2009, 76. [Kazinczy Ferencz „Diárium”] Kelt: 1805–1806. Tartam: 1804–1806.</p>
folyóiratközlemények	<p><i>A' Zsiboi nagy Megholtra</i>, HAZTUD 1810., 13. sz., I. 102.</p> <p>Nekrológ id. B. Wesselényiről és Kazinczy <i>A' Zsibói nagy Megholtra</i> c. epigrammája, ANNALEN, 1810. Juny, 517–518.</p>
egyéb nyomtatvány	<p>Báró Wesselényi Miklós, az atya, KAZINCZY 1936, 96.</p>

kapcsolódó
feljegyzések

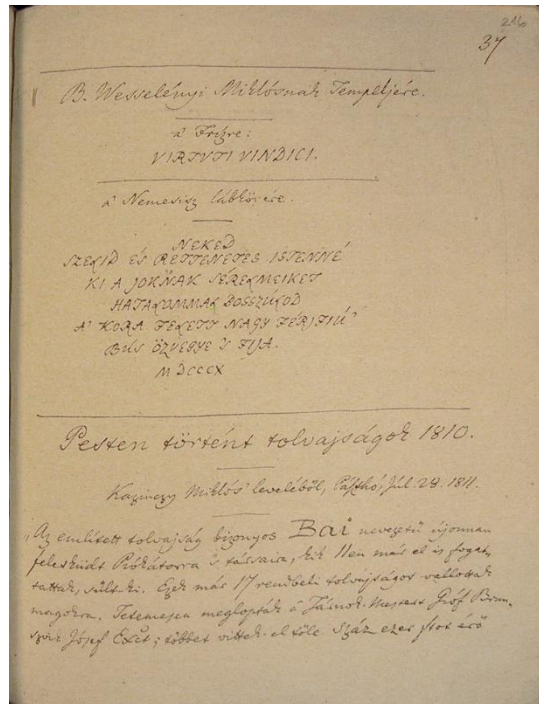
M. Ir. Lev. 4r. 48, 74–75 f., id. B. Wesselényi kastélyának
főkapuja felé szánt márványtábla felirata, amit Kazinczy
fogalmazott; Cserey Farkas leveléből (KAZLEV V., 1208.)

MTA KIK K 633/I. 73a, a tábla szövegének terve a
Pandektákban

B. Wesselényi Miklósnak Tempeljére, MTA KIK K 633/III. 216a.

5.sz melléklet

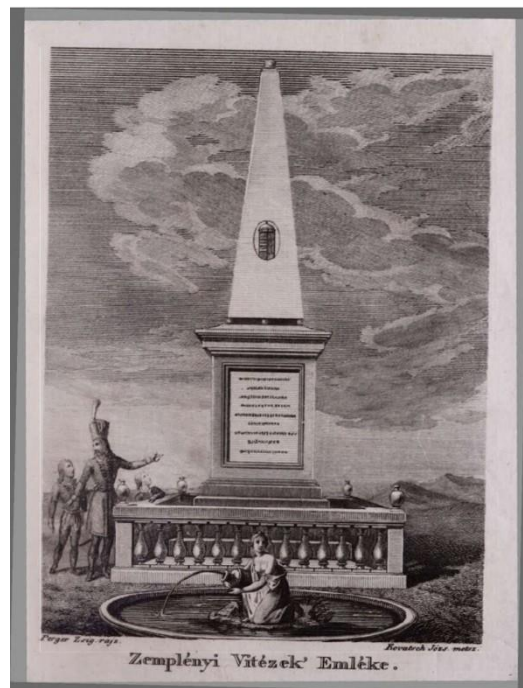
3.4 Viaszlovacska és autográfok a szekrényben – „honi hőszok” panteonizációja Kazinczy korai episztoláiban	
levelek	<p>KAZLEV III., 837., Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1805. november 28.</p> <p>KAZLEV VI., 1422., Tökés János – Kazinczynak, Zilah, 1809. február 17.</p> <p>KAZLEV VI., 1440., Kazinczy – Cserey Farkasnak, Széphalom, 1809. március 10.</p> <p>KAZLEV VII., 1588., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1809. november 13.</p> <p>KAZLEV VIII., 1856., Cserey Farkas – Kazinczynak, Kraszna, 1817 október 19.</p> <p>KAZLEV IX., 2107., Kazinczy Kis Jánoshoz, 1811. december 6.</p> <p>KAZLEV IX. 2121.sz., 210. Kazinczy – Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1812 január 5.</p> <p>KAZLEV XV., 3430., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, 1817. május 10.</p> <p>KAZLEV XX., 4860., Toldy Ferencz – Kazinczynak, Pest, 1827. november 30.</p> <p>KAZLEV XX., 4865., Kazinczy – Toldy Ferencznek, 1827. december 6.</p> <p>KAZLEV XXI., 5310., Kazinczy – Toldy Ferencznek, Pest, 1831. április 6.</p> <p>KAZLEV XXIV., 5997., Kazinczy – id. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1809. április 13.</p>
önéletrások	-
folyóiratközlemények	Báró Wesselényi Miklóshoz. Miklós' Fijához. 1809. Felső Magyar Országai Minerva, 1825. 29–32.
egyéb nyomtatvány	DÖBRENTÉI 1822, MTAK Kt. Mlr. RUI 8r. 19. sz. 76r–58v.
kapcsolódó metszetek	-

6.sz melléklet

3.5. „Gyermekek, de emlékezni fognak” – a zempléni vitézek és a gyermekek bevonása az emlékezésbe	
levelek	<p>KAZLEV VII., 1607., Gr. Desseffy József – Kazinczynak, 1809. december 7.</p> <p>KAZLEV XVII. 3991., Kazinczy – Gr. Desseffy Józsefnek, 1821 június 21.</p> <p>KAZLEV XVII., 4005., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, 1821. augusztus 20., 520.</p> <p>KAZLEV XVII., 4010., Kazinczy – Sárközy Istvánnak, 1821. szeptember 24.</p> <p>KAZLEV XVIII., 4072., Igaz Sámuel Kazinczynak, 1822. április 9., 71.</p>
önéletírások	-
folyóiratközlemények	<p><i>Cserneki és Tárközi Gróf Desseffy József, és Kazinczi Kazinczy Ferencz' Kiküldött Táblabiráknak Vélemények a' Tek. Zemplény Várm. Rendeihez, a' Gyórnél 1809. Jún. 14-kén elesett Vitézeknek állítandó Emlék' dolgában.</i> Erdélyi Muzéum, 1817. 6. füzet, 180–189.</p> <p><i>Zemplényi Vitézek' emléke Sátor-Alja-Újhelyben,</i> Hébe, 1823, 259–285.</p>
egyéb nyomtatvány	<p>MTA K 613/II 44a–51b. (az 1821-ben Sárospatakon megjelent nyomtatvány, amely az emlékműavatáson elhangzott beszédeket tartalmazza)</p>
kapcsolódó metszetek	<p>Annales du Musée et de l'École moderne des beaux-arts, II, éd. par. Charles-Paul LANDON, Paris, 1805., 23. tábla Kazinczy ezt az oszlopot veszi mintául az emlékmű tervezésekor.</p>

– metszet az 1823-as Hébéből az elkészült emlékműről

7.sz melléklet

4.1 Pályakezdés-történetek az önéletírásokban	
levelek	-
önéletírások	PEML 2009, 12. <i>Gróf Ráday Gedeon, az Első...</i> Kelt: 1808. márc. 8. Tartam: 18. sz., PEML 2009, 84. [Kazinczy Ferencz' Élete..., I.] Kelt: 1814. Tartam: 1767–1774. PEML 2009, 85. Kazinczy Ferencz' Élete... [II.] Kelt: 1814. Tartam: 1759–1767. PEML 2009, <i>Az én életem.</i> Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781. PEML2009, 86. <i>Az én életem.</i> Kelt: 1816. Tartam: 1759–1781. PEML 2009, 87. [Kazinczy Ferencz' saját kezével irtt Autobiographiája 1785ig] Kelt: 1823. Tartam: 1759–1785. PEML 2009, 88. Pályám' Emlékezete [I.] Kelt: 1827–1828. Tartam: 1759–1794. PEML 2009, 90. [Pályám emlékezete III.] Kelt: 1829. Tartam: 1759–1804. PEML 2009, 93. [Pályám emlékezete VI.] Kelt: 1831. Tartam: 1759–1789.
folyóiratközlemények	-
egyéb nyomtatvány	KAZINCZY 1775
kapcsolódó metszetek	-

8.sz melléklet

4.2 Emlékállítási gyakorlatok az <i>Erdélyi levelek</i> ben	
levelek	<p>KAZLEV III., 728., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1805. március 6.</p> <p>KAZLEV III., 731., Cserey Farkas – Kazinczynak, 1805. március 6.</p> <p>KAZLEV III., 757., Cserey Farkas – Kazinczynak, 1805. május 20.</p> <p>KAZLEV IV., 976., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1806. augusztus 19.</p> <p>KAZLEV IV., 989., Kazinczy – Cserey Farkasnak, 1806. szeptember 7.</p> <p>KAZLEV XII., 2866. Döbrentei Gábor – Kazinczynak, Kolozsvár, 1815. február 21.</p> <p>KAZLEV XII., 2768., Kazinczy – Gr. Gyulai Karolinának, 1814. november 11.</p> <p>KAZLEV XV., 3486., Kazinczy – Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1817. szeptember 5.</p>
önéletírások	<p>ERDLEV 2013, [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818] Kelt: 1816–1817. Tartam: 1816. júl. 8.</p> <p>ERDLEV 2013, 24. [Kazinczynak Erdélyi Levelei] Kelt: 1816. dec.–1817. márc., Tartam: 1816. aug. 13.</p> <p>ERDLEV 2013, 25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei] Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. aug. 28</p> <p>ERDLEV 2013, 26. [Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez. MDCCCXVI.] Kelt: 1827–1829. Tartam: 1816. aug. 19.</p> <p>PEML 2009</p> <p>KAZINCZY 2011</p>
folyóiratközlemények	<p>HAZTUD 1809., I., 3.sz., 17–18</p> <p>ERDMUZ, 1817. 6. füzet, 180–189.</p> <p>MKURÍR, 1821. július 13. II. 4. sz., 30–32.</p> <p>SZÉPLITAJ 1821., 97–100.</p> <p>HÉBE 1823, 259–285.</p>
egyéb nyomtatvány	-
kapcsolódó metszetek	-